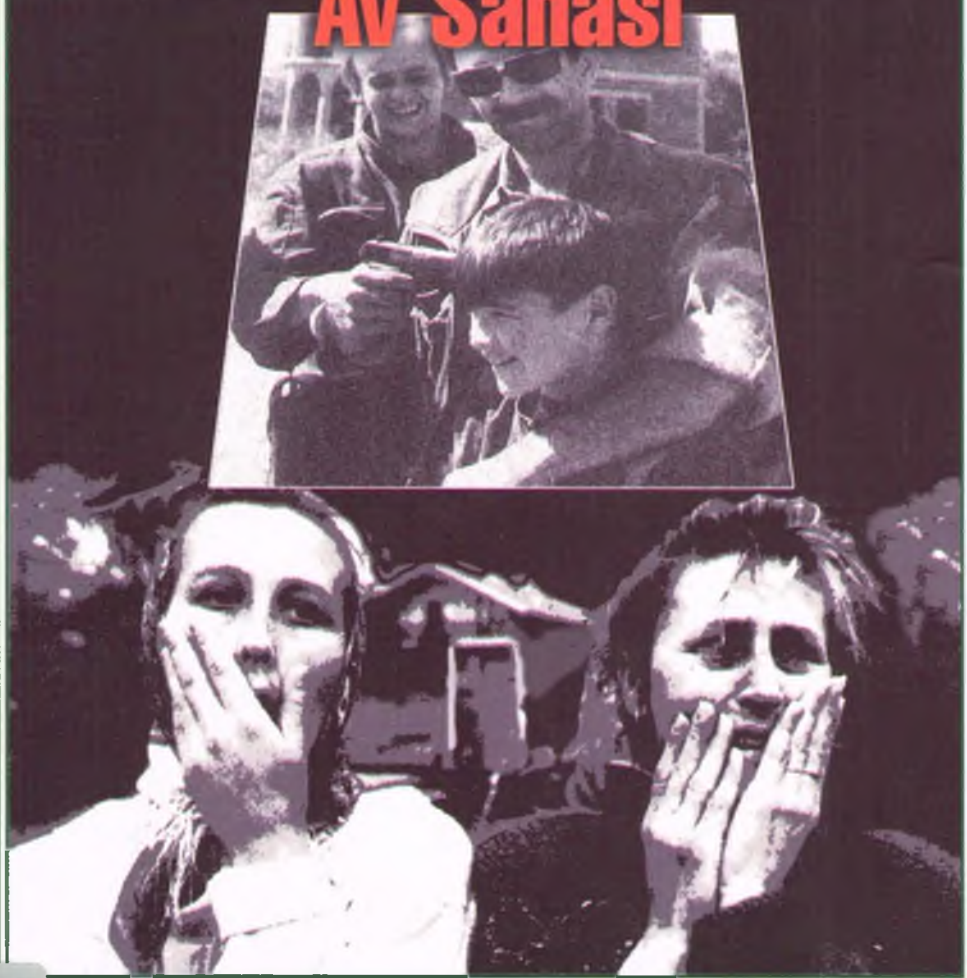
BÖLGELER • SORUNLAR

BOSNA HERSEK

TANIL BORA

Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası

Birikim Yayınları

2. BASKI

Birikim Yayınları 9 Bölgeler Sorunlar 2
ISBN 975-516-007-8

1. BASKI ©Birikim Yayınları Ltd. Mart 1994
2. BASKI ©Birikim Yayınları Ltd. Mayıs 1999

KAPAK Ümit Kıvanç
DİZGİ Remzi Abbas
UYGULAMA Filiz Burhan
DÜZELTİ Tamer Tufan
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

Birikim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 34400 Cağaloğlu İstanbul
Tel. 516 22 60-61-62 • Fax: 516 12 58

BÖLGELER • SORUNLAR

BOSNA HERSEK

Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası

TANIL BORA

Birikim Yayınları

İÇİNDEKİLER

Sunuş 9

I- Tarihsel Süreç İçinde Bosna-Hersek ve Boşnak Kimliği 15

Ortaçağ'da Bosna-Hersek ve Osmanlı Egemenliği'nin Kuruluşu **15**

Bogomillik ve Müslümanlaşma **18**

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna Eyaleti ve Boşnaklar **22**

Osmanlı Rejiminin Bunalımı ve Bosna'da Gelişen Tepkiler **24**

Avusturya-Macaristan Denetiminde Bosna-Hersek **29**

"1.Yugoslavya"da Bosna-Hersek **35**

2. Dünya Savaşı'nda Bosna-Hersek **39**

Sosyalist Yugoslavya'da Bosna-Hersek ve Müslümanlar **45**

Bir Kimlik Olarak Bosna Müslümanlığı **52**

Yugoslavya'nın Çözülme Sürecinde Bosna-Hersek **55**

Aliya İzzetbegoviç **63**

Yiten "Üçüncü Yol": Çoğulcu Bir Bosnalı Kimliği **68**

İplerin Kopmasına Doğru **73**

II- Savaş ve "Etnik Arındırma" 77

Sırp Milliyetçiliği Nazarında Bosna ve Müslümanlar **77**

Sırp Özerk Bölgelerinin Oluşumu ve Ayrışması **82**

Bağımsızlık İlan(lar)ı ve Uzlaşma Çabaları **84**

Savaş...ve Felâket **88**
Sırp Cephesi **95**
Hırvat Cephesi **99**
Müslüman Cephesi **102**
Müslüman-Hırvat İttifakının Bozulması **108**
Vance-Owen Planı **112**
2. Etnik Arındırma Dalgası **121**
Cenevre Planı **125**
Derinleşen İç Çelişkiler **138**
"İnsani Boyut": Toplu Kırımlar, Toplama Kampları,
Mülteciler, Kültürel Yıkım **144**
Tecavüzler **152**
...Herşeye Rağmen? Saraybosna'nın Varettiği Umut **157**

III- Sırbistan ve Hırvatistan'da Milliyetçilik 163
Sırp Milliyetçiliğinin Karakteri ve Meşruiyet Dinamiği **164**
İktidardaki Muhalefet: Çosiç ve Paniç **169**
Kilise **172**
"Diğer" Muhalefet **174**
Paniç-Miloşeviç Mücadelesi. veya: "Sırp'ın.Batı'yla İmtihanı" **180**
Seçimin Ardından: Miloşeviç'in İktidar Oyunları **189**
Karadağ: Yan Çizme Eğilimleri **197**
"Barut Fıçıları": Kosova, Sancak, Voyvodina **199**
Hırvatistan: Faşist Eğilimlerle Avrupacı Milliyetçilik Arasında **208**
Hırvatistan'ın Millî Bütünlük Sorunları:
Krayina İle Dalmaçya-İstriya **215**
"Bütün Dünya Faşistleri, Hırvatistan'a" **220**

IV- Bosna-Hersek Karşısında "Yeni Dünya Düzeni" 225
Avrupa ve Almanya. Veya: Savaşın Çerçevesini Çizmek **226**
Yaptırım ve "Etkin" Müdahale. Veya: "Gibi Yapmak" **231**
İslâm Dünyası. Veya: ..? **242**
ABD Veya: "Şahinlik Lâzımsa Biz Yaparız!" **244**

Cenevre Planı. Veya: 'Bitsin Bu İş' **253**

Savaş Mültecileri. Veya: "İthal Kotası" **257**

Yeni Dünya Düzeni. Veya: İnsanlık Liyakati **261**

Batı'da Muhalefet ve Sol: Askerî Müdahale Tartışması ve Alternatif Çözüm Arayışları **268**

V- Türkiye Kamuoyunda Bosna-Hersek 276

Beka Sendromu: Batı ve Haçlı Öcüleri **282**

Türk Milliyetçiliğinin "Hayat Sahası" Hesapları **287**

İslâm'a İlişkin Tasarımlar **289**

Batıcı Elitin Batı Sıkıntısı **293**

Bosna'ya Angajman: Diriliş ve Rekabet **296**

Askerî Müdahale Talebinin Yükselişi ve Düşüşü **302**

Sol ve Bosna-Hersek **318**

İkinci Baskı İçin Not - Kosova Kanarken... 327

Kaynakça 332

Sunuş

Bosna-Hersek'teki savaş, Soğuk Savaş sonrasında dünya düzeninin başındaki en büyük dert. Sadece "Yeni Dünya Düzeni"nce 'çözülemediği' için değil, o düzenin mâhiyetinin en çıplak ifadesi olduğu için.

Bosna-Hersek'teki kıyım, çapıyla ve şiddetiyle değil ama 'anlamıyla', (post-)modern zamanların en feci olaylarından birisi. Çünkü 'çağ'ını kâmilen 'temsil ediyor'. Naklen yayımlanıyor, bütün dünyada 'izleniyor' ve bir görsel horror-show (korku gösterisi) halinde rutinleşiyor. Milliyetçiliğin, millî deletin tükenişinin içinden yeniden zuhur edeceği (kimi yorumlara göre son çırpınışını sergilediği) bir dönemde, akutlaşan, bütün 'milli mesele'lere bütün 'kimlik çatışmaları' için 'emsal' teşkil ediyor; dinî, millî, kültürel çoğulculuk etmenlerini boğuyor; 'klasik' milliyetçi ve ırkçı fanatizme refaketen, 'yeni' tip kültürel dışlayıcılığın serpilmesine de malzeme veriyor.

***

Nüfusunun % 10'undan fazlasının bu savaşta hayatını kaybettiği Bosna-Hersek'te vahamet, sadece çok fazla kan dökülmesinden, yüzbinlerce insanın yersiz yurtsuz kalmasından kaynaklanmıyor. Bosna-Hersek'te belki bunlardan da kahredici olan, etnik veya millî esasa dayanmayan, çokuluslu, çokdinli, çokkültürlü bir toplum modeli seçeneğinin, henüz bir ihtimal, bir umut halinde iken boğulmuş olmasıdır. Bosna-Hersek, parçalanan "eski sosyalist" coğrafyalarda kotarılmaya çalışalan "yeni" devletlerin herhangi birisi olmaktan öte, çoğulcu (en azından millî ve dinî

toplulukları içermesiyle, milliyet ve din unsurları itibarıyla çoğulcu) bir toplum tasarımının oluşturulması umudunu en fazla vaadeden ülke idi. Bu hayıflanmayı Yugoslavya'nın çözülüş sürecini konu edinen *Milliyetçiliğin Provokasyonu*'ndan (Birikim Yayınları, İstanbul 1991 -1. baskı.-) hatırlayabilirsiniz; aynı şeyleri Yugoslavya için yazmıştım. Yugoslavya için söyleneni Bosna için yinelemek, 'ezbere' bir tekrar değil. Zira Bosna-Hersek, ki onun Yugoslavya'nın etnik ve kültürel mozayiğinin minyatürü olduğu söylenmiştir, Yugoslavya'nın sözkonusu özelliklerini ve potansiyellerini en canlı, en çarpıcı biçimde cisimleştiren ülkeydi. Bu özelliklerin ve potansiyellerin ayırdında olmak, kadrini bilmek bakımından Yugoslavya'nın en 'bilinçli' temsilcisi olduğu söylenebilir. Yugoslavya'da "birlikte yaşama pedagojisi" açısından en tecrübeli ve 'gelişkin' toplumsal gerçeklik, Bosna-Hersek'inkiydi. Nitekim Bosna-Hersek yönetimi ve kentlerindeki barış hareketi, Yugoslavya ülkelerinin ve halklarının beraber yaşamayı sürdürmesine dönük formüllerin en ısrarlı arayışçısı olmuştu.

Dolayısıyla Bosna-Hersek'in 'yitişi', herhangi bir dinî-millî taraf (öncelikle, sistematik bir etnik kırımın seçilmiş ve ağırlıklı mağduru olan Müslümanlar) adına bir kayıp, bir yenilgi olmaktan öte bu umudun yitişidir, yenilgisidir. Kendisini dinlerüstü/milletlerüstü kimliklerle ifade eden insanların 'arı' bir dinî-millî kimliğe indirgenmeleri, o kimlikler altında tavır almaya (ve ölmeye, açlığa, göçe) zorlanmaları, milliyetçi çatışmanın bünyesinde taşıdığı lânettir. Bosna-Hersek'te, bu 'arı' dinî-millî kimliklere indirgenmeye karşı, "Yugoslav", "Bosnalı", "Saraybosnalı", ayrıca "sosyalist", "demokrat" vb. kimlikler altında eylemli olarak direnen bir potansiyelin varlığı ve onun başına gelenler, milliyetçiliğin lânetini ender görünür bir çarpıcılıkla ortaya çıkarttı. "Avrupa'nın bağrında Boşnakların Müslüman oldukları için yaşatılmaması", insani bir felâket - çok daha büyük bir felâketin bir parçası: İnsanların herhangi bir yerde, kendi seçtikleri kimliklerle, dahası çocukken (içine doğdukları toplumsal ortam dolayısıyla) 'kazandıkları' kimlikleri dışında herhangi bir kimlikle yaşatılmaması gibi bir felâketin...

Bosna'da sistematik etnik kırımın topluluk/özne olarak öncelikli ve 'seçilmiş' muhatabının, mağdurunun Müslümanlar olduğu inkâr edilemez

elbette. Ama bir nokta gözden kaçmamalıdır: Bosna'da başta Sırp milliyetçiliği olmak üzere milliyetçi akımların saldırısına uğrayan toplumsal varlık, tarihüstü, evrensel bir İslâm'la kaim değildi; İslâm'ın başka unsurlarla birlikte önemli (kimi noktada baskın) bir yapıcı unsuru olduğu, dinlerarası bir çoğulcu yaşama kültürü ve geleneği idi. Bu gelenek özgül bir tarih içinde, zaman zaman dinî-millî kimlikleri yatay kesen, çatışmalar, uzlaşmalar, toplumsal mücadeleler, değişen hegemonya ilişkileri içinde oluşmuştu. Bosna'da İslâm (Bosna İslâm'ı), kendisini bu gelenekle özdeşleştirdiği, ona dayandırdığı ölçüde 'Bosna-Hersek'in yitişi'nin simgesel anlamını paylaşır - bu tarihî-geleneksel anlam dünyasını gözetmeyen bir İslâmcılık için ise Bosna, ancak ezeli bir galibiyet-mağlubiyet çetelesine atılmış bir çentiktir.

***

Yiten bir umuttan, heba olan bir potansiyelden sözediyoruz. Gerçekten, tamamen yitti mi? *Milliyetçiliğin Provokasyonu*'nun 2. baskısının Önsöz'ünde vurguladığım gibi, "Yugoslavyacılık" soluk almaya devam ediyor. Bazı Yugoslavyalı aydınlar, bölgede halkların karışmışlığından ötürü, millî devlet modeline karşı çıkmayı sürdürüyor, milletlerüstü bir Yugoslavya'nın şart olduğunu savunuyorlar. Gerçi milliyetçiliğin tahakkümü altındaki "eski Yugoslavya"nın hakim dilinde böyleleri "Yugo-nostaljik", "Yugo-zombi" gibi adlarla anılıyorlar. Ama böyle bir umut, onu besleyip büyütenler olduğu sürece, var demektir. Bosna, bu umudu daha da güçlü yeşertiyor: Milliyetçi histeri doruklarmdayken bile, Sırp, Hırvat, Müslüman dinî-millî kimliklerine hapsolmayı reddeden kitleleriyle; aylardır kuşatma ve ateş altında iken, içmeye su bulamazken kültür-sanat festivali düzenleyen hayat iradesiyle...

***

Elinizdeki kitabın yazımı 1993 yılı sonunda noktalandı. Oysa Bosna-Hersek 'olayı' bitmiş değil. Bu sunuş bölümünün yazıldığı günlerde yine Saraybosna'ya büyük bir saldırı gerçekleşmişti, yine uluslararası müdahale tartışılıyordu, uluslararası müzakereler yine tıkanmıştı, Türkiye'de medya yine -yeni- bir Bosna hamâsetine girişmişti. Ancak Bosna'nın kaderi ana hatlarıyla belli olmuş gibidir: Bosna-Hersek, dinî-millî kimlikler temelinde tanımlanmış devletler arasında bölünecek.

Bu devletlerin sınırları -hattâ belki sayısı!- değişebilir; kurulacak Sırp ve Hırvat devletlerinin "ana ülke"leriyle ilişkileri çok farklı biçimlerde gelişebilir, vb... Aslolan, Bosna-Hersek'in zengin çoğulluğunun bölünmesi; daha genel düzeyde de, reel sosyalizmin çökmesine yol açıp ardından global kapitalist sisteme eklemlenme sorunlarını getiren iktisadî ve toplumsal bunalımın, millî devletçi ve milliyetçi yoldan 'çözülüyor' olmasıdır. Kısacası: Bosna'da artık olan olmuştur. Elinizdeki kitap, Bosna-Hersek felâketini bu bakış açısıyla konu etmesi itibariyla, eskimiş olmayacak.

***

Kitabın 1. Bölüm'ünde Bosna-Hersek'in tarihi daha ziyade Müslüman Boşnak kimliğinin oluşumu açısından ele alındı. Bu bölüm, bir yanıyla da, Boşnak kimliğini Osmanlı-Türk tarihsel kimliğiyle -elbette tâbi bir kimlik olarak- özdeşleştiren, Türkiye'deki milliyetçi ve İslâmcı popüler tarih kavrayışının eleştirisidir. Bu bölümde, Boşnak millî kimliğinin oluşumunda toplumsal-kültürel gelenek olarak Müslümanlığın gördüğü işlev, bu kimliğin modern bir millî kimlik olarak sosyalist Yugoslavya'da tekemmül etmiş olması, Bosna Müslümanlığının özgül karakteri ve aynı coğrafyayı paylaştığı öteki kimliklerle 'alışverişi' ele almıyor. Bosna-Hersek'te çatışmaları doğuran dinamiğin irdelenmesi, bölümün 'finalidir'.

2. Bölüm, çatışmaların ve müzakerelerin seyriyle, bu seyir içinde cephelerin/tarafların eylem ve düşüncelerinin şekillenmesiyle, Bosna'nın bölünmesinin ve yaşanan felâketin dökümüdür. Askerî gelişmeler, politik sonuçlar ve maddi tahribattan öte, savaşın, kıyımın, nefretin doğurduğu acıları anlamaya ve iletmeye çalışan bir döküm... Toplulukların topyekun dinî-millî kalmakta direnen Saraybosna'nın Sırp milliyetçiliğine (ve diğer milliyetçiliklere) karşı meydan okumasıdır. Bu meydan okumaya hürmetle, 2. Bölüm'de, Bosna'da aynı dinî-millî kimliği paylaşan topluluklar arasındaki politik ayrışmalara dikkat ederek ve dikkat çekerek, milliyetçi savaş/mücadele anlatısını (sıfatsız, ayırdsız "Sırplar"dan bahsetmek, vb.) 'yıkmaya' çalıştım.

3. Bölüm'de, Sırbistan ve Hırvatistan'ın Bosna savaşı sırasındaki durumlarına bağlı olarak, Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerinin gelişimi inceleniyor. Yugoslavya'nın çözülme sürecindeki ilk silahlı ihtilâf olan

Krayina sorununun durumu, Sırbistan-Hırvatistan gerginliği, Sırp milliyetçiliğinin Bosna-Hersek'ten sonraki hedefleri olmasından korkulan Kosova ve Sancak'taki ortam da bu bölümün kapsamı içinde yer alıyor.

"Globalleşen" dünyada, "uluslararası politika" denegelen sorun alanı için artık "dünya iç politikası" tanımını kullanmak daha uygun düşmekte. "Dünya iç politikası" açısından Bosna-Hersek bunalımı, 4. Bölüm'ün konusunu oluşturuyor. Bosna'ya uluslararası askerî müdahale tartışmaları, "Yeni Dünya Düzeni" söyleminin itibarını ve meşruiyetini yitirmesinde önemli rol oynadı. Uluslararası müdahale tartışmalarında tedavüle sokulan savlar, Bosna savaşının yorumlanma biçimi ve somut uygulamalar; hem "Yeni Dünya Düzeni"nin hem de Batılı kültürel milliyetçiliğin zihniyet kalıpları hakkında son derece aydınlatıcıdır.

5. Bölüm'de ise Bosna-Hersek 'olayı'na "Türkiye'nin iç politikası" bağlamında baktım. Bosna-Hersek trajedesinin Türkiye'deki politik-ideolojik odaklarca tüketiliş biçimleri, bu odakların zihniyet dünyalarını ve ülkelerinin 'etrafına' nasıl baktıklarını ortaya sermek bakımından ilginçti. (Kimi durumlarda bizzat bu yaklaşımların da trajedi tanımını hakettiğini kaydetmek gerekir.) Bosna, milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın beka kaygısının kabarmasını, milliyetçi ve İslâmcı ideolojilerin emperyal özlemlerinin uç vermesini, ve bu iki ruh hali arasındaki gerilimli ilişkiyi gözlemek bakımından da müstesna bir vesileydi. Entelijensiyanın, medyanın ve politik aygıtın gerçekten 'büyük' bir bilgisizlikten ve bigânelikten abartılı ve hamasi bir angajmana sürüklenmiş olması; bu vesileyi daha da 'çarpıcı' kıldı.

***

5. Bölüm'de değinilen bir husus da, Bosna-Hersek'in resmî politika medya ve sağ açısından 'istismar' edilmesinin sol kamuoyunda yarattığı tedirginliğin tepki olarak bir tür (göreli) duyarsızlığa yolaçmış olmasıdır. Resmî politika gündeminde Bosna-Hersek'in 'aşırı' yer kaplamasını, solda, Kürt meselesinin üstünü örtmeye dönük bir 'oyun' olarak algılayanlar az değildi. Bu, haksız sayılamayacak bir endişe idi aslında. Ama, 'Bosna duyarlılığı'nı Kürt meselesini ötelemek için araçsallaştıran resmî-milliyetçi tutumun karşısına, bu meseledeki duyarlılıkla 'Bosna duyarlılığı'nı

birleştiren bir duruşla çıkmak, herhalde en iyisi olurdu. Zira Bosna-Hersek herşeyden önce, halklar arasında, hele "yüzyıllarca birarada yaşamış" halklar arasında milliyetçi kışkırtmaların nelere yolaçabileceğine dair bir büyük 'ders'tir. Elinizdeki kitap, özgül bir gerçeklik olarak Bosna'yı konu etmenin ötesinde, bu dersin 'işlenmesidir' de...

***

'Temininde güçlük' bulunan bazı kaynakları edinmeme yardımcı oldukları için Taciser Belge, Kumru Başer, Harald ile Susanne Schüler'e ve Cengiz Turhan'a, 'moral' katkısı için Ahmet Çiğdem'e teşekkür borçluyum.

Ankara, Şubat 1994

Tarihsel süreç içinde Bosna-Hersek ve Boşnak kimliği

Balkan dağlarının 'transit' geçişlere elverişli ve dolayısıyla istilâ akınlarına karşı korunaksız coğrafyasında; Bosna -bilhassa orta kesimi-, derin vadileriyle nispeten kapalı bir altbölgedir.

Bosna'nın ortaçağda Balkanlar'daki egemenlik rekabetinin -dışında değil- kenarında/marjında kalmasında ve özgün dini-kültürel gelişmesinde, bu göreli korunaklılığının payı aranabilir.

Kavim göçleri ve emperyal rekabet mücadeleleriyle karışırken 'arada kalan', ama aynı zamanda dalgaların yatışabildiği bir havuz niteliği taşıyan Bosna, Balkanlar'ın etnik ve kültürel çeşitliliği içinde de müstesna nitelik taşıyan bir ülkedir.

Ortaçağ'da Bosna ve Osmanlı egemenliğinin kuruluşu

Bosna'nın büyük bir bölümü, yaklaşık M.Ö. 1. yüzyıldan M.S. 6. yüzyıla dek Roma İmparatorluğu'nun egemenliğinde kaldı. Roma'nın çöküşünden sonra 7. yüzyılda Balkanlar'ı saran Güney Slav göçü, Bosna'yı da mekân tuttu. 10. yüzyıl sonlarında Bosna'daki gelişmeler Güney Slavlarının Doğu'daki büyük kolundan, yani Sırbistan denilen ülkedeki gelişmelerden ayrıştı. Sırbistan'daki krallar, Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu'nun mirasını sürdürme misyonunu üstlendiler ve Hıristiyanlık içindeki büyük ay-

rımda Ortodoksluğa bağlandılar. Bosna'nın gelişmesi, Güney Slavlarının Batı kolundan da farklı oldu. Hırvatistan denilen ülkedeki Batılı Güney Slavları, yine 10. yüzyılda, Roma'daki Katolik Kilisesi'ne bağlandılar. Burada oluşan kısa ömürlü monarşi, çöküşünden sonra Dalmaçya-Hırvatistan-Slavonya Üçlü Krallığı olarak Macar Krallığı'na bağlandı. Doğusu ve batısındaki bu oluşumlara bağlanmayan Bosna'da ise müstakil krallıklar oluştu. Bu devletçikler hep Sırp, Venedik, Hırvat ve Macar krallarının baskısı altında kaldı. 12. yüzyılda Macar kralları (ve onlara bağlı olarak Hırvat kralları) etkinlik kurdular. 14. yüzyılın sonlarında Bosna'da en güçlü egemen olarak temayüz eden Kral Tvrtko, tacını Macar Kralının elinden giymişti. Bosna'daki Güney Slavları, Doğu'daki ve Batı'daki Güney Slav topluluklarından dinsel olarak da ayrıştılar: Heterodoks bir Hıristiyan mezhebi olan Bogomilliği benimsediler. 14. yüzyıl ortalarında Duşan'ın yönetiminde en parlak devrini yaşayan Büyük Sırp İmparatorluğu'nun Osmanlı tehdidi altına girmesiyle beraber, Sırp ve Bosna kralları arasında pek sağlam ve kalıcı olmayan ittifaklar yapıldı. 1389'da Sırp İmparatorluğu'nun Osmanlı ordusu karşısındaki tarihî yenilgisini yaşadığı Kosova meydan savaşında, Sırp ordusu saflarında Bosna kralının gönderdiği kuvvetler de çarpıştı. Ancak Sırp İmparatorluğu'nun yenilgisi, Bosna Kralı Tvrtko'nun lehine oldu. Tvrtko egemenliğini Hırvatistan ve Dalmaçya'ya genişletti. Ancak Bosna Krallığının yükselişi uzun ömürlü olmadı. Tvrtko'nun 1391'de ölmesi ve Hırvatistan ile Dalmaçya'yı Macar krallarının zaptetmesi, Krallığı güçten düşürdü. Tvrtko'nun zamanında başlayan merkezîleşme yönelimi durdu ve prensler arasında ihtilâflar başladı.

İç kargaşanın yanında, Osmanlı tehdidi büyümekteydi. 15. yüzyılın başlarında, Vrhbosna (sonraki adıyla Sarayevo/Saraybosna) civarında ve Doğu Bosna'nın bazı yerlerinde, Osmanlı akıncı kolları eğleşmeye başlamıştı. Yüzyıl ortalarında Sırp prenslerin egemenliğindeki son toprak parçalarının da istilâsından sonra Osmanlı kuvvetleri Bosna'ya yöneldiler. Bosna Kralı Styepan Tomaşeviç'in, Arnavutluk'ta Osmanlı'ya karşı ayaklanan İskender Bey'e yardımcı olması ve vergi ödemeyi kabul etmemesi üzerine, Sultan 2. Mehmet tapyekûn saldırıya geçti. 1461'de Osmanlılar Bosna'yı fazla zorluk çekmeden ele geçirdiler.

Ciddi bir direniş görülmemesinde, feodal toprak sahiplerinin köylü kitlelerini ayaklandıramaması belirleyici olmuştur. Köylülerin kayıtsızlığının iktisadî ve dinî nedenleri vardı. Bizans İmparatorluğu'nun kolladığı bağımsız köylü ailesini serfleştirmeye yönelen toprak sahiplerine ve aristokrasiye destek vermek istemiyorlardı.

Bu aristokrasinin yardım almak için Katolikleşip Papalığa yanaşması da tepki gördü; Bogomil köylüler, Papalığın dinî savaş çağrılarını 'üstlerine alınmadılar'. Bosna'da, Müslümanlaşmış ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı hareket eden küçük yerli topluluklar da mevcuttu.

Bazı tarihçilere göre, son Bosna kralı Tomaşeviç'i Klyuç'taki kalesini teslime zorlayan Başvezir Mahmud Paşa, Abogoviç ailesinden gelen bir Bosnalıydı. 1463'de Bosna krallarının payitahtı olan Jajce düştü. 1463'den sonra da yaklaşık 50 yıl boyunca, Bosna ve Hırvat toprak sahiplerinin desteklediği Macar kralları ile Osmanlı arasında çatışmalar sürdü.

Ancak Bosna Osmanlı egemenliğine açılmıştı. Osmanlı'dan bağımsızlığını koruyan son bölge, Güney Bosna'da Mostar civarındaki eski Hum Prensliği oldu. Prens Vuksiç Avusturya İmparatorundan dük ünvanını almıştı. (Bazı kaynaklara göre ise Vuksiç düklüğü kendi kendine vehmetmiştir!) Almanca "dük" anlamına gelen "Herzog" sözcüğünden hareketle, bu bölge "Herzegovina", Osmanlıca/Türkçesiyle "Hersek" diye anılır oldu. Hersek'in de 1483'de Osmanlı'ya bağlanmasıyla, bütün Bosna Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiş oldu.

Bogomillik ve Müslümanlaşma

Halkın, ülkeyi kuşatan Katolik ve Ortodoks etki alanlarına girmeyip Bogomilliği benimsediği Bosna'da dinsel gelişmenin özgünlüğü, Osmanlı egemenliği altında da sürdü. Toprak sahiplerinin çoğu ve köylülüğün önemli bir kısmı İslâm'a geçti. 16. yüzyılın ortalarında Bosna nüfusunun yaklaşık % 40'ı Müslüman olmuştu. Bosna Kilisesi, Osmanlı egemenliğinin başlamasından sonra birkaç on yıl varlığını koruduktan sonra çözüldü. Bogomillerin Müslüman olmayanlarının çoğu Katolik, bir kısmı da Ortodoks oldu. Böylelikle Bosna, büyük çoğunluğu Hıristiyanların oluşturduğu Osmanlı Balkanlar'ında bir Müslüman köprübaşı haline geldi.

Bogomillik, Bosnalıların Müslümanlığa geçişini kolaylaştıran hususiyetlere sahipti. Bosna, Bogomil mezhebinin etkisine 12. yüzyılın ortalarında girdi. 12. yüzyılın sonlarında Bosna'nın hâkimi olan Ban Kulin, bağımsız Bosna Kilisesi'ni kurarak Bogomilliği resmî din olarak kurumlaştırdı. Bu, ülkeyi çevreleyen Katolik ve Ortodoks krallıkların baskısına direnme çabasının da bir boyutuydu. Bogomillik Bulgaristan'da ortaya çıkmış heterodoks bir Hıristiyan mezhebiydi. Kendisine çizdiği kültürel-politik misyon, bölgenin Bizanslaştırılmasını ve Latinleştirilmesini önlemek, olarak tanımlanabilir. Hıristiyanlık içinde ikici (düalist) öğretilere bağlı bir mezhep olan Paulusçuluk, Batı'dan gelen Paulusçu keşişlerin dahliyle, Bogomilliğin oluşumunda etkili olmuştu. Ancak Bogomillik, Paulusçuluk vb. Ortaçağ'ın ikici Hıristiyan heterodoks akımlarından ayrılan özellikler de taşıyordu: İbranî peygamberlerin sayılması, büyük kiliselerin kutsallığı reddedilirken kilise-dışı bir vekil tayin edilmemesi gibi... Bogomilliğin çağdaşı Hıristiyan heterodoksilerinin kopyası olmayışı gibi, Bogomillik öğretisi doğrultusunda teşekkül eden Bosna Kilisesi de kendine mahsus özellikler taşıyordu. Örneğin, Bogomilliğin oluşumunu Paulusçuluk üzerinden etkileyen, gnostik (batınî) ve çileci bir ikici öğreti olan Manicilikten gelme inanışlar, Bosna'da daha güçlü ve 'birinci elden' dayanaklar buldu. Zira 12. yüzyıl öncesinde Bosna'da özellikle köylülükte Manici inanışlar

yaygındı - ve bunlar Bogomilliğin dinsel pratiğine sızdılar.

Bogomillik, dünyanın "ışık ilkesi" ile "karanlık ilkesi" üzerinde durduğunu vaz'eden ikici bir felsefeye dayanıyordu. Teslis (Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesi) ve İsa'nın ölümden sonra dirildiği inanışını benimsemiyordu. Ruhban sınıfı yoktu. Dini önderlik konumuna, saygınlıkları, bilgileri ve müminlikleriyle temayüz edenler yerleşiyordu. Bogomiller Katolik kilisesini put sayıyor, havarilerin gerçek varisinin kendileri olduğunu iddia ediyorlardı. Dünyevi-insanî bağlardan kopmuş, yalınayak bir İsa figürü çiziyorlardı. Haç işaretinin abartılı kutsallaştırılmasını benimsemiyorlardı. Evde, açık havada veya süssüz, sade binalarda günde beş kez ve diz çökerek dua ediyorlardı. Mistik tecrübe, Tanrıya ulaşmanın aslî yolu olarak kabul ediliyordu. Çocuklarını vaftiz ettirmiyorlardı. Modern İslâmcıların kimileri, Bogomilliğin Ortodoksluğa ve Katolikliğe uzaklığından veya İslâm ile arasındaki benzerliklerden hareketle, bu mezhebin aslında bir Hıristiyan mezhebi olmadığına, İncil'in İslâm'a uygun bölümlerini ve vahdet inancını yansıtan bir öğreti olduğuna dair spekülasyonlar yapmışlardır.

İslâm'ın, dinsel kültür itibarıyla Bosnalı Bogomillerin geleneksel inançlarından ve pratiklerinden köklü bir kopuşu ifade etmemesi; daha doğrusu -aşağıda ele alınacağı gibi- özellikle kırlarda İslâm'ın bir yumuşak geçişle, esnetilip geleneksel kültüre uyarlanarak benimsenmesi, kuşkusuz ülkedeki kitlesel Müslümanlaşmada önemli bir etken oldu. Macar krallarının ve Papalığın sapkın saydıkları Bogomilliğe karşı düzenlediği tenkil ve tedip seferleri, Bosna'da Hıristiyan dünyasına karşı epey tepki biriktirmişti. Bu tepki, yine özellikle köylülükte Bogomil Bosnalıların Müslümanlığa geçişinde pay sahibiydi. Toprak sahiplerinin İslâm'ı seçmesinde, mülklerini ve imtiyazlarını koruma kaygısı önemliydi. Osmanlı yönetimi, Bosna'da toprağı Balkanlar'ın diğer bölgelerindeki gibi devlet mülküne (mirî arazi) dönüştürüp tımar olarak dağıtma yoluna gitmedi; Müslüman olan toprak sahipleri, statülerini koruduular. İmparatorluğun Batı sınırını oluşturan eyaletin stratejik hassasiyeti ve kitlesel olarak Müslümanlaşması nedeniyle, tımar arazisi'nin babadan oğula devredilemezliğine ilişkin kural da uygu-

lanmadı. Böylece, fiilî bir mülk-tımar kurumu oluştu. Hıristiyan kalan feodaller de topraklarını tımarlı statüsü altında korudular. Tımar kurumunun ihdası, köylü kitleleri nezdinde, Bizans İmparatorluğu'nun köylü ailesi birimlerini korumaya dönük politikasının yeniden ihyâsı olarak algılandı ve Osmanlı nizamını meşrûlaştıran bir işlev gördü. Osmanlı'nm, bölge köylülerinin küçük krallıklar dönemine göre daha hoşnut yaşadıkları Bizans imparatorluk mirasını canlandıran başka emperyal jestleri de, köylülüğün desteğini pekiştirdi.

Bosna Bogomilliği, halkın Müslümanlığa geçişini kolaylaştırdığı gibi, Bosna'da İslâmî kültürün özgül biçimlenişine de damgasını vurdu. Bogomilliğin 'gevşek' dinsellik örüntüsü, Bosna'nın özellikle kırlarında güçlü olan 'halk İslâmı'nda da sürdü. Halk İslâm'ında, Müslümanlığın pozitif olmaktan çok negatif olarak anlamlandığına, yani Hıristiyanlığa ve tanrısızlığa mesafe almanın ifadesi sayıldığına ilişkin saptamalar yapılmıştır. Kırlardaki Müslümanlık, pekçok bölgede, İslâmî, Hıristiyanlaşmış pagan, Hıristiyan, heterodoks Hıristiyan inanç ve törelerinin bir karışımı idi. Böyle bir örüntünün ortaya çıktığı yerlerde, Müslümanlaşan topluluklarla Hıristiyan komşuları arasında kültürel olarak büyük bir ayrışma da yaşanmadı. Böyle bir ayrışma ve 'soy' İslâm kültürünün bütünlüklü ve baskın etkisi, kentlerde (merkezde) daha belirgindi. Hattâ pekçok Batılı seyyah ve gözlemci, Bosna kentlerindeki İslâmî sofuluğun koyuluğu nedeniyle, Boşnaklar için "Türkten daha Türk" ibaresini kullanmıştır. Kentlerdeki beyler ve İslâmî ulema, dinsel kültürünün 'gevşekliği' ve 'karışıklığı' nedeniyle köylü Müslümanlığına ve Müslüman köylülere hor bakmıştır. Feodal özellikleri giderek belirginleşen beyler, aristokratik seçkinliklerini, esasen İslâmı yaşamaktaki 'katıksızlığa' dayandırmışlardır. "*Baliye*"-"*begovi*" (köylüler-beyler) ikiliği öylesine belirgin ve örgündür ki, Bosna'nın toplumsal tarihi üzerine çalışan bazı araştırmacılar, ülkede üç değil dört etnik grubu kategorize etmek gerektiğini ileri sürerler: Sırplar, Hırvatlar, Müslüman köylüler ve Müslüman beyler.

Bektaşîliğin, uzun bir dönem boyunca, Bosna'da halk İslâmı'nın taşıyıcılığı işlevi gördüğü ve halk İslâmı ile merkezin bağlantısını sağladığı söylenebilir. Bektaşî inançları, Bos-

na'nın geleneksel din kültürüyle son derece uyumlu idi. Zaten Bosna'da birçok Bektaşî tekkesi, Osmanlı fethinden önce kurulmuştu. Araştırmacılar, Bosna Kilisesi'nin din adamı profili ile Bektaşî dedelik kurumu arasında benzerlikler saptamışlardır. Yeniçeri ocağının bölgedeki nüfuzunun da yardımıyla, Bosna'da çok sayıda Bektaşî tekkesi kuruldu. Karagöz oyununda "Gazi Boşnak", acımasız bir yeniçeri tipidir! İlk tekkeler, Foça ve Saraybosna'da açıldı. Saraybosna'da ilk tekkeyi kuran, adına bu kentte kurulan büyük medreseye verecek olan Gazi İsa Bey idi. Ali kültü, Bosna'da Bektaşîlik dairesinin de ötesinde bir yaygınlığa ulaştı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, 17. yüzyılda Bosna'nın her büyükçe kentinde bir veya birkaç Bektaşî tekkesinin bulunduğu saptanır. Seyahatname'ye göre Bosna'da ayrıca şu tarikatların bağlıları mevcuttu: Kadirîler, Rufaîler, Nakşibendiler, Bayramîler, Mevlevîler, Gülşenîler, Halvetîler, Melâmîler, Hamzavîler, Sadîler, Sinanîler, Şâzelîler... İslâm araştırmacıları, Bosna'daki tarikatların, Balkanlar'm başka bölgelerindeki tarikatlara kıyasla, "ilim sahibi" ve "tasavvuf ehli" olmak bakımından daha gelişkin olduğunu saptarlar. Buna göre, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Bulgaristan vb. yerlerden farklı olarak Bosna'nın tarikat hayatında şeyhlik hiçbir zaman babadan oğula geçen bir iktidar klanına dönüşerek yozlaşmamıştır. Bir başka özellik, Osmanlı merkezî bürokrasisiyle sıkı ilişkiler nedeniyle, Saray nezdinde itibarlı olan Mevlevî ve Halvetî tarikatlarının Bosna'da diğerlerinden daha fazla güçlenmiş olmasıdır. 18. yüzyılda Nakşibendiliğin gücü artacak, pekçok Halvetî hattâ Bektaşî tekkesi Nakşibendi tekkesine dönüşecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna Eyaleti ve Boşnaklar

Bosna, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî yapısında ilkin Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak düzenlendi. Kendi defterhanesi, yani malî özerkliği vardı. 1580'de Bosna müstakil bir beylerbeylik oldu. 16. yüzyıl sonlarında 389 tımar ve zeameti olan, Beylerbeyi'nin 3 bin hassa askerî beslediği ve savaşlarda padişaha 10 bin asker verebilen, önemli bir eyaletti. İmparatorluğun yükselme dönemindeki yayılma doğrultusu olan Batı'daki uç eyaleti oluşu, önemini pekiştiriyordu. Bosna Beylerbeyi, Batı'ya doğru akın düzenleme inisyatifine de sahipti. Bosnalı Ömer Efendi'nin (Ömer Bosnavi), 1736'da Osmanlı ile Rusya ve Avusturya orduları arasında yapılan savaşları hikâye eden *Tarih-i Bosna der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa* adlı vakayinamesinde söyledikleri, Osmanlı'nın Bosna'ya atfettiği özel önemi özetler: "Bosna Eyaleti Osmanlı ülkesinin o yönde sağlam bir seddi ve Rumeli yöresinin kilidi olarak kabul edilirdi. Toprak bakımından geniş olmamakla birlikte, sözgelişi, Mısır ve Şam eyaletleri gibi ayrı bir ülke sayılsa yeri idi. Başları göğe yükselen dağlarından herbiri düşman gözüne dikendir. Sözü edilen memleket, kâfirler diyarına yakın ve bitişik olması sebebiyle Nemçe (Avusturya), Macar, Sırp, Hırvat ve Venedik gibi düzenbaz, güçlü, ateş saçan top ve tüfeğe sahip, askerî kalabalık, çetin savaşçı, hileci düşmanlar ile bunlar gibi hıyanet ve ayaklanma alışkanlığı olan kavgacı dağ kabileleri, baş eğmeyen isyancı kavimlerle çepeçevre çevrilmiştir. Osmanlı Devleti hakkında kötü düşünen düşmanlar her zaman fırsat kollayıp zarar vermek için bahane ararlardı."

Osmanlıların Bosna'daki yönetim merkezi, ilkin Saraybosna oldu. 1528'de bütün Bosna ele geçirilince, Beylerbeyilik merkezi Banja Luka'ya (Osmanlıca söyleyişle Banaluka) aktarıldı; 1686'da ise Travnik'e taşındı. Üç tuğlu vezir rütbesinde olan eyalet valisi 1851'e dek Travnik'de oturacaktı. Saraybosna da Paşa Sancağı merkezi olarak 1583'den itibaren her yıl bir kez Beylerbeyince resmen ziyaret edildi. 1462'de inşa edilen beylerbeyi sarayı nedeniyle adı Saraybosna yapılan ve Osmanlı vakayinamelerinde "Saray" diye de anılan şehrin bin civarında olan

nüfusu, 16. yüzyılın ikinci yarısında 20 bini geçti. Bu yüzyılda Batı Balkanlar'ın ticaret merkezi olan Sarayevo/Saraybosna, Edirne, Selânik, Atina ve Niğbolu'yla beraber Balkanlar'ın en büyük şehirlerinden biri haline geldi.

Osmanlı'da, Bosnalı Müslümanlara "Boşnak" dendi. Onların yanısıra Sancak'taki, Karadağ'daki ve kısmen Kosova'daki Müslümanlar da, Osmanlı döneminde "Boşnak" olarak bilinmiştir. Yirmi Boşnak, Osmanlı İmparatorluğu'nda başvezirlik yapmıştır. En namlı Boşnak başvezirler şunlardı: Atik Ali Paşa (1501-1511), Hersekoğlu Ahmed Paşa (1496-1514), Hadım Sinan Paşa (Boroviniç) (1514-1517), Rüstem Paşa (Opukoviç) (1544-1553 ve 1555-1561), Lütfi Paşa (1514-1517), Paracalı Semiz Ali Paşa (1561-1565), Sokollu (Sokoloviç) Mehmed Paşa (1565-1579), Siyavuş Paşa (1582-1584 ve 1586-1589), Pozegalı İbrahim Paşa (1596-1601), Yavuz Ali Paşa (1604), Derviş Mehmed Paşa (1606), Kuyucu Murat Paşa (1606-1611), Hırvat Dilaver Paşa (1606), Kara Davud Paşa (1622), Hüsrev Paşa (1627-1630). 1544-1612 döneminde başvezirlerin hep Boşnak olması çarpıcıdır!

Bosnalı başvezirler, 16. yüzyılda Osmanlı'mn Hıristiyan toplulukların sadakatini sağlamaya dönük Balkan politikasının inisyatifli yürütücüleri olmuşlardır. 1496-1514 yıllarında başvezir olan Hersekoğlu Ahmed Paşa, Dubrovnik'in özerk kent statüsünü sürdürmesini sağlamasındaki dahli ve Hıristiyan nüfusu gözeten politikası ile, Bosna'da Osmanlı yönetiminin meşrûlaşmasında tarihsel bir rol oynadı. Bosnalı Sırp bir aileden devşirilen Sokollu Mehmet Paşa, 1537'de kardeşini İpek Patrikliğine getirdi. İpek, Ortaçağın Büyük Sırp İmparatoru Duşan'ın, 1346'da, Aziz Sava'ya Patrik ünvanı vererek Sırp Kilisesi'nin Konstantinopol'deki Kilise'den özerkliğini ilan ettiği yerdi. 1459'da Büyük Sırp İmparatorluğu'nun çöküşüyle beraber Konstantinopol bu özerkliği iptal etmiş ve buraya hep Yunan bir görevli atanmıştı. Sokollu'nun İpek Patrikliğini ihyâ edip başına bir Slav/Sırp'ı getirmesi, Osmanlı'nın, yerli ahali nezdinde Büyük Sırp İmparatorluğu'nun sahip olduğu şânın ve meşrûiyetin mirasçılığına talip olduğunun da göstergesi idi.

Osmanlı'nın Macaristan'daki hâkimiyeti ve Budin eyaletinin idaresi de Bosnalı beyler eliyle yürütülmüştür. 16. yüzyıl ortalarında bu bölgeyi idare eden Mustafa Paşa,

Sokollu ailesindendi. 1699'da Macaristan'daki ve Hırvatistan'ın Slavonya, Lika ve Krbava bölgelerindeki Müslümanlar, buraların Hıristiyan egemenliğine girmesi üzerine Bosna'ya geri göçtüler. Bu göç, Bosna'da Müslüman varlığını tahkim etti. 18. yüzyılda Avusturya ordularının Macaristan'da ve Balkanlar'ın kuzey bölgelerindeki son Osmanlı topraklarını ele geçirmesi üzerine güneye kaçan çok sayıda Boşnak bey, Sırbistan ve Makedonya'ya yerleşerek buralardaki Müslüman toplulukları güçlendirecekti. Boşnak yöneticiler, Osmanlı ve "İslâmlık" adına sadece Balkanlar'da değil bütün Osmanlı coğrafyasında hizmet gördüler. 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nu Yemen'e yerleştiren idareyi kuran Sokollu Behram Paşa, 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı adına Suriye'nın hâkimi olan Cezzar Ahmed Paşa, Boşnak idiler. 17. yüzyılda Mısır'da egemenlik için Fakiriyye grubuyla rekabet eden Kasımiyye grubunda, Memlûklarla birlikte Boşnaklar vardı. 1916'da Libya'da Senusîlerin bağımsızlık mücadelesinde Hasan Efendi ve Cuma Efendi adlı iki Boşnak komutan, önemli rol oynayacaktı.

Osmanlı rejiminin bunalımı ve Bosna'da gelişen tepkiler

17. yüzyılda Osmanlı'nın bütün bölgelerinde olduğu gibi tımar sistemi Balkanlar'da ve Bosna'da da çöküşe geçti. Tımarlı sipahilere dayalı yapının yerini, feodal çiftlik sistemi aldı. Zaten Bosna'da toprak sahiplerinin imtiyazlı konumlarının korunması nedeniyle, tımar sisteminin uygulanması merkezî otoritenin kudretine -veya beylerin himmetine- bağlı idi. Sistem çözülme eğilimine girince, beyler tam anlamıyla feodal toprak sahipleri haline geldiler. Bu süreç 18. yüzyılda olgunlaştı. Zaimlerin ve sipahilerin yerini, veraset hakkı olan, "*kapetani*" (kaptan veya yüzbaşı) veya "*age*" (ağa) denilen toprak sahibi soylular aldı.

16. yüzyılın sonlarından itibaren, esir ortakçı köylü toplulukları oluşmaya başlamıştı. Kırsal bölgelerde küçük çaplı köylü isyanları görülebiliyordu. Bosna'daki tekkeler ve dervişlik kurumu, yükselen toplumsal hoşnutsuzluğun ve merkezî otoriteye karşı tepkinin bellibaşlı odaklarından oldu. 16.

yüzyıl ortalarında Bayramî tekkeleri böyle bir halk tepkisinin temsilcileri haline geldiler; Bayramî şeyhi Hamza, 1575'de zındıklıkla suçlanarak idam edildi. Hamza'nın öldürülmesi üzerine bağlılarından birinin kendini hançerlemesi, Hamza'yı efsaneleştirdi. 17. yüzyılda Hamza efsanesi, köylülerin tımar sisteminin çözülmesiyle esirleşmeye/serfleşmeye karşı gösterdikleri tepkiyle buluştu. O dönemde Bosna'da yaygın bir Hamzavî takibatı oldu, çok sayıda Hamzavî idam edildi. Aynı yüzyılda Hasan Kaimî Baba ve çevresindeki dervişler bir yerel halk tepkisinin bayraktarları haline geldiler; küçük çaplı bir kalkışmanın ardından Hasan Baba ülkeyi terketmek zorunda kaldı. Kısacası, 17. yılda Bosna'sında, tarihçi Georges Castellan'ın saptadığı gibi Anadolu'daki "Büyük Kaçgun"a benzer toplumsal manzaralar görülebiliyordu. Ayrıca, 17. ve 18. yüzyılda bütün Balkanlar'da olduğu gibi Bosna'nın dağlık kesimlerinde de eşkiyalık yaygınlaştı. Slav dillerinde dağa çıkıp yol kesen, soygun yapan çeteler oluşturan yoksul köylülere "*hajduk*" (haydut) denmiştir. Doğal olarak bunların hemen hepsi Hıristiyandı. Bu nedenle Balkan milliyetçi tarih yazımında hajduklar millî bilincin öncüleri olarak ele alınır ve hajduk efsaneleri millî tarihler içinde epikleştirilir. Ünlü Marksist tarihçi Hobsbawm, *Bandits* (Haydutlar, 1969) adlı eserinde, bu milliyetçi kurguları eleştirir; ona göre hajduklar, Osmanlı'ya veya İslâmlığa dönük bir millî-dinî tepkinin değil, yoksul köylü için göreli bir güvence oluşturan tımar sisteminin çözülüp yerine feodal çiftlik sisteminin kurumlaşmasına karşı köylülüğün toplumsal tepkisinin ürünü idi.

18. yüzyılda, Avrupa'daki bütün Osmanlı toprakları gibi Bosna'da da, kırlarla kentleri yapısal olarak farklılaştıran bir eşitsiz gelişme hüküm sürdü. Kırlarda, Doğu Avrupa normallerine epeyce yakın bir feodalleşme yaşandı. 19. yüzyıl sonuna gelinirken, toprağın büyük kısmı, 6-7 bin Müslüman beyin elinde idi. Buna karşılık kentlerde, eski toplumsal ve politik yapı bakî kaldı. Kentte yerleşik yönetsel ve hukuksal sistem, kırların ekonomik ve toplumsal desteğinden gittikçe daha mahrum hale geldi. Gelirleri güçleri ve hukuksal statüleriyle mütenasip olmaktan uzaklaşan kentsel üst sınıflar arasında ciddî çelişkiler belirdi. Ayrıca, kentli yönetici/üst sınıflar ile kırdaki artıya

el koyan yeni feodal güç odakları olarak beliren kapetan ve ağalar arasında çatışma başladı. Müslüman Boşnak beyleri bu evrede bir tampon işlevi görerek, Bosna'da bu çatışmanın daha yumuşak geçmesini ve Avrupa'daki diğer Osmanlı ülkelerine kıyasla göreli bir istikrarı sağladılar. Boşnak beyleri Osmanlı Avrupa'sındaki diğer feodal güç odaklarından ayırdeden özellik, onların toplumsal olarak kentle ve politik olarak merkezî otorite ile ilişkili olmalarıydı. Merkezî yönetime sadece asker ve vergi değil, kadro da veren bir tabakaydılar; yarı-özerk oldukları kadar, yarı-resmî veya yarı-merkezî idiler... 18. yüzyılda bir yerel aristokrasi haline gelmeye başlayan beyler, bu ikili kimlikleri sayesinde, kentle kır arasında asgarî bir meşrûiyet bağını kurdular. Yeniçerilerin ve diğer merkezî güçlerin kendi nüfuz bölgelerinden uzak durmasını, bunun karşılığında da Bosna kırlarının sadakatini sağladılar. Bir toplumsal grup olarak blok tavır almayıp münferit aileler olarak hareket etmeleri, gerilim potansiyelini başlıbaşına düşüren bir etkendi.

19. Yüzyılın ilk yarısında Bosna'da politik gelişmeleri belirleyen çelişkiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmeye dönük reform hareketlerinden kaynaklandı. Bosna beyleri, reform hareketinin kültürel-toplumsal veçhesi karşısında, haklarındaki "Türkten daha Türk" deyişini doğrulayan bir İslâmcı-gelenekçi tepki geliştirdiler. Bosanska Krayina'dan İstanbul'a giden seyyah Redziç, dönüşünde "İstanbul'da artık 'sahici Türk' kalmadığını, herkesin Frenk kıyafetleriyle gezdiğini" hikâye etmişti. Bu tepkiyi de besleyen esas huzursuzluk, İmparatorluğun merkezî otoritesini güçlendirmeye dönük çabalarından doğuyordu. Zira bunlar, Bosna beylerinin ve kapetanlar ile ağaların özerkliklerini tehdit eden adımlardı. İstanbul'u takiben 1827'de Bosna'da da yeniçeriliğin kaldırılıp yerine güçlü bir merkezî ordunun kurulması, tehdidin en somut işareti oldu. Bosna'da peydahlanan Nizam-ı Cedit askerlerinin üniformaları hayretle karşılandı ve "dinden çıkma alâmetleri" sayıldı. 1828'de, Bosna beyleri, Rusya ile savaşta zayıflık gösterdiğini düşündükleri başvezire karşı seslerini yükselttiler. İçten içe yaşanan kaynama, 1831'de bir ayaklanmayla açığa çıktı. Gradaçaçlı Hüseyin Kapetan, "gâvur sultan" 2. Mahmud'a isyan etti. "Bosna Ejderi" diye nam salan Hüseyin

Kapetan Kosova'da Osmanlı ordusunu geriletti ve bir yıldan kısa ömürlü olan müstakil Bosna Eyaleti'ni ilan etti. Bu ayaklanmanın bastırılmasının ardından, 1839'da İmparatorluğun Hıristiyan tebasına Müslümanlarla eşit haklar veren Gülhane Hattı Hümayunu, beyler katında da çok büyük tepki doğurdu. Ülkede yaklaşık 10 yıl boyunca 'zımni' bir iç savaş yaşandı. Diğer etnik ve toplumsal grupların da desteğini alan beyler, İstanbul'a vergi vermediler, asker göndermediler. Merkezî otoriteyi yeniden tesis etmek için gönderilen, Tahir Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu, 1849'da Bosanska Krayina'da yapılan savaşta Bosna ordusuna yenildi. Bosna'daki isyan hali, 1850'de Hırvatistanlı bir Sırp olan Ömer Lütfi Paşa (nâm-ı diğer Mihaylo Latas) komutasındaki yeni Osmanlı ordusunun ağırlığını koymasıyla bastırıldı. Ömer Lütfi Paşa 1851'de yönetim merkezini, beylerin ve kapetanilerin yoğunlaştığı Travnik'den Saraybosna'ya taşıdı. Bu on yıllık karmaşanın ardından Bosna'da Osmanlı'nın merkezî otoritesi güçlendirildi ve beylerin, kapetanilerin hâkimiyeti kırıldı. Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti'nde başlattığı idarî reformlar, 1865'de Bosna'da uygulamaya sokuldu. İmparatorluğun ilk maarif müdürlüğü olarak, modern bir eğitim-öğretimi yürütmek üzere Bosna Maarif Müdürlüğü kuruldu. 1866'da devlete modern yönetici kadro yetiştirmek amacıyla kurulan Mülkiye Mektebi'nin bir şubesi Bosna'da açıldı.

Osmanlı Devleti'nin merkezî sultasını tahkim ederek Boşnak beylerin ve Bosna'nın özerkliğini budaması, ülkede Osmanlı-Türk unsuruna karşı yüzyıl başından beri duyulan tepkiyi kalıcılaştırdı. Bu tepki kendisini gündelik hayatta da açığa vurmaktaydı. Kimi etimologlar, Boşnak dilinde hakaret olarak kullanılan "*Turkuša*" sözcüğünün, bu dönemde "Türk uşağı" sözcüğünden türediğini savunuyorlar. Soğukluk karşılıklı idi. Osmanlı yönetici sınıfının sadık ve 'has' bir millet olarak göregeldiği Boşnaklara bakışı değişmişti. Bosnalı vezir Ali Namık Paşa, 1831'de "Bosna'daki fenalık bütün diğer fenalıkları aştı. Yetmişyedibuçuk millet içinde Boşnaklardan beteri yoktur" demişti. Osmanlıca/Türkçede de aynı dönemde "kırk Boşnak bir adam", "Boşnağın aklı sonradan gelir" gibi sözler türemiştir!

İdari-politik güçleri kırılan Bosna beylerinin topraktaki hak ve imti-

yazlarında ise bir gerileme olmadı. Üründen çok az pay verilen ve ağır angaryaya tabi tutulan köylülerin üzerindeki baskı, artarak sürdü. 19. Yüzyıl sonlarında bölgeyi gezen Batılı gözlemciler, Bosna-Hersek'teki Hırvat ve bilhassa Sırp köylülerin, Balkanlar'ın en yoksul ve ezilen köylüleri olduğunu yazmışlardır. Buna koşut olarak, Bosna köylülerinin geriliği ve ilkelliği üzerinde de durulmuştur. 20. Yüzyıl başında bir Batılı gözlemci onlardan şöyle bahseder: "Kakırca kadar tembel, tahtakurusu kadar kaba ve üç Galiçyalı Yahudi kadar kaypaklar. Bu yaratıkları ancak Türkler idare edebilir, çünkü Türkler onları anlamakta ve asla güvenmemektedirler." Bosna kırları, 1875'de patladı. Mahsûlün kötü olduğu o yıl, beylere karşı büyük bir ayaklanma patlak verdi. Hersek'ten bütün ülkeye yayılan ayaklanma başlangıçta 'millî' bir temele dayanmayan, mültezim zulmüne karşı bir köylü hareketiydi; ayaklananlar arasında az sayıda olsa bile Müslüman köylüler de vardı. Ancak Bosna'daki Sırp milliyetçi komitelerinin ve Karadağ ile Sırbistan'dan gelen gönüllülerin müdahalesiyle, ayaklanma Osmanlı'ya karşı bir millî isyana dönüştü. Merkezî yönetimin bir süre müdahalesiz kalması üzerine güvenlik endişesine kapılan Müslüman nüfusun silahlanıp ayaklanmacılara karşı harekete geçmesi de, ayaklanmanın 'millileşmesine' katkıda bulundu. Bosna isyanıyla aynı yıl başlayan Bulgaristan millî ayaklanması ve 1877'de Rusya'yla girdiği savaş, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nu çökertti. Bu çöküşü belgeleyen 1878 Berlin Antlaşması, Bosna-Hersek'te de Osmanlı egemenliğine fiilen son verdi: Bosna-Hersek hukuken Osmanlı egemenliğinde kalmaya devam edecek, ancak Avusturya-Macaristan'ın denetiminde bulunacaktı.

Avusturya-Macaristan denetimi altında Bosna-Hersek

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'e ilişkin emeli, Dalmaçya'ya ve dolayısıyla Adriyatik denizine hakim olmak, ve İtalyan birliğinin kurulmasıyla bölgede oluşan yeni gücü dengelemekti. Ayrıca Doğu'da, güçlenen Sırbistan'la İmparatorluğun merkezi arasında bir tampon oluşturmak istiyordu. İmparatorluk içinde, Bosna-Hersek'in denetime alınmasının en hararetli destekçileri, Hırvat milliyetçileri idi. Müstakbel bağımsız Hırvatistan'a dahil sayılan bu ülkenin, Habsburg İmparatorluğu bünyesindeki 'ana' Hırvatistan'la aynı çatı altına girmesini, kendilerini hedefe yaklaştıran bir adım olarak değerlendirmekteydiler. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu adına Bosna'ya ilk giren askerî kuvvetlerin ve sivil yöneticilerin çoğu da Hırvatlardandı. Hırvat milliyetçileri, elde ettikleri faydayı azamîleştirmek için, Bosna-Hersek'in İmparatorluğa bağlı Hırvat Krallığı'na bağlanmasını talep etmekteydiler. Ancak İmparatorluk'ta Slav unsurunun fazla güçlenmesine zaten kuşkuyla yaklaşan liberal unsurlar ve Macaristan monarşisi, bu pan-Slav tasarıma karşı çıktılar. Bu ihtilâf, Bosna-Hersek'in İmparatorluğun merkezinden ama 'uzaktan' yönetilmesi formülüyle çözüldü. İmparatorluğun Maliye Bakanı, Bosna-Hersek'in yönetiminden sorumlu olacak, onu Saraybosna'da doğrudan kendisine bağlı bir vali temsil edecekti.

1878 sonbaharında Bosna-Hersek'e giren Avusturya-Maca-ristan ordusu, Müslümanların direnişiyle karşılaştı. Jajce, Doboj, Maglaj kentlerinde sert çatışmalar oldu. Ancak bir-iki ay içinde Habsburg İmparatorluğu ülkeye hakim oldu. 1878'den sonra ülkeden kitleler halinde Müslüman göçü başladı. 1878-1910 döneminde yaklaşık 300 bin Boşnağın ülkesini terkettiği hesaplanıyor. Göç, çoğunlukla Anadolu, daha sınırlı olarak Arnavutluk ve Makedonya, marjinal düzeyde Filistin, Tunus, Cezayir istikametindeydi.

Hırvat milliyetçileri, Habsburg yönetimi aracılığıyla Bosna-Hersek'te Hırvat hegemonyasını kurma teşebbüslerini sürdürdüler. İmparatorluk yönetimi de Doğu'sunda büyüyen Sırbistan tehdidine karşı Bosna-Hersek'i güçlü bir tampon haline getirmek amacıyla, Hırvat unsurunu desteklemeyi tercih etti. Bürokraside

Hırvatlar ağırlıklı oldu; Sava nehri çevresindeki verimli ovalara Hırvat nüfus iskân edildi. Bosna-Hersek'in yönetiminden sorumlu olan Maliye Bakanı von Kallay, Bosna Slavlarının etnik olarak Sırp olduğunu ileri sürerek Hırvat tezine ters düştüğü için, bizzat yazdığı Sırp Tarihi'nin Bosna-Hersek'te okunmasını yasakladı! İmparatorluğun da dini olan Katolikliğin teşvik edilmesi ve Bosna-Hersek'in resmî dini muamelesi görmesi, Hırvatların konumunu başlıbaşına güçlendiren bir politikaydı. 1889'da inşa edilen büyük Saraybosna Katedrali, bu politikanın simgesidir.

Sırp milliyetçileri, müstakbel Büyük Sırbistan'a dahil saydıkları Bosna-Hersek'in, üstelik Sırbistan'la ilişkileri gergin olan Habsburg İmparatorluğu'nun egemenliğine girmesine karşıydılar. Hırvat milliyetçiliğinin ülkedeki nüfuzunun devlet teşvikinden de yararlanarak artması, onların tepkilerini körükledi. Balkanlar'ın bütün Slav halklarını Büyük Sırbistan çatısı altında birleştirmeye dönük "Büyük Proje" (*Naçertaniye*) doğrultusunda silahlı propaganda yapan Sırp milliyetçi komitelerinin Bosna-Hersek'teki faaliyetleri hızla tırmandı.

Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'in gelişmesinde kullanılacak özel vergiler koyarak, geniş çaplı altyapı yatırımları yaparak ülkede hatırı sayılır bir maddî gelişme sağladı. Sanayileşme ve modernleşme gelişimine koşut olarak bürokrasi genişledi. Osmanlı döneminde ülkede 120 memur varken bu rakam 1881'de 600'e, 1907'de 9.106'ya çıktı. Bu kadroların ancak üçte biri (kimi kaynaklara göre dörtte biri) yerli nüfustandı, fakat büyük çoğunluk Slav kökenli ve özellikle de Hırvat idi.

Özellikle Saraybosna'ya çok yatırım yapıldı; kent yeniden planlandı ve inşa edildi. Amerikalı tarihçi Sloane, 1914'deki kitabında Saraybosna'nın "modern ve etkili bir Alman kentiyle yarı-canlanmış bir Türk kasabası arasında gidip gelen bir görünümü" olduğunu yazar. Velhâsıl Habsburg yönetimi, sağladığı iktisadî ve toplumsal gelişme ile, Hırvatların dışındaki nüfus nezdinde de belirli bir toplumsal onay ve meşrûiyet elde etmeyi başarmıştır.

İmparatorluk, Müslüman toplumuna hitap eden politikalar da geliştirdi. 1882-1903 döneminde Habsburg İmparatorluğu'nun Maliye Bakanı olması sıfatıyla imparatorluğun Bosna politikasının yürütü-

cüsü olan Macar Benjamin von Kallay, Boşnak millî kimliğinin oluşumunu teşvik etti. Hattâ meslekten tarihçiliğiyle, bu kimliğin kurgulanmasına bizzat katkıda bulundu. Kallay'ın maksadı, Bosna-Hersek'te rekabet halinde olan Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerini, bir üçüncü güçle dengelemekti. İmparatorluk himayesinde inşa edilecek bir Bosna milliyetçiliğinin, daha az mahzurlu olacağı da öngörülüyordu. Doğrudan doğruya Müslüman kimliğine yaslanmayan, fakat çok-dinli, çok-kültürlü bir Bosnalılık kimliği içinde Müslümanlığa da hürmetkâr olan bu milliyetçilik tasarımı, etnisist Hırvat ve özellikle Sırp milliyetçiliğinin tepkisiyle karşılandı. Zira her iki milliyetçi hareket, Müslümanları kendi etnik cemaatlerine entegre etmek için çalışıyordu. Bosna milliyetçiliği, Müslümanlar arasında belirli bir kabul gördü. Kallay, 'Boşnakçı' politikası doğrultusunda, Bosna'da girişilmesi öngörülen toprak reformunu da erteledi. Bu kayırma, Boşnakların Müslümanlaşmasını, Osmanlı'nın toprak sahiplerinin hukukunu tanıyan tutumuna bağlayan Batılı-Hıristiyan tarih yorumuyla uyumlu bir taktik idi. Böylece Müslüman toprak sahiplerinin çoğu, bir toprak reformuna maruz kalmadan, toplumsal güçlerini korudular. 1880'de 6-7 bin bey ve kapetani, yaklaşık 85 bin köylü çalıştırıyordu. Bu bağımlı köylülerin 60 bini Sırp, 23 bini Sırp, 2 bini Müslümandı. Ayrıca, neredeyse tamama yakını Müslüman olan 77 bin özgür köylü vardı.

Avusturya-Macaristan yönetimi beyleri kapitalist toprak sahibi, köylüleri "özgür köylü" statüsüne getiren düzenlemeler yaptı ve köylülerin küçük mülk sahibi olmasını teşvik etti. Ancak çok hızlı nüfus artışı, köylülerin beylere bağımlılığının ve yoksulluğunun sürmesini getirdi.

Böylelikle, Boşnak toplumunun başlangıçtaki direnci gevşedi; Habsburg İmparatorluğu'na sadakat ve hizmet, tasavvur edilebilir oldu. Müslümanlar, askerlik hizmeti müddetince kendilerine ibadetlerini sürdürme, fes takma vb. gibi hususlarda izin veren Avusturya-Macaristan ordusuna gönüllü olarak katılabildiler. Bu eğilimi zedeleyen etken, Benjamin von Kallay'ın Müslümanları 'yeniden-Hıristiyanlaştırma' hülyası idi. Bu hülyanın küçük bir örnekle açığa çıkması, Müslüman kitlelerin feverânına yolaçtı. Fatma Omanoviç adlı bir köylü kızının Katolikliğe

döndürüldüğüne dair rivayetler, Müslüman halkta ülke çapında protesto hareketleri başlattı. Bu olay, sadakatlerini sağlama kaygısı yanında hak dine dönebilecekleri beklentisiyle de kayırılan toprak beylerini de huzursuz etti. İki bey, Ali Bey Firduz ve Derviş Bey Miralem, Habsburg egemenliğine karşı İslâmî temelde etkili bir muhalefetin önderi oldular.

Modernleşmeci, merkezîyetçi politikası ve baskıcı uygulamaları dolayısıyla Osmanlı'yla özdeşleşmesini yitiren Boşnak beylerinin, ulemasının, kentli sınıflarının yaşadığı anlam ve kimlik bunalımı; ülkede Avusturya-Macaristan hakimiyetinin kurulmasıyla iyice ağırlaştı. Bütün Balkan halkları milliyetçilik akımının etkisi altında milli kimlik inşasına girişmişken; Osmanlı'nın çöken düzeniyle özdeşleşen Boşnak eliti, tarihsel olarak yiten bir kimliğe sarılmıştı. Osmanlı'nın Bosna'dan çekilmesiyledir ki bu kimliğin yitişi zihinlerde berraklaştı ve milliyetçilik inşasındaki 'gerikalmışlık' kendisini bir sorun olarak duyurmaya başladı. Bu bunalım ânında Boşnak topluluklarında içe kapanma eğilimleri de, yeni bir kimlik inşasına dönük arayışlar da görülebiliyordu. Milli kimlik inşasına dönük çabalar, hep İslâm üzerinden yürüdü; zira Boşnak toplumunu etnik, kültürel, tarihsel, toplumsal, sınıfsal vb. açılardan ayırdeden tek hususiyet, Müslüman olmalarıyla ilintiliydi. Bu arayışta, bir yandan kentli eğitimli sınıfların diğer yandan ulema içindeki ceditçilerin (yenilikçiler) başını çektiği, İslâm'ı modernleştirmeye dönük yorumlar öne çıktı. Gazeteci Cevat Süleymanpasiç, hekim Mehmed Metilyeviç, şair Ahmed Muradbegoviç, dinde yenilenme ve Avrupalılaşma çizgisinin öncüsü aydınlardı. Süleymanpasiç peçenin kaldırılmasından yanaydı. Yaklaşık yirmi yıl sonra, peçe takmanın dini bir icap olmadığı görüşü, bizzat Reisülulema Hacı Mehmed Cemaleddin Efendi Çavuşeviç tarafından savunulacaktı. Çavuşeviç ile birlikte Osman Nuri Hadziç, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, dinde modernleşme akımının ulema içindeki önde gelen taraftarları oldular. Ulema içinde 20. yüzyıl başlarında temayüz eden bir başka önemli düşünsel odak, Kahire El Ezher Üniversitesi'nde okumuş olan Hüseyin Dyozo idi. Dyozo, Kuran'ın her sözünün bilimsel olarak ispatlandığını ve İslâm'ın ilerlemeye en uygun din olduğunu vaz'etmiştir. Ulemanın gelenekçi kanadı, pek derinlikli ve etkili bir profil çizemedi.

Yeniçeri ocağının kapatılması, Bosna'da Bektaşîliğin özellikle kamu hayatındaki etkisini geriletirken; yeniçerilik ve Bektaşîliğe karşı bir tepkinin başını çeken Sünni ulema, bunların İslâmı yozlaştırdığını işleyerek İslâmî bir özedönüşçülüğü teşvik etti. 20. yüzyılın ilk onyıllarında, el Ezherli din âlimi Mehmet Hanciç, Bektaşîliğin tarihsel ve toplumsal-kültürel mirasıyla mücadeleye epey emek sarfetti. Diğer İslâm ülkelerindeki gelenekçi-yenilikçi ihtilâfının yanısıra, pan-İslâmcı fikirlerin de Bosna'da uzantısı mevcuttu. Yüzyıl dönümünde Mostar'da Kalayziç Yayınevi çevresinde, pan-İslâmcı bir aydın hareketi oluştu.

İslâmî bir modern kimlik oluşumuna dönük bu hareketlilik yaşanırken, 1. Dünya Savaşı arefesinde kentli Müslüman elitinin bir bölümü millî kimlik olarak Hırvatlığı ve daha küçük bir ölçekte de Sırplığı benimsedi. Burada, kentli Müslüman aydınlar üzerinde Zagreb'in artan etkisinden sözetmek gerekir. Müslüman aydınların Hırvatistan'a yakınlık duymasının sebebi, öncelikle Bosna-Hersek'teki Hırvat milliyetçiliğinin Sırp milliyetçiliğine göre daha 'yumuşak', Bosnalılık kimliğine daha hürmetkâr olması idi. Hırvat ve Boşnak lehçelerinin birbirine göreli yakınlığı da bu teması teşvik ediyordu. Hırvat milliyetçi aydınlarının kentli kesimlerinin en sıkı savunucusu oldukları, bütün Güney Slav halklarını federatif biçimde birleştirmeye dönük "Yugoslavya" projesi de kentli Müslüman aydınlara sempatik geliyordu. 1908'deki ilhaktan sonra Avusturya-Macaristan'ın kurduğu yerel parlamentoda Hırvat ve Müslüman temsilciler iyice yakınlaştılar. Sırp toplumunu ülkenin azınlığı sayan bir bakışla dışlayarak ittifak yapma eğilimine girecekler; bu politika Sırp milliyetçilerini doğal olarak sertleştirecekti.

1908'de, 1. Dünya Savaşı arefesinin kilit olaylarından olan "Bosna Bunalımı" veya "İlhak Bunalımı" yaşandı. Habsburg İmparatorluğu, 2. Meşrutiyet'in ilanıyla oluşan reformist Osmanlı yönetiminin, Bosna-Hersek'te yeniden iddialı hale gelmesinden ürkmekteydi. Hakimiyetini sağlamlaştırmak için, hukuken Osmanlı egemenliğinde bulunan bu ülkedeki denetimini ilhaka dönüştürmeye dönük diplomatik temaslara başladı. Böyle bir atağa hazırlıklı olmayan Rusya'yı ve Sırbistan'ı kerhen razı olmaya zorlayarak, 7 Ekim 1908'de Bos-

na-Hersek'i resmen ilhak etti. Hasan Ünal'ın 1908 İlhak Krizi üzerine yayımlanmamış doktora tezinde saptadığı gibi, Sırbistan açısından aslî önemde olan Bosna-Hersek'in Habsburglarca ilhakı, Osmanlı İmparatorluğu açısından talî bir mesele idi; Osmanlı yönetimi, bu gelişmeyi, esasen Bulgaristan'ın bölgedeki politik-askerî konumunu güçlendirme tehlikesi ve Doğu Rumeli sorununa etkileri açısından değerlendirmiştir. İttihat ve Terakki ileri gelenleri, müzakerelerde, Bosna-Hersek'e Avusturya-Macaristan yönetimi altında özerk bir devlet statüsü verilmesine razı olacaklarını iletmişlerdir.

Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Rusya ve Sırbistan ile ilişkilerini olağanüstü gerginleştirerek, 1. Dünya Savaşı'nı başlatan şartları olgunlaştırdı. "Büyük güçler" arasındaki gerginliklerin artmasının yanısıra, bölgedeki milliyetçi hareketler de gerildiler. İlhak, hem Hırvat hem Sırp milliyetçilerinde büyük hayal kırıklığı yarattı. Özellikle, Dalmaçya'da oluşan Hırvat ağırlıklı Hırvat-Sırp ittifakının (Dalmaçya İttifakı) bölgeye ilişkin tasarımları büyük darbe yedi. Güney Slav halklarının en gelişkin burjuvazisini de temsil eden Dalmaçya İttifakı, Güney Slavlarını (Yugo-Slavları) bir federasyon içinde birleştirmeyi hedefliyordu. "Yugoslavcılığın" politik öncüsü ve en enerjik mümessili olan bu İttifak, bir süre sonra Sloven milliyetçilerini de bünyesine katmıştı. 1906-1908 döneminde Hırvatistan parlamentosunda ağırlık kazanan bu tasarım, "Yugoslav" unsurunun katılımıyla ikili Habsburg monarşisini üçlü monarşiye dönüştürme seçeneğini de içeriyordu. Bosna-Hersek'i ilhakı, ikili monarşinin kendisini Güney Slavlarının hâkimi saydığını gösterdi. Böylece Yugoslavcı milliyetçiler Viyana'dan iyice uzaklaşıp bağımsızlıkçı arayışlara angaje oldular. Sırbistan'da da yüzyıl başından itibaren pan-Slav eğilimler güç kazanmaktaydı. Sırp milliyetçileri ve pan-Slavistleri, 1908'deki ilhakı "Slav vatanının işgali" olarak algıladılar. Belgrad'da, Bosna-Hersek'i Habsburg işgalinden kurtarmak için Sırp ve Hırvat asker toplamaya dönük örgütlenmeler ortaya çıktı. Sırp milliyetçiliğinin pan-Slavizm tasarımı, Hırvat milliyetçiliğine hakim olan "Yugoslavizm"den farklı olarak, Sırp odaklı idi ve "Büyük Sırbistan" tasarımıyla özdeşti. Ordu içinden de destek bulan Sırp ko-

miteciliğinin Bosna-Hersek'teki eylemleri yayıldı, sertleşti. Bütün dünyada 1. Dünya Savaşı'nı patlatan kıvılcım olarak şöhret kazanan o suikast, bu komitelerin eseriydi: 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan Veliahtı Ferdinand, Saraybosna'da bir Bosnalı Sırp komitacı tarafından öldürüldü. Bu suikast, emperyalist güçler arasındaki nüfuz rekabetinin ve paktlar sisteminin labirente çevirdiği Balkanlar'da bir ilan-ı harpler silsilesine yolaçtı - ve 1. Dünya Savaşı başladı.

"1. Yugoslavya"da Bosna-Hersek

"1. Yugoslavcılar"ın idealleri gerçekleşti: Aralık 1918'de, çağdaş Balkanlar tarihinde "1. Yugoslavya" olarak anılan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı kuruldu. Bu devletin kuruluşu, Dalmaçya İttifakı ile Sırp Krallığı'nın işbirliğiyle gerçekleşmişti. Kurulan ülke, Sırbistan ile Karadağ Krallıkları ve Makedonya'nın büyük bir bölümüne ilâveten, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasıyla 'açığa çıkan' Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek topraklarını da kapsıyordu. Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı, Krallık Sırp Karayorgiyeviç hanedanında olmak üzere, bu üç milletin eşit haklı olduğu bir devlet olarak kuruldu. Ne var ki Sırbistan'ın egemen sınıfları, hem "Yugoslavyacılığı" Büyük Sırbistan idealleriyle özdeşleştirdikleri, hem de dünya savaşında diğer Güney Slav halklarıyla kıyaslanmayacak denli ağır kayıplar verdikleri ve savaştan galipler safında çıktıkları için, devleti esasen "Sırpların devleti" olarak görme eğilimindeydiler. Milliyetçi Sırp hegemonyacılığı, daha 1921'de,

millî özerklik taleplerini kaale almayan merkezî-üniter bir devlet yapısını kurumlaştırdı ve muhalefeti baskı altına aldı. 1929'da Kral'ın Anayasa'yı feshederek yönetime el koymasıyla devlet tamamen Sırp millî devleti olarak örgütlenmeye girişildi, muhalefet üzerindeki baskı faşizan bir nitelik kazandı. Krallığın adı da "Yugoslavya Krallığı" olarak değiştirildi.(1. Yugoslavya hakkında bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s.32-42)

Yugoslavya'nın kuruluşunda Bosna-Hersekli toplumsal-politik güçlerin dahli pek yoktu. Ülkedeki Sırp milliyetçileri pekişen Sırp hegemonyasının tadını çıkardılar; Hırvat milliyetçileri ise çoğunlukla rejimin en önemli muhalefet gücü olan Hırvat Köylü Partisi'nin izleyicisi oldular. Boşnaklar, 1. Yugoslavya Anayasası'nda kurucu millet statüsünde olmayan diğer millî topluluklar (Karadağlılar, Makedonlar, Arnavutlar, Macarlar, vd.) gibi, millî-kültürel kimlikleri tanınmayan, ikinci sınıf vatandaş konumunda idiler. Sloven ve Hırvatların eşit haklı kurucu statülerinin de kâğıt üzerinde kaldığı düşünülürse, ikinci de değil, üçüncü sınıf oldukları söylenebilir. Ancak Boşnakların statüsü fiilen Hıristiyan topluluklardan da düşüktü. Zira resmî ideoloji (Slav/Sırp millîyetçiliği), Müslümanlara Balkanlar'daki Osmanlı işgalcilerinin varisleri gözüyle bakıyordu. 1. Dünya Savaşı'nda küçümsenmeyecek sayıda Müslümanın Avusturya-Macaristan'a sadık kalarak İmparatorluk ordusunda savaşmış olması, 'ihanet sicillerini' kabartmıştı. Hırvat sosyolog Bogdan Deniç, bu dönemde bilhassa kırsal kesimdeki Hırvat ve Sırp nüfus içinde, Müslümanlara karşı, "Yahudilerin asimile olarak yerleştiği Avrupa ülkelerindeki (Almanya, Avusturya) anti-semitizm türüne benzeyen patolojik bir nefret ve güvensizliğin" husule geldiğini saptar; "oysa onların kültürel hattâ dinsel kimlikleri Hıristiyan komşularına fevkalâde benzerdir." Böylelikle 1. Yugoslavya'da Boşnaklar üzerinde büyük bir resmî ve toplumsal baskı kuruldu. Özellikle Bosna-Hersek'in Güneydoğu sınırı ile Karadağ ve Sırbistan arasında bulunan Sancak bölgesindeki Boşnaklar, resmî destekli kitlesel saldırılara maruz kaldılar. 1924 yılında Sancak'ın Bijelo Polje ilçesinde eski bir Sırp valiye yapılan suikast üzerine, intikam olarak yerel bir etnik arındırma harekâtı gerçekleştirildi. Yeni devletin kuruluşunda

revaçta olan 'hürriyetçi' söylemi sarakaya alan şu Karadağ halk deyimi, 1920'lerin Müslüman karşıtı revanşizmini yansıtır: "Artık bir Müslümanın boğazını kesemeyecek olduktan sonra, neye yarar hürriyet?!" Fiziki baskının ötesinde, Müslümanlar bürokrasiden neredeyse tamamen dışlandılar. Buna karşılık dinî kurumlara ve vakıf mülklerine dokunulmadı. Evlilik, aile, miras işlerinde ve vakıflara ilişkin sorunlarda, İslâm hukuku geçerli kaldı. Şeriat mahkemeleri, 1919 St. Germain Antlaşması ile güvencelenmişti. Saraybosna'da, bir yüksek okul, bir lise düzeyindeki teolojik eğitim kurumu ve Gazi Hüsrev Bey Medresesi ile, güçlü bir İslâmî eğitim altyapısı 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar bakî kaldı. Kuran eğitimi veren mahalle mektepleri de faaliyetlerini sürdürdüler. 1936'da çıkarılan bir yasa ile özyönetimli müftülükler kapatıldı. Yine de işlerliklerini 'el altından' sürdürdüler. 1919'da yapılan toprak reformuyla, Müslümanların mülkiyetindeki 8 milyon dönüme yakın toprak devletleştirildi. Oldukça düşük tazminatlar ödenerek (dönüm başına yaklaşık 25 cent) gerçekleştirilen devletleştirme, Müslüman nüfusun yaklaşık % 10'unu işsiz/gelirsiz bıraktı. Eski toprak beyi ailelerinin bir kısmı, izleyen yıllarda orta ve küçük çiftçilere dönüştü. Bey ailelerinin bir kısmı ise, ekonomik birikimlerini eğitim imkânlarından yararlanma doğrultusunda değerlendirdi. Böylece, *begovi* (beyler) sınıfı, bir-iki kuşak içinde Müslüman kentli küçük burjuvazinin nüvesini teşkil etti.

Müslümanlar 1919'da *Jugoslavenska Muslimanska Organizacija* (Yugoslav Müslüman Örgütü-YMÖ) adı altında bir politik parti kurdular. YMÖ 'Yugoslavyacı' idi; dini farklılıkların tanınması koşuluyla, Yugoslavlık (Güney Slavlığı) etnik temelinde bir millî bütünlük inşa edilmesine sıcak bakıyordu. YMÖ 1935'de Yugoslav Radikal Partisi ile birleşerek Yugoslav Radikal Birliği'ni oluşturdu. 1939'da YMÖ'nün etkili önderi Mehmed Spaho'nun ölmesi, Müslüman politik kadroların inisyatifini iyice geriletti. Müslüman politikacıların önemli bir bölümü, 1940'larla birlikte Hırvat Köylü Partisi'ne yakınlaştı.

Ulemanın örgütü *El Hidaye*, politik etkinliği olan bir başka örgüttü. El Hidaye'ye bağlı *Mladi Muslimani* (Genç Müslümanlar), Müslüman kimliğinin inşa edilmesinde çok etkili olmuştur. Kızılay örgütü

Merhamet, yeşilaycı örgüt *Trezvenost* (Zindelik), dinsel kültürü geliştirmeye dönük *İhvan* (Kardeşlik) ve futbol kulübü *Gyergyelez*, Müslüman toplumunun diğer sivil örgütleriydi. Mostar merkezli İhvan dışında, bunların hepsi Saraybosna merkezli idi.

Bosna-Hersek nüfusu 1910'de yaklaşık 2 milyon olarak saptanmıştı. Nüfusun % 44'ü Sırp, % 33'ü Müslüman Boşnak, % 23'ü Hırvat idi. Müslümanların nüfustaki payı sürekli düşmekteydi: 1870'de % 49, 1879'da % 40, 1895'de % 35, 1910'da % 33. 1920'de bu oran % 30'a düştü. Bu düşüşte Boşnakların Müslüman ülkelere göç etmelerinin payı önemsiz değildi. 1910-1935 döneminde 100 bin kadar Boşnak daha Türkiye'ye göç etti. Toplam Yugoslavya nüfusundaki payları % 6 olan Boşnaklar, 1. Yugoslavya'nın dördüncü büyük millî topluluğunu oluşturuyorlardı.

1929'da Kral darbesiyle kurulan monarko-faşist rejim, Yugoslavya'yı tarihi-millî sınırlarla ilintisiz dokuz eyalete (*banovina*) ayırırken; Bosna-Hersek'in topraklarını da dörde böldü: Kuzeyde Hırvatistan'la kesişen Vrbas, Saraybosna merkezli Drina, batıda Dalmaçya'yla kesişen Sahil banovinası, güneyde Karadağ ve Sırbistan'la kesişen Zeta. Bu idarî düzenlemede, Müslümanlar hiçbir eyalette çoğunluk değildiler. 2. Dünya Savaşı arefesinde, Hırvat Köylü Partisi'nin muhalefetini altedemeyen ve çok boyutlu bir bunalıma düşen rejim, Hırvat milliyetçi önderliği ile uzlaşmaya yöneldi. Bu uzlaşma, son derece kısa ömürlü de olsa, Bosna-Hersek'i yeniden ve bu kez Sırbistan ile Hırvatistan arasında böldü. 20 Ağustos 1939'da Yugoslavya hükümeti adına Çvetkoviç ile Hırvat Köylü Partisi'nin önderi Maçek arasında imzalanan anlaşma (*Sporazum*) ile, Yugoslavya'ya bağlı bir özerk Hırvatistan'ın kuruluşu gerçekleştirildi. Yugoslavya topraklarının ve nüfusunun yaklaşık % 30'unu kapsayacak olan özerk Hırvatistan, Bosna-Hersek topraklarının bir bölümünü de içeriyordu. Özerk Hırvatistan'ın nüfusunun yaklaşık % 3'ü (150 bin kişi) Müslüman olacak; böylelikle Bosna-Hersek'teki Müslüman nüfusun yaklaşık % 13'ü Hırvatistan'da kalacaktı.

Bölünen Bosna-Hersek'teki Müslümanların durumunu soran bir gazeteciye, Çvetkoviç ile Maçek'in "onlar yokmuş gibi yapıyoruz" cevabını verdikleri, bazı kaynaklarda anekdot olarak kaydedilir! *Sporazum*,

YMÖ kökenli Müslüman politikacılar içinde ihtilâfa yol açtı. Ancak çoğu, Bosna'nın bölünmesine karşı çıktılar. Bosna Sırp toplumunun önderleri de, 800 bini aşkın Bosnalı Sırp'ın Hırvatistan içinde kalacağına dikkat çekerek *Sporazum*'a muhalefet ettiler. Bosnalı Sırp milliyetçileri, Yugoslavya'da federalizm yolunun açılmasına ilke olarak karşıydılar; *Sporazum*'u içlerine sindiremeyen Sırbistan'daki radikal Sırp milliyetçileri ve ordudaki sertlik yanlıları ile aynı çizgide idiler. 27 Mart 1941'de ordunun Kral'ı devirerek yönetime el koymasında, subayların faşist Mihver'le yapılan anlaşmayı millî çıkarlara aykırı bulması yanında, *Sporazum*'un yarattığı tepkinin de payı vardı. Bunun üzerine Almanya Yugoslavya'ya tapyekûn saldırıya geçti ve bir aya kalmadan ülkeyi işgal etti.

2. Dünya Savaşı'nda Bosna-Hersek

Özerk Hırvatistan'ın Ordu darbesiyle 'iptal edilmesinden' yaklaşık bir ay sonra, "Bağımsız Hırvatistan"ın kuruluşu ilan edildi. Bu "Bağımsız Hırvatistan", Sırp-Hırvat çelişkisinden faydalanmak isteyen ve yüzyıllarca Avusturya-Macaristan egemenliğinde kalmış olan bu ülkeyi doğal nüfuz sahası içinde gören Nazi Almanya'sının himayesinde bir kukla devlet idi. Ustaşa, Hırvatistan devletinin kur(dur)ulmasında kullanılan 'yerli malzeme', faşist *Ustaşa* hareketi idi. *Ustaşa* Hırvatların en 'soy' Güney Slav kavmi olduğunu vaz'eden ırkçı bir ideolojiye dayanıyordu. Savaş öncesinde marjinal bir hareket iken, Hırvat halkının bağımsızlık özlemini gidermesine aracı olması sayesinde, Köylü Partisi tabanının ve kadrolarının hatırı sayılır bir bölümünün desteğini sağlamayı -en azından başlangıçta- başardı. Rejimin çok önemli bir dayanağı, Zagreb Katolik Kilisesi'nin desteği idi; bu destek, Mussolini'nin terkesindeki Papalığın muvafakatından da güç almaktaydı. 2. Dünya Savaşı'nın Nazilerden sonra en geniş çaplı ve planlı soy-

Ustaşa askerleri - 'soykırım hatırası'.

halkının geniş kesimlerinde, Avusturya-Macaristan egemenliği dönemine ilişkin anıları canlandırdı. Tıpkı Habsburg İmparatorluğu gibi Nazi yönetiminin de ülkede Hırvatları himaye etmesi, bu tahayyülü besledi. Müslüman 'basit halk', göreli olarak kollanacakları bir devrin geldiğini umdu. Ustaşa devletinin icraati de, en azından başlangıçta bu umudu pekiştirecek doğrultuda oldu. Ortodoks Sırpları zorla Katolikleştiren ve soykırım uygulayan Ustaşa Devleti, Müslümanları nispeten rahat bıraktı. Hattâ Müslümanlar, hukuken Hırvatlarla birlikte devletin 'sahibi' olan millî unsurlar arasında sayıldı. Ancak bu sadece sembolik bir hukuk idi; zira Ustaşa ideolojisi, Boşnakların "aslen" Hırvat olduğundan hareket ediyordu. Ustaşa devletinde Müslümanların yönetsel bir hükmü olmadı. Ustaşa rejiminin, Müslüman toplumunun desteğini almak için yaptığı en 'şık' simgesel hareket, Zagreb'deki bir resim atelyesinin gösterişli bir camiye dönüştürülmesi idi. Binanın camileşmesini sağlayan üç minare 1945'de, yerel ulemanın da -usûlen- onayı

kırım programını uygulayan Ustaşa rejimi; Hırvatistan'ın Krayina bölgesinde ve Bosna-Hersek'te, Sırpları zorla Katolikleştirmeye ve toplu kırımdan geçirmeye dönük harekâtlar yürütmüştür. Yahudi, Çingene ve Müslümanların yanısıra büyük çoğunluğu Sırp, 400 ilâ 600 bin insan bu harekâtlarda katledildi. En iyimser tahminle 60 bin ilâ 200 bin insan, Yasenovac'daki toplama kampında öldürüldü.

Bosna-Hersek topraklarının büyük bölümü, Ustaşa Hırvatistan'ına bağlanmıştır. Alman ordusunun Yugoslavya'yı işgali, ilk anda Boşnak

alınarak, partizan bağımsızlık savaşçılarınca havaya uçurulacaktı. Sonuçta, Müslüman toplulukların küçümsenmeyecek bir kesimi, 2. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Ustaşa devletine aktif destek verdi. Bu destek, iktisadî ve toplumsal gelişme açısından görece gerikalmış olan Hersek'teki, Doğu Bosna'daki ve Güney Bosna'daki Müslüman topluluklarında yoğunlaştı. Ustaşa dönemi boyunca Saraybosna'da Müslüman aydınlarca yayınlanan *Osvit* (Tanyeri) Dergisi, faşist ideolojiye mesafeli dursa da bağımsız Hırvatistan projesine destek verdi. Ustaşa yönetiminin, buna rağmen *Osvit*'in Çetnik zulmü üzerine yayın yapmasını engellemesi ilginçtir: Yeni rejim altında Müslümanların başına kötü şeyler geldiğinin bilinmesi ve mevzu edilmesi olabildiğince önlenmek isteniyordu.

'Aracısız' olarak Nazilerle işbirliğine yönelen bazı Müslüman toplulukları da oldu. Ustaşa güçleri ile kralcı-milliyetçi Sırp Çetnikler arasındaki çatışmaların yoğunlaştığı bölgelerdeki kimi Müslüman topluluklar, kendini savunmak için örgütlenme arayışına girdiler. 1943'de, Ulema Meclisi üyesi Hafız Muhammed Panca önderliğinde bir heyet, Berlin'de bulunan Filistin Müftüsü Muhammed Amin el-Hüseyni'ye başvurarak silahlanmak için yardımını istedi. Bu müracaat, neticede, El-Hüseyni'yi barındıran Almanya'ya yönelmiş oluyordu. Nazi yönetimi, Müslümanların bu arayışını Bosna'da bir propaganda fırsatı olarak değerlendirdi. Propagandanın hasadını, Boşnaklardan oluşan bir SS birliği kurarak topladı. SS önderi Himmler, "Hançer" adı verilen bu birliğe din hürriyeti, fes taşıma vb. imtiyazlar tanıdı. Hançer-SS, büyük çoğunlukla Bosna dışında çarpıştırıldı ve Boşnak toplumuna bir hayrı olmadı. Girişimlerinin Naziler tarafından kullanıldığını idrak eden Hafız Panca dağa çıkarak yerli Müslüman köylülerden bir milis kurdu. Bu milis savaşın sonlarına doğru Partizanlara katıldı. 1945 ilkbaharında Kuzey Bosna'ya nakledilen Hançer-SS'in birçok askerî Partizan saflarına geçti.

Ulemanın gelenekçi kesimleri arasından Ustaşa yönetimiyle işbirliğine yönelenler çıktı. Ulemanın genel eğilimi ise, açıkça karşı tavır almamakla birlikte Ustaşa Devleti'ne mesafeli durmaktı. Saraybosna, Mostar, Banja Luka ve Prijedor dinî ileri gelenlerinin, Sırplara ve Yahudilere dönük soykırım politikasına karşı tepki gösterdikleri biliniyor.

14 Ağustos 1941'de ulemanın örgütü *El Hidaye*, şu açıklamayı yaptı: "Husûle gelen fesat sonucunda yitirdiğimiz masum Müslüman kurbanları yüreğimizde derin bir acıyla anıyoruz. Kendi hesaplarına ve kişisel saiklerle tecavüzlere ve şiddet eylemlerine katılan bütün Müslümanları mahkûm ediyor, böylesi kötülüklerin ancak sorumsuz ve ahlâken düşmüş bireylerce işlenebileceğini kaydediyoruz. Ülkedeki bütün Müslümanlar, her türlü tecavüzden uzak durmalıdır. Yetkililerden, ülkenin her bölgesinde kamu güvenliğini sağlamalarını ve talihsiz insanların yeni uğursuzluklardan korunmasını rica ediyoruz." Reisülulema Fehim Efendi Spaho, aralarında hatırı sayılır miktarda Müslümanın olduğu Çingeneleri toplama kamplarından kurtarmak için, Hırvat ve Alman yetkililer nezdinde epey çaba harcadı.

Müslüman toplumunda anti-faşist ve Partizan hareketine destek veren unsurlar da mevcuttu. Yugoslavya'nın işgali arifesinde hükümet, sanayiyi ve devlet bütçesini finanse etmek için tarımdan artı çekişini

Bir Hançer - SS Birliği.

köylüler açısından tahammülü zor boyutlara vardırmış; bunun üzerine bütün millî topluluklardan köylülerin katıldığı yerel köylü ayaklanmaları olmuştu. Bu kırsal muhalefetin uç verdiği yerler, Partizan hareketinin ana dayanakları oldu. Zira bu köylü direnişi, salt yabancı işgalcilere değil 'yerli' egemen sınıflara ve devlet aygıtına da yönelen, bu özelliğiyle 19. yüzyıl başındaki köylü isyanlarının milliyetçilik-öncesi ilk evresini andıran bir tepkiyi yansıtıyordu. Eski YMÖ'nün çizgisindeki Müslüman aydınlar ve politikacılar da, Ustaşa rejimine muhalif tavır aldılar. YMÖ'nün yayın organları *Pravda* (Adalet) ve *Narodna Pravda* (Halk Adaleti) yayınlarını durdurdular. Anti-faşist Müslüman aydınlar, 1946'da Saraybosna'da onbeş günde bir *Novo Doba* (Yeni Zaman) dergisini çıkardılar. Dr. Zayim Saraç önderliğindeki bu grup, Partizan direniş hareketiyle bağlantılı çalıştı. 1920'li ve 1930'lu yıllarda üniversite eğitimi görürken, komünist harekete sempati duymuş ve iştirak etmiş bir bey çocukları kuşağı vardı. Bunlar arasından, Müslüman Partizan önderleri çıktı. Partizan hareketinin Müslümanlar arasında en güçlü destek bulduğu bölge, Kuzeybatı Bosna'daki Bihaç-Cazin bölgesi idi. Bihaç'ta Sırplar ve Müslümanlar, kitlesel olarak, Partizan kuvvetlerinde birlikte çarpıştılar. Ustaşa'nın galebe çaldığı Hersek'te de, bölgenin ana kenti durumundaki Mostar bir anti-faşist adacık oldu. Hırvatlar Ustaşalar'a, Sırplar Çetnikler'e karşı, diğer hemşehrilerini korudular. Kentin Sırp, Hırvat ve Müslüman nüfusu, müştereken Partizanlara asker verdi. Mostar, 2. Dünya Savaşı'nı, çatışmaları kendi içine sokmadan yaşadı. İç savaşın kıyıcılığı karşısında bekasının tehdit altında olduğu kaygısına kapılan Müslüman toplumunun çoğunluğu, giderek, Partizan hareketini kurtuluş umudu olarak benimsedi. 1943'de Batı Bosna'da Alman kuvvetlerince tehlikeli bir biçimde kuşatılan Partizan ordusunun nefes alabilmesinde, Bosnalı Müslüman köylülerin sivil ve askerî desteği kayda değer rol oynadı.

Yugoslavya'da bağımsızlıkçı askerî mücadeleye önderlik eden, sosyalistlerin öncülüğündeki Partizan hareketinin nüvesi de Bosna'da oluşmuştur. Partizan kuvvetleri içinde Bosnalı Sırplar önemli bir oran oluşturdular. Sırbistan'da Sırp halkı arasındaki etkinliğiyle Partizanlar için savaşın başlarında ciddî

bir rakip olan kralcı-milliyetçi Çetnik hareketinin, Bosna'da esâmesi yoktu. Ustaşa soykırımına maruz kalması da, Bosna-Hersek'teki Sırp toplumunu anti-faşist bir direniş hareketine daha duyarlı kılmıştır. Partizanlar 1942 yazı boyunca Batı ve Merkezî Bosna'ya hakim olarak Bihaç'ı üs tuttular. Yugoslavya Komünist Partisi önderliğindeki Yugoslav Ulusal Kurtuluş Antifaşist Konseyi, ilk kongresini Kasım 1942'de Bihaç'ta yaptı. İkinci kongre Kasım 1943'de yine Bosna'da Jajce'de toplandı. Partizan hareketinin çokmilletli yapısı, Bosna'da üç halkın birbirini tapyekûn kırmasına yolaçabilecek gelişmeleri önlemiştir. Mamafih Nazi ordusunun çekilip Ustaşa devletinin yıkılması üzerine, Partizan birlikleri içindeki kimi Sırp unsurların soykırımın intikamını almaya dönük eylemlere girişmeleri, ülkede yeniden bir şiddet rüzgârı estirdi. Ustaşa'nın güçlü olduğu yörelerde Hırvatlara ve Müslümanlara dönük kırımlar gerçekleşti. Bu intikam dalgası, Ustaşa soykırımının ölçüsüne asla ulaşmasa da, savaşın kollektif hafızaya gömdüğü düşmanlıkların izlerini derinleştirmiştir. Bu arada, Sırp Partizan birliklerinin intikamcı saldırılarının yoğunlaştığı bölgelerde, *Mladi Muslimani* (Genç Müslümanlar) hareketi yarı-askerî örgütlenmeye giderek savunmacı bir direniş örgütlemişti. Bu direniş içinde, Ustaşa'ya destek vermiş olan bazı unsurların yanısıra, sadece can korkusuyla hareket eden Müslümanlar da vardı. Sosyalist rejimin kurulmasından sonra *Mladi Muslimani*'nin dört önderi idam edilmiş; pekçok Müslüman, illegal sayılan bu örgütün üyesi olmaktan ötürü yargılanıp hüküm giymiştir.

Müslüman toplumunun 2. Dünya Savaşı'nda 150 bin ilâ 200 bin kayıp verdiği hesaplanıyor. Yugoslavya'nın 2. Dünya Savaşında ve iç savaşta kaybettiği nüfus içinde Müslümanların payı % 13.5 olarak saptanıyor. Savaşta nüfusunun oransal olarak en büyük bölümünü kaybeden halk, Müslümanlar oldu. Müslüman nüfusun 1941 verilerine göre % 14.1'i, 1948 verilerine göre % 16.4'ü savaşta öldü. Mutlak rakamlar itibarıyla ise, 600 binin üzerinde kayıpla Sırplar, 200 bin civarında kayıpla Hırvatlar savaşın öndegelen mağdurları idi. Ayrıca savaş nedeniyle 20 bin ilâ 30 bin Müslüman ülkeden göç etti - göç istikameti yine ağırlıkla Anadolu olmuştur.

Sosyalist Yugoslavya'da Bosna-Hersek ve Müslümanlar

Bosna-Hersek'in Federal Yugoslavya'nın cumhuriyetlerinden biri olması, Yugoslavya Antifaşist Milli Kurtuluş Konseyi'nin Kasım 1943'deki toplantısında uzun tartışmalardan sonra kabul edildi. Avusturya-Macaristan dönemindeki coğrafya esas alınarak sınırları çizilen Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın yaklaşık beşte biri büyüklüğüne denk gelen 51.129 kilometrekarelik topraklarıyla, Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'nin -veya "2. Yugoslavya"nın- altıncı cumhuriyeti oldu.

Yugoslavya'nın kuruluş evresinde Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya ile birlikte en gerikalmış üç cumhuriyetten biri, çoğu istatistiğe göre en gerikalmışı idi. 1947/48'de, nüfustaki % 16'lık payına karşılık millî gelirdeki payı % 14 idi. (Böylece, Makedonya ile birlikte, millî gelirdeki payı nüfus payından düşük olan iki cumhuriyetten biri oluyordu). Nüfusun büyük çoğunluğu köylüydü. Gelirlerinde tarımın payı % 41, sanayinin payı % 21 düzeyindeydi. Nüfusun % 45'i okuma-yazma bilmiyordu. Bu oranın ortalamasının % 25 olduğu Yugoslavya'da, Bosna-Hersek okuma yazma bilme oranının en düşük olduğu cumhuriyetti. Ülke, hastane yatağı başına düşen insan sayısı bakımından en kötü (Yugoslavya ortalaması 277, Bosna-Hersek 448), çocuk ölümlülüğü bakımından Makedonya'dan sonra en kötü (Yugoslavya ortalaması binde 102, Bosna-Hersek binde 126) durumdaydı. Sosyalist rejim altında oldukça büyük ve hızlı bir iktisadî gelişme kaydedilmiş; hattâ Bosna-Hersek resmî propagandada "Yugoslav ekonomi mucizesi"nin nümunesi olarak kullanılmıştır. Bosna-Hersek'in sanayileşmesinde, 1948'de Yugoslavya'nın yolunu SSCB'den ayırması üzerine (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 3. Bölüm) öne çıkan jeostratejik kaygılar önemli rol oynadı. Yugoslavya yönetimi, Varşova Paktı askerî tehdidine karşı ağır sanayiyi Bosna'nın görece korunaklı coğrafyasında konuşlandırmaya yöneldi. Yeni kurulacakların yanısıra mevcut bazı tesisler de Bosna'ya nakledildi. Bu hızlı sanayileşme 'nakli', kentlerdeki Müslüman zanaatkârların ve göçmen köylülerin kitlesel olarak işçileşmesini, eğitimli Müslümanların önünde ise geniş iş imkân-

larımın ve bürokraside yükselme ufkunun açılmasını getirdi. 1945-50'de Müslüman nüfusun üçte ikisi (% 72'si) köylü idi. Bu oran olağanüstü hızla değişti. 1990'da nüfusun sadece % 20'si tarımdan geçiniyordu. Ancak Bosna-Hersek'in sanayileşmesi, Yugoslavya'da 1950'lerin ortasından itibaren kurumlaşan pazar sosyalizminin zaaflarıyla malûldü (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 4. Bölüm): Ölü ağır sanayi yatırımları; 'aşırı' yatırım; düşük yatırım ve emek verimliliği; yatırım düzeyine tekabül etmeyen küçük pazar ölçekleri; özyönetimciliğin cumhuriyetler arasındaki eşitsizlikleri pekiştirici etkisi... Yine de, Bosna-Hersek'te yatırım verimliliği diğer azgelişmiş cumhuriyetlere göre yüksek olmuştur. Özellikle 1976-83 döneminde, diğer azgelişmiş cumhuriyetler Yugoslavya ortalamasının altında kalırken, sadece Bosna-Hersek'te oldukça yüksek bir artış saptanmıştır. Mutlak rakamlar itibarıyla kaydedilen gelişmeye mukabil, pazar sosyalizminin cumhuriyetler arasındaki göreli eşitsizliği nasıl yeniden ürettiği, Bosna-Hersek örneğinde de açıkça görülür. Yugoslavya için millî gelir ortalaması 100 kabul edildiğinde, Bosna-Hersek'in millî gelir düzeyi 1947-88 döneminde şöyle bir seyir izledi: 1947'de 86, 1953'de 86, 1965'de 71, 1975'de 66, 1988'de 68. Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya'yla birlikte millî geliri göreli olarak azalan üç cumhuriyetten biriydi. Bosna-Hersek'in ortalama millî gelirindeki düşüş, cumhuriyetlerarası gelir sıralamasında altında kalan Makedonya'dan yüksek, üstünde yeralan Karadağ'dan ise düşük olmuştur. (Aynı dönemde Slovenya'nın düzeyi 163'ten 208'e, Hırvatistan 104'den 128'e çıkmış; Sırbistan 101 düzeyinde kalmıştır). 1990'lara girilirken Bosna-Hersek'te ortalama gelir 338.925 dinar idi (dönemin döviz kuruna göre 1 dinar yaklaşık 750 marktır). Yugoslavya'da ortalama gelir 402.928 dinardı; Bosna-Hersek, 300.000 dinarın altında kalan Karadağ ve Makedonya'dan ziyade, ortalama gelirin 364.559 dinar olduğu Sırbistan'a yakındı - yani Yugoslavya'nın 'orta tabakasını' oluşturuyordu. (Bu dönemde Hırvatistan 400.000, Slovenya 600.000 dinarın üstündedir). Bu verilerden hareketle Bosna-Hersek'in, diğer azgelişmiş cumhuriyetler olan Karadağ ve Makedonya'dan biraz uzaklaşıp Sırbistan'a biraz yaklaşmak yönünde bir göreli iktisadî gelişme kaydettiği

söylenebilir. Bosna-Hersek'in önemli bir iktisadî sorunu, cumhuriyetin kendi içinde de hem sektörel hem bölgesel bakımdan son derece eşitsiz gelişmiş olmasıdır. Sanayi, Saraybosna-Zenice hattı çevresindeki Orta Bosna havzasında ve bir miktar da kuzeybatıdaki Bihaç bölgesinde yoğunlaştı. İşsizliğin oransal olarak en fazla arttığı cumhuriyet de Bosna-Hersek'tir. 1952-1989 döneminde Yugoslavya'da ortalama işsizlik % 2.6'dan % 17.5'a yükselerek yaklaşık 7 kat artarken, Bosna-Hersek'te işsizlik oranı % 1.5'dan % 26'ya yükselerek yaklaşık 17 kat artmıştır. Okuma-yazma bilmeme oranı 1971'de Yugoslavya'da % 15.1 iken Bosna-Hersek'te % 23.2; 1990 istatistiklerine göre Yugoslavya'da % 14.5 iken Bosna-Hersek'te % 9.5 oldu - Bosna-Hersek hâlâ en kötü durumda olan cumhuriyetti.

Sosyalist Yugoslavya'da, gerek Müslüman toplumu gerekse İslâmîyet üzerinde 1960'lara dek baskı vardı. 1945-50 döneminde, Yugoslavya'nın başka bölgelerinde ve başka milletlerinde de olduğu gibi, Nazilerle veya Ustaşalarla işbirliği yapan Müslüman önderler öldürüldü, hapsedildi. Savaşın bitimini izleyen ayların kaosu içinde, saldırılar özellikle yoğundu. Saraybosna'da bazı Müslüman mezarlıklarının üzerine inşaat yapıldı, bir cadde boyunca sıralanan tarihi vakıf dükkânları yıkıldı. Müslümanların *El Hidaye*, *İhvan*, *Merhamet* gibi hemen bütün sivil örgütleri, 1946'da *Preporod* (Yeniden Doğuş) örgütü çatısında birleşmişti. 50 binden fazla üyesi olan *Preporod*, 1948'de hükümet tarafından kapanmaya zorlandı. Aynı yıl Bosna-Hersek'teki Ortodoks Sırpların ve Katolik Hırvatların sivil örgütleri de kapatıldı. Müslüman yayın organları kapandı. Mahalle mektepleri ve İslâm okulları yasaklandı, camilerde yürüyen 'sivil' dinsel eğitim uygulaması da sıkı gözetim altına alındı. Gazi Hüsrev Bey Medresesi, Saraybosna Üniversitesi'nin önce felsefe, sonra matematik bölümlerinin binası olarak kullanıldı. Medrese, ancak 1970'lerin ortasında Müslüman cemaatine iade edilecekti. 1946'da şeriat mahkemeleri kapatıldı. 1950'de peçe yasağı kondu. 1950'de çok sayıda vakıf arazisi, köylü kooperatiflerine devredildi. Devlet, Müslüman cemaatinin dinsel yapı ve kurumları için bütçeden küçük bir sübvansiyon vermekteydi. Bu sübvansiyon 1970'lerin sonlarına dek sürmüştür. 1952'de bütün tekke ve tarikatların faaliyetleri yasak-

landı. Yugoslavya'nın diğer bölgelerindeki Müslüman cemaatlere -en azından bu katılıkta- getirilmeyen bir yasaktı bu. Bu arada 1951'de, ülkede kalan bütün Bektaşî tekkeleri kapatılmıştı -bu uygulamaya Müslüman ulema da onay vermiştir. Böylece iyice eriyen Bektaşîlik, 60'lı yılların sonlarında biraz hareketlenecek; ancak Bosna'da, Kosova ve Makedonya'da olduğu kadar canlanamayacaktı. 1989'da İslâmî riyaset örgütünün, tekkelerin kapatılmasına dair 1951'deki kararı iptal etmesi, olsa olsa simgesel bir anlam taşıyacaktı. Sadece Müslümanlara dönük baskıların değil, bütünüyle otoriter bir yönetimin hakim olduğu 1950'li yıllarda, Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eden 70 bin kadar Müslümanın arasında binlerce Boşnak da vardı.

Müfredat programlarında Müslümanların ülkedeki varlığına ve tarihine hemen hiç yer verilmeyişi veya sadece "Osmanlı işgal dönemi" bağlamında anılması, dışlayıcı politikanın önemli veçhelerinden birisi idi. Marksist tarihçi Kasım Sulyeviç, 1971'de Bosna-Hersek Komünistler Birliği Merkez Komitesi'ne sunduğu kapsamlı bir raporda, bu durumun mahzurlarını ele almıştır. Sulyeviç'in dediği gibi, "binlerce insan bu ülkede Müslümanlar diye bir halkın yaşadığından habersiz olarak okullardan mezun olmuş; bu gerçeklikle tesadüfen yüzleşince yaşadığı şaşkınlık, kolayca asabî bir hoşgörüsüzlüğe veya inkârcılığa dönüşebilmiştir."

Müslümanlara, sosyalist Yugoslavya'nın ilk anayasasında hukuken azınlık statüsü ve hakları verilmişti. Yugoslavya Komünistler Birliği önderliği, Müslümanların iktisadî ve toplumsal gelişme seyri içinde Sırp veya Hırvat kimliğini benimseyeceklerini varsaymaktaydı. Ancak tam tersine, ülkenin hızlı iktisadî ve toplumsal gelişmesi, Müslüman Boşnak millî kimliğinin 2. Dünya Savaşı öncesi onyıllarda olmadığı kadar belirginleşmesini getirdi. Yukarıda değinildiği gibi, hızlı sanayileşmeye koşut olarak, bir Müslüman entelijensiya teşekkül etti. Avusturya-Macaristan egemenliği döneminde, bütün olarak Bosna-Hersek'le beraber Bosnalı Müslümanların kültürel yönelişinde Zagreb ağırlık kazanmıştı. 1. Yugoslavya'da ise özellikle eğitimli genç kuşaklar Zagreb'e ve onun yanısıra Belgrad'a bakmışlardı. 1946'da Saraybosna Üniversitesi'nin kuruluşu, Bosna odaklı bir kültürel-entellektüel iklimin oluşması

yolunda önemli bir adım oldu. Müslüman entelijensiya, 1960'larda Federal ve yerel Komünistler Birliği içinde etkili bir lobi oluşturdu. 1960'ların ortasına doğru, rejimin her düzeyde yumuşamasına bağlı olarak, Müslümanlar üzerindeki baskı da gevşemeye başlamıştı. 1964'de Bosna-Hersek Komünistler Birliği kongresi sonuç bildirisinde, Müslümanların da kendi kaderlerini tayin hakkına sahip bulunduğu ilan edildi. 1968'de, Zagreb ve Belgrad gibi Saraybosna'da da demokratikleşme talep eden öğrenci gösterileri yapıldı. 1960'ların ikinci yarısında Hırvat milliyetçiliğinin uyanması ve ona karşı tepkisel bir Sırp milliyetçiliğinin ipuçlarının görülmesi, Bosna-Hersek Komünistler Birliği'ndeki Müslüman lobisinin manevra alanını genişletti. Zira Federal Komünistler Birliği, Hırvat-Sırp milliyetçiliklerinin hortlamasından ziyadesiyle tedirgindi. 1971'de Müslüman politikacılar, Bosna-Hersek'in ve Müslüman kimliğinin bu iki milliyetçilik arasında bir tür tampon olarak işlev göreceği düşüncesini 'yukarıya' (Tito'ya) benimsetmeyi başardılar. Müslüman kimliği, bir millî kimlik olarak, kamusal hayattaki uygulamalarla 1965'den sonra zımnen meşrûlaşmaya başlamıştı. 1968'de Federal Parti, Boşnakların "millî anlamda Müslüman" olduklarını teslim etmiş, bu tespit bir Anayasa değişikliğiyle teyid edilmişti. 1968'deki bu değişiklik hukukî sonucuna 1974 Anayasası'nda vardırıldı. Yeniden düzenlenen Anayasa'da, Müslümanlar Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar ve Karadağlılarla beraber Yugoslavya'nın altı kurucu milletinden biri statüsünü kazandılar.

Müslüman kimliğinin Yugoslavya'daki diğer millî kimliklerle eşit hale gelmesi, Müslümanların partide ve teknokrasideki konumunu daha güçlendirdi. 1971'de Yugoslavya Komünistler Birliği'nde Müslüman üyelerin oranı, nüfustaki paylarının altında iken, 1980'lerin sonlarına gelinirken yaklaşık eşoranlı hale gelecekti. Daha ilginç bir nokta, 1991 verileri itibarıyla, ordunun subay kadrosunda Müslümanların Sırplardan sonra ikinci büyük grubu oluşturmalarıydı! Yugoslavya nüfusunun yaklaşık % 9'una tekabül eden Müslümanlar, Federal Ordu subay mevcudunun % 21'ini oluşturuyorlardı. (Sırplarda bu oran % 36'ya % 60, Hırvatlarda % 20'ye % 13, Slovenlerde % 8'e % 3, Karadağlılarda % 3'e % 7, Makedonlarda

% 6'ya % 6, Arnavutlarda % 8'e % 1 idi). Sosyalist Yugoslavya'da küçümsenmeyecek sayıda Müslüman, ülkenin kültür ve bilim hayatında temayüz etti. Bunların en şöhretlileri arasında şu isimler sayılabilir: Karikatürist Zako Cumhur, *Derviş ve Ölüm* yazarı romancı Mehmed Selimoviç, sinema yönetmeni Emir Kusturica, Chopin yorumcusu Kemal Gekiç, bilimadamı Ömer Keçenoviç, uluslararası üne sahip jinekolog Asım Kuryak, şair Avdo Sidran, grafiker Emir Draguly, Yugoslavya Bilimler ve Sanatlar Akademisi üyeliğine seçilen tarihçi Hamdiya Kreşevlyakoviç ve ressam İsmet Müezzinoviç, Sırp Bilimler Akademisi üyeleri hukukçu Mehmed Begoviç ve Şarkiyatçı Fehim Bayraktareviç, şair Skender Kulenoviç.

Reisülulemalık görevini oldukça uzun süre yürüten Hacı Süleyman Efendi Kemura, Yugoslavya'nın özellikle millî meselede ve dinlere karşı izlediği politikaya destek verdi. Bu destek, sosyalist rejimin iç savaşı bitirerek Müslüman toplumunu yokolma tehlikesinden kurtardığı inancının güçlülüğünü ve bu hayatî misyonun başka herşeyden önemli olduğu kanaatini ifade ediyordu. Keza yukarılarda andığımız, El Ezherli Hüseyin Dyozo, modernist-pozitivist din yorumu temelinde sosyalizmi de benimsiyordu. 1982'deki ölümüne dek Bosna Müslüman toplumu üzerinde etkin bir kişilik olan Dyozo'nun İslâm'la sosyalizm arasında teorik bağlantı kurma çabaları, geniş kesimleri etkilemesi yanında gelenekçi çevrelerde büyük tepki de uyandırdı - tıpkı Reisülulema Kemura'nın durumunda olduğu gibi... Müslüman toplumunda sosyalist rejime muhalefet eden belli başlı odaklar arasında, gelenekçi İslâmcılarla beraber, Avrupa'daki yaklaşık 15 bin kişilik göçmen Boşnak topluluğu zikredilebilir. 1960-67 döneminde Freiburg, Viyana ve Londra'da yayınlanan *Bosanski Pogledi* (Boşnak Görüşleri) dergisi, Boşnakların Yugoslavya'nın kurucu halkı olarak tanınması talebini dile getirmiştir.

Müslüman kimliğinin tebellür etmesi, Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerini besleyen ilâve bir malzeme oldu. Sırp ve Hırvat milliyetçileri, Tito'nun Müslümanların kültürel kimliğini ve haklarını tanımasında, ehven fiyatla petrol satın aldığı Libya'ya yaranma niyetinin rol oynadığını iddia ettiler. İktisadi saikler tartışmalı olsa da, Yugoslavya'nın Bağlantısızlar Hareketi çerçevesinde

izlediği Üçüncü Dünyacı politika nedeniyle İslâm ülkelerinin sempatisini kazanma arzusunun, ülkede Müslüman kimliğinin meşrûlaşmasında payı yok değildi. Ne var ki sonraki yıllarda Hırvat ve özellikle Sırp milliyetçiliği, bu payı fazlasıyla abartarak, Müslüman milletinin tamamen dış politika kaygılarıyla icat edildiğini, aslında böyle bir millet olmadığını işleyecekti. Sırp milliyetçileri, Müslümanların 'milletleştirilmesine' 1970'lerin başından itibaren sert tepki gösterdiler, dinsel bir grubun millet sayılmasının "saçmalığım" dillerine doladılar. Bu konu, 80'lerin ortalarına dek, milliyetçi Sırp muhalefetinin sosyalist rejim altında maruz kaldığı bellibaşlı koğuşturulma nedenlerinden birisi oldu. Yugoslavya Komünistler Birliği önderliğinin ve Tito'nun Bosna-Hersek politikası, millî meseleye ilişkin genel politikalarının uzantısıdır: Tarihsel çatışmaları mevzu etmeyip hafızaları dondurmak, milliyetçi akımları karşılıklı dengelemek, millî meselelerden doğan iç ve dış tehlikelerin yoğunlaştığı bölgelerde 'kontr-milliyetçilikleri' bizzat teşvik ederek tamponlar oluşturmak... Bu denge politikasının uygulamasına gösterilen olağanüstü titizliğin çarpıcı bir görünümü, 60'ların ikinci yarısından sonra Saraybosna mahkemelerinde politik yargılamalarda Müslüman-Sırp-Hırvat dengesinin bozulmamasına azamî dikkat edilmiş olmasıdır. Öyle ki, millî topluluklardan biri kayırılmış gözükmesin kaygısıyla, onun içinden politik suçlular yaratılabilmiştir!

Bir kimlik olarak Bosna Müslümanlığı

Bosna Müslümanlığı, millî kimliğin dinî kimlik üzerine inşa edilmesinin modern ve mütekâmil örneklerinden biridir. Müslümanlık, Sosyalist Yugoslavya'da dinî olmanın yanında ve ondan ziyade millî bir kimlik olmuştur. Dinî kimlik küçük harfle "müslüman", etnik kimlik büyük harfle "Müslüman" diye belirtiliyordu.

Bosna Müslümanlığı, genellikle dinsel pratik itibarıyla 'gevşek', mutaassıp olmayan bir karakterdeydi. 80'lerde kimi yerlerde cemaatin camilere ilgisi çok azaldığı için, cuma namazı saflarına kadınların da davet edildiğine dair anlatımlar vardır. Özellikle Doğu Hersek yöresinde imam bulunamadığından pek çok cami metruklamıştı. Müslümanların gayrımüslimlerle evlenme oranı yaklaşık % 10'du - başka hiçbir Müslüman toplumda görülmeyen bir oran. 1985'de ciddî bir kuruluşça yapılan bir ankete göre Bosna Müslümanlarının sadece % 17'si kendisini "mümin" sayıyordu - Yugoslavya'nın başka cumhuriyetleriyle örneğin Kosova'yla karşılaştırıldığında düşük bir orandı bu. Dışardan bakıldığında, bu verilere dayanarak, sosyalist Yugoslavya'da İslâmın bir folklorik motif haline geldiği söylenebilmiştir. Camiler, medreseler, Yugoslavya'ya gelen Batılı ziyaretçilerin gözüne, Türk kahvesi, *cevapcici* (kebap) gibi turistik motiflerden birisi olarak ilişiyordu.

Ne var ki, bir kurallar sistemi ve bir dünya görüşü olarak etkinliğinin aşınması, İslâmm kamusal hayattaki varlığının silinmesi anlamına gelmedi. Çünkü Bosna Müslümanlığı, sosyalist yönetimin uygulamalarından bağımsız olarak, yüzlerce yıllık tarihsel süreçte sadece Müslüman cemaatinin değil bütün Bosna toplumunun töresine ve ahlâk kültürüne damgasını vurmuştu. Müslümanlık, Bosna yerel kimliğinin aslî ve özgün bileşenlerinden biri olarak işlev görüyordu. Bosna Müslümanlarının İslâm telâkkisi, ahlâki değerler ve geleneklerde odaklaşmıştı. Konukseverlik, temizlik, cömertlik, dürüstlük, şefkat, kibarlık, çalışkanlık gibi değerler, diğer dinsel topluluklarla da paylaşılan, evrensel addedilen değerlerdi. Müslüman çocukların Kurban Bayramı'nda okula baklava, Hıristiyan çocukların ise Paskalya'da

boyanmış yumurta götürmesi, Bosna Müslümanlığının anlayışında aynı ölçüde değerli ve İslâmın 'özü' sayılan icaplara uygun davranışlardı. Bir Bosnalı yazarın ifadesiyle "komşularını aldatmamak, sıkı çalışmak, refahı bölüşmek" gibi değerler temelinde, sosyalizm de İslâmla telif edilebilmişti. Bu zihniyet dünyasının temel özelliği, İslâmın özü saydığı değer ölçülerini, bütün insanlara ve topluluklara dinsel mensubiyeti esas almaksızın uygulamaya yatkınlığı idi. Bu değer ölçüleri olmaksızın, salt dindaşlık bağı o derece önemsenmiyordu. Örneğin Bosna Müslümanları arasında 80'lerin sonlarına dek Kosova'yla dayanışma eğiliminin pek yaygın olmayışında, Kosova'daki Arnavut toplumunun "tembel, intizamsız, nankör" bulunmasının ve dolayısıyla 'kötü Müslüman' sayılmasının payı vardır. İslâmı dini toplulukları, mensubiyetleri, ibadet pratiklerini aşan bir evrensel ahlâk olarak algılayan ve onu 'Bosnalı olma'nın aslî bir unsuru sayan tasavvur, kentli nüfusta ve bilhassa Saraybosna'da güçlü temellere sahipti. İslâm'ın parçası olduğu Bosnalılık, gelişkin uygarlık örneği olarak gururla sahipleniliyordu. Tersi de geçerliydi: Bosna İslâm'ı, Müslüman olmayanların da - hoşgörülü bir ilişki kurmaktan öte- paylaşabildiği bir yerel kültürel kimlik unsuru idi. Keza, Ortodoks ve Katolik kültürünün de yerel-popüler kültürle aynı biçimde eklemlendiği söylenebilir. İyi komşuluk (*komşiluk*), vaftiz babalığı (*kumtsvo*), kan kardeşliği veya seçilmiş kardeşlik (*pobratimstvo*), Bosna'da dini kültürler arasındaki ilişkinin ürettiği dinlerüstü ahbaplık mertebeleri idi. Yaşama zevkinin, 'eğlenmeyi bilme'nin, estetiğin önemli yerinin olduğu bu kültürün, bilhassa Saraybosna ve Bosna-Hersek'in büyük kentleri için geçerli olduğunu yinelemek gerek. Bosna-Hersek'te tarihsel bir kır-kent ikiliği vardı ve burada tasvire çalışılan çoğulcu Bosnalılık kimliği, kentli geleneğe oturuyordu. İslâm'ın aslî bir parçası ve taşıyıcısı olduğuna inanılan çoğulcu Bosnalı kimliği, "ananevî Bosna uygarlığının" ve onun ürettiği kent kültürünün bir kazanımı olarak da kavranıyordu.

Tabii bu genel yapıyı gözönünde tutarken, her toplum gibi Bosna'nın da tek gövdeli bir toplum olmadığım, İslâmî dinsel pratikleri yaşayış tarzlarının farklılaştığını unutmamak gerekir. İbadet yapmayan, içki içmekte beis görmeyen Müslü-

manlar olduğu gibi; düzenli namaz kılan, oruç tutan müminler, uluslararası İslâmî literatürü izleyen İslâmcı aydınlar da vardı. İbadete iltifatın görece düşük olduğu Bosna'da, 1950-1970 döneminde cemaatin topladığı paralarla 800 civarında yeni cami ve mescit kurulmuştu. En görkemli ibadethanenin, 1987'de Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'de etrafında bir İslâm kültür merkezi ile birlikte kurulan büyük cami olması ilginçtir. Zagreb Camii, Bosna Müslümanlarının Avusturya-Macaristan döneminden beri Hırvatistan'la kurdukları yakınlığın sürdüğüne dair bir gösterge sayılabilir.

Bosna Müslümanlığı, bu gevşek ve dinlerüstü/milletlerüstü Bosnalılık kimliğiyle eklemlenmeye yatkın genel yapısı içinde; 1980'lere girilirken dünya çapındaki "İslâmî diriliş"le rezonans halinde siyasallaşmaya yönelen kadrolar da çıkarabildi. Balkanlar'da İslâm'ı inceleyen tanınmış eserinde Alexander Popoviç, Yugoslavya'da İslâm'ın 1960'lardan itibaren yavaş ama istikrarlı bir yenilenme yaşadığını saptar. 70'lerde Saraybosna'da uluslararası İslâmcı literatürden çeviri furyası yaşandı. 80'lerde İslâmı töreden ziyade bütünlüklü bir sistem ve dünya görüşü olarak kavrayan bir yeni entelijensiya yetişti. Bu yeni kuşağın Saraybosna'daki İlâhiyat Fakültesi'nde okuyanları da, modern eğitim görenleri de vardı. Sosyalist rejim altında faaliyetini önce illegal sonra giderek yarı-legal olarak sürdüren Nakşibendi, Kadirî, Mevlevî, Rufaî tarikatlerine bağlı tekkeler de İslâmcı kadroların yetişmesinde rol oynadılar. 80'lerin başındaki - birazdan değinilecek- baskılar, ardından kabaran milliyetçilikler, Müslümanlar üzerindeki baskıyı artıracak; Müslümanlar arasında da savunmacı-tepkiselci eğilimleri, ayrıca radikal/fundamentalist akımın etkisini güçlendirecekti.

Yugoslavya'nın çözülme sürecinde Bosna-Hersek

"Sosyalist Yugoslavya'da Bosna-Hersek ve Müslümanlar" başlığı altında değinilen Kuzey-Güney (zenginler-yoksullar) uçurumu, 1980'lere girerken alabildiğine derinleşmekteydi. 1980'de yapılan bir araştırma, asgarî geçinme endeksinin, Yugoslavya ortalaması 100 kabul edildiğinde, Slovenya'da 122, Hırvatistan'da 130, buna karşılık Sırbistan'da 87, Karadağ'da 76, Bosna-Hersek'te 66, Makedonya'da 64 olduğunu ortaya koymuştu. 1980'li yıllarda reel sosyalist ülkelerin içine girdiği yapısal iktisadî bunalımı paylaşan Yugoslavya, ilâveten, "piyasa sosyalizmi" yönelimi doğrultusunda oldukça 'sıkı' bir ilişkiye girdiği IMF'in baskısı altında idi. 80'lerin ikinci yarısında IMF'in baskısına koşut olarak ücretlerin ve sosyal harcamaların gittikçe kısılması, sınıflararası dengesizlikle birlikte cumhuriyetlerarasındaki eşitsizlikleri de derinleştirdi. Pekçok durumda sınıfsal-toplumsal eşitsizlikler ülkeler/halklar arasındaki eşitsizlikle örtüştü; bu durum, gelişen milliyetçi akımların, toplumsal adaletsizlikleri ve sorunları vs. 'etnikleştiren' bir söylem kurmasına elverişli zemin yarattı. (İlginç bir örnek, 1988'de Hırvatistan'ın kuzeyindeki Labin madenlerinde ağır ve riskli işlerde çalıştırılan Boşnak işçilerin kendiliğinden 33 günlük bir protesto grevi yapmaları üzerine, Hırvat yetkililerin bu isyankâr' potansiyeli başlarından atmak için iki madenden birini geçici olarak kapatmasıdır.) Genel olarak piyasa dinamiği ivme kazanırken, federasyonun 'zenginleri' olan Slovenya ve Hırvatistan'ın serbest piyasa ekonomisine 'tam' geçiş doğrultusunda özerkliklikçi-bağımsızlıkçı eğilimleri güçlendi. Bu iki cumhuriyette, refah şovenizmi denebilecek bir temelde gelişen piyasacı-liberal ve milliyetçi akıma karşı, federasyonun 'merkezindeki' Sırbistan'da ülkenin birliğine-bütünlüğüne ilişkin kaygılar ve himayeci-popülist bir ekonomi politika tercihi hakim oldu. Federasyonun 'fakirleri' olan Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya ise, Slovenya-Hırvatistan eksenindeki refah şovenizminin cumhuriyetler arasındaki iktisadî dayanışmayı tasfiyeye yönelen refah şovenizmi ile Sırbistan'ın gittikçe otoriterleşen merkeziyetçi baskısı arasında ezil-

mekteydiler. (80'lerdeki bu süreç için bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 4. ve 5. Bölümler).

Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın 1980'lerdeki bunalımını bu baskı altında yaşadı. İktisadi düzeydeki bunalımın değinilen genel hatları yanında, diğer cumhuriyetlerle kıyaslanmayacak ölçüde hızlı olan kırdan kente göç baskısı, Bosna-Hersek'e özgü bir sorun kaynağıydı. Sanayinin yoğunlaştığı Orta Bosna havzasında nüfus yoğunluğu 1945-1990 döneminde iki katına çıktı. Bu olağanüstü hızlı gelişme, sanayi kenti altyapısına -çok daha küçük bir ölçek için de olsa- sahip bulunan Saraybosna dışındaki Orta Bosna kentlerinde sağlıksız bir kentleşmeye yolaçtı; barakamahalleler oluştu. Verimli arazilerin kıtlığı nedeniyle, kırdaki nüfus fazlası sürekli sanayi merkezlerine 'sürülmekteydi'. Bosna-Hersek'in 1980'lere işsizliğin en yüksek olduğu cumhuriyet olarak girdi (1979'da 1000 kişi başına istihdam oranı Slovenya'da 427, Hırvatistan'da 298, Sırbistan'da 257, Karadağ'da 207, Bosna-Hersek'te 191'di); bu durum kentlere yığılan nüfusu iyice boşlukta, tutamaksız bıraktı. Hırvat tarihçi Drago Roksandiç'in saptamasıyla, "milyonlarca insan kentle köy arasında bir yerlerde kaldı - hem işleri (ve işsizlikleri), hem ihtiyaçlarını karşılama biçimleri, en çok da hayat tarzları ve zihniyetleri açısından. Yerel lehçelerini unuttular, buna karşılık kent ağzına da alışamadılar -hele yazılı/kamusal dile, hiç alışamadılar. Kimlikleri, bulundukları heryerde, ikiye yarıldı." Bu kimlik yarılmasını ve tutamaksızlığı en ağır ve yaygın biçimde yaşayanlar, geleneksel olarak Bosna'nın kırsal nüfusunu oluşturan Sırp toplumunun 'yenikentli' kesimleri oldu. Bu kesimler, aşağıda ve 2. Bölüm'de konu edileceği gibi, Bosna'daki Sırp şovenizminin beslendiği ana kaynağı teşkil edecekti.

Bosna-Hersek'teki toplumsal hayatın 1980'lerde maruz kaldığı baskının politik veçhesine gelince... Sırp kadroların ağırlıklı olduğu baskı aygıtının 80'lerin başında bütün cumhuriyetlerdeki muhalif akımlara karşı yürüttüğü ve Yugoslav eleştirel Marksistlerince "neo-Stalinist restorasyon" girişimi olarak tanımlanan otoriter uygulamalar, Bosna-Hersek'te öncelikle İslâmcı çevreleri hedef aldı. Müslüman yayın organları denetime alındı; uluslararası "İslâmî diriliş" çerçevesinde politikleşen İslâmî entelijensiyanın bazı

ileri gelenleri tutuklandı, hapse mahkûm edildi. Bütün olarak İslâm ve Müslüman toplumunu, "İslâm fundamentalizmi" ve "Humeynicilik" tehdidinin cisimleşmesi olarak telâkki eden bir yaklaşım, resmî medyaya ve devlet aygıtına hakim oldu. Sırbistan'da milliyetçi entelijensiya, "İslâm fundamentalizmi" mevzusunu, Osmanlı sultasına ve Kosova sorununa da atıflar yaparak Sırp milletinin "tarihsel düşmanları"nı işleyebileceği bir malzeme olarak kullandı. 80'lerin ortasından sonra Slobodan Miloşeviç'in yönetimi ele geçirmesiyle Sırbistan Komünistler Birliği'nde (KB) Sırp milliyetçiliği söylemi hegemonik hale geldi (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 5. Bölüm). Miloşeviç, Bosna-Hersek Komünistler Birliği'nin, bu cumhuriyetteki "İslâm fundamentalizmi" tehdidine karşı duyarsız olduğu iddiasını işleyerek bu cumhuriyet üzerinde baskı oluşturmaya yöneldi. Tito'nun ölümünden sonra başlatılan rotasyon düzeni içinde 1987'de Yugoslavya Devlet Başkanlığı sırası gelen Müslüman Raif Dizdareviç, sülâlesinin 2. Dünya Savaşı'nda Hançer SS mensubu olduğu iddiası ortaya atılarak, yıpratıldı. Sırbistan KB'nin bu politikası, merkezi federal otoritenin çözülmeye yüztuttuğu Yugoslavya'da, Miloşeviç'in bu boşluğu Sırbistan'ın otoritesiyle doldurma gayretinin bir parçasıydı. Yine 1987'de Bosna-Hersek'te patlayan Agrokomerc malî skandalı, Sırbistan KB'nin ve yükselen Sırp milliyetçiliğinin Bosna-Hersek'i baskılamaya dönük kampanyaları için çok elverişli bir fırsat sundu. Yugoslavya'nın Avrupa pazarında da iddialı en büyük işletmelerinden birisi olan, Bihaç'taki gıda sanayii tröstü Agrokomerc'in yönetiminin, milyonlarca dolarlık bir yolsuzluğa karıştığı ortaya çıktı. Bu yolsuzluk, çok sayıda Müslüman teknokratı ve KB yöneticisini hapse düşürdü veya şaibe altına soktu. Agrokomerc'deki 'dümen' kesinlikle Bosna-Hersek'e ve Müslümanlara özgü değildi: Özyönetim sisteminin, işletme yönetimlerini Milovan Cilas'ın tabiriyle "sanayi feodalleri" haline getiren işleyişi, bütün Yugoslavya'da teknokrasiyi/bürokrasiyi klientelist ilişkilere ve çıkar şebekelerine amâde kılmıştı. Bir bakıma, büyük sanayi-ticaret işletmeleri, eski Güney Slav geçimlik aile cemaati/komünü *Zadruga*'nın (Bosna-Hersek'deki özgül biçimiyle *Kmetçina*) yerini alan örüntülerdi. Ancak Sırbistan KB'nin milliyetçi kadroları,

Agrokomerc skandalını, "yozlaşmış Müslüman kadroların ülkenin iliğini kemiğini sömürdüğünü" kanıtlayan bir vaka olarak değerlendirerek sorunu 'millileştirdiler'. Beri yandan, skandalın hukukî ve malî yönden Bosna-Hersek bünyesi içinde çözülmesine de izin verilmedi. Sırbistan KB'nin baskısıyla, Federal KB olaya el koydu ve Agrokomerc'in şahsında Bosna-Hersek cumhuriyeti yargılanıyor gibi bir hava yaratıldı. Bosnalı işçilerin muhalif sosyalist unsurları ise, Agrokomerc skandalını, "yeni sınıf" veya "yeni burjuvazi" oluşumunun bir kanıtı olarak yorumlayarak; 1987 Kasım'ında Zenice'de alternatif bir sendika ile bağımsız bir Komünist Partisi'nin kuruluşunu ilan ettiler. Bu toplumsal-sınıfsal tepki, sorunu 'millileştiren' kampanyanın altında boğuldu.

1990/91 dönemi, Yugoslavya için bir çözülme süreciydi: 1990 başında Federal Komünistler Birliği fiilen tefessüh etti, bütün cumhuriyetlerde KB tekeli kalkıp yeni partiler kuruldu, seçimlere gidildi, anayasalar bağımsızlık doğrultusunda değiştirildi, yeni oluşan parlamentolar bağımsızlık sürecini yürütmeye koyuldular. (Bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 6. Bölüm) Bosna-Hersek'i diğer Yugoslavya cumhuriyetlerinden ayıran temel özellik, 'fiilî' bir millî devlet özelliği taşımayışı, millî devlete dönüşümü yönetecek bir çoğunluk milliyete/'çekirdek millet'e dayanmayışıydı. Yeni anayasasında bir milletin devletin 'sahibi' olarak tanımlanmadığı tek cumhuriyet, Bosna-Hersek idi. Nüfusun bileşimi, üç unsurdan meydana geliyordu: Müslümanlar (1991 sayımına göre % 43.5), Sırplar (% 31.3), Hırvatlar (% 17.3) Nüfusun % 6'sını "Yugoslav" kimliğini -hâlâ- benimseyerek kendini milliyetlerüstü tutanlar, % 3'ünü ise çoğunlukla Çingeneler, ayrıca Macar, Karadağlı, Yahudi vb. azınlıklar oluşturuyordu. Aynı sayıma göre nüfusun yaklaşık dörtte birinin etnik bakımdan karışık evliliklerden doğma olduğunu bilmek de önemlidir.

1990/91'deki yeniden yapılanma döneminde, Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi Bosna-Hersek'te de milliyetçi akımlar politika sahnesine hakim oldular. Ülkedeki üç millî topluluktan Sırp ve Hırvat toplumlarına hitap eden milliyetçi ideolojiler, esasen Sırp ve Hırvat "anavatanlarından" besleniyordu; hem ideolojik hem de örgütsel bakımdan, Sırbistan

ve Hırvatistan'da yükselen milliyetçi akımların uzantısıydı. Gerek Sırp gerek Hırvat milliyetçiliği, Bosna-Hersek'in varlığını "tarihen yapay" buluyor, bu ülkenin topraklarını (en azından çoğunu) "Büyük Hırvatistan" veya "Büyük Sırbistan" projelerine dahil ediyordu. Radikal Hırvat milliyetçiliği Müslüman Boşnakları "Müslümanlaştırılmış Hırvatlar" sayıyor, Müslümanların, Müslümanlığı dinî kimliğe indirgeyerek Hırvat millî kimliğine rücu etmelerini umuyordu.

Müslümanları "soy bilincini yitirmiş akraba" sayan bu yaklaşım Sırp milliyetçiliği içinde de mevcuttu. Ancak Sırp milliyetçiliğinde, Müslümanlara "soy kökenlerine dönme" kapısını kapatan bir ezelî düşmanlık eğilimi çok güçlüydü. Çünkü Boşnak Müslümanlar, Sırp milliyetçiliğinin doğuşundan beri, Ortaçağ'ın Büyük Sırp İmparatorluğu'nu yıkan ve yıllarca "Sırplığı" boyunduruk altında tutan Osmanlı egemenliğinin mirasçısı sayılmışlardı. 1. Yugoslavya'da bu telâkki resmî ideoloji tarafından payandalanmıştı.

2. Dünya Savaşı'nda bazı Boşnak topluluklarının Ustaşa devletiyle işbirliği yapmış olması, Sırp milliyetçiliğinin gözünde Müslümanların "ihanet"ini bir kez daha tescil etmişti. 80'lerin yeni Sırp milliyetçiliği, devraldığı bu geleneksel telâkkileri güncel etmenlerle zenginleştirdi. Müslümanlar, Sırbistan'ın bakiyesine sahip çıktığı Yugoslavya'yı çökerten başlıca etkenler arasında teşhis edildi.

Sistemin meşrûiyetini sarsan en vahim ekonomik yolsuzluk skandalı olarak Agrokomerc, bu teşhisin parçasıydı. Faşizan Sırp milliyetçiliğinin temsilcisi Sırp Radikal Partisi'nin ve Çetnik hareketinin önderi Voyislav Şeşelj, 1980'lerin başında, Bosna-Hersek'teki Komünistler Birliği önderliğini yolsuzlukla ve devlet idaresini çürütmekle suçladığı için yargılanıp 22 ay hapis yatmış ve bu hapislik döneminde iyice radikalleşmişti.

Yine 80'lerde güncel olan "İslâm fundamentalizmi" isnadı, 1990/91 döneminde Bosna'da Sırp milliyetçiliğinin öncelikli konusu oldu. Boşnak Müslümanların Yugoslavya'da ölüm oranı en düşük, doğum oranı (Arnavutlardan sonra) ikinci yüksek halk oluşuna vurgu yapıldı; nüfusça çoğalan ve çokpartili rejime geçilmesiyle kendi partilerine sahip olan Müslümanların ülkeyi ele geçireceklerine ve ondan sonra Bosna-Hersek'te tek bir Hıristiyan ba-

rındırmayacaklarına dair tevatür üretildi. Sırp milliyetçi söyleminde "İslâmî fundamentalizm" öcüsü, İran vb. güncel atıflardan ziyade bölgedeki Osmanlı egemenliği dönemini çağrıştıracak imâlarla kullanılmasıyla, özellikle milliyetçi hitaplara açık Sırp köylülüğü üzerinde etkili oldu. 1991/92'de Müslüman ve Hırvat politikacıların Bosna-Hersek'in geleceğine (bağımsızlığa) ilişkin asgarî müştereklerde birleşmeleri ve parlamentoda işbirliği yapmaları, Sırp milliyetçiliğini 2. Dünya Savaşı tecrübesini ve Sırplara dönük Ustaşa kırımını hatırla(t)maya sevkedecekti. Bağımsızlık yanlısı Müslüman-Hırvat inisyatifi, Ustaşacı Hırvat-Müslüman ittifakının hortlaması olarak sunulacak; bu propaganda da özellikle Ustaşa kırımlarının yaşandığı yörelerde Sırp halka tesir edecekti. Hırvatistan'da yaşanan Hırvat-Sırp savaşı sırasında (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 9. Bölüm) kabaran şovenizmle birlikte, bütün Hırvatları "Ustaşa", bütün Müslümanları da "Ustaşa işbirlikçisi" ve "fundamentalist" gözüyle gören bakış yaygınlaşmıştır.

Müslüman toplumunda da, 2. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmesiyle modern bir millî kimlik çerçevesine oturan Müslümanlık temelinde, bir Müslüman milliyetçiliğinin oluşumuna gidildiği söylenebilir. Müslüman milliyetçiliğinin, hiza aldığı bir "anavatanı" ve irredentist hayalleri yoktu. Sırp ve Hırvat milliyetçilikleri gibi köklü bir geleneğe dayanmaması dolayısıyla bir millî mitolojiden de yoksundu. Bu 'mahrumiyet', Müslüman milliyetçiliğinde Bosnalılık temelinde teritoriyal (yani etnik-kültürel esasa değil sınır/toprak ve vatandaşlık esasına dayalı) milliyetçilik etmenlerinin ağır basmasına katkıda bulundu. Bilhassa kentlerde teritoryal milliyetçilik etmenleri, Avrupalı, modern, sivil ve uygar bir millî kimlik kurgusuna yaslandı; ve böyle bir kurguyu teşvik etti.

Müslüman milliyetçiliğinin teritoryal Bosna milliyetçiliğiyle kaynaşmaya olan yatkınlığına daha aşağıda da değineceğiz. Ancak etnik-kültürel ve dışlayıcı milliyetçilik yönelimleri de Müslüman milliyetçiliği içinde yok değildi. Müslüman milliyetçilerinin bazı unsurları, Bosna-Hersek'in "gerçek" otokton halkının Müslüman Boşnaklar olduğunu, Hırvat, Sırp vd. halkların "sonradan geldiğini" öne sürmekteydiler. Müslüman milli-

yetçilerinin birçoğu, ülkenin "gerçek sahibi" olduklarını demografik olarak kanıtlama gayretine girdi. "Yugoslav" kimliğini benimseyenlerin önemli bir bölümünün, Sırp, Hırvat veya Karadağlı olduğunu beyan edenlerin de yaklaşık 100 bininin "etnik olarak Müslüman-Boşnak" olduğunu ileri sürerek, dış ülkelerde çalışan yaklaşık 100 bin Boşnağı da bu hesaba dahil ederek, nüfus paylarının % 50'nin kesinlikle üzerinde olduğunu iddia ettiler.

Müslüman milliyetçiliğinin serpilmesiyle birlikte, Bosna Müslümanlarının planlı olarak yokedilmek istendiğine dair etnosentrik komplo teorileri revaç buldu. Ülkenin öndegelen İslâmcı aydınlarından (birazdan değinilecek olan 1983 yargılamalarında İzzetbegoviç'in dava arkadaşı olan) Cemaluddin Latiç'in, "Balkan savaşları, 1. Dünya Savaşı, 1. Yugoslavya, 2. Dünya Savaşı ve 2. Yugoslavya'nın hepsi anti-İslâm savaşlardır" tanımlaması, bu tasavvurun örneğidir.

Müslüman milliyetçiliğinin zuhuru, ayırdedici ve otantik millî kimlik unsurlarını billurlaştırma 'hevesi' ile, İslâm kültürüne ve değerlerine daha sıkı sarılınmasını beraberinde getirdi. Müftülüklerin yeniden ihdas edilmesi, 1948'de kapatılan kültür kurumu *Preporod*'un yeniden kurulması, diyanet işleri kurumunun Sırbo-Hırvatça adının (*Starjeşinstvo İslamske Zajednica*) Arapçalaştırılarak Meşihat'e çevrilmesi, millî haslet olarak İslâmî benliğin güçlenmesine katkıda bulundu ve bu yöndeki arayışı simgeledi.

Milliyetçi akımların politik ortama hakim olduğu ülkede çokpartililiğe geçişte kurulan bellibaşlı partilerin hepsinin millî temelde örgütlenmesi, Bosna-Hersek'te çoğulcu ve barışçı bir geçiş süreci imkânını baştan alabildiğine daraltmıştır. Her biri Bosna-Hersek'teki üç millî topluluktan birisine dayanan üç ana parti şunlardı: Sırp Demokratik Partisi (SDP), Hırvat Demokratik Birliği (HDB), Demokratik Eylem Partisi (DEP).

Kuruluşlarında SDP ve HDB içinde şovenist ve ılımlı kanatlar mevcuttu; SDP'de şovenist kanat, HDB'de ise ılımlı milliyetçi çizgi ağır basıyordu. Zamanla SDP'deki ılımlı kanat tamamen susturmuş, HDB'de de 'Hırvatçılar' 'Bosnacıları' yönetimden tasfiye etmiştir. SDP'de, 2. Başkan Prof. Nikola Kolyeviç, önder Radovan Karadziç'e karşı görece ılımlı bir çizgiyi savunuyordu. Kolyeviç, 1992 başında partinin

radikallerince ölümle tehdit edilerek kenara çekilmeye zorlanacaktı. HDB'nin Saraybosnalı kurucu önderi Perinoviç, Bosnalı kimliğini Hırvat kimliğinin önünde tutan bir yaklaşımı temsil ediyordu. 1990 Eylül'ünde Perinoviç, Ortodoks bir Hırvat olduğuna dair "vesikaların" ortaya döküldüğü şoven bir kampanya sonucunda istifaya zorlandı. Yerine, Hırvatistan'ı daha fazla dinleyen bir ekibin başı olarak Stepan Kluyiç geldi. İki yıl sonra Kluyiç de 'fazla Bosnacı' bulunarak tasfiye edilecekti (bkz. 2. Bölüm). Mayıs 1990'da kurulan, Müslüman toplumuna dayalı DEP (Boşnakçası: *Stranka Demokratske Akcije*-SDA) ise, radikal İslâmcılardan Batıcı liberal eğilimlilere ve çoğulcu Bosnalı kimliğine bağlı olanlara dek geniş bir yelpazeyi kavrıyordu. SDP'nin Aralık 1990'daki ilk kongresinde DEP önderi Aliya İzzetbegoviç'in konuşma yaparak başarı dileklerini sunması gibisinden jestler, millî partiler arasında uygarca ilişkilerin kurulabileceği umudunu yeşertti. Aynı ay yapılan seçimlerde ortaya çıkan tablo, partiler arasında işbirliğini ve mutabakat oluşumunu şart koşuyordu - zira parlamento aritmetiği ve onun yansıttığı politik bölünme, hiçbir partiye ve millî gruba yönetime hakim olma imkânı vermiyordu. Belki daha önemlisi, seçmenlerin yaklaşık % 20'si oy vermemişti! Bu oran, yükselen milliyetçilikler karşısında, örgütlü hale gelemese ve politik bir alternatif oluşturamasa da, ciddî bir direncin varlığına işaret ediyordu. 240 sandalyeli mecliste oyların % 38'ini alan DEP 86, oyların % 30'unu alan SDP 72, oyların % 16'sını alan HDB 44 sandalye kazanmıştı. Eski tek-partiyi devam ettiren Bosna-Hersek Komünistler Birliği/Demokratik Değişim Partisi % 10 oy alarak 14, Federal Başbakan Ante Markoviç önderliğindeki liberal Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği % 6 oy alarak 7, Boşnak Müslümanları Örgütü 2 sandalye elde etmişti.

Kurulan ortak hükümette, üç milliyetten altışar bakan yeraldı. Bu statü, DEP, SDP ve HDB'nin iyimserlerince, partiler/millî topluluklar arasında asgarî bir işbirliğinin sağlanacağı umudunu vaadetmekteydi.

Ancak, etnik esasa dayalı yetki paylaşımı ve kontenjan mantığının egemen olması, etnik kimlik taassubunun kabarmasına yaradı. Yerel yönetimlerde de oy oranlarına göre makam paylaşımına gidilmesi, bu taassubu ve şovenizmi örgünleştirdi.

DEP, HDB ve küçük partilerin büyük kısmının oluşturduğu çoğunluk bloku karşısında tavır alan SDP; sözkonusu blokun Bosna-Hersek'i bağımsız bir devlet olmaya hazırlamaya dönük çabalarına ket vurarak, parlamentoyu kronik bir yasama bunalımının içine sokacaktı.

Aliya İzzetbegoviç

Seçimlerden sonra toplanan parlamento, ağırlıkla DEP ve HDB milletvekillerinin oylarıyla, DEP önderi Aliya İzzetbegoviç'i Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'na seçti. SDP vd. partilerin milletvekilleri bu oylamayı boykot etmediler; dolayısıyla İzzetbegoviç Cumhurbaşkanlığı'nı yürütmeye, bir meşrûiyet bunalımı olmaksızın başlayabildi.

İzzetbegoviç'in politik kişiliği, Hırvat ve özellikle Sırp milliyetçiliği tarafından, Bosna Müslümanlarının fundamentalizme ve totaliter İslâmî düzene yatkınlığının en bariz kanıtı olarak görülmüştür. Sırp milliyetçiliği, Bosna-Hersek'te gerginliğin tırmandığı 1991/92 döneminde "İran" mecazının ve Osmanlı/Müslüman sultasının yeniden ihdası tehlikesinin cisimleşmesi olarak İzzetbegoviç figürünü artan bir yoğunlukla kullandı. Bu tepki Müslüman toplumu içinden de geldi. DEP'in kurucularından, Avrupa'daki mülteci (anti-komünist) Boşnak toplumu nezdinde itibarlı bir önder olan Adil Zülfikârpasiç, DEP önderi İzzetbegoviç'i "çok katı

Alija Izzetbegovic

bir İslâmî yaklaşıma sahip olmakla" suçladı; Kasım 1990'da DEP'den ayrılarak, millî meselede Boşnak etnik kimliğini öne çıkartan, liberal eğilimli Boşnak Müslümanları Örgütü'nü (BMÖ) kurdu. BMÖ seçimlerde marjinal kaldı. İzzetbegoviç'in bir "Humeyni" taslağı olarak resmedilmesi, Müslüman toplumunun politik bir kimlik olarak İslâmcılığa uzak duran kesimlerince de benimsenmeyen bir kurgu oldu.

İzzetbegoviç, gerçekten, İslâmcı kimliği belirgin bir politikacı ve düşünürdü. Geçmişi de, 'tehlikeli' bir İslâmcı olarak kriminalize edilmesine elverişliydi... 1925 doğumlu İzzetbegoviç genç yaşta *Mladi Muslimani* örgütünde faaliyet göstermiş, 1949'da bu örgüte üye olma suçundan beş yıl hapse hüküm giymişti. Hapisten çıktıktan sonra ziraat ve hukuk okudu. 25 yıl avukatlık ve bir inşaat firmasının yöneticiliğini yaptıktan sonra emekli oldu. İzzetbegoviç'in, 1970'de yasal olarak yayımlanan, ancak 80'lerin başındaki baskıcı ortamda 1983'de politik dava konusu yapılan *İslâm Beyannamesi* (veya *İslâmî Manifesto*) adlı kitapçığı, sonradan hakkında çizilen "fundamentalist" imajının en güçlü dayanağı oldu. İzzetbegoviç, beraber tutuklandığı 12 Müslüman aydınla birlikte, *İslâm Beyannamesi* vesilesiyle "terörist örgüt" *Mladi Muslimani*'yi hortlatmaya çalışmakla da suçlanmış ve ondört yıl hapse mahkûm edilmişti. Bu ceza temyizde onbir yıla indirildi; 1989'da Yugoslavya ve Bosna-Hersek'te rejimin fiilen çözüldüğü bir ortamda yönetim tarafından affedilerek hapisen çıktı. *İslâm Beyannamesi*'nin 1990'da yeniden basılması, bu malzemeyi güncelleştirdi. *İslâm Beyannamesi*, hedef olarak "Müslümanların İslâm'a dönüşü"nü vaz'edip, "İslâm'ı hayatın her alanında, bireyde, ailede ve toplumda kurmak"tan sözedişiyle; 1960'larda uluslararası İslâmcı

düşünceyi ve literatürü kaplayan yeniden-Müslümanlaşma söyleminin bir versiyonudur. İslâm'dan uzaklaşan Müslüman toplumlarının, bu arada Türkiye'nin Kemalist Batılılaşma projesinin eleştirisini yapan İzzetbegoviç, "dünya Müslümanlarının 'geri kalmış, yoksul ve başkalarına güvenen' diye tanımlanan kısır döngüden kurtulması için birlik ve cihad"ı savunur. "Cihad" lâfzı, *-İslâm Beyannamesi*'nin söylemindeki "cihad"ın vurgusu, Müslümanlığın düşmanlarına karşı yürütülmesi gerekli "küçük cihad"dan ziyade Müslümanların kendi nefsleriyle vermeleri gereken mücadeleyi kasteden "büyük cihad"da olsa da-, İzzetbegoviç'e yapılan "İslâmî totalitarizm" isnadının temel dayanağı olmuştur. *Beyanname*, esasen Müslümanların iç meseleleriyle ilgilidir. İzzetbegoviç mahkemesinde, kitabındaki fikirlerin, Müslümanların büyük çoğunluk olmadıkları toplumlar için tartışma dışı olduğunu; *Beyanname*'nin esas olarak Üçüncü Dünya'daki Müslüman toplulukların millî kurtuluş hareketlerinden etkilenerek ve yankısını o dünyada bulacağı beklentisiyle yazılmış bir metin olduğunu söylemişti. *İslâm Beyannamesi*'nin sonraki baskısında İzzetbegoviç Pakistan'daki otoritel İslâmî devlet tecrübesinin eleştirisine yer vermiştir. "İslâmî birlik için aşırılıklara sapılmaması gerektiğini" vurgulayan İzzetbegoviç, "uluslararası düzeyde, dışa açık olan, bilimsel görüşleri kabul eden, insanlığın zirvesini içeren ve İslâm dini ile bilim arasındaki ilişkide dürüst olan İslâmî toplum" önerir: "Böyle bir sistem, aynı zamanda din ile bilim, siyaset ile ahlâk, birey ile toplum, maddiyat ile maneviyat arasındaki ilişkinin doğrulanması" olacaktır.

İzzetbegoviç, *İslâm Beyannamesi*'nden sonra bu ikici (düalist) felsefî tutumunu geliştirmiş ve 1980'de yayınladığı *Doğu ve Batı Arasında İslâm* adlı eserinde oldukça bütünlüklü bir çerçeveye kavuşturmuştur. *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, modernizmin ve modernliğin, modern kavramlarla yapılan etkileyici bir eleştirisidir. Batı ve modernlik, modern İslâmî literatürde yaygın olduğu gibi polemiksel maddiyatçılık ve ahlâki yozlaşma motifleriyle değil, bu uygarlığın insana özgü ikiliği (düaliteyi) inkâr edip baskılaması nedeniyle eleştirilir. Modern dünyanın maddiyat-maneviyat, 'salt' uygarlık-'salt' din, siyaset-ahlâk, toplum-birey vb.

kutupsallıklarını ikici ve Hegelci diyalektikten ve zıtlarm birliği anlayışından esinlenen bir felsefî tutumla aşma çabası kitapta belirgindir. İzzetbegoviç, İslâm'ı, bu aşmayı gerçekleştirecek ve "Üçüncü Yol" veya "Orta Yol" sentezini oluşturacak 'praxis' olarak sunar. *Doğu ve Batı Arasında İslâm*'ın, insanın mâhiyeti ve varoluş meselesi üzerine, onu yaradılış paradigmasına indirgemeyen tartışma evreniyle, hümanist etmenler içerdiği söylenebilecek bir yaklaşımı vardır. İzzetbegoviç'in eseri onu değerlendiren kimi felsefecilerce İslâm düşüncesinin parlak ve müstesna bir örneği, kimilerince ise ancak onun politik kişiliğini zenginleştirmesi bakımından anlam taşıyan eklektik bir derleme ürünü olarak yorumlanmıştır. Üzerinde birleşilen nokta, İzzetbegoviç'in düşüncesinin, çeşitli milletlerin, dinlerin, kültürlerin, Doğu ile Batı'mn birbirine kavuştuğu Yugoslavya'nın zenginliğinden ve 'avantajlarından' yararlanan; yaşadığı coğrafyanın kültürel zenginliğini yansıtan niteliğidir.

İslâmcılığa sempati duyduğu söylenemeyecek olan pek çok Batılı gazeteci ve yazar, İzzetbegoviç'in gerek demeçlerinde gerekse kendisiyle yapılan mülakâtlarda uluslararası cihad ve İslâmî totalitarizm perspektifinden uzak bir tutum sergilediğine dair karşı kanıtlar veya izlenimler sunmuşlardır. Öndegelen Yugoslavya uzmanı gazeteci-yazar Misha Glenny, İzzetbegoviç "yalan söylüyor olsa bile", yalanın ve geçmişini inkârın Yugoslavya'daki hemen bütün politikacıların ortak özelliği olduğunu belirtir! "İyi niyetli ve insancıl kişiliği ile" diğer Yugoslavyalı politika elitinden ayırdığı İzzetbegoviç'in, gençlik radikalizminden kaynaklanan İslâmî fundamentalizm eğilimlerinden hakikaten uzaklaştığını saptar. Glenny'e göre, Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinin öndegelen yöneticilerinin 1970'lerden beri yazıp söyledikleriyle ve uygulamalarıyla karşılaştırıldığında, "1990'dan beri ülkedeki bütün cemaatlerin dinsel ve politik haklarını açık seçik bir tutumla savunan" İzzetbegoviç, demokratik ölçütler açısından en "temiz" liderdir. Gerçekten İzzetbegoviç'in, en azından Bosna-Hersek'teki ve Yugoslavya'daki milliyetçi önderlerin şoven söylemiyle ve politikalarıyla kıyaslandığında, görece demokratik ve çoğulcu bir 'performans' sergilediği söylenebilir. Barışçı çizgisiyle, Bos-

na-Hersek'in ve Yugoslavya'nın geleceğine ilişkin bir yumuşak geçişten yana olan ve cumhuriyetlerarası kalıcı ilişkilerin sürekliliğini gözeten tutumuyla, uluslararası yorumcuların pek çoğunca "bilge" bir politikacı olarak tanımlanmıştır. Hattâ kimileri 1991/92'deki tutumunu ve savaşın ufukta gözüktüğü noktada bile barışçı alternatife güvenmesini fazla naif bulmuş; İzzetbegoviç'i bu dönemdeki politikasıyla "Yugoslav Gandi'si" olarak tanımlayanlar olmuştur. "Yugoslav Gandi'si" lâkabının bir yüzü İzzetbegoviç'in barışçı yöntemlerden yana oluşunu tanımlıyor ise, diğer yüzü onun inatçılığını vurgular - bu inatçılık ve tavizsizlik, Bosna-Hersek'in bağımsızlık ilanı sürecinde ve savaş başladıktan sonraki uluslararası müzakerelerde görülecektir...

İzzetbegoviç'in Bosna-Hersek'te barışçı çözüm imkânları açısından taşıdığı zaaf, uygunsuzluk veya yetersizlik, "fundamentalistliğine" dair emarelerde değil, son kertede bir cemaat önderi kimliğiyle politika yapıyor olmasında aranmalıdır. İzzetbegoviç, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı sıfatı yanında, daha doğrusu önünde; tarihen mağdur, kimliği baskılanmış ve 'kaybedecek birşeyi olmayan' bir halk olarak tasavvur ettiği -ki bu tasavvurunun en güçlü dayanağı herhalde kendi yaşam öyküsüdür- Bosna Müslümanlarının temsilcisi sıfatını taşımaktadır. Çoğulcu ve bütüncül Bosna-Hersek projesini, bir millî-dinî grubu temsil eden bir partiye dayanarak savunması; bu projeyi milliyetçi olmayan gayrımüslimler açısından şüpheli kıldı, milliyetçi Sırp ve Hırvatlar nezdinde ise samimiyetsiz bir taktik olarak algılanmasına/sunulmasına zemin hazırladı. DEP önderliğinin kimi unsurlarının Bosna halkını "Müslümanlar" diye 'özetlemeye' yatkınlığı, bu algıyı güçlendirdi. Müslüman toplumunda -tercihleri ve/ya çıkarları itibarıyla- çoğulcu bir Bosna-Hersek projesine bağlılık eğiliminin güçlü oluşu da, bu eğilim temsiliyetini bir millî partide bulduğu noktada, 'üçüncü şahıslar' açısından önemsizleşti. Bosna-Hersek'te savaşın başlamasından bir hafta önce, haftalık *Nedjelja* dergisinde Hırvat yazar Zoran Payiç, "çoketnili bir toplumda üç milliyetçi önderliğin tek bir devlet çatısı altında yaşayabileceğine inanmanın naifliğinden" sözediyordu.

Yiten "üçüncü yol": çoğulcu bir Bosna-Hersek

Politik yeniden yapılanma ve bağımsızlık sürecinde barışçı bir geçiş, ona bağlı olarak dinsel/millî/kültürel bakımdan çoğulcu bir Bosna-Hersek, herhalde dinlerüstü/milliyetlerüstü bir kimliğe dayanarak mümkün olabilirdi. Bu da, elbette en iyisi milliyetçi olmayan bir projeyi, veya 'bari' teritoriyal nitelikli bir Bosna milliyetçiliğini gerektirirdi. Bu da, dinsel ve millî cemaatleri aşarak, Bosnalılığı (Bosna-Hersekliliği) bir millî kimlik veya vatandaşlık kimliği olarak inşa eden bir proje çerçevesinde gerçekleşebilirdi. Bosna-Hersek'te böyle bir projeye kan verebilecek, belki sıkı örgütlenmemiş ama ciddî bir potansiyel ve tarihsel birikim mevcuttu. Bu potansiyel 1990-92 döneminde etkili de oldu - ne var ki 'milliyetçiliğin provokasyonu'nu altedemedi.

Kültürel-yerel kimlik olarak Bosnalılık, veya Bosna yurtseverliği, marjinallikle damgalanamayacak bir tabana sahipti. Çoğulcu bir Bosnalı kimliğini Hırvat-Sırp-Müslüman ayrımına üstün tutan bu potansiyel, esas itibarıyla Saraybosna'da güçlüydü. Saraybosna, 1960'lardan beri canlı bir düşünsel ortama sahipti ve Yugoslavya'nın bellibaşlı kozmopolit kültür merkezlerinden biri olmuştu. Dinsel çoğulculuk, kentin geleneksel terihsel özelliğiydi: Yugoslavya Müslümanları Müftüsü'nün, Sırp Ortodoks Metropoliti'nin ve Katolik Başpiskoposu'nun makamları buradaydı. Geleneksel ticaret merkezi *Başçarşiya*, dinsel kimliklere baskın gelen bir esnaf dayanışması töresine sahipti. 18. yüzyılda Saraybosna Yahudi cemaati önderi Moşe Denon'un haksız yere hapsedilmesine tepki gösteren -çoğu Müslüman, ama aralarında Hırvat ve Sırpların da bulunduğu- *Başçarşiya* esnafı, yedi gün dükkân açmayarak Denon'un slverilmesini sağlamıştı. Saraybosna'nın milliyetçi olmayan sosyal tarih yazımında, bu gibi nice hikâye vardı. Buralıların büyük çoğunluğu için milletlerüstü ve dinlerüstü "*Sarajlije*" (Saraybosnalı) kimliği, toplumsal hayatta baskın kimlikti. 1990/91'de Müslüman, Sırp, Hırvat - "*Sarajlije*"nin büyük çoğunluğu, bütün milliyetçi politikacılara "kaba", "soytarı", "haydut" ve esas olarak da "köylü" gözüyle bakıyordu. Bosnalılığı ve

Bosna Müslümanlığını 'kentlilik' ve 'uygarlık' ölçüsü olarak algılamaları nedeniyle, Bosna-Hersek'teki iç savaşın ilk evresinde de Saraybosna'daki Müslümanların geniş bir kesimi saldırganları etnik kimliğiyle ("Sırp") değil, "haydut", "serseri", "köylü" kimliğiyle tanımlayacaktı. Saraybosna'da Hırvat ve Sırp toplumunun da geniş kesimleri, savaşın ilk evresinde aynı aygılayışı paylaşmıştır. Kente saldırıların başlamasından sonra da "*Sarajlije*"lerin bir çoğu, "bunlar Bosnalı Sırplar olamaz, Karadağ ve Sırbistan'dan gelen 'dış Sırplar' olsalar gerek" mealinde düşünmüştür. Hırvatistan'daki savaşın alabildiğine kızıştığı ve Bosna-Hersek üzerine savaş bulutlarının birikmeye başladığı 1991 yılı boyunca, Saraybosna'da gündelik hayattaki müştereklik yara almadı. Özel/kutsal günlerini idrak eden her dinî cemaatin, diğer dinî cemaatlerin temsilcilerince de kutlanması, törenlerinin ziyaret edilmesi, Saraybosna'da örf olmuştu. Kentte çıkan *Zayedno* (Beraber) adlı dergi, dinlerarası işbirliği fikrinin teorik savunusunu yapıyordu. Savaş koşullarında da yayını sürdürerek Saraybosna'daki "herşeye rağmen..." inadının en hayranlık uyandırıcı simgelerinden biri olan *Oslobodjenje* (Özgürlük) gazetesinin yazı kurulunda her üç milletten insanlar vardı. *Oslobodjenje*'nin üst yöneticilerinden biri, 1913'de Mostar'da ölen Müslüman hoca babası tarafından evlâtlık verildiği bir Sırp Ortodoks papazı tarafından büyütülmüş, Sırp-Hırvat evliliğinden doğma bir kadınla evli bir Bosnalı idi. Saraybosna'da çok güçlü olan, onun yanısıra Bihaç bölgesinde ve büyük kentlerde de nefes alan çoğulcu Bosnalılık bilinci, milletlerin/halkların eşit haklı olarak birlikte yaşamasını kâmilen gerçekleştiremese de 'projelendiren' Yugoslavya'nın idarî statüsüne de oldukça sıkı bağlıydı. Nitekim, 1991 sayımında, milliyetçilik dalgasının göbeğinde, 250 bin insan (nüfusun yaklaşık % 6'sı) kendisini Boşnak/Müslüman, Sırp veya Hırvat değil de "Yugoslav" olarak kaydettirmişti. Savaş eşiğindeki 1992 baharında bile, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığınca yaptırılan bir ankete göre Saraybosna nüfusunun % 10'dan fazlası (yaklaşık 60 bin kişi) kendini "Yugoslav" saymaya devam ediyordu.

Hırvat ve özellikle Sırp milliyetçiliği, 1989/90'dan itibaren, Sırp ve Hırvatları 'öz' millî kimliklerine

bağlayarak bu Bosnalılık 'yanlış bilincinden' kurtarmak için gayret sarfetti. Sırp basınında, pekçok ünlü Boşnak sanat adamının (bu arada ünlü film yönetmeni Emir Kusturica'nın da) kendilerini "Sırp" saydıklarına dair asparagas haberler yayımlandı. Merhum Boşnak yazar Mehmed Selimoviç'in ölmeden önce Müslümanlığı terkettiği iddia edildi. Millî-dinî fanatizmden uzak duyarlılığı *Drina Köprüsü*'nde açıkça görülen İvo Andriç'in Müslüman düşmanı olduğu yazıldı.* Bosna-Hersekli entelijensiyanın ve onların ismi üzerinden halklar, bu milliyetçi kampanya ile terörize edildi. Yugoslavya medyalarında yerleşmiş olan "*Bosanci*" (Bosnalı) ve "*Hercegovci*" Hersekli) tanımları, 1990'dan sonra adım adım terkedildi. Bosna'daki Sırp ve Hırvat yayın organlarında "Bosnalı" tanımının yerini "Bosnalı Sırp" ve "Bosnalı Hırvat" terimleri aldı. Giderek bu tanımlardan da "Bosnalı" ibaresi düştü, "Sırp" ve "Hırvat" tanımları kaldı. Müslüman yayın organlarında da "Bosnalı" ibaresinin kullanımı, "Müslüman" tanımı lehine olarak azaldı.

Bosna-Hersek'te çoğulcu Bosnalılık tasarımı, Müslüman toplumunda da oldukça güçlü bir tabana sahipti - yine özellikle Saraybosna'da ve Bihaç'ta, ayrıca Tuzla'da... Aralık 1990 seçimlerini gayrımilliyetçi ve 'Yugoslavyacı' bir çizgiyi savunan Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği'nin kazandığı Tuzla'da, çoketnili, çokdinli varoluş alternatifi politik ifadesini de bulmuştu. Sosyalist rejimin çözülmesinden sonra, Müslüman toplumu kitlesel bir kimlik mücadelesi bunalımına düşmedi. Müslümanlığın, kendilerini Yugoslavya'nın dağılma sürecinde ve Avrupa'yla ilişkilerde marjinalize edecek bir kimlik olabileceği kaygısı baskın değildi. Uygarlık vetiresi saydıkları İslâma dayalı gelişkin kültürel kimliklerini, Batı'yla bütünleşmenin de doğal dayanağı kabul eden bir algılayış hakimdi. Bosna Müslüman cemaati önderliği, "Avrupalılık" kimliğini ve "Doğu ile Batı arasında köprü olma" misyonunu hep gururla

(*) İvo Andriç'in (1892-1975) sicilinde de Büyük Sırbistan idealine bağlandığı bir dönem olduğunu kaydetmek gerek. Yazar, 1939'da devlet makamlarına, bütün Sırpların bir ülkede toplanmalarını ve bunun için Kuzey Arnavutluk'un da ilhak edilmesi gerektiğini savunan bir gizli lâyiha yazmıştı. Bunun üzerine aday üye statüsünde olduğu Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi'ne tam üye yapıldı. Andriç 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Bosnalı kimliğini benimsedi ve 1961'de Nobel Edebiyat Ödülünü bu kimliğini yansıttığı eseriyle (*Drina Köprüsü*) kazandı.

öne çıkarmıştı. 1988'de, Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin 450. kuruluş yıldönümünde, Ferhat Efendi Şeta'nın verdiği söylev bu bilinci özetler: "İslâm'ın bu bölgelerdeki inananları, otokton Avrupa halklarından biri olma talihine sahiptirler. Bu sayede, Avrupa kültür ve uygarlığının en güzel içeriklerini paylaşma şansları olmuştur. Avrupa toprağında dinlerinin yüksek değerlerini tebliğ etme şansına sahip olmaları da onların şansıdır. Bu nedenle Gazi Hüsrev Bey Medresesi kendisini daima, İslâm inancının otantik içeriğini iletirken; aynı zamanda Avrupaî çevresinin, insanlığın genel değerlerini öne çıkaran tartışılmaz değerlerini benimsemekle yükümlü saymıştır. Medresemiz daima Şark ile Garp arasında bir medya idi; bugün de öyledir." Bosna Müslümanlığı, Batılı entelijensiyanın bazı mensuplarınca da Avrupa uygarlığının özgün ve değerli bir parçası olarak 'tanınmıştır'. 1993 Haziran başında, Bosna-Hersek'teki iç savaş bütün kıyıcılığı ve herkesi fanatikleştirici etkisi ile sürüp giderken ülkede bir hafta dolaşan Alman Yeşiller Partisi heyeti üyeleri, "laik İslâm'ın entellektüel açıklığı ve çekiciliği" karşısında hayrete kapıldıklarından sözedeceklerdi.

1990'lara girilirken, Bosnalılığın zaten ait olduğu Avrupa'yla daha sıkı bütünleşeceğine ilişkin bir iyimserlik yaygındı - tıpkı, hemen bütün "eski" Yugoslavya cumhuriyetlerinde bir an olsun yaşanan Batıcı iyimserlik gibi... Bosna Müslümanlarının iyimserliği ve uygar Bosnalılık kültürüne olan gururlu güvenleri, Hırvatistan'daki iç savaşın en umutsuz zamanlarında bile, Bosna-Hersek'te iç savaş çıkabileceğini akıllarına getirmelerini engelledi. Zagreb Camii'nin eski imamı Mustafa Çeriç, 1992 Ağustos'unda Hırvat Dergisi *Novi Danas*'ta yayımlanan söyleşisinde, Bosna Müslümanlarının kendilerini Avrupa'yla özdeşleştirmeyi savaşın ilk evresinde bile sürdürdüklerini anlatacaktı: "Boşnaklar, İslâmî ülkelerden gelen yardım önerilerini reddettiler. Türklere, İranlılara ve başkalarına, Bosna Müslümanlarının kaderinin Avrupa'nın elinde olduğunu, Balkanlar'daki gelişmelerin Avrupa'ya ait bir sorun olduğunu söylediler.(...) Biz Türk veya Arap değiliz, biz Avrupalıyız." Çeriç, "fundamentalizm" isnadının Müslüman toplumunu nasıl bir çaresiz paradoks içine soktuğunu da şöyle anlatmıştır: "Bize tabiatıyla yardımcı olan İslâmî dünyayla ilişki kurdu-

ğumuzda, Avrupa'nın korktuğunu hissediyoruz: Bir İslâmî devlet kurulması, Avrupa toprağına Şarklı, Asyalı tohumlar atılması karşısında Hıristiyanların korkusunu... Ne var ki can derdindeyken Avrupa'dan yardım rica ettiğimiz zaman, Fransa bize gıda ve su getiren bir uçak yolluyor. Ama kendimizi korumak ve kelimenin tam anlamıyla hayatta kalabilmek için silah sözkonusu olduğunda, deniyor ki: İslâm devletlerine gidin."

Burada, Bosna Müslümanlığının uygarlık kültürüne yapılan vurgunun, ideolojik olarak hassas bir geçiş noktası olduğunu kaydetmek gerekir. Bu vurgu, çoğulcu Bosnalılık kimliğinin Müslümanlar arasındaki en güçlü dayanağı olduğu gibi, Müslüman milliyetçiliği söylemine de eklemlenebilmektedir. Müslüman Boşnakların Bosna-Hersek'in otokton ve en gelişkin, en 'kültürlü' halkı olduğunu işleyen milliyetçi savlara katık edilebilmektedir. Bosna'nın İslâmcı düşünürlerinden Cemaluddin Latiç'in şu sözleri, bu 'medeniyetçi' kültürel milliyetçiliğin aşağılayıcı üslûbunu yansıtır: "Türklerden evvel onlar (Sırplar-T.B.) hiçbir kültüre sahip değillerdi. Yıkanmayı bilmiyorlardı. Hamamçeşme nedir bilmiyorlardı. Yatak bilmez, samanların içinde uyurlardı"... Bu nokta, Müslüman olmayan Bosnalı demokratlar nezdinde olduğu gibi, Bosna Müslüman topluluğunun gerçekliğinin "İslâm fundamentalizmi" öcüsüne sığmayacağını bilen ılımlı Sırp ve Hırvat milliyetçileri nezdinde de tedirginlik kaynağı olmuştur. Ilımlı Sırp ve Hırvat milliyetçilerin bir bölümü, kimi Müslüman aydınların İslâmî tarihsel kültürü bir çokkültürlülük/çoğulculuk etmeni olarak sunmasına veya bu etmene aşırı vurgu yapmasına karşı çıkmışlardır. Müslümanların gayrımüslimlerle yüzyıllarca birlikte yaşamasının, Müslüman olmayanların Müslümanlara tabi olduğu bir hukuk temelinde gerçekleştiği unut(tur)-ulmamalıdır. Müslümanlar bu tarihi unut(tur)maktadırlar. Ayrıca, örneğin Hırvat yazar Kasapoviç'e göre, "bir devletin kuruluş ilkeleri, Saraybosna'daki tarihsel komşuluk kültürü üzerine bina edilebilirmiş gibi bir çocukluğa" düşmüşlerdir.

Çoğulcu bir Bosna-Hersek projesi, en güçlü politik ifadesini, Saraybosna'da odaklanan kitlesel barış hareketinde buldu. Hırvatistan'daki savaşın geriliminin ülkeye sirayet ettiği 1991 yılı boyunca onbinlerce kişilik barış gösterileri örgütleye-

biliyordu. Saraybosna Barış Merkezi, Helsinki Yurttaşlar Meclisi Bosna-Hersek Örgütü, Dinlerarası Diyalog Merkezi, Savaş Karşıtı Eylem Merkezi, 1991 yazı ile 1992 Nisan'ı arasındaki gergin dönemde gece gündüz ayakta idiler. Gerek duyurulu gerekse kendiliğinden eylemlerle insanlar barışçı gösteriler için sürekli sokağa dökülüyordu. Kiliseleri, camileri ve sinagogları birbirine bağlayan insan zincirleri oluşturuldu, çatışmaya hazırlanan Sırp ve Müslüman milislerin kurduğu barikatların önünde protesto nöbetleri tutuldu. 1 Mart 1991'de Sırp bayraklı milliyetçi gösteriye dönüşen bir nikâh törenine iki Müslümanla bir Hırvatın saldırarak bir kişiyi öldürmeleri üzerine kentte tırmanan gerginlik, barış hareketinin çabasıyla yatıştırılmıştı. Olaydan iki gün sonra 50 ilâ 100 bin kişilik büyük bir kalabalık günboyu parlamento binası önünde toplanmış, barış için konuşmalar yapılmış, şarkılar söylenmişti. Çatışmaların açıkça savaşa dönüştüğü 1992 Nisan'ında bile Saraybosna'da 30 bin insan Tito resimleriyle "barış için" yürüyüş yapabiliyordu (bu silahsız kalabalığın üstüne, Sırp milislerce ateş açılmıştı!).

İplerin kopmasına doğru

İzzetbegoviç, iç savaş öncesi peşrev niteliğindeki müzakerelerle geçen 1990/91 döneminde, sadece Bosna-Hersek'te değil Yugoslavya ölçeğinde de, etnik olarak "arındırılmış", monobloklaştırılmış millî devletlere ayrışma yönelimine karşı, bütünlükçü ve çoğulcu bir seçeneği varetmek için en büyük çabayı gösteren politikacı oldu. Makedonya'nın komünist kökenli Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov'la birlikte, bütün cumhuriyetlerin bağımsız olacakları, ancak Yugoslavya bağının asgarî düzeyde korunacağı esnek bir konfederasyon çözümünü diğer cumhuriyet yönetimlerine benimsetmek için büyük çaba gösterdiler (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 7. Bölüm). Gligorov ile İzzetbegoviç'in bu tercihlerinde kuşkusuz mecburiyetlerin de payı çok büyüktü. Yalıtılmış bir millî devlete dönüşmeleri halinde her ikisinin de ülkesi, birincisi, büyük iktisadî sorunlarla karşılaşacaktı. İkincisi, karmaşık etnik yapıları ve bu yapı içinde komşu devletlerde akrabaları bu-

lunan büyük millî grupların mevcudiyeti nedeniyle, bir dizi milliyetçi çatışma tehlikesine gebe olacaktı. Oysa Yugoslavya'nın esnek bir konfederasyon olarak bekası ve dolayısıyla cumhuriyetler arasında özel bir hukukun sürmesi, tek bir millî devlet çatısı altında toplanmayıp hemen bütün cumhuriyetlerde azınlık varlıkları oluşturan millî topluluklar arasındaki çelişkileri yumuşatacaktı. İzzetbegoviç bu mecburiyetlerin de bilincinde olarak davranmaktaydı. Yugoslavya'nın bütünlüğünü savunuyordu, çünkü yalnız başına kalmış bir Bosna-Hersek'in iktisaden yaşaması imkânsızlık derecesinde zordu. Bosna-Hersek'in çoğulcu statüsü içinde bütünlüğünü savunuyordu, çünkü Bosna-Hersek için imkânsızlık derecesinde zor olan, Müslüman bir çekirdek Bosna için doğrudan doğruya imkânsızdı. Yugoslavya'nın esnek konfederasyon hukuku çerçevesinde devamını istiyordu, zira Hırvatistan ve Sırbistan'da güçlenen irredendist milliyetçiliğin Bosna-Hersek üzerindeki baskısının böyle bir hukukî çerçeve içinde gemlenebileceğini umuyordu.

İzzetbegoviç'in 'Yugoslavyacılığında' etkili olan askerî bir mecburiyet etkenini de eklemek gerekir: Komşuları Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan muhtemel Sovyet saldırısına karşı örgütlenmiş iyi eğitimli ve donanımlı milis birimlerine (Sırbistan ilâveten Avrupa'nın dördüncü büyük ordusu olan Federal Ordu'ya) sahipken; Yugoslavya'nın savunma stratejisinde ordunun cephe gerisi yığınak alanı olması öngörülen Bosna-Hersek, güçlü bir milis örgütlenmesinden yoksundu. Böylelikle, tam bağımsızlık halinde, askerî bakımdan tam savunmasız kalacaktı. Ayrıca, Hırvatistan ve Slovenya'dan çekilen, ağır topçu donanımlı ve istim üstünde bir Federal Ordu kuvveti Bosna-Hersek'te bulunuyordu. Bosna-Hersek'in, Ordu açısından taşıdığı hayatî önem, başlıbaşına önemli bir sorundu. Ordu'nun silah altındaki mevcudunun yaklaşık yarısı (80 bin personel), ağır donanımın yaklaşık % 60'ı, Hava Kuvvetleri'nin omurgasını oluşturan Tuzla, Bihaç, Mostar ve Banya Luka askerî havaalanları Bosna-Hersek'te bulunuyordu. Ordunun hassasiyetini bilen İzzetbegoviç, 1991 sonbaharında Avrupa'da yaptığı görüşmelerde, Bosna-Hersek'teki askerî tesislerin sökülerek nakledilmesinin suhuletle ve Avrupa

Topluluğu (AT) tarafından finanse edilerek halledilmesini sağlamak için büyük çaba sarfetti. Bosna-Hersek yönetimi, Hırvatistan'la Sırbistan arasında başlayan iç savaşa 'bulaşmamak' için azamî gayret göstermekteydi. Hersek bölgesinde Sırp ve Hırvat toplulukları arasında yükselen gerginlik, yerel çapta kaldı. 19 Eylül 1991'de hükümet Federal Ordu'ya asker yollamamaya karar verdi. Ayrıca, hükümetin izni alınmadan Bosna-Hersek toprakları kullanılarak silah ve asker sevkedilmemesi istendi. Zira Bosna-Hersek Temmuz'dan beri lojistik destek bölgesi olarak kullanılmaktaydı. Genelkurmay Başkanı Paniç, Ordu'nun Bosna'dan 5 ilâ 7 yıldan önce çekilemeyeceğini açıkladı. Ordu yönetimi, ("eski") Sovyetler Birliği ordusuna Doğu Almanya'dan çekilmesi için yıllarca süre tanınırken, Yugoslavya ordusunun Bosna'dan alelacele çıkması gerektiği yönündeki baskılara tepki göstermekteydi. Komutanlara göre, Bosna-Hersek'te doğup büyümüş Sırp subayların yurtlarını geri dönmemecesine derhal terketmeye zorlanmaları da "içe sindirilemez" bir durumdu. 1960'ların ünlü eleştirel Marksist dergisi *Praxis*'in önemli düşünürü Svetozar Stoyanoviç, Yugoslavya'daki iç savaşta ordunun beka kaygısının küçümsenmeyecek payı olduğu kanısındadır. Bu 'meslekî' beka kaygısının politik bir beka kaygısıyla örtüştüğü söylenmeli. Generallerin önemli bir bölümü, en azından bir müddet, hiç de Sırp milliyetçiliği bilinciyle değil, "Tito'nun Yugoslavya'sı"nı koruma kaygısıyla (yanılsamasıyla) hareket ettiler. Yanılsama biraz da karşılıklıydı: Örneğin Sırp milislerinin saldırısına uğrayan Mostar'da binlerce Hırvat ve Müslüman, Federal ordu tanklarını "kurtarıcılar" olarak, çiçeklerle karşılayacaktı! Oysa tanklar -"ülkenin bütünlüğü adına"- Sırp güçlerini takviye için geliyorlardı...

Gligorov-İzzetbegoviç inisyatifinin Sırbistan ve Hırvatistan yönetimlerince geçiştirilmesi, Yugoslavya'nın geleceğine ilişkin tercihleriyle uyuştuğu Batılı güçlerden ve AT gibi platformlardan da destek görmemesi, "3.Yugoslavya" olarak da anılan esnek konfederasyon ihtimalini gömdü. Bu çözüm umudunun yitmesi, Hırvatistan'daki Sırp-Hırvat savaşının yer yer Bosna-Hersek topraklarına sirayet etme eğilimi göstermesi, Sırbistan Cumhurbaşkanı Miloşeviç ile Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman'ın

özel buluşmalarında Bosna-Hersek'in paylaşımı üzerine konuştuklarına ilişkin duyumlar alınması, DEP yönetimini tedirgin etti. Batı Avrupa basınında çıkan haberlere göre, 1991 Mart'ında gizlice buluşan Tucman ile Miloşeviç, paylaşım haritasını bile çizmişlerdi. Kimi muhalif Hırvat kaynaklarına göre, bu görüşmelerde Miloşeviç Tucman'a, "ellerinde bulunan bir NATO belgesine göre, Müslümanların bölgeden sürülmesine Batı dünyasınca gözyumulacağı, dolayısıyla uluslararası politikada önlerine engel çıkmayacağı" güvencesini vermişti. Müslüman toplumunda, 2. Dünya Savaşı'ndaki gibi Sırp-Hırvat çatışmasına tabi kılınıp taraf olmaya zorlanacakları veya kırıma uğratılacakları, her halükârda bağımsız kimliklerinin baskılanacağı doğrultusundaki kaygılar arttı. İzzetbegoviç'in 1992 yazında Türkiye ve Libya'yla diplomatik destek için temas kurması da, Sırp milliyetçiliği gözünde "İslâm fundamentalizmi" öcüsünü kanh-canlı kıldı. Barışçı geçiş ve çözüm imkânları daralırken, milliyetçi saflaşma pekişiyordu...

Savaş ve "Etnik Arındırma"

1992 Ocak'ında Hırvatistan'daki Hırvat-Sırp savaşı durulduğunda, 5 bin insan ölmüş, 13.500 insan kaybolmuş, 18 bin insan yaralanmıştı. Yugoslavya'yı bilenler, bu bilançonun, gerginliğin gitgide tırmandığı Bosna-Hersek'te olabileceklerin yanında mütevazi kalacağını söylüyorlardı.

Sırp milliyetçiliği nazarında Bosna ve Müslümanlar

Bosna'nın "Yugoslavyacı" unsurlarının savunduğu ve Müslümanların Demokratik Eylem Partisi'nin (DEP) önderi Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in de büyük ölçüde sahiplendiği çoğulcu tasarımdan 1. Bölüm'de sözetmiştik. Bu çoğulcu tasarımın zaafı, Sırp toplumunun politik temsilcilerinin desteğinden yoksun oluşuydu. Bu zaaf, Bosna-Hersek Anayasasının, bağımsızlık gibi temel konularda üç millî topluluğun mutabakatını şart koşması nedeniyle önemli bir 'güzellik kusuru' idi. İzzetbegoviç'in kesin tercihi, çoğulcu ve ama üniter bir Bosna-Hersek'ti. Bağımsız ve üniter

bir Bosna-Hersek ise, Sırp toplumunun geniş kesimleri ve esasen politik önderliği nezdinde, -aşağıda ele alacağımız gibi- çoğunluk tahakkümüne maruz kalma endişesini yaratıyordu. Hele bağımsız ve üniter bir Bosna-Hersek devletinin kendilerine rağmen dayatılması, bu endişeyi pekiştirecekti. Gerek Sırp demokratik muhalefeti, gerekse Batılı yorumcuların pekçoğu, İzzetbegoviç'i, Sırp toplumunun bu dışlanma endişesini gözönüne almadığı için eleştirmiştir. Bu eleştiriye göre İzzetbegoviç'in üniter devlet modelinde ısrar ederek, Sırp toplumuna federal özerklik verilmesi gibi formüllere kapı açmaması, bunalımın tırmanmasını hızlandırmıştır. (Kimi yorumlara göre, Almanya'nın desteğine güvenerek Hırvatistan yönetiminin yaptığı hatayı tekrarlamıştır.) İzzetbegoviç'in böyle bir pazarlık ve uzlaşma kapısını aralamamakla Sırp şovenizmini tahrik ettiği doğrudur. Mamafih, Sırp şovenizminin zaten tahrike hazır haline bakarak, bu kapının açılmasının Bosna-Hersek'te savaşı önleyebilmiş ve çoğulcu bir toplum için mutabakatı mümkün kılmış olacağına dair geriye dönük (retrospektif) yorumları de şüphe payıyla ele almak gerekir.

Hırvatistan ile Slovenya'nın kesin 'gidici' olduğu ortaya çıkıp bakiye Yugoslavya'da Sırbistan'ın esnek bir konfederasyon modeline yanaşmayacağı da anlaşılınca, Bosna-Hersek yönetiminin bağımsızlık için 1992 Şubat'ında referanduma gitmeye karar vermesi, Sırp milliyetçilerinin büyük tepkisine yolaçtı. Sırbistan ve Bosna-Hersek'teki Sırp toplumunun sözcüleri, Slovenya ile Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılmasından sonra, ülkenin politik yapısına dair bakiye Yugoslavya çapında bir referandum yapılmasını önerdiklerinde; Bosna-Hersek yönetimi, Sırp nüfusun oylarının kesin çoğunluğu oluşturacağı böyle bir oylama fikrini tartışmaya bile yanaşmamıştı. Sırbistan'da muhalefet de büyük kısmıyla dahil olmak üzere bütün politik güçler, Müslüman yönetimini, çoğunluğun azınlığa tahakkümüne yolaçacağı gerekçesiyle böyle bir referandumu Yugoslavya ölçeğinde reddettikten sonra; Sırp azınlığı tahakküm altına almak üzere aynı nitelikte bir referandumu Bosna-Hersek ölçeğinde dayatarak çelişkiye düşmekle eleştirdiler. Sırbistan yönetimi, "Bosna-Hersek'te kurulacak devletin biçimi üzerine görüşmeler daha sürmekte iken", bu devletin ba-

ğımsızlığına yol verdiği için AT'yi de suçlayacaktı. Bosna-Hersek'in bağımsız bir devlet olmasını kabul edilmez sayanlar, sadece "Büyük Sırbistan" programının savunusunu yapan radikal milliyetçiler değildi. Görece ılımlı ve/veya "devlet sorumluluğu" icabı daha makul olan Sırp milliyetçileri de, Bosna-Hersek'te millî toplulukların birarada yaşayacağı çoğulcu bir çözümün imkânsızlığını savundular. Görece "prezentabl" bir milliyetçilik çizgisinin en saygın ismi sayılan, 1992 Haziran'ında yeni, 'bakiye' Yugoslavya'nın Cumhurbaşkanı olan yazar Çosiç'in (bkz. 3. Bölüm) söyledikleri, özetleyicidir. Çosiç, Bosna-Hersek'in, ancak üç millî devlete dayalı bir konfederasyon olarak ayakta kalabileceğini savundu. Milli/etnik çoğulculuğun imkânsızlığı varsayımımının esas dayanağı, "İslâm faktörü" idi. Çosiç 1993 Mart'ında şöyle diyecekti: "Avrupa'nın, Bosna-Hersek'te bir sivil toplum kurulabileceğine bu kadar naif biçimde inanması, şaşırtıcıdır. Oraya hakim olan Bay Aliya İzzetbegoviç'in Müslüman partisi açıkça dinsel bir parti iken, sivil bir toplum hangi politik, toplumsal ve ahlâki temele dayanacaktı? Bu partinin güçlü bir fundamentalist çekirdeği vardır ve ünlü İslâm Beyannamesi'nin yazarı olan şefleri de bu çekirdeğe dahildir. En güçlü partisinin dini bir parti olduğu bir devlet, nasıl sivil olabilir?"

Bosna-Hersek'teki Sırp toplumunda da "İslâm fundamentalizmi"nin mevzu edilmesinin sahiden yankı yaptığını, bir sendrom niteliği taşıdığını vurgulamalıyız. Bosna-Hersek'teki Sırp toplumunun çoğunluğunun oylarını alan Sırp Demokratik Partisi'nin (SDP) söylemi, özellikle savaş arefesinde, Sırp toplumunu baskılayacak, hattâ tehcir edecek ve kırıma uğratacak bir İslâmî totaliter rejim tehlikesinin işlenmesi üzerine bina edilmişti. "Bosnalı Müslümanların, çok yüksek doğum oranlarına dayanarak Bosna-Hersek'in bütününe egemen olmak istedikleri" savı, beylik olarak hep yineleniyordu. Buna, "bir İslâm toplumu kurmak için bir kısım Türkün Türkiye'den ve Almanya'dan Bosna'ya gelmesini bile istedikleri" gibi 'tahliller'; Müslümanların 2. Dünya Savaşı sonrasından beri bir ayaklanma için silahlandığına dair rivayetler eşlik ediyordu. 1993 Haziran'ında Saraybosna adliyesince, 20 sivili öldürme suçundan idama mahkûm edilen 22 yaşındaki Sırp milisi Bo-

rislav Herak'ın Hırvat gazeteci Filipoviç'e anlattıkları, bu paranoyanın Sırp toplumuna nasıl işlediğinin çarpıcı bir örneğidir. Saraybosnalı Herak'ın okulda ve mahallede Müslümanlardan yakın arkadaşları vardır; kızkardeşi bir Müslümanla evlidir. Kentte gerginliğin ilk başgösterdiği günlerde, mahallelerinin güvenliği için Müslüman ve Hırvat gençlerle beraber nöbet tutmuştur. Hattâ yan mahalledeki milliyetçi Sırp gençlerinin örgütlenmesinden ürkmüşler ve onların mahallelerine saldırması ihtimaline karşı silah temin etmişlerdir. Kimin kime ve niçin saldıracağına dair açık bir tasavvurun olmadığı, "sağım solum, her yer düşman" halet-i ruhiyesinin hiç de "fanatik", "radikal" falan olmayan bütün insanları sardığı bu ortamda; SDP'li bir akrabası Herak'a, Müslüman sivil savunma birimlerinin evlerde kontrol yapma bahanesiyle Sırpları tutuklayacakları ve öldürecekleri "istihbaratını" getirir. Herak, onun tavsiyesi üzerine, "sâfi Sırp" mahallesi haline gelen yan mahalleye taşınır. Herak, ölümden kurtulmak için biryerlere kaçma havasında, SDS'li yakınlarının ve "mahalleden tanıdığı abilerin" yardımıyla Çetnik saflarına kadar sevkedilecektir...

Radovan Karadziç

Borislav Herak'taki kurban hissiyatı ve kendi saldırganlığını meşrû müdafaa olarak algılatabilecek zihniyet dünyası, Bosna-Hersek Sırp toplumunu saran bir ruh hali olduğu gibi, Sırp milliyetçiliğinin "tarihen mağdur millet" telâkkisine dayalı söylemiyle de uyumludur. SDP önderi Radovan Karadziç'in şu sözleri, bu telâkkinin yalın özetidir: "Tarih boyunca Hırvat ve Müslümanlar hep Sırplara karşı birlik olmuşlardır. Bu ittifakın 2. Dünya Savaşında bize uyguladığı gibi bu soykırımdan kendimizi korumak için savaşıyoruz. Bu soykırım yapılmasaydı, bugün Bosna nüfusunun % 60'ı Sırp olacaktı. Bir daha asla tarihin enayileri

olmayacağız." Böylelikle "Sırp anavatana bağlanma" hedefi ve "Büyük Sırbistancı" motifler, SDP'nin söyleminde özsavunmacı bir gerekçelendirmeyle, bir millî beka davası çerçevesinde yeralabilmektedir. Sırp milliyetçiliğinin söyleminde tarihsel mağduriyet bilincinin ağırlığına, 3. Bölüm'de de değineceğiz.

SDP'nin ideolojik söyleminde "Müslüman korkusu" ve millî beka sorunsalı, ülkenin Osmanlı geçmişine bakış tarzıyla bütünleniyordu. Sırplığı boyunduruk altına tutan Osmanlı hakimiyetiyle özdeşleştirerek tarihsel düşman saydığı Müslümanların, sosyalist rejim zamanında da yozlaşmış kentli bürokrasiyi ("büyük burjuvaları") cisimleştirdiği kanısı yaygındı. Bu noktada, tabanı ağırlıkla kıra dayanan SDP'nin milliyetçi köylü popülizmi damarına değinmek gerekir. Eski Belgrad belediye başkanı ünlü mimar Bodgan Bodganoviç, Bosna-Hersek'teki milliyetçi hareketlerde, "kentin ruhunun, ahlâkının, dilinin, yaşama kodların ve üsluplarının karmaşıklığı karşısında duyulan kadim korku"yu paylaşan taşralı kitlelerin belirleyici rolünü vurgulamıştır. Karadağ'ın kırsal bölgelerinde doğup büyüyen Radovan Karadziç, Bogdanoviç'in tipolojisine fazlasıyla uyuyordu: Köylülüğün, "Sırp milletinin şanlı tarihi"nin en has temsilcisi olduğunu düşünüyordu ve çokkültürlülüğü, kozmopolitliği simgeleyen Saraybosna'yı yozluk yuvası olarak göregelmişti.

Sırp özerk bölgelerinin oluşumu ve ayrışması

Bosna-Hersek'in bağımsızlık yolunda attığı her adımda, bu adımları atan Müslüman ve Hırvat partileri ile bağımsızlığı onaylamayan SDP arasındaki mesafe biraz daha açıldı. Ekim/Kasım 1991'deki gelişmeler, Bosna'daki Sırp toplumu ile Bosna-Hersek'in politik organları arasındaki bağları kopardı. Bosna-Hersek parlamentosu, 15 Ekim 1991'deki bağımsızlık kararını, 240 milletvekilinin 133'ünün katılımıyla aldı. SDP 72 milletvekiliyle bu oylamayı boykot etmiş, Eski Komünistler Birliği'ni devam ettiren parti ile Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği'nin 20 civarındaki milletvekili de onlara uymuştu. SDP, 24 Ekim'de Bosna-Hersek Sırplarının Milli Parlamentosu'nun kuruluşunu ilan etti. Bu parlamento 10 Kasım 1991'de Bosna-Hersek Sırpları arasında, "Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'daki özerk Sırp bölgeleri Krayina ve Slavonya ile müşterek bir Federal Yugoslavya çatısı altında yaşamak istiyor musunuz?" sorusuna cevap istenen bir referandum düzenledi. Cevap, tabii, % 100'e yakın "evet" oldu. Bu süreçte, SDP'nin söylemi radikalleşiyor ve bu söylemin Sırp toplumuna nüfuzu artıyordu. Karadziç, Bosna-Hersek bağımsız bir devlet olmaya kalkarsa, ülkenin Kuzey İrlanda'ya döneceğini söylemekteydi.

SDP önderliği, ayrı bir Sırp parlamentosunun kurulmasına ve 10 Kasım referandumuna koşut olarak, Bosna'nın Kuzeybatısında ve Güneydoğusunda Sırp nüfusun çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde devletleşme operasyonunu yürütüyordu. Bu bölgeler zaten daha 1990'dan itibaren fiilî Sırp özerk bölgeleri olarak örgütlenmeye başlanmıştı. Bu örgütlenmenin çekirdeği, kuzeybatıdaki Bosanska Krayina bölgesinin merkezi olan, gelişkin sanayi kenti Banja Luka idi. Yaklaşık 200 bin nüfuslu kentin % 55'i Sırp, % 15'i Hırvat, % 15'i Müslümandı. 1990 Ekim'inde Banya Luka'da bir Sırp Milli Meclisi ve Sırp Milli Konseyi oluşturuldu. Bu Meclis, başından itibaren bir alternatif iktidar odağı olarak varoldu - sadece Bosna-Hersek parlamentosuna rakip bir iktidar odağı değil, SDP yönetimini de sıkıştıran bir güç odağı... Zira buradaki 'ultra' radikal milliyetçi önderlik, SDP yönetimini

ve Karadziç'i "fazla ılımlı" buluyor, onun politik-diplomatik manevralarını taviz olarak değerlendiriyordu. "Banja Lukalılar"ın ideolojik söyleminde pan-Slav ve pan-Ortodoks etmenler çok ağırlıklıydı. Banja Luka'daki en önemli milliyetçi önderlerden Radoslav Brdyanin'in dilindeki "devletimiz buradan Moskova'ya kadar uzanacaktır" şiarı, bir 'Ortodoks üst-millet (veya süper-millet)' kurgusuna dayanan bu yayılmacı-emperyal tahayyülün ifadesidir. Bosna-içi gelişmelere odaklanmış, dışarıya baktığında da yüzü daha ziyade Belgrad'a dönük olan SDP önderliğinden farklı olarak; Banja Luka'daki milliyetçi hareket Hırvatistan'daki Krayina Sırp Cumhuriyeti'yle (bkz. 3. Bölüm ve *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 9. Bölüm) yoğun ilişki içindeydi. Bunda Banya Luka'daki milliyetçi önderliğin pan-Sırpçı özlemlerinin yanında coğrafî yakınlığın da payı vardı. Hırvatistan Krayina'sındaki ayrılıkçı Sırp milliyetçi hareketine, başlangıcından itibaren, Banya Luka'dan destek verildi. Krayina'daki Sırp milliyetçileri, Banya Luka'yı hâmi olarak gördüler. Bu ilişki Banya Lukalıların milliyetçi kibirini besledi, kendilerine büyük bir misyon vehmetmelerini sağladı. Banya Luka, Sırp milliyetçiliğinin askerî örgütlenmesi bakımından da bir merkezdi. Çetnik milisleri ve ordu, Hırvatistan'la savaşları sırasında Banya Luka'yı ve Bosanska Krayina bölgesini harekât üssü olarak kullandılar. Yöre sadece Hırvatistan Krayina'sma yapılan sevkiyatın artıklarından sebeplenmekle kalmadı; Sırbistan'daki Sırp milliyetçileri, savaşın Bosna'ya da taşınacağı öngörüsüyle Banya Luka ve çevresini donatmayı gözettiler. 1991'in ilk yarısı boyunca, Sırbistan'da iktidar olan Sırbistan Sosyalist Partisi'nin milletvekili Mihali Kertes, ordu kaynaklarından Bosanska Krayina bölgesine sistematik silah-cephane naklini örgütledi. Hattâ bu yolla Banya Luka'da oluşturulan milis birkaç 'elden düşme' savaş uçağı bile edindi. "RAM Planı" olarak bilinen -harflerin açılımının ne olduğu ise bilinmeyen- bu sevkiyat operasyonu, 1991 Ağustos'unda Federal Başbakan Ante Markoviç'in basına sızdırmasıyla açığa çıkmıştı. Banya Luka'daki Sırp milliyetçileri, askerî çatışmalara hazırlanırken, "etnik temizliği" sivil yöntemlerle başlattılar. Yerel yönetim, istihdam imkânlarının % 80'inin Sırplara, % 20'sinin Sırp olmayanlara tahsis eden bir dü-

zenleme yaptı. Bu oran izleyen aylarda % 85-15'e, 90-10'a ve sonuçta 95-5'e düşürülecekti!

Banja Luka ve Bosanska Krayina'nın başını çektiği, fiilî Sırp özerk bölgeleri yaratma hareketi, Sırp nüfusun çoğunlukta olduğu ve SDP hakimiyetindeki diğer bölgelere yayıldı. 1991'in sonuna gelindiğinde Bosanska Krayina'ya ek olarak, Kuzey Bosna, Kuzeydoğu Bosna, Romaniya, Hersek ve Eski Hersek adlarıyla, toplam altı özerk Sırp bölgesi teşekkül etmişti.

Bağımsızlık ilan(lar)ı ve uzlaşma çabaları

Bosna-Hersek Hükümeti, bağımsızlığın icabettirdiği pratik adımları atmakta 1991'in Aralık ayı ortasına dek tereddüt etti. Zira bağımsızlık ilanının gerginliği sıcak çatışmaya dönüştüreceği kestiriliyordu. 16 Aralık'ta, AT'nin, Yugoslavya'nın çözülmesiyle oluşan cumhuriyetlerin tanınması için gerekli şartları bildirmesi, ayak sürüyerek vakit kazanma şansını ortadan kaldırdı. Bosna-Hersek, uluslararası camiaya ya Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'daki özerk Sırp bölgelerinin oluşturduğu "Büyük Sırbistan"a dahil olarak, ya da bağımsız bir devlet olarak "kaydolacaktı" - başka seçenek yoktu. Bosna-Hersek hükümeti, yine gerginliği düşürme maksadıyla, cumhuriyetin statüsünün uluslararası hukuk açısından bir süre askıda tutulması için AT nezdinde ricacı oldu. AT bunu kabul etmeyerek behemahal bağımsızlık referandumu yapılmasını istedi. 29 Şubat/1 Mart'ta yapılan referandumu Sırp toplumu boykot etti. Sandığa giden % 63'lük nüfusun % 99.4'ü bağımsızlıktan yana oy kullandı.

SAVAŞTAN ÖNCE BOSNA-HERSEK'TE ETNİK GRUPLARIN DAĞILIMI

Bosna-Hersek hükümeti oylamanın arkasından da, ortamı yumuşatmak için resmî bağımsızlık ilanını erteleme eğilimindeydi. Ancak, Batılı hükümetlerle ve özellikle ABD Dışişleri Bakanı Baker'la yaptığı görüşmelerde kendisine verilen güvencelere itimat eden İzzetbegoviç, 3 Mart 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etti.

Saraybosna yakınlarındaki Pale kasabasında toplanarak Bosna-Hersek Sırplarının Parlamentosu'nu oluşturan Sırp milletvekilleri ise, bağımsızlık referandumunun ertesinde, "Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti"nin kuruluşunu ilan ettiler. Bu cumhuriyetin başkentinin Banja Luka olacağı duyuruldu. Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti, Sırp medyasında bir süre sonra Bosna-Hersek 'takısından' da arındırılarak sadece "Sırp Cumhuriyeti" diye anılacaktı.

Böylelikle ipler tamamen koparken, Avrupa Topluluğu'nun

(AT) inisyatifiyle son bir uzlaşma teşebbüsünde daha bulunulmuştu. 1992 Şubat'ında, Bosna-Hersek'teki Müslüman, Sırp ve Hırvat partilerinin temsilcileri, bir kantonal konfederasyon modelini görüşmek üzere toplandılar. Saraybosna'da yürütülen bu görüşmelerin 18 Mart'ta açıklanan ara sonucuna göre Bosna-Hersek, biri Müslüman, biri Sırp ve biri Hırvat toplumlarına dayalı üç cumhuriyetin esnek konfederatif birliğinden oluşan bir "devletler topluluğu"na dönüşecekti. Ne var ki bu "çözüm", sorunlu konuların "komisyonlara havale edilmesi" sayesinde ilan edilebilmişti. İki temel sorunlu konu vardı: Üç kantonal cumhuriyetin sınırlarının nasıl belirleneceği, ve Saraybosna'daki konfederasyon merkezinin yetkilerinin ne olacağı. Bu konular görüşülmeye başlanınca, çözüme ilişkin 18 Mart mutabakatının içinin boş olduğu ortaya çıktı. DEP yönetimi ile Bosna-Hersek'teki Hırvat toplumunun partisi olan Hırvat Demokratik Birliği'nin (HDB) yönetimi, merkezin güçlü olmasından yanaydılar. SDP, bu yönetimin tamamen simgesel olmasını istiyor; eski SSCB'de oluşan Birleşik Devletler Topluluğu modelini referans alıyordu. DEP ise, Bosna-Hersek merkezi yönetiminin işlevsizleştiği ve toplumların coğrafî olarak sıkı sıkıya ayrıştırıldığı bir modele, fiilen bölünme anlamına geleceği için yanaşmıyordu. DEP sözcülerinin ısrarla vurguladığı gibi, kantonal konfederasyon modelinin coğrafî şartları başlıbaşına belâ idi. Çünkü üç toplum Bosna-Hersek haritasında belirgin lekeler halinde ayrılmamış, çok yoğun biçimde içiçe geçmiş halde bulunuyorlardı. Ülkenin 105 ilinin 39'unda Müslümanlar, 32'sinde Sırplar, 14'ünde Hırvatlar çoğunluğu oluştururken, 20'sinde belirgin bir çoğunluk yoktu. Kimi bölgelerde kent-kasaba nüfusu bir toplumdan, buna mukabil çevresindeki kırsal nüfus başka bir toplumdandı. Nüfus yoğunlukları ülke ortalamasının epey altında olan Sırplar, nüfusa oranlarından daha fazla toprak kaplıyorlardı. (Bu nedenle, Sırp gazetelerinin 1992 Mart'ında yayımladığı haritalara göre Bosna-Hersek topraklarının % 26.8'inde Müslümanların, % 16.6'smda Hırvatların, buna karşılık % 53.3'ünde Sırpların çoğunluk olarak görünmesi, çok fazla abartılı değildi.) Buna karşılık, Sırpların çoğunluğu oluşturduğu dört bölge, birbirinden yalıtılmış dört ayrı leke oluşturuyordu: Hır-

vatistan sınırındaki Bosanska Krayina, Sırbistan sınırındaki Semberiya, Saraybosna'nın Kuzeydoğu'sundaki Romaniya, Karadağ sınırındaki Doğu Hersek. Hırvatların çoğunluk olduğu bölge ise, Saraybosna'nın Güneybatı'sında bulunuyordu; ayrıca ülkenin Kuzey'inde ve Saraybosna çevresinde küçük iki leke vardı. Müslümanların çoğunluk olduğu bölgeler ise, Saraybosna çevresinde (özellikle Kuzey'inde), Kuzeybatı'da Bihaç kenti çevresinde ve Sırp-Hırvat çoğunluklu bölgelerin aralarında "serpintiler" halinde yeralıyordu. İzzetbegoviç'in o sıralarda söylediği gibi, bu etnik coğrafya temelinde ve millî devlet esasıyla kantonlar oluşturulması halinde, yaklaşık 600 bin Müslüman, 500 bin Sırp ve 200-300 bin Hırvat 'yabancı' kantonlarda azınlık konumunda kalacaktı. Bu haritada millî esasa dayalı üç bölgenin (veya üç millî devletin) sınırlarını çizmek, ancak toplu göçlerle veya askerî yoldan gerçekleştirilecek "etnik arındırma" ile mümkün olabilirdi.

18 Mart ara mutabakatının 'araya gideceğinin' farkında olan SDP yönetimi, 27 Mart'ta Bosna-Hersek'ten kopuşunu bir kademe daha ilerletti. Banya Luka'da toplanan Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti Parlamentosu, Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'daki özerk Sırp bölgelerinden oluşan "yeni Yugoslavya"ya bağlanma kararı aldı.

Savaş... ve felâket

Ülkede Mart başından beri yer yer çatışmalar görülüyordu. 29 Şubat/1 Mart'taki bağımsızlık referandumunun hemen ertesi günü, Sırp milisler Saraybosna sokaklarında barikatlar inşa etmeye başlamışlardı. Müslüman ve Hırvat milisler de karşı-barikatlar kurdular. Binlerce silahsız gösterici, sokaklara dökülerek bu barikatların kaldırılmasını sağladı. Bu olay, Saraybosna'daki barış hareketinin son etkili eylemi oldu. Mart'ın sonlarına doğru, Posavina ve Bosanski Brod'da, bazı küçük Müslüman grupların Hırvatlara destek olduğu, yoğun Hırvat-Sırp çatışmaları başgösterdi. Ancak esas çatışmalar Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin 27 Mart'ta bakiye Yugoslavya'ya bağlanma kararı almasından sonra başladı. 5 Nisan'da Dubrovnikli kız öğrenci Suada Dilberoviç'in Sırp milislerce öldürülmesi, Saraybosna'yı esir alacak olan kuşatmanın simgesel "ilk kurşun"u oldu. Dilberoviç'in üzerinde vurulduğu köprüye, savaşın birinci yıldönümünden sonra "Suada Köprüsü" adı verilecekti...

Bu artık savaştı - aylarca, Sırp askerî güçlerinin saldıracağı, Hırvat ve hele Müslüman toplumlarının ise henüz ancak elle tutulur bir "askerî güç" oluşturmaya çabalayacakları bir savaş...

Nisan'da, Sırp milisler, Müslüman çoğunluklu kentleri elegeçirme hedefiyle saldırılara başladılar. İlk olarak daha Mart ayı sonunda, Kuzeydoğu Bosna'daki Biyelyina'yı zaptettiler. Biyelyina ilinde kırsal nüfusun çoğunluğu Sırp, ilin merkezindeki kentin çoğunluğu ise Müslümandı. Burası, Bosna-Hersek iç savaşındaki ilk büyük katliama sahne oldu: Beş bine yakın insan öldürüldü. Biyelyina, Sırp milislerinin saldırılarında, "Sırp çoğunluğu güvenceye almak" türünden gerekçeler gösterebilecekleri tek yer olarak kaldı. Bundan sonraki saldırılar, bütünüyle Müslüman çoğunluklu illere yöneldi. Doğu Bosna'da birbiri ardına elegeçirdikleri veya kırım uyguladıkları Foça, Višegrad, Vlasenica, Bratunac ve Srebrenica, hep Müslüman çoğunluklu kentler ve illerdi.

Sırp kuvvetlerinin Bosna'da Nisan-Ağustos döneminde yürüttüğü harekât, Nazi Almanya'sının 2. Dünya Savaşı'nın ilk evresinde olağanüstü hızla ilerleyerek Avru-

pa'nın büyük bölümünün işgalini gerçekleştirdiği "Blitzkrieg" (Yıldırım Savaşı) stratejisine atfen, "Sırp Blitzkrieg'i" diye adlandırılmıştır.

Hırvatlar ama özellikle Müslümanlar, saldırıların aniliği ve şiddeti karşısında gafil avlandılar. Çoğu köy ve kent, bu olaya salt askerî yönden değil, zihinsel olarak da hazır değildi. Müslüman toplumu milis örgütlenmesinde gecikmişti. Bunda, DEP önderliğinin böyle bir teşebbüste bulunmamasının, en azından askerî örgütlenmeye fazla ağırlık vermemesinin de payı vardı. İzzetbegoviç, 1992 yılı başlarında bile, "halkın çoğunluğunun (Müslümanlar dışındakilerin de) bağımsız Bosna-Hersek devletine bağlı olduğu", "Avrupa'nın ve dünyanın, bu devlete yapılacak bir saldırıya izin vermeyeceği" kanaatindeydi.

1. Bölümde belirtildiği gibi Bosna-Hersek'in örgün teritoriyal milis örgütlenmesinden mahrum oluşu, ayrıca Sırp ve Hırvat milisleri gibi destek alabilecekleri bir anavatanlarının olmayışı, Müslümanları askerî açıdan dezavantajlı kılıyordu. Nitekim 1992 sonlarına gelindiğinde, Sırp milislerinin sayısı 100 bin, Hırvat milislerinin sayısı 50 bin olarak tahmin edilirken, ülke nüfusunun % 50'ye yakınını oluşturan Müslümanların askerî gücü de ancak 70 bine ulaşabilecekti. 1993 yazında Müslümanlar mevcutlarını 50 bin ordu askerî ve 100 bin milise çıkarmayı başardılar.

Ancak silah ve donanım eşitsizliği kapatılacak gibi değildi: Sırp askerî güçleri yaklaşık 300 tanka, 200 zırhlı kariyere, 500 ilâ 1.000 topa (ilâveten 21 uçak ve 30 helikoptere) sahipken; Hırvat güçlerinin 50 tank ve 100 kadar topu vardı, Müslümanların edinebildiği 'nizamî' tank ve top sayısının ise iki haneli rakamları bulduğu kuşkuluydu.

Saraybosna, Bosna-Hersek'teki savaşın kalbi ve en dramatik odağı oldu. Başkent 1992 Nisan'ından itibaren kuşatma altına girdi. 526 bin kişilik nüfusu, göçenler ve ölenlerle -1993 yazı itibarıyla- yaklaşık 380 bine düştü. Kent, bir yandan çevresindeki tepelerde konuşlanan Sırp topçuları, diğer yandan Sırp milislerin denetiminde veya terkedilmiş bulunan bazı kenar mahallelerin yüksek binalarına uzun menzilli tüfekleriyle yerleşen keskin nişancılar tarafından, aylarca hemen her gün ateş altında yaşadı.

Her an, her yerde sivil halktan can alabilen bir kâbustu bu. Dünya televizyonlarına yansıyan korkunç görüntüleriyle infial uyandıran en

Oslobodjenje'den

'meşhur' saldırı, Mayıs 1992 sonunda gerçekleşendi: Pazar yerine düşen üç top mermisi, ekmek almak için sığınaklarından çıkan 20'den fazla insanın ölmesine, 150'yi aşkın insanın ağır yaralanmasına yolaçtı. Kuşatmanın başlamasından 1993 Ocak'ına dek 8 bini aşkın insan öldü, 14 bini ağır olmak üzere 50 binden fazlası yaralandı. Açlık ve soğuk nedeniyle, ayrıca, yaklaşık 450'si çocuk 800 kadar insan öldü. 50 binden fazla ev oturulamaz hale gelmişti. Saraybosna'nın gıda, ilaç vb. hayatî ihtiyaçları, Birleşmiş Milletler Gücü'nün denetlediği, ancak Sırp milislerinin de bu denetimi fiilen 'paylaştığı' (4. Bölümde değinileceği gibi) havaalanına gelen yardımla son derece sınırlı karşılanabiliyordu. İnsanlar 1992/93 kışını parklardan ve mezarlıklardan topladıkları çalı-çırpıyı, kestikleri ağaçları yakarak geçirdiler. Bazı Saraybosnalılar, "*Sarayliye*" bilinciyle bu ağaç kesimlerine o şartlarda bile karşı çıktılar; ağaç kesenleri, "o ağaçlara ilişkin anıları olmayan" saldırganlarla aynı duyarsızlığa düşmekle suçladılar. Yakıt sıkıntısıyla ilgili olarak, kentte şu kara mizahi bilmece üretildi: "Saraybosna ile Auschwitz arasındaki fark nedir?" - "Auschwitz'de hiç değilse gaz vardı!" Alman markıyla işlem yapılan karaborsada bir litre zeytinyağı 20 marka, bir kilo soğan 15 marka, bir yumurta 2-3 marka, bir

kilo şeker 15 marka, bir kilo margarin 40 marka satılıyordu. Saraybosna direnişinin özel anlamına, bu bölümün sonunda 'mahsus' değinilecek...

Saraybosna'nın ve Bosna-Hersek'in acı bir savaş kaybı, Saraybosna'nın çokkültürlü mozayiğinin önemli bir taşı olan küçük Yahudi cemaatinin erimesi oldu. Bu cemaatin kökü, 1492'de Endülüs uygarlığının tamamen çökmesi üzerine İspanya'dan sürülerek Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Sefardiklere dayanıyordu. Saraybosna Yahudi cemaati 1941'de 15 bin kişi iken 2. Dünya Savaşında Nazilerce kırılarak Savaş sonrasında 1500 kişi kalmıştı. Bosna-Hersek'teki savaşın başlamasından önce de sayıları iki-üç bini ancak bulan bu cemaat, Saraybosna kent kültürünün canlı bir rengiydi. Bu küçük cemaat, ölümler ve göçler sonucunda, 1993'e girildiğinde ancak 100 kişi kadar kalmıştı. Bu küçücük cemaat, Saraybosna'daki La Benevolenciya adlı yardım kuruluşu aracılığıyla, dinî kimlik gözetmeksizin bütün Bosnalılar için yardım örgütleme çalışmalarını sürdürdü.

Sırp milliyetçileri, 1991'den başlayarak Yahudilerin "İslâm fundamentalistleri"nin tehdidi altında olduğu propagandasını yaptılar. Bu propaganda savaş sırasında da sürdü. Resmi Sırp basını "radikal İslâmcıların" Yahudileri öldürdüğünü, kentten sürdüğünü yazdı; bazı Sırp milis önderleri, Siyon yıldızlı kolyelerle fotoğraflar çektirerek Yahudi toplumunun acısını paylaşıyor 'imajı' verdiler. Oysa Yahudi toplumunu tehdit eden ve göçe zorlayan da, tırmanan milliyetçilik ortamında 'araya gitmek'ten ve Saraybosna çevresindeki Sırp kuşatmasından başka bir şey değildi. Saraybosnalı Yahudi hekim M. Stern, "1492'de toplumumuzu İspanya'dan süren Kraliçe İsabella 500 yıl sonra bizi sığındığımız yerde yakaladı" sözüyle, Müslümanların yaptığı Endülüs-Bosna-Hersek analojisini paylaşıyor.

Bosna'da savaş felâketinin Saraybosna'dan da beter şartlarda yaşandığı kent, Doğu Bosna'nın ortasındaki Gorajde idi. 30 bin nüfusuna ilâveten 40 bin mültecinin sığındığı kent, 1992 Nisan'ından itibaren sürekli kuşatma altında yaşamaya çalıştı. Direniş son derece elverişsiz koşullarda örgütlendi. Gorajdeliler kentin girişindeki ana yolların altını kazıp sonra üstünü uyduruk bir biçimde örterek, gelen zırhlı araçların yolu çökertmesini ve konvoyun tıkanmasını sağladılar.

Gorajde yakınlarında 8 bin nüfuslu bir kasaba olan Zepa'da da, köyü çevreleyen yamaçlardan aşağı kütükler yuvarlayarak ilk saldırı kolundakileri öldürdüler veya yaraladılar ve silahlarını ele geçirdiler.

Ancak bu gibi 'becerilerle' yaratılan direniş gücü ve morali, Gorajde'nin kâbusuna son verecek gibi değildi. Elektrik ve su kesikti, gıda stokları hızla tükendi. Büyük çoğunluğu Müslüman olan 70 bin kişi sığınaklarda, bodrumlarda, kilerlerde yaşıyordu. Kentin dışarıyla tek bağlantısını amatör radyocular sağlıyordu.

Belediye başkanı Haco Efendiç 1992 Ağustos'u başında bu radyodan "dünya müdahele etmezse kentimiz mezarlığa dönüşecek" diye seslendi. Gorajde'nin Sırp askerî güçleri için önemi, coğrafî konumundan öte, bu küçük kentte yeraltı patlayıcı madde üretim tesisleri bulunmasından da kaynaklanmaktaydı.

Bosna-Hersek'in Kuzeybatı'sındaki, merkezinde Bihaç kentinin bulunduğu boynuz biçimindeki bölgede de, 300 bin Müslüman kuşatma altındaydı. Yerel Sırp askerî güçleri, Hırvatistan'daki Sırp toprakları ile Bosna-Hersek'teki Sırp toprakları arasındaki bağlantıyı oluşturan bu bölge Müslümanlarca boşaltılmadıkça, hayatı felceden bombardımanı durdurmayacaklarını açıklamışlardı.

Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin çekirdeğini oluşturan, 1991-1992 geçiş sürecinin Sırp özerk bölgelerinde, etnik temizlik çok daha rahatça yürütüldü. Radikal Sırp milliyetçiliğinin kalesi olan Banya Luka, kamusal ve gündelik hayatın her alanında öncü etnik 'arılaştırma' hamlelerine sahne oldu.

Yörenin milliyetçi önderlerinden Voyo Kupresanin'e bağlı milisler, 6 Mayıs gecesi tarihi değeri büyük Ferhat Paşa ve Arnavudiye camilerini törenle yıkarak, bölgedeki camileri yıkma kampanyasını başlattılar. Öldürülmeyen, göçe zorlanmayan veya esir kamplarına götürülmeyerek köylerinde barınmalarına izin verilen Müslümanlar ve Hırvatlar, yarıaçık hapishane şartlarına tâbi kılınmışlardı.

Banya Luka yakınlarındaki 20 bin nüfuslu Çelinac kentinde "Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti Celinac Belediyesi Askeri İdaresi" imzasıyla 1992 Temmuz'u sonunda tamim edilen bir yönerge, Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nde Sırp olmayan insanların maruz kalacağı muameleyle ilgili de fikir vericidir. Yönerge, "Sırp olmayan nüfus"a

1992 YAZ SONUNDA ASKERİ DURUM

şunları yasaklıyordu: Saat 16 ile sabah 6 arasında sokağa çıkmak; caddelerde, lokantalarda veya başka kamusal alanlarda bulunup eğleşmek; Vrbanya ve Yosevica nehirlerinde balık tutmak veya yüzmek; yetkililerden izin almaksızın kenti terketmek; izinli de olsa ateşli silah bulundurmak; taşıt kullanmak; üç kişiden fazla topluluklar halinde biraraya gelmek; Celinac dışındaki akrabalarla izinsiz temas kurmak; postaneler dışında telefon etmek; asker, polis, korucu üniforması taşımak; izinsiz arsa satmak veya ev değiştirmek...

Sırp askerî güçlerinin stratejisi, Sırp çoğunluklu dört bölgeyi hem birbirine bağlamak, hem de Sırbistan'la sınırdaş hale getirmekti. Bunu 1992 yazı sonuna gelindiğinde esas itibarıyla başarmış durumdaydılar. Sırp çoğunluklu dört bölgenin arasındaki Müslüman çoğunluklu kuşaklar işgal edilmiş ve "etnik olarak arındırılmış"tı.

Bosna-Hersek'in Doğu, Kuzey ve Batı sınırları boyunca, ülke topraklarının % 70'e yakınını kaplayan bir Sırp çemberi oluşmuştu. Bu çember, Doğu'da Sırbistan'a bitişiyordu. Çember Batı'da da, Hırvatistan'daki Sırp azınlığın bulunduğu, 1991'deki iç savaştan sonra "özerk bölge" olduklarını ilan etmiş olan Krayina ve Baniya'ya kavuşuyordu. Böylece Sırbistan da, Batı sınırını Hırvatistan içlerine kadar genişletme veya Sırp nüfuslu bir güvenlik kuşağı oluşturma imkânına kavuşmuş oluyordu.

İlâveten, Bosna'nın tarım topraklarının önemli bölümünü içeren bu bölgeler, Sırp yönetimine, kırdan kentlere göçüp orada tutunamamış nüfus fazlasını (bkz. 1.Bölüm) yerleştirme ve yaşatma imkânını da sağlayacaktı.

Sırp askerî güçleri açısından geriye kalan temel stratejik sorun, Dalmaçya'da kıyıya inmek, Adriyatik Denizine bir mahreç bulmaktı. SDP önderi Karadziç, 1992 Eylül'ünde Bosna'nın 24 kilometrelik Adriyatik sahil şeridinin "sadece yarısını istediklerini" söyleyecekti.

Kimi Sırp milliyetçileri, Hırvatistan'ın Krayina bölgesindeki "Sırp Cumhuriyeti" ile "Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti"ni bakiye Yugoslavya'ya bağlamak mümkün olmasa bile, bu iki cumhuriyetin Sırbistan'la beraber "Sırp Birleşik Devletleri"ni oluşturması formülü üzerinde düşünmekteydiler.

Sırp cephesi

Bosna-Hersek'te savaşan ve etnik arındırma harekâtlarını gerçekleştiren Sırp askerî güçlerinin çekirdeğini ve en şedit unsurunu, Çetnikler oluşturuyordu. Çetnik milislerinin bağlı olduğu politik odak, Sırp Radikal Partisi (SRP) idi (SRP ve Çetnik hareketinin ideolojik-politik çizgisi bu kitabın 3. Bölümünde ele alınıyor). Parti önderi Voyislav Şeşelj 80'lerin başında, Müslümanların "icat edilmiş uydurma bir millet olduğunu" ve Bosna-Hersek'in Sırbistan cumhuriyetine bağlanmasını talep ettiği için hapis yatmıştı - SRP'nin "Sırp millî davası" açısından Bosna-Hersek'e atfettiği hayatî önemi özetleyen bir sicil bilgisi! Şeşelj 1991'deki bir mülâkatında, Bosna Müslümanlarına ilişkin düşüncelerini gayet açıkça ifade etmişti: "Bosna'daki Müslümanlar, Müslümanlaştırılmış Sırplardır. Bu Müslümanlar gerçek milliyetlerine dönmemekte direnirlerse, onları Anadolu'ya süreriz." (Bkz. *Milli-*

Çetnik milisleri

yetçiliğin Provokasyonu, s. 138, 151 -153) Görece özerk hareket eden ve ganimet toplayıp dağıtarak kendi çetelerini oluşturan 'savaş beyleri' haline gelen milis önderleri, Çetniklerin içinde bile 'aşırı' sayılıyorlardı. Bu milis önderleri, şovenist eğilimlerden öte, bu eğilimlerin altında yatan, savaşın kaotik ortamının 'dağıttığı' zihin ve ruh dünyalarına hitap ediyor; para, ev, mal, kadın vaadederek ve sunarak tayfa topluyorlardı. Suçortaklığı hissiyatı ve yoğunlaşan fizikî güç sayesinde sağlanan maddî ve manevi tatmin, çeteleri kalıcılaştırıyor; savaşı, kırımı, talanı hayat tarzına dönüştürüyor, topluluğun yeniden-üretim işlevi haline getiriyordu.

En önemli iki milis önderi, "Kapetan Dragan" ile "Kapetan Arkan" idi. ("Kapetan", modern dilde "yüzbaşı" anlamına da gelir; Osmanlı Bosna'sında belirli bir bölgenin savunmasını ve denetimini üstlenen yetkiliyi ifade eder). "Kapetan Dragan", Dragan Vasikloviç, Avustralya'daki Hırvat mülteci topluluğundandı; Avustralya ordusunda bulunmuştu ve çalıştırdığı genelevde uyuşturucu sattığı suçlamasıyla Avustralya polisince aranmaktaydı. 1991'de Krayina'daki Hırvat-Sırp çatışmalarında temayüz eden Kapetan Dragan (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 170-171), savaşın başlamasıyla birlikte Bosna'ya taşınmıştı. Ancak Bosna'da Sırp milislerin bir numaralı savaş beyi, "Kapetan Arkan" nâmıyla tanınan Zeliko Rajnatoviç idi. Rajnatoviç Yugoslavya'nın bölünmesinden çok önce, Yugoslavya İçişleri Bakanlığı tarafından Avrupa'daki "ayrılıkçı" Hırvat ajanlarını izleme göreviyle yurtdışına gönderilmiş bir gizli polis görevlisiydi. Bu devlet görevi yanında kendi hesabına da işler yapmış, Belçika ve Hollanda'da gerçekleştirdiği banka soygunları üzerine Hollanda'da yakalanıp hapsedilmişti. Ne var ki hapisten kaçmayı başarmıştı ve Bosna-Hersek'teki savaş başladığında İnterpol tarafından aranmaktaydı. Bosna-Hersek'teki Sırp güçlerin ilk 'fethi' olan Biyelyina'da çok sayıda sivilin öldürüldüğü katliamı Rajnatoviç, yani "Kapetan Arkan" yönetmişti.

Çetniklerin ve "Kapetan"larm, Bosna-Hersek'te en fazla taban bulduğu yer, elbette, Banja Luka ve Bosanska Krayina idi. Banya Lukalılar, Karadziç'in bazen başvurduğu, etnik arındırmayı "insanların korkularından kaynaklanan bir etnik yer değiştirme yaşandığını"

savunarak tevil etmek gibi diplomatik incelikleri zaaf göstergesi sayıyorlardı.

Bosna-Hersek'te Sırp askerî güçlerinin önemli bir dayanağı, Yugoslavya Federal Ordusu oldu. Sırbistan yönetimi, Sırbistan'dan Bosna-Hersek'teki Sırp güçlerine örgütlü bir destek sağlandığını reddetti; sadece "çoğunluğu Bosna Sırplarının akrabalarından oluşan gönüllüler"in gittiğini ileri sürdü. Federal Ordu da, 20 Mayıs 1992'de, Bosna-Hersek'ten bütün birliklerini çektiğini açıklayarak; Bosna'daki askerî personel ve donanımın kullanımıyla ilgili her türlü sorumluluğu reddetti. Ne var ki Eylül 1991-Ocak 1992 döneminde Sırbistan Savunma Bakanı Simoviç'le birlikte çalışmış olan Dobrila Gayiç-Glisiç, gönüllü milislerin Ordu tesislerinde eğitilip donatıldığını açıkladı. Ordu milislerin ve Çetniklerin bölgeye intikali için helikopterler de sağlamıştı. Gayiç-Glisiç'e göre, namlı milis önderlerinden Kapetan Arkan, "bununla 22 Hırvat Ustaşa'yı öldürdüm" diye övündüğü bir tüfeği Savunma Bakanı'na hediye etmişti. Yerel ve uluslararası gözlemcilerin muhtelif

Çetnik milisleri

tanıklıkları, Federal Ordu'nun Bosna-Hersek'teki çatışmalara Sırp tarafından yana dahlini ortaya koymuştur. Ancak Ordu'nun topyekûn devreye girmediğini kaydetmek gerekir. Federal Ordu'nun Sırp milislerine ikmal imkânları ve lojistik destek sağladığı anlaşılıyor; gerek subayların inisyatifiyle gerekse başıboşluğun hüküm sürdüğü durumlarda Ordu'ya ait ağır silahların Sırp milislere aktarılması da söz konusudur. Ordu birimlerinin fiilen çatışmalara girdikleri, işgallerde ve etnik arındırma harekâtlarında yeraldıkları örnekler de az değil. Ordu'nun çatışmalara böyle doğrudan iştiraklerinin, savaşın ilerleyen evrelerinde azaldığı söylenebilir. Bunda, etnik arındırma

harekâtlarının başarılmasıyla Ordu'nun dahline artık daha az gerek kalmasının ve Sırbistan'a dönük uluslararası baskının yanında; Sırp milliyetçiliğinin berisinde Yugoslavyacı/Titocu zihniyetin ağır bastığı subayların, Ordu'nun düştüğü konumdan rahatsız olmalarının da payı aranabilir. Federal Ordu'nun bazı generalleri, savaşın ilerleyen safhalarında, askerî birimlerin çatışmalarda Cenevre Anlaşması hükümlerine uymayan uygulamalarından dolayı rahatsızlıklarını belirttiler.

Sırp saflarında, Rusya, Ukrayna ve Romanya'dan gelen birkaç yüz gönüllünün de çarpıştığı biliniyor. Rusya ve Ukrayna'dan gidenlerin pek çoğunu, neofaşist hareketin önde gelenlerinden, yazarlar Dimitriy Zukov, Vasili Balov ve emekli general Viktor Filatov örgütlediler. Filatov, 1992 Kasım'ında verdiği demeçte, Bosna'ya aralarında emekli albay ve generallerin de bulunacağı 10 bin gönüllü göndermeyi vaadetti. 1992 Aralık'ında, bazı Sırp subayları bir Rus gazeteciye, her askerî birlikte bir-iki Rus danışman bulunduğunu söylediler. Rusya parlamentosundaki milliyetçi muhalefetin önde gelenlerinden Nikolay Aleksandroviç Pavlov, yine o günlerde, Yeltsin iktidardan düşürülür düşürülmez Rusya'nın Sırbistan'a açık ve daha büyük bir destek vereceğini vaadetti. Eski Kızılordu aygıtı içindeki muhafazakâr kesimler ile Yugoslavya Federal Ordusu'nun kimi radikal generalleri arasındaki, Ağustos 1991'deki Yeltsin ve parlamento karşıtı darbe sırasındaki mesaj teatisiyle belirginleşen iyi ilişkiler, Rusya'dan Sırp tarafına muhtelif yardım akışında âmil oldu (bkz. ayrıca 4.Bölüm). Çetnik hareketinin çağrısı üzerine Rusya ve Ukrayna'dan 'kendi imkânlarıyla' Bosna'ya savaşmaya gelenler de oldu. Sırp muhalif kaynaklarına göre, Sırbistan yönetimi, bu gibi "pan-Slav yurtseverlerin" sevkini finanse etmek için Rus bankalarına para transfer ediyordu. Romanya'da faşist *Vatra Romaneasca* (Romen Vatanı) örgütü de Çetniklere destek için Bosna cephesine gönüllü sevketti.

Hırvat cephesi

1992 Haziran ortalarında, Bosna-Hersek ve Hırvatistan yönetimleri arasında askerî işbirliği anlaşması yapıldı ve Hırvatistan Ordusu Bosna-Hersek'te ciddî biçimde devreye girdi. Resmi Sırp basını, İzzetbegoviç'in bu destek karşılığında Hırvatistan'a toprak tavizi verdiğini iddia etti. Bu askerî işbirliğinin ilk başarısı, Bosna-Hersek'in üçüncü büyük kenti olan Mostar'ın Sırp denetiminden tamamen kurtarılması oldu. Mostar, Nisan'da Sırp şovenisti General Miodrag Perusiç'in inisyatifiyle, Federal Ordu birimlerinin en yoğun ve sistematik biçimde kullanıldığı saldırıya maruz kalan Bosna-Hersek kenti olmuştu. Hırvatistan Ordusu ile birlikte, farklı politik eğilimlerden Hırvat milis güçleri de Bosna-Hersek'te çarpışmalara girdiler. "Anavatan"m etkisi, Bosna-Hersek Hırvat toplumunun içindeki ayrışmayı derinleştirecek ve yayılmacı Hırvat şovenizmini körükleyecekti.

Bosna-Hersek Hırvat toplumu içindeki Bosnacı-Hırvatistancı ayrışması 1992'nin başından beri ortada idi. Hırvat Demokratik Birliği'nin (HDB) Başkanı Kluyiç, Hırvat milliyetçiliğinin irredentizmine karşı çıkıyor, çoğulcu, çokmilletli Bosna-Hersek tasarımını savunuyordu. Hırvatistan yönetimi, 1992 Şubat'ında HDB yönetimine müdahale ederek Kluyiç'i Başkanlıktan düşürttü. HDB Başkanlığına, Bosna-Hersek'in Hırvatistan'a bağlanmasını savunan Mate Boban getirildi. Aralık'ta Kluyiç onu "pek fazla Bosnalı, pek az Hırvat" bulan Boban tarafından, yönetim organlarından da tasfiye edilecekti. Boban'ın Başkan olmasından sonra, 2. Dünya Savaşı'ndaki faşist Ustaşa'nın mirasçısı olan şoven Hırvat gruplar ve milis örgütleri HDB'ne hakim oldular. Şubat'a kadar, DEP'le beraber Bosna-Hersek'in çoğul bütünlüğünün bozulmasını savunagelen HDB, Boban yönetiminde, millî kantonların kurulmasını talep etmeye başladı. Yeni HDB yönetiminin Banja Luka'daki yerel örgütünün önderi Biyeliç, "şimdiye kadar, Sırplar taleplerinde fazla ileri gittikleri için Müslümanlarla taktik ittifak yaptıklarını, yoksa kantonlaşma doğrultusunda Sırplarla hemfikir olduklarını" açıkladı. Çatışmalar başladıktan sonra da HDB ve SDP temsilcileri birkaç defa biraraya

geldiler. Mayıs başında Avusturya'da yapılan bir buluşmada, HDB ile SDP'nin, toprakların %60'ının Sırplara/Sırbistan'a, %30'unun Hırvatlara/Hırvatistan'a (%10'unun Müslümanlara) kalması üzerinde anlaştıklarına dair haberler sızdı. Bu dirsek temasına ilişkin göstergeler hiçbir zaman eksik kalmayacaktı.

Hırvatistan'daki milliyetçilerin stratejik hedefi, Bosna-Hersek'in Güney'ine, yani Batı Hersek'e hakim olmaktı. Batı Hersek'in Hırvatistan için önemi sadece Hırvat toplumunun burada yoğunlaşmasından değil; buranın Güney'indeki, Hırvatistan'a bağlı daracık Dalmaçya kıyı şeridini güvenceye alma kaygısından kaynaklanıyordu. Sırp milliyetçiliğinin göz koyduğu Dalmaçya ve özellikle Dubrovnik, Hırvatistan'ın askerî-stratejik açıdan yumuşak karnıydı. Hırvat milisleri, güvence işini fazlaca sağlam tutarak, Batı Hersek'in Hırvat çoğunluklu olmayan topraklarını da çok geçmeden ele geçirdiler. Batı Hersek'in merkezi niteliğindeki Mostar kentine yığmak yaptılar. Mostar'ın, müstakbel "Büyük Hırvatistan"a bağlı Batı Hersek eyaletinin başkenti olması öngörülüyordu. 1992 yaz sonunda Bosna-Hersek'in yaklaşık % 20'sini denetimleri altına alan Hırvat askerî güçleri, bölgelerinde bulunan Bosna-Hersek resmî silahlı kuvvetlerini ve Müslüman milisleri taciz etmeye başladılar. HVO makamları, Müslümanlardan denetimleri altındaki bölgeye giriş ve çıkışta vergi kesiyor; Müslümanlara gönderilen silahlara -en azından kısmen- el koyuyorlardı. Bosna'ya insanî yardım götüren BM konvoylarından bile kamyon başına 200 mark alınıyordu.

Bosna-Hersek'teki Hırvat güçleri iki kanattan oluşmaktaydı: Hırvatistan Ordusu ve iktidardaki Hırvat Demokratik Birliği'ne bağlı HVO milisleri ile, faşizan Hırvat Haklar Partisi'ne (HHP) bağlı HOS (Hırvat Kurtuluş Birliği) milisleri (bkz. 3. Bölüm). HVO milisleri ile HOS milisleri, "Büyük Hırvatistan" politikasına bağlı irredendist bir perspektifi esasta paylaşıyorlardı. Ancak HVO milisleri bunu uzun vâdeli hedef saymaya ve diplomatik manevralara, tâvizlere daha açık iken; HOS milisleri bu hedefi tavizsiz ve acil hedef olarak savunuyorlardı. HOS milisleri Ustaşa mirasına açıkça sahip çıkıyorlardı ve HVO'ya orada "eski komünistler yuvalandığı için" karşıydılar. HOS'un "Büyük Hırvatistan" tasarımı da daha büyüktü: Voyvodina'ya

ve Sancak'a kadar uzanıyordu. HOS milislerinin Batı Hersek'teki mevcudu, daha 1992 baharında 30 bine ulaşmıştı ve çatışmalarda daha atak olmalarıyla öne çıkmışlardı. HOS'un finansmanı, ağırlıkla eski Ustaşacılara ve sosyalist rejimden Batı'ya kaçmış göçmen Hırvatlara dayanıyordu. (Bkz. 3. Bölüm) HOS'un Genel Komutanı "General" Kralyeviç, 26 yıl Avustralya'da yaşayan, Sırbo-Hırvatçayı yarımyamalak konuşan, ülke coğrafyasını harita üzerinde bile ancak kaba hatlarıyla tanıyan birisiydi. Bu ayrımlara rağmen iki milis örgütü arasında sık sık kadro transferleri olabiliyordu. "Ustaşalı Müslümanlar" geleneğinin bir devamı olarak (bkz. 1. Bölüm) bazı Müslümanların da HVO'ya katılabildiğini eklemek gerekir. Bir de, Hırvat askerî güçlerinin faşizan kanadının, uluslararası neofaşist hareketten aldığı büyük destek var; Hırvat cephesinin bu yüzü, 3. Bölümde ele alınıyor.

Batı Hersek'teki HVO birliklerinin komutasını üstlenen HDB önderi Mate Boban, 1992 Temmuz başında, Müslüman çoğunluklu Mostar ve Travnik'i de kapsayan geniş bir bölgede "Hırvat Hersek-Bosna" cumhuriyetini ilan etti, belediye başkanları atadı. Bu adım, Hırvat politik güçlerinin, Bosna-Hersek'in çokmilletli ve üniter yapısı temelindeki mutabakatı terkettikleri anlamına geliyordu.

Hersek-Bosna Cumhuriyeti'nin ilanı, Batı Hersek'teki ihtilâflarla zaten sallantıya giren Müslüman-Hırvat ittifakının çöküşünde dönüm noktası oldu.

Müslüman cephesi

1992 yaz sonuna doğru milliyetçi Sırp ve Hırvat güçleri stratejik hedeflerine yaklaşırken, Müslümanların denetiminde olan topraklar, Saraybosna'nın Kuzeyinde ve Kuzeybatısında küçük bir bölge ile, Bosna-Hersek'in Kuzeydoğusunda, Hırvatistan sınırındaki Bihaç kenti ve Kuzeyindeki bir cepten ibaret kalmıştı.

Askeri 'gerikalmışlıklarını' telâfi etmek, Müslümanlar için en acil mesele idi. Askeri örgütlenmenin, birbirinden kopuk olmayan ama görece özerk iki yapılanması vardı: Nizamî Bosna-Hersek Milli Ordusu ve onun bünyesindeki milisler ile, İslâmcı *Muslimanske Snage* (Müslüman Kuvvetler) örgütünün milisleri... Bosna-Hersek Milli Ordusu, büyük çoğunlukla Müslümanlara dayanmakla birlikte Hırvat ve Sırp asker-subay mevcudunun da oluşuyla, Cumhuriyet'in çokulusluluk iddiasını temsil ediyordu. Bosna-Hersek Milli Ordusu içinde özerk bir kolordu oluşturan *Muslimanske Snage* milislerinin ise hepsi mümin Müslümandı. *Muslimanske Snage'nin* yanısıra, Yeşil Bereliler, Yurtsever Birlik, Bosna Ejderleri gibi başka İslâmcı milis grupları da oluştu. Bunların kimi birimleri zamanla *Muslimanske Snage*'ye bağlandı.

Muslimanske Snage ilkin Travnik'te bir yerel milis olarak örgütlendi. Travnik'in yanısıra, geleneksel İslâmın Bosna-Hersek'teki en güçlü merkezlerinden olan Zenice, kısa sürede *Muslimanske Snage*'nin kalesi haline geldi. Çabuk gelişen *Muslimanske Snage*, 1993'e girilirken 30 yerde örgütlü idi. *Muslimanske Snage* bünyesinde, 2. Dünya Savaşında Nazilerle işbirliği yapan ailelerden gelen bir kesim de mevcut. Aile büyüklerinin işbirlikçilik suçlamasıyla öldürülmesinden veya baskı görmesinden ötürü, sosyalist rejimden öte Yugoslavya kavramına düşmanlık besleyen bu kesim, *Muslimanske Snage* içinde radikal bir çekirdeği oluşturuyor. Bu radikal kesim, Bosna Müslümanlarının çoğunluğundan farklı olarak, eski Yugoslavya'nın çokulusluluğuna, çokkültürlülüğüne, çokdinliliğine de zaaf olarak bakıyor. Aslında bütünüyle *Muslimanske Snage*'nin ideolojik çerçevesine bu bakış hakim. *Muslimanske Snage*'nin Genel Başkanı (Emiri) Ahmet İbnü Bekir Adiloviç, Türkiye'de radikal İslâmcı

basında yeralan bir mülâkatında, hedeflerini "Bosna-Hersek'te İslâmî bir düzenin, bir şer'i devletin kurulması için mücadele etmek" diye tanımlıyor. Bu mücadelede gayrımüslim (kâfir) Bosnalılar ve İslâmî şeriati yaşamayan münafıklar da karşı taraftа yeralıyorlar; Adiloviç onlarla uğraşmaya "şu anda" zamanları olmadığını belirtiyor.

Savaş koşullarının bileyici etkisi ve Batı'nın Bosna-Hersek'teki inisyatifinin yetersizliğine duyulan tepki, Bosnalı Müslümanların İslâmcı kimliğinin netleşmesine ve sertleşmesine katkıda bulundu. Bosna-Hersek'in İstanbul Başkonsolosu Semir Kazaziç'in tasvipkâr tasviriyle: "İslâm bir kimlik olarak Boşnakların kafasında bir yer işgal etmiyordu. Savaş öncesinde Hırvat ve Sırplarla karşılaştırıldığında Boşnaklar büyük kimlik krizi içindeydiler. Birçok Boşnak artık kendisine Yugoslavlığı yakıştırmıştı. Ancak şimdi yavaş yavaş kimliklerinin farkına varıyorlar." İslâmcılar, "savaş başlamadan evvel içki içip rock'n roll dinleyen Boşnak gençlerinin şimdi iyi birer mücahit oldukları"ndan bahisle şükrediyorlar. İslâmcı kadın gazeteci Asya Efica'nın, kocasının ihtidasına ilişkin söyledikleri, bu şükredişin örneğidir: "Savaştan önce başörtümden utandığını söyleyen ve sokak ortasında başörtümü zorla çekip atan ateist kocam kendine geldi, Müslüman oldu, beş vakit namazını kılıyor. O şimdi Sırplara karşı Allah için savaşan, kadınlarımızın namusunu koruma için cihad eden bir mücahid." Bosna'da radikal İslâmcı hareket ve *Muslimanske Snage*, bu yeniden-Müslümanlaşma dinamiğinin üzerinde yükseldi. *Muslimanske Snage* önderi Adiloviç'in "Sırp zulmü uyanışımıza vesile oldu" sözleri, Bosna-Hersek'teki korkunç savaşın, radikal İslâmcılar tarafından hayırla algılanan veçhesini ortaya koyuyor. Bosna felâketini İslâmî uyanışı sağladığı için hayra yorup araçsallaştıran bakışa bir başka örnek, Asya Efica'dan: "Sırp vahşeti biz Müslümanlara Allah'ın bize bir lütfudur! (...) Herkes ve her insan, inancına ve hayat anlayışına göre yaşar; haketтiği şekilde de zulmedilir. Sırplar bize hakettiğimiz zulmleri yapıyorlar. Ancak bu musibetler bizlere nasihat oluyor." Bosna-Hersek'te savaş öncesinde daha ziyade farazi bir öcü olan İslâmî fanatizmin, savaş sürecinde daha sahici ve fiilî hale geldiği söylenebilir.

Muslimanske Snage'de enternas-

yonalist İslâmcı Hizbullah akımının da nüfuzu var. Batı basınının zaman zaman abarttığı kadar kalabalık olmasalar da, çeşitli ülkelerden Bosna-Hersek'e gelip *Muslimanske Snage* milisine katılan İslâmcı mücahidler, çoğunlukla Hizbullahî kanallarla sevkediliyorlar. Yugoslavya içinden de Kosova'dan ve bilhassa Sancak'tan Bosna'ya çok sayıda gönüllü gittiği biliniyor.* Yugoslavya dışından -özellikle Ortadoğu ve Asya'dan- gelen mücahitlerle Bosnalı Müslümanlar arasında, İslâmî yaşayış tarzından ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan ciddî uyumsuzluklar yaşanabildiğini de eklemek gerek. *Muslimanske Snage* veya Yeşil Bereliler gibi diğer İslâmcı milisler ile bizzat Müslüman toplumunun kentli kesimleri arasında da ciddî gerginlikler oluştu. Bilhassa Saraybosna'da lümpen ve kriminal unsurların biriktiği Yeşil Bereliler, Müslümanlar dahil bütün sivil halk için ciddî sıkıntı kaynağı oldu. Çeteleşen/mafyalaşan bu odaklarla hükümet içindeki kimi unsurlar arasındaki bağlantılar da tedirginlikle izleniyordu. Verilen ölüm-kalım mücadelesi nedeniyle elbette açığa çıkmasa da, *Muslimanske Snage* ile, Bosna-Hersek yönetimi ve bu yönetimdeki Müslüman unsurlar arasında bir gerginlik vardı. *Muslimanske Snage* yönetiminin "mevcut şartlarda" desteklediği İzzetbegoviç'in önemli bir önderlik vasfı, bu gerginliği 'idare edebilecek' bir kimliğe sahip olmasıydı. Beri yandan, savaşın ilerleyen safhalarında üst yönetimde radikal İslâmcı unsurların ağırlığının artması, 1983 yargılamalarındaki dava arkadaşlarından Ömer Behmen'in İran Büyükelçisi olmasıyla 'İran bağlantısı'nın güçlenmesi; Müslüman ve/ya İslâmcı olmayan Bosna-Hersek vatandaşları arasında İzzetbegoviç'in bu idare yeteneğine ve dengeciliğine dönük kuşkuları artırmaktaydı.

Müslüman toplumu içinde, gerek DEP bünyesi içinde gerek DEP dışında cereyan eden iktidar mücadelesinde, iki odaktan daha sözedilebilir: Adil Zülfikârpasiç önderliğindeki Boşnak Müslümanları Örgütü (BMÖ) ile, DEP içinde güçlü bir hizip başı olan Fikret Abdiç.

(*) Bosna'ya Müslümanların yanında çarpışmaya sadece İslâmcı mücahitler gelmiyor; tek tük olsa bile, gayrımüslim savaşçılar da var. Örneğin, Türkiye'de medyanın 'gözüne çarpan' Amerikalı Cy Makintosh. Mormon tarikatına mensup olan Makintosh, Mozambik'te yine gönüllü olarak katıldığı gerilla mücadelesinde edindiği askerî deneyimi, Bosna-Hersek Millî Ordusunun hizmetine sunuyordu.

Uluslararası ticarî bağlantıları (silah ticareti ve "karanlık" olduğu söylenen işleri) olan ve İsviçre'de ikamet eden Zülfikârpasiç, İzzetbegoviç'in başkanı olduğu DEP'in kurucularından biri. Ancak daha sonra DEP'ten ayrılarak, Boşnak etnik-millî kimliğini Müslümanlık kimliğinin önüne çıkaran bir söyleme ve 'Yeni Dünya Düzenci' bir politikaya yöneldi (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 216). Bosna-Hersek'in kızışmakta olduğu günlerde, oy potansiyeli % 5'e ulaşamayan bir partinin önderi ve politik temsil yetkisi olmayan bir şahıs olarak SDP önderi Karadziç'le görüşmeler yaptığı için Müslüman toplumunda büyük tepki uyandırdı. Zülfikârpasiç'in 1992 boyunca güttüğü politik strateji, bir yandan ABD ve Avrupa yönetimleriyle, diğer yandan Paniç'le ve Sırbistan'ın liberal unsurlarıyla kurduğu bağlantılar aracılığıyla ülkesinde güç olmaya çalışmak oldu. Paniç'in Sırbistan politikasından silinmesine koşut olarak onun da Bosna-Hersek politikasına yönelik spekülasyonlarının sonuçsuz kaldığı söylenebilir. (Bkz. 3. Bölüm) Zülfikârpasiç, Batı'nın ve özellikle ABD'nin Bosna-Hersek'te politik çözüme 'yüksek dereceli' bir müdahalesi halinde işlev görebilecek bir figür.

İkinci ve daha ciddî bir odak, DEP içinde yeralan Fikret Abdiç hizbidir. DEP'in Başkanlık Konseyi üyesi olan Abdiç, sosyalist rejim döneminin parlak teknokratlarındandı ve Bosna-Hersek Komünistler Birliği Merkez Komitesi üyesiydi. Yöneticisi olduğu *Agrokomerc* gıda tröstünde ortaya çıkan ve Bosna-Hersek'te rejimi sarsan yolsuzluk skandalı üzerine 1.5 yıl hapis yattı (bkz. 1.Bölüm). Ancak Abdiç'in, *Agrokomerc*'in yükseliş devrindeki işletmecilik başarısından ve buna bağlı olarak oluşturduğu geniş klientelist ilişki ağından gelen güçlü kitle desteği bakî kaldı. Bu destek, *Agrokomerc*'in kurulu olduğu Bihaç kenti ve çevresinde, yani "Bihaç-Cazin bölgesi" olarak anılan Kuzeybatı Bosna'da odaklaşıyordu. (1991 sayımına göre bu bölgede nüfusun bileşimi şöyleydi: % 82 Müslüman, % 12 Sırp, % 3 Hırvat ve "Yugoslav".) Bosna'nın en sanayileşmiş kesimlerinden olan bu bölgede "Babo" (Baba) lâkabıyla anılan Abdiç'in yolsuzluktan hapis yatmış olması da, "Müslümanları kalkındıran adamın Sırplarca çekilemeyişi" suretinde hikâye ediliyordu. Abdiç'in, Müslüman kimliğini bütünsel bir kimlik olarak öne

çıkarmayan, laik ve 'liberal' denebilecek bir çizgisi vardı. Bu çizgi Abdiç'in hususi politik söyleminden öte, dayandığı Kuzeybatı Bosna'da Müslümanlığın öteden beri kollektif kimlikte baskın bir unsur olmayışından kaynaklanıyordu. 1. Bölüm'de 2. Dünya Savaşı bağlamında değinildiği gibi, Bihaç bölgesinde üç millî topluluk arasında, Bosna-Hersek'in (Saraybosna ve Tuzla hariç) diğer bölgeleriyle kıyaslanmayacak kadar yakın ilişkiler vardı. Abdiç bu geleneği canlı tutmaya gayret gösterdi. Bosna-Hersek'teki savaşın ilk evresinde, çatışmaların Bihaç kentini sarmasına rağmen, bizzat devreye girerek Sırplar ile Müslümanların inşa ettikleri barikatları kaldırmaya ikna edebilmişti. Abdiç, Federal Ordu Bihaç'm stratejik önemi haiz yeraltı havaalanını boşaltıp tamamen çekilene dek çatışmaları yatıştırmaya çalıştı. Federal Ordu yetkililerine kolaylık göstererek, ordu faktörünü çatışmalardan dışlamayı başardı. Abdiç'in savaş sürecinde de izlediği özel politika, Bihaç'ın çatışmaları görece yumuşak yaşamasını ve millî toplulukların topyekûn ayrışmamasını sağlayacak, bu da bölgesel kimliğin güçlü kalmasını getirecekti. Müslüman politik elitinin Abdiç'e yakın isimleri arasında, 1991/92'de uzun süre Türkiye'de kalarak Bosna-Hersek ile Türkiye'nin ilişkilerini yürüten -zamanın- Cumhurbaşkanı Vekili Muhammed Çengiç anılabilir. Abdiç, bağımsızlık sürecinin başlangıcından beri, Bihaç'taki sarsılmaz gücüne dayanarak Bosna-Hersek Müslüman toplumunun önderi konumuna gelme hesapları yapıyor: Mayıs 1992'de İzzetbegoviç kısa süreliğine Sırp güçlerince rehin alındığında, Cumhurbaşkanlığını üstlenmek için zemin yokladığı biliniyor.

Müslüman politik eliti içinde bir başka önemli şahsiyet, Bosna-Hersek Başkanlık Konseyi'nin etkili üyelerinden Eyüp Ganiç'tir. Ganiç'in, savaş arefesine dek "Yugoslav" kimliğine sahip çıkan Müslümanları temsil ettiği söylenebilir. Eyüp Ganiç savaşın başlamasını takiben kararlılıkla "sonuna kadar" direnişi savunarak, diplomatik ve askerî düzeyde, tavizsizce sonuna dek mücadele yanlısı olan kadroların temsilcisi oldu. Ganiç Bosna Ordusu içinde de güçlü desteğe sahipti.

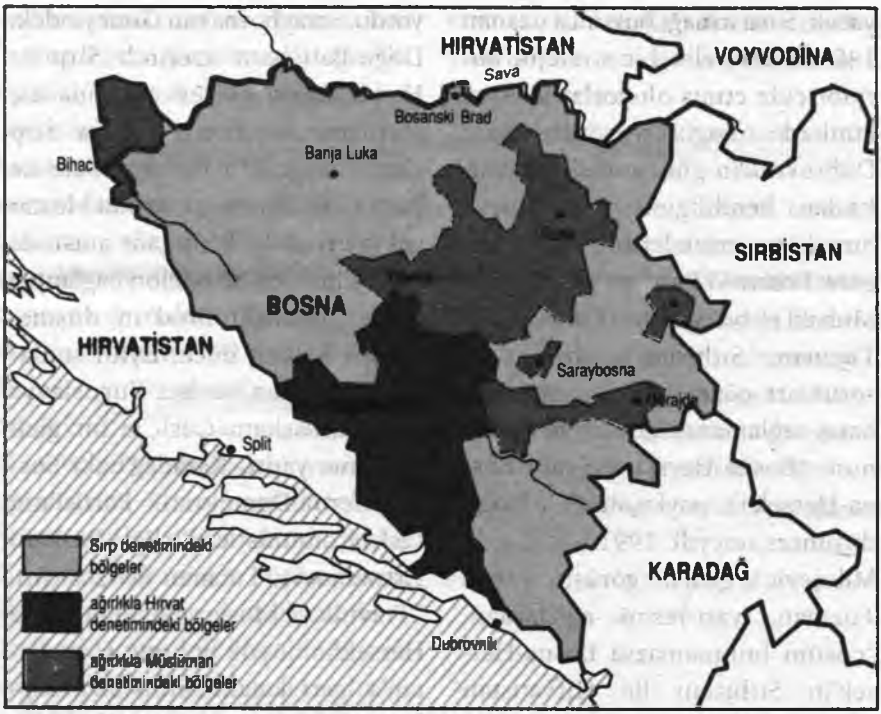
Sancak bölgesinden olması, başlıbaşına Ganiç'i sertleştiren bir etkendi: Müslüman-Sırp gerginliğinin yüzyıl başından beri yüksek olduğu

ve Yugoslavya'nın çözülme süreciyle birlikte Müslüman toplumunun Sırp şovenizminin ağır gündelik baskısına maruz olduğu Sancaklı (bkz. 3. Bölüm) Müslümanlar, DEP'in şahinler kanadı içinde hatırı sayılır bir gruptular.

Müslümanların askerî durumuna dönersek; 1992 sonbaharında askerî güçlerinde gelişme olduğu gözleniyordu. Gerilla savaşında epey deneyim kazanmış ve başarılı olmaya başlamışlardı. Eylül başında Saraybosna üzerinde düşürülen İtalyan nakliye uçağını düşüren karadan havaya roketin, Hırvat ya da daha büyük ihtimalle Müslüman askerî güçlerce atıldığı saptandı. Müslümanların elinde karadan havaya füze silahları bulunduğu, daha sonra başka kaynaklarca da doğrulandı. İtalyan uçağının düşürülmesi, birincisi Müslümanların askerî donanımının birkaç ay öncesiyle kıyas edilmeyecek kadar geliştiğini, ikincisi Müslümanlar arasında savaşı sonuna kadar sürdürme yanlısı güçlerin inisyatifini gösterdi. Aynı günlerde BM yardım konvoyuna refakat eden iki Fransız askerinin Müslümanların konuşlandığı yerden açılan ateşle öldürülmesi, Müslümanlar arasında savaşa devam yanlılarının provokasyon stratejisine ilişkin yorumları doğruladı. İtalyan uçağının ardından bu olay, Müslümanların da "saldırgan taraf" olabildiği tezine dayanak sundu. 27 Ağustos'ta Gorajde'deki kuşatma çemberini yarmayı başaran Müslüman milislerin, bölgeden kaçmakta olan yaklaşık 3 bin sivil Sırp'a ateş açarak 50 kadarını öldürmeleri, bu tezin iyi kanıtlarından biri olmuştu. Milliyetçi Sırp basını, o günlerde, "Mayıs'ta Saraybosna'da ekmek kuyruğunda bekleyen sivillere atılan bombanın da Müslümanlarca atılmış olamayacağını şimdi kimsenin iddia edemeyeceğini" yazdı.

Müslüman-Hırvat ittifakının bozulması

1992 Temmuz başında "Hırvat Hersek-Bosna" cumhuriyetinin ilanıyla iyiden iyiye sallantılı hale gelen Müslüman-Hırvat ittifakı, sonbaharla beraber kesin olarak çöktü. Eylül'de, Mostar'da, kırmızı-beyaz damalı Hırvat "Hersek-Bosna" bayrağının mı leylak amblemli Bosna-Hersek Cumhuriyeti bayrağının mı çekileceği ihtilâfıyla başlayan çatışmalarda Hırvat ve Müslüman askerî güçleri birbirlerine ağır kayıplar verdirdiler. Çok geçmeden Mostar, Neretva nehrinin batısı Hırvatlara, doğusundaki eski şehir Müslümanlara ait olmak üzere ikiye bölündü. Hırvatistan'dan düzenli yardım alabilen Hırvat güçler karşısında Müslümanlar her geçen ay daha zor duruma düşeceklerdi. Kentin Sırp nüfusu, Sırp milislerin Müslüman-Hırvat ittifakı karşısında yenilip dağlara çekilmesi üzerine zaten kaçmıştı. Savaştan önce % 36'sı Müslüman, % 34'ü Hırvat, % 17'si Sırp ve % 13'ü "Yugoslav" nüfusuyla Bosna-Hersek'in çoğulcu kültürünün simgelerinden olan Mostar'm bu hale gelmesi, gerçekten hazindi. Mostar'ın yanısıra Travnik'in de etnik olarak ayrışması, Bosna-Hersek'te çoğulcu varoluş umudunun yıkılışının küçük ölçekli bir tekrarı, hattâ belki de katalizörü olmuştur. Travnik, aylarca Sırp güçlerine karşı çarpışmış olan Hırvatlar ile Müslümanların çatışmaya girişmesiyle Kasım'dan sonra ikiye bölündü. Travnik, Mostar'dan da uzun süre boyunca, hiç değilse Hırvat ve Müslüman toplumlarının çatışmadan birarada yaşamayı sürdürdüğü bir kentti. Kentin bu değeri, Sırp güçlerince yurtlarından sürülen -çoğu Müslüman- mültecilerin başlıca sığınma yeri oluşuyla daha da anlamlanıyordu. Travnik'in çoğulcu bir adacık olmaktan çıkıp etnik/millî/dinsel düşmanlığın hakim olduğu bir cephe haline gelmesinde, bu mülteci akınının da payı vardı. Müslümanlar arasında, kentin yerli nüfusundan oluşan tugayına ek olarak kurulan mülteci tugayı -aşağıda değinilecek olan 17. Tugay-, radikal milliyetçi bir tutumun serpilmesinde etkili oldu. Hırvat milliyetçilerinin Travnik'i de Hersek-Bosna cumhuriyetine dahil edeceklerini duyurmaları, ortamı iyice zehirledi. 1992 Ekim'inde yavaş yavaş başlayan çatışmalar kademe kademe arttı.

1992 YIL SONUNDA ASKERİ DURUM

Hırvat güçleri, Müslümanların, Travnik'le Zenice ve Tuzla arasındaki yol bağlantısını kestiler. Eylül'de Hırvat yetkililer Müslümanlara silah getiren bir İran nakliye uçağına elkoydu.

Ekim'de, Kuzeybatı Bosna'daki, Hırvat denetiminde bulunan Bosanski Brod kentinin yedi aydır Sırp saldırılarını rahatlıkla geri püskürtürken birdenbire düşüvermesi, Müslüman güçler nazarında "Hırvatların ihaneti"nin kesin göstergesi oldu. Hırvat güçlerinin Bosanski Brod'u kasıtlı olarak "bıraktığını" düşünenler sadece Müslümanlar değildi. Sırp muhalefetinin en önemli yayın organı Borba da, "Bosanski Brod'un düşüşünün ardında büyük ihtimalle Hırvatistan ile Sırbistan arasında Müslümanlar aleyhine bir gizli anlaşma yatıyor" yorumunu yaptı. Sırp güçleri Bosanski Brod'u ele geçirmekle, Hırvatistan'ın Krayina'sındaki "Özerk Sırp Bölgesi"ni Sırbistan'a bağla-

yacak, Sava ırmağı boyunca uzanan 140 kilometrelik bir stratejik koridor elde etmiş oluyorlardı. Aynı günlerde Yugoslav ordusunun, Dubrovnik'in güneyindeki Prevlaka'dan kendiliğinden çekilmesi, bizzat Sırp gazetelerinin yorumuna göre, Bosanski Brod'un karşılığıydı. Muhalif Hırvat gazetesi Danas'a göre Tucman, Sırbistan'la arasındaki sorunları çözmenin ve kalıcı bir barış sağlamanın en sağlam yolunun, "Bosna-Hersek'te (yani Bosna-Hersek'i) paylaşmak" olduğu düşüncesindeydi. 1991 Nisan'ında Miloşeviç'le gizli bir görüşme yapan Tucman, yarı-resmî ağızlardan, "çözüm bulunamazsa Bosna-Hersek'in Sırbistan ile Hırvatistan arasında bölünüp, arada küçük bir tampon Müslüman-Boşnak devletinin bırakılabileceğini" açıklatmıştı (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 215). Ardından, Bosna'da savaşın başlamasından az önce, Bosnalı Sırp ve Hırvat toplumlarının iki temsilcisi Avusturya'nın Graz kentinde buluşarak bu pazarlığı geliştirmişlerdi. Bu müzakereler, Tucman'ın, Bosna-Hersek'i Sırp ve Hırvat nüfuz alanları arasında bölüştüren 1939'daki Çvetkoviç-Maçek anlaşmasını canlandırmak istediği yönündeki iddiaların boş olmadığını gösteriyordu. Saraybosna'nın Güneyindeki Doğu-Batı hattı üzerinde Sırp ile Hırvat askerî güçleri arasında hiç sürtüşme olmamıştı. Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin merkezi Pale ile Bosna'daki Hırvat güçlerinin Mostar yakınlarındaki karargâhı arasında da kesilmeyen bir telefon bağlantısı vardı. Bosanski Brod'un düşmesinden hemen önce, Eylül sonlarında Tucman bu kez Yugoslavya Cumhurbaşkanı Çosiç'le bir gizli görüşme yaptı. Karadağ'daki Sosyalistlerin Demokratik Partisi'nin (eski Komünistler Birliği) Başkanı Krsmanoviç, Tucman ile Çosiç'in, "Travnik ve Mostar gibi kentleriyle Hersek'in büyük bölümü Hırvatistan'a, geri kalanı Sırbistan'a bağlanmak üzere Bosna-Hersek'in paylaşılması" üzerinde anlaştıklarını açıkladı. Aynı günlerde Tucman, İzzetbegoviç'in "bir İslâm fundamentalisti" olduğuna dikkat çeken bir demeç verdi ve "Hırvatistan'daki yarım milyon Boşnak'ı düşünerek Bosna'daki Hırvatlara iyi davranması" için uyardı.

Hırvat politik sınıfı içinde, Sırp 'establishment'ının kimi radikal unsurlarının savunduğu gibi Müslümanları Bosna-Hersek'ten tamamen sürmekten veya bir toplumsal-politik varlık olmaktan çıkar-

maktan yana olan bir eğilimin bulunmadığını kaydetmek gerek. Bunda, Hırvat milliyetçiliğinin Müslümanları yüzyıl başından beri himaye altındaki bir müttefik olarak görmesinin yanında, güncel "İslâm fundamentalizmi" öcüsünün de payı var. Hırvat hükümetinin politik danışmanlarından Zdravko Tomaç'ın 14 Ekim 1992'de *Nedyelyina Dalmaciya* Dergisinde yazdıkları, özetleyicidir: "Uluslararası topluluk Müslümanların mutlak bir yenilgiye uğramasına izin vermemelidir. Müslümanlar çaresiz bir konuma düşmemelidir; yoksa bütün dünya Müslümanlarının Bosna'daki kardeşlerini korumak için bir kutsal savaşa girişmesi tehlikesi vardır."

1993 Mart'ında, Hırvat-Müslüman ilişkileri yeniden yumuşar gibi oldu. Hırvat askerî güçleri, Müslümanlara gönderilen yardım malzemesinin geçişini engellemeyi bıraktılar. İzzetbegoviç'in "fundamentalistliği"nden sözedilmemeye başlandı. Bu yumuşamada Türkiye Cumhurbaşkanı Özal'ın Şubat sonunda Zagreb'e yaptığı ziyaretin belirli bir rolü vardı. Bağımsızlıktan beri Zagreb'i ziyaret eden en önemli diplomatik konuk olan Özal'ın, iktisadî sıkıntı içindeki Tucman hükümetine işbirliği sinyalleri vermesi, Hırvatistan'ı Bosna-Hersek yönetimine yeniden ısıtan bir müşevvik olmuştu.

Tucman, Batı medyasına verdiği demeçlerde, Bosna-Hersek Müslümanları üzerinde "başka İslâmî devletlerden gelen radikal akımların etkisi"ne karşı hep "Türkiye'nin ılımlı çizgisinin etkisi"nden sözetmiştir. Ancak Mart'taki yumuşama sağlam ve kalıcı olmayacak, Müslüman-Hırvat ilişkileri savaş arefesindeki veya savaşın ilk evrelerindeki düzeyine erişemeyecekti.

Vance-Owen Planı

1992 Haziran'ında İzzetbegoviç, yaşanan etnik arındırmadan sonra, konfederal çözüme ilişkin 18 Mart mutabakatının geçerliliğini yitirdiğini açıkladı. HDB ve SDP yönetimleri ise, diplomatik düzeyde 18 Mart ilkelerine bağlılıklarını sürdürdüler. Zaten bu ilkesel çerçeve, açtığı yol itibarıyla, Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerinin Bosna-Hersek'teki talepleri açısından elverişliydi. Ayrıca İzzetbegoviç'in 18 Mart mutabakatını terketmesi, Sırp ve Hırvat önderlerine, "Müslümanların kendi yönetimlerinde üniter devlet" iddiasından taviz vermeyerek uzlaşmayı yokuşa sürdükleri tezini ileri sürme fırsatı verdi. Bu tez, uluslararası diplomasi ve özellikle AT bünyesinde pek de etkisiz kalmadı.

SDP önderi Karadziç, Sırp güçlerinin Bosna'daki stratejik hedeflerine ulaştığı ve buna karşılık Müslümanların askerî inisyatifinin gelişmekte olduğu 1992 Temmuz ayı sonunda, barış müzakerelerine yeşil ışık yakmaya başladı. Hattâ Birleşmiş Milletler (BM) askerlerinin, taraflar arasında tampon oluşturmasını önerdi.

Ekim'de BM ve AT temsilcileri Cyrus Vance ve Lord Owen'ın arabuluculuk ettiği Cenevre görüşmelerinde (Uluslararası Yugoslavya Konferansı), yine kantonal konfederasyon modeline gelindi. 1993'ün ilk günlerinde anahatları çizilen Vance-Owen Barış Planı, Bosna-Hersek'in on eyaletten oluşan ademi merkeziyetçi bir devlet olmasını öngörüyordu. On eyaletin üçü Sırp, üçü Hırvat, üçü Müslüman toplumunun eyaletleri olacaktı; Saraybosna için ise üç toplumlu bir statü öngörülmüştü. Eyaletler bağımsız yargı organlarına ve kendi parlamentolarına sahip olacaklar, ancak uluslararası düzeyde Bosna-Hersek'i yine seçimle gelen bir parlamentoya dayalı merkezi hükümet temsil edecekti. Devlet Başkanlığı Kurumu, üç millî topluluğun birer temsilcisinden oluşacaktı. Üç toplumun temsilcilerinin yanısıra Yugoslavya Konferansı vb. uluslarası platformlarca atanacak temsilcilerden oluşacak denetim mercileri, yerel-merkezi yönetim uygulamalarının uyumunu ve üçlü mutabakat zemininin bekasını güvenceleyeceklerdi.

Müslüman ve Hırvat toplumu temsilcilerinin ilke olarak kabul ettiği

VANCE-OWEN PLANI'NA GÖRE BOSNA HERSEK'İN ON KANTONU

bu plana, Sırp tarafı, eyaletlerin uluslararası ilişki kurma yetkisine sahip olmasını talep ederek önce karşı çıktı. Ancak 12 Ocak'ta Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti Parlamentosunca onaylanması koşuluyla Plan benimsendi. Aşağıda değinileceği gibi ABD'nin Bosna'ya askerî müdahale gereğini savunarak şahince bir atağa geçmesi, Karadziç'in uzlaşmaya yanaşmasında önemli pay sahibi oldu. Müdahale tehdidi altında bunalan Sırbistan yönetimi de ilk kez Karadziç üzerinde baskı uygulayarak onu imzaya zorladı. SDP lideri Radovan Karadziç, anlaşma onaylanmazsa istifa edeceğini söyleyerek ağırlığını koydu ve 20 Ocak'ta Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti Parlamentosu 15'e karşı 55 oyla Plan'ı onayladı. Ancak bu sadece ilke olarak verilen bir onaydı; Plan'ın somut içeriklendirilmesi ve ayrıntılandırılması bakımından güvence teşkil etmediği gibi, başına buyruk "savaş beyleri" haline gelen Sırp milis

önderlerinin bu karara ve genel olarak Karadziç'in hattâ Miloşeviç'in politikalarına riayet edeceği şüpheli görünüyordu. Nitekim Kuzey Bosna'daki Sırp askerî komutanı Taliç, "Cenevre görüşmelerinin sonuçlarını geçici saydıklarını, 100 yıl da sürse Bosna'nın Sırbistan'la birleşmesinin kaçınılmaz olduğunu" açıkladı. SDP önderliği, Vance-Owen Planı uyarınca talep edilen, elindeki ağır silahları BM denetimine vermekte de isteksizdi.

Barış Planıyla esas avantaj yakalayan taraf, Sırp tarafı değil Hırvat tarafıydı. Savaştan önce Müslümanların çoğunluk olduğu dokuz il Hırvat toplumuna veriliyordu. Bu topraklarda, Mostar, Travnik ve Jajce gibi büyük ve Müslümanlar açısından tarihi önemi olan merkezler vardı. Keza, önemli bir sanayi altyapısı barındıran Bosanska Posavina, burada nüfus çoğunluğuna sahip bulunmamasına ve askerî denetim de Sırp güçlerinde olmasına rağmen Hırvat toplumuna 'düşmüştü'. Nitekim milliyetçi Hırvat basını, Plan'ı "Hırvat politikasının 20. yüzyıldaki en büyük zaferi" ilan etti!

Bu arada, Barış Planı üzerine müzakereler sürerken, Hırvatistan ordusu ve milisleri Hırvatistan ile Bosna-Hersek sınırındaki bölgede Sırp mevzilerine karşı bir harekâta girişti. Bu harekâtın Hırvatistan ile Yugoslavya yönetimleri arasında danışıklı bir harekât olduğu iddia edildi. Buna göre, Sırp güçler işgal ettikleri Hırvatistan topraklarının bir bölümünü bırakarak Hırvatistan'ın Dalmaçya'daki topraklarına bir koridor açmasına izin vereceklerdi; buna karşılık Hırvat güçler, Sırp güçlerinin Drina çevresindeki topraklarından Batı Bosna'ya ve dolayısıyla Krayina'ya bir koridor açmasına imkân tanıyacaklardı. Sırbistan yönetiminin, Hırvatistan'ın askerî operasyonunu kınamakla beraber Cenevre görüşmelerinin kesilmesini gerektirecek bir neden saymaması, bu iddiayı doğrulayan bir işaretti. Keza, Bosanski Brod'un yukarıda aktarılan "düşüş"ü, Sırp-Hırvat anlaşması iddiasını pekiştiren gelişmelerdi. Ancak kimi yörelerde çatışmalar şiddetli biçimde sürdü. Büyük ihtimalle ortada resmî veya açık bir uzlaşma değil, karşılıklı stratejik tavizler ve 'paslaşmalar' vardı; ve bu sınırlı uzlaşmanın, milislerin tamamını, hele radikal unsurlarını ikna etmediği açıktı. Hırvatistan Ordusu, uygun bir fırsatta Krayina'da karşı saldırıya geçerek Hırvat ülkesini işgalden

kurtarmayı; hattâ Bosna'da Sırp güçleri zor duruma düşecek olursa bundan yararlanıp daha ileri stratejik kazanımlar da sağlamayı hedefliyordu. Öte yandan, Hırvat güçlerinin Krayina'daki harekâtı, Bosna Sırplarının radikal unsurlarının seslerini yükseltmesi ve Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin Vance-Owen Planı'ndan dönmesi için ek bir vesile olacaktı.

Vance-Owen Planı, Müslüman toplumu yönetimince de içlerine sinmeden kabullenilmişti. Plan herşeyden önce toprakların yaklaşık % 43'ünü Sırp toplumuna bırakıyordu. (Toprakların % 31'i Müslümanların, % 26'sı Hırvatların yönetimine verilecekti). Müslüman toplumunun lehine sayılabilecek olan (ve Karadziç'in sürekli yinelediği!) etken, ülkenin sanayileşmiş ve kentleşmiş kesimlerinin -zaten nicedir çoğunlukla buralarda meskûn olan- Müslümanlarda kalması idi. Ancak Saraybosna-Zenice sanayi havzası, ağır sanayi ve madencilik gibi 'çöken' üretim dallarına dayanması, eski teknolojisi ve benzer durumdaki Doğu Avrupa sanayilerinin rekabeti dolayısıyla, iktisadî açıdan parlak bir gelecek vaadetmekten uzaktı. Müslüman yönetimini ve bilhassa İslâmcıları sıkan bir başka husus, Sırbistan'ın Güneydoğusunda, Bosna-Karadağ ile Sırbistan'ın sınırlarının kesiştiği bölgede bulunan Müslüman çoğunluklu Sancak'la Müslüman eyaletler arasında bir koridor bulunmayışı idi. Ayrıca askerî durumlarını ciddî olarak geliştirmiş olan Müslümanlar, özellikle *Muslimanske Snage*, çatışmaların sürmesi durumunda toprak kazanmayı da umuyordu. "Bundan kötüsü olmaz" halet-i ruhiyesi, radikal unsurlar arasında yaygındı. Müslüman askerî güçleri, 1993'le birlikte, Saraybosna'yı kuşatmadan kurtarmak için harekât planlayabilecek noktaya gelmişlerdi. Kentin kimi kenar mahallelerini de kapsayan kuşatma çemberini, 50 bin kişilik ikinci bir çemberle kuşatmaya dönük tertibat almaya başladılar. Sırp milislerin üzerine savaş yorgunluğu çökmeye başlamıştı; kar ve sis altında ağır silahlarını etkin kullanamıyorlardı; sayıca azınlıktaydılar; Sırbistan'dan gelen savaşçı ve donanım desteği tavsamaya yüz tutmuştu; Müslümanların moralinin düzelmesiyle psikolojik olarak da gerilemekteydiler. Batı Hersek'in dış dünyayla irtibatı güçlenmiş, Sava'nın güneyinde Sırp denetiminde bulunan koridor delinmeye başlamıştı. 1993

başında Gorajde'de de Müslümanlar yıpratıcı bir karşı saldırı gerçekleştirdiler. SDP önderliği de bu konjonktürde kazammlarını korumayı hedefleyen bir stratejiye yönelerek, enerjisini esasen diplomatik girişimlere hasretti. Askeri olarak da, saldırıları ilkbahara dek erteleyip mevcut toprakları elde tutmaya dönük "Kış Uykusu Operasyonu"nu yürürlüğe koydu.

Bu tablo, Müslümanların radikal unsurları arasında ümitvar bir havayı yaygınlaştırdı ve Vance-Owen Planı'na 'ilgilerini' azalttı. *Muslimanske Snage* önderliği, "bütün Yugoslavya cumhuriyetlerinin kantonlaştırılması halinde Vance-Owen Planı'nın kabul edilebileceğini, aksi takdirde Bosna-Hersek'in üniterliğinden taviz verilemeyeceğini" söylüyordu.

Bosna-Hersek ve DEP yönetimi, Vance-Owen Planı ile ilkesel düzeyde de barışık değildi. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Eyüp Ganiç, Müslümanların baştan beri üstünde durduğu, "yüzyıllardır birlikte yaşayan üç toplumu sınırlarla tamamen birbirinden ayırmanın" kabul edilemeyeceği tezini yineliyordu. Dışişleri Bakanı Sladziç de aynı noktayı vurguluyordu: "Biz, insanların oy verdikleri, çoketnili bir Bosna için mücadele ediyoruz. Ama uluslararası topluluk bize yanıldığımızı söylüyor ve kabileler halinde yaşamanın zorunlu olduğunu anlatıyor." İzzetbegoviç, Planın "etnik temizlik yaparak zorla ele geçirdikleri toprakları Sırplara bırakarak saldırganları ödüllendirdiğini" her açıklamasında yineliyordu. Vance-Owen Planını, 1938'de Hitler'e Çekoslovakya'da verilen tavize benzeten İzzetbegoviç, sıranın Kosova'ya geleceğini ve Sırp saldırganlığının bütün Balkanlar'a yayılacağını söylemekteydi. İzzetbegoviç, Vance-Owen Plam'mn ilkesel çerçevesini, Müslümanlar cenahındaki ve kendi kafasındaki bu şerhlere rağmen, kerhen imzalamıştı. Müslümanlar arasında Vance-Owen Plam'mn getirdiği kantonlaşmaya en olumlu bakan kesim, Bihaç bölgesinin güvenliğine ve hükümranlığına önem veren Abdiç ve taraftarları idi.

Ayrıca Vance-Owen Planı'nda Saraybosna'nın üç toplumlu "açık kent" statüsüne sahip olması da muhataralı görünüyordu. Bosna-Hersek Hırvat toplumu önderliği, "Saraybosna'yla ilgilenmediğini" açıkladı. Buna karşılık kenti 1992 ilkbaharından beri kuşatma altında tutan ve Ilidza, Vogosca, Pale gibi banliyöleri kontrollerinde bulun-

duran Sırp milisler, Saraybosna'nın pek çok mahallesi üzerinde iddia sahibiydi. Bu durumda, Bosna-Hersek'te yaşanan teritoryal (bölgesel) etnik arındırma/parçalanma sürecinin minyatürünün Saraybosna'da tekrarlanması tehlikesi akıllara geliyordu. Vance-Owen Planı, Saraybosna'yı ve aslında bütünüyle Bosna-Hersek'i, Britanyalı sosyalist yorumcu Paddy Ashdown'ın saptamasıyla "üç boyutlu İrlanda" haline getiriyordu. Evlerinin bulunduğu yer başka bir millî toplumun yönetimindeki kantonlarda kalan insanların yurtlarına dönmeleri, ekilen düşmanlık tohumları nedeniyle -en azından çok uzun süre- imkânsız olacaktı. Böylece gerçekten, etnik arındırma ve yalıtım meşrûlaştırılmış oluyordu. SDP ve Sırbistan açısından ise, Bosna-Hersek'teki üç topluluğun birbirinden yalıtılması, rahatsız edici olmak bir yana en kolay benimsenen nokta idi. Çokmilletli, çokkültürlü varoluşun imkânsızlığını baştan beri temel varsayım olarak benimseyen Yugoslavya Cumhurbaşkanı Çosiç, şimdi, devletin finanse edeceği "gönüllü" toplu göçlerle yalıtımın tamamlanmasını savunmaktaydı. Çosiç'e göre, "toplumlar arasındaki çelişkilerin, dışlamaların ve nefretin yolaçacağı sonuçlar düşünüldüğünde, toplumların birbirinden tamamen ayrılması daha insanî" idi.

Belirsizlik yüklü koşullarla, en önemlisi Müslüman ve Sırp taraflarının kerhen verdiği onaylarla doğan Vance-Owen Planı, 1993 yılına girilmesiyle birlikte, somutlaştırılmasına ilişkin müzakereler başladığında tıkanıverdi. Plan çerçevesinde hazırlanan Barış Anlaşması'nı, sadece HDB ve Hersek-Bosna önderi Mate Boban imzaladı (4 Ocak 1993). Çıkmaza giren müzakereler BM çatısı altında yürütülmek üzere Ocak sonunda Washington'a taşındı. Bu sırada, ABD Başkanlığını devralan Bill Clinton, Vance-Owen Planı çerçevesinde hazırlanan Barış Anlaşması'nı, Sırp tarafının zorla yarattığı fiilî durumun onaylanması saydığım ve yetersiz bulduğunu açıkladı. Barış Planı, ABD'nin tavrı üzerine iyice desteksiz hale geldi. Lord Owen, ABD'yi Müslümanları cesaretlendirerek uzlaşmazlığa itmek ve bizzat uygulayamayacağı (askerî müdahale gibi) politikaları önermekle suçladı. Ancak ABD çok geçmeden, Avrupa hükümetlerinin ihtiyatlı tavrını değerlendirerek daha temkinli bir yönelime girdi. ABD Yönetiminin

11 Şubat'ta açıklanan Bosna Planı, askerî müdahale ve Bosna'ya dönük silah ambargosunun kaldırılması gibi sivri noktalar içermeyen mütevazi bir plandı. Vance-Owen'ın girişimleri destekleniyor, Sırbistan'a yönelik ekonomik ambargonun sertleştirilmesi, Bosna'ya insanî yardımın artırılması öngörülüyordu. ABD Planının belki de en sert ucu, Sırp güçlerin "etnik temizlik" uygulamasını ele alacak bir savaş suçluları mahkemesinin kurulacağının açıklanmasıydı. Askeri müdahale seçeneği, ateşkesi koruma amacıyla sınırlı kılınıyor ve bir yandan taraflar arasındaki anlaşma, diğer yandan NATO ve BM üyesi ülkelerin katılımı şartına bağlanıyordu. Öte yandan ABD, Vance-Owen'ın 'yanına' Bosna-Hersek konusunda bir özel temsilci atayıp, özel temsilci Bartholomew'u ilkin Rusya'yla istişareye göndererek, bu konuda -en azından eskisine göre daha fazla- inisyatif alacağı izlenimini verdi. (ABD'nin Bosna-Hersek politikası için bkz. 4. Bölüm)

ABD'nin müdahale tehdidinin ciddî biçimde gündemde olduğu Şubat-Mart döneminde, Karadziç uzlaşmacı bir portre sunmaya çalıştı. ABD önderliğinde bir askerî müdahale beklentisine giren Müslüman önderliğin Vance-Owen Planı çerçevesindeki Barış Anlaşması'na ilişkin tutumundaki ikirciklenme, bu rolü oynamayı kolaylaştırdı. Bosna-Hersek Sırp yönetimi sözcüleri, İzzetbegoviç'in müzakerelerle somutlaştırılan Barış Anlaşması'nı gayrıadil bularak şartsız kabule yanaşmayışına dayanarak, "Müslüman tarafının sahiden barış istemediği" tezine ağırlık verdiler. İlâveten, İzzetbegoviç'in devletin üniter olmasındaki ısrarını ve "federasyon" sözcüğünü telâffuzdan kaçınmasını, Müslüman önderliğinin çoğulcu zihniyete uzaklığının kanıtı olarak işlediler. Ancak ABD'nin celâlli tutumunun Mart ayı boyunca giderek yatışması, İzzetbegoviç'i muhalefet şerhlerini askıya alarak Barış Anlaşması'na angaje olmaya mecbur bıraktı. Bosna-Hersek yönetimi Anlaşma'yı 25 Mart'ta imzaladı. Bu noktada, Karadziç Anlaşma'dan uzaklaştı! Bosna-Hersek Sırp parlamentosunda yöneltilen itirazları ileri sürmeye başladı. İtirazların ilki Anlaşma'yda öngörülen devlet modelinin Müslümanların kafasında müstakil bir Bosna-Hersek devleti hayalini diri tutacağı düşüncesine, ikincisi Sırp kantonlarının birbirleriyle sınırdaş olmayışına dayanıyordu. Ayrıca

çizilen harita uyarınca Sırpların geri vermesi gereken toprak miktarını çok fazla buluyorlardı. 3 Nisan'da toplanan Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti parlamentosu, 20 Ocak'ta kerhen ve ilkece onayladığı Vance-Owen Planı çerçevesinde oluşturulan Barış Anlaşması'nı reddetti.

Bosna-Hersek Sırp yönetiminin Vance-Owen Planı ve Barış Anlaşması'na ilişkin bu diplomatik tahterevalli oyunu, uluslararası diplomatik kamuoyunda ve medyada büyük tepkiyle karşılandı. Sırbistan üzerindeki baskılar yoğunlaştı, ABD ve Avrupa'da kimi odaklar askerî müdahale seçeneğini ısıtmaya giriştiler. Barış Anlaşması'nda Sırp askerî güçlerince boşaltılması öngörülen bölgelerde kalacak Sırp nüfus için BM koruması tahsisi gibi bazı iyileştirmeler sağlayan Miloşeviç, Nisan sonunda, Anlaşma'yı imzalaması için Karadziç'i zorlamaya başladı. Ardından, uzlaştırıcı olarak Yunanistan Başbakanı Mitçotakis devreye girdi. 1 Mayıs'ta Atina yakınlarında, İzzetbegoviç, Karadziç, Boban, Miloşeviç, Çosiç, Tucman, Bolatoviç (Karadağ Cumhurbaşkanı), Vance, Owen, ayrıca ABD ve Rusya'nın özel temsilcilerinin katılımıyla bir zirve toplantısı düzenlendi. Bu toplantıda Mitçotakis, Miloşeviç ve Çosiç, Karadziç'i Barış Anlaşması'nı imzalamaya ikna ettiler. İkna edici tez, bu uzlaşmanın Sırplar adına teslimiyet değil zafer olduğuydu: daima "savaşta kazandığını masada kaybeden Sırplığm" mâkus talihinden dem vuran Çosiç, bu kez "Sırpların bu barış yoluyla zaferi kazanmış olacaklarını" vaz'etti. Mitçotakis, Yunanistan'ın Balkan politikasındaki ağırlığını ve prestijini tırmandıracak olan uzlaştırıcılık misyonunu taçlandırmak için, 5 Mayıs'ta Sırp Cumhuriyeti parlamentosunda Karadziç'in imzasının oylanacağı oturum öncesinde yaptığı konuşmada aynı motifi işledi: Sırpların zorlu mücadelesini kutladı, Atina'da imzalanan anlaşmanın onaylanmasını, askerî müdahale için fırsat kollayan güçlere bahane verilmemesini istedi. Ne var ki Pale'deki parlamento, 2 kabul ve 12 çekimsere karşı 51 oyla, Atina anlaşmasının 15-16 Mayıs'ta referanduma sunulmasına karar verdi. Bu, 16 Mayıs'ta da görüleceği gibi, red anlamına geliyordu. Bu oylama, Sırp parlamentosunda, odağında "Banya Lukalılar" ile Bosna-Hersek Sırp Ordusu'nun komutanı General Ratko Mladiç'in yeraldığı radikal-

lerin kesin hakimiyetini ortaya çıkarttı. 5 Mayıs oylamasına, Batılı diplomatik odakların yanında, Miloşeviç de çok büyük tepki gösterdi. Sırbistan Cumhurbaşkanı, Karadziç'e "kazandıklarınızı korumak yerine, sarhoş bir poker oyuncusu gibi masadan kalkmayıp hep aynı kâğıda oynuyorsunuz" diyerek yüklendi. (Miloşeviç'in bu çıkışı üzerine, Amerikan basınında, Karadziç'in 'hakikaten' 200 bin dolar borç takmış sarhoş bir pokerci olduğuna dair havadisler yayımlandı.) Sırbistan hükümeti, Bosna-Hersek Sırplarına ekonomik ambargo uygulanacağını ilan etti. Bu ambargo, pek fiilîyata dökülmediyse de, Sırbistan'ın Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'ne karşı ilk kez 'diplomatik' bir tavır almasından ötürü önemliydi. Ardından Çosiç ve Miloşeviç, Bosna-Hersek Sırp parlamentosunu, referandumdan vazgeçip meseleyi yeni Yugoslavya Federasyonu parlamentolarının ortak oturumunda tartışmaya davet ettiler. Pale'de bu öneri de geri çevrildi. 15-16 Mayıs'ta yapılan referandumda seçmenlerin % 96'sı Barış Anlaşması'na red oyu verdiler. Referandumdan sonra Karadziç, "Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti bir gerçektir, Bosna-Hersek Cumhuriyeti ise gerçek değildir" diyerek dünya bu gerçeği kabul etmedikçe savaşın süreceğini duyurdu. Bosna Sırp ordusu komutanı General Mladiç, Atina'da başlatılan uzlaşma sürecine direnmeyi başaran radikaller adına meydan okudu: "Eğer bizi bombalarlarsa biz de onları bombalarız; Londra ve Washington'da öfkeli bir Sırp, bir kibritle bile çok büyük zararlar verebilir..." Karadziç bu sözleri nedeniyle Mladiç adına özür diledi!

İkinci etnik arındırma dalgası

Vance-Owen Planı böylelikle 'uyutulurken', bir yandan da savaş kendini yeniden üreterek kangrenleşmekteydi. İlkbaharda, Sırp askerî güçleri ikinci bir etnik arındırma hamlesine giriştiler. Hedefleri, Doğu Bosna'daki son Müslüman ceplerini ele geçirerek bu bölgeyi tamamen 'temizlemekti'. İlk Sırp saldırılarına maruz kalan kentlerden olan Srebrenica, bu harekâtın da ilk hedefi oldu. Savaştan önce 30 bin kişinin yaşadığı bu küçük kente sığınan 70 bin insan, bombardıman altında, kenti tahliyeye zorlandı. Srebrenica'nın düşmesi, Müslümanların Doğu Bosna'da yeniden tutunma umudunu söndürdü. Ardından sıra Zepa ve Gorajde'ye geldi. Su tesisatı bulunmayan küçük dağ kasabası Zepa'ya sıkışan tam 40 bin insan (8 bini çocuk) ölüm-kalım mücadelesi vermeye başladı. Gorajde, zaten yaklaşık bir yıldır kuşatma altındaydı; Mayıs'ta kentin durumu iyice vahimleşti. Haziran başında Gorajde üzerindeki Sırp askerî baskısı olağanüstü yoğunlaşacaktı. 22 Mayıs'ta Saraybosna savaşın başından beri yaşadığı en ağır bombardıman saldırılarından birine uğradı: 15 insan öldü, 100'den fazlası yaralandı. 1 Haziran'da kentte futbol maçı seyreden kalabalığın ortasına düşen bir bomba, 10 ilâ 15 insanı öldürdü, 40'ını yaraladı. Bihaç'ta Müslüman önderliği, halkı göçten alıkoymakta zorlanmaya başladı. BM'nin insanî yardım konvoyları da sistematik olarak saldırıya uğruyordu.

Müslümanlar ilkbaharda Batı'da, Hersek'te de bir etnik arındırma harekâtıyla karşı karşıya kaldılar. Hırvat milliyetçileri Mostar'ı tamamen 'temizleme'ye giriştiler. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Hırvat güçlerinin Mayıs ayı boyunca hergün yaklaşık 100 Müslümanı Mostar'dan sürdüğünü tespit etti. Hırvat yönetiminin hedefi, Neretva'nın Doğu yakasını da ele geçirerek kente tamamen hakim olmaktı. Mate Boban, stratejilerini açıkça "Vance-Owen Planı'nı güç kullanarak değiştirmek" diye tanımladı. Müslümanlar, Doğu yakasının sırtını verdiği dağlarda Sırp milislerin yuvalanmış olması nedeniyle, sıkışmış durumdaydılar. Mostar'da Hırvat saldırılarının şiddetlenmesinden sonra, Müslüman güçler de Gornyi Vakuf ve

Vitez'i ele geçirmek için askerî harekât başlattılar. Vance-Owen Plam'nm Hırvatlara bıraktığı bu bölgelerde, Doğu Bosna'dan sürülen yaklaşık 100 bin Müslümanın sığınmasıyla Müslümanlar çoğunluk haline gelmişlerdi. Müslüman askerî güçleri arasındaki radikal unsurlar, bu değişikliği Vance-Owen haritasına yansıtmak istiyorlardı. Buralarda da Hırvat-Müslüman çatışmaları ay boyunca sürdü. Radikal Hırvat milliyetçilerinin yürüttüğü etnik arındırma harekâtı, Hırvatistan'ın ılımlı politik güçlerini de rahatsız ediyordu. (Bkz. 4. Bölüm) Mayıs sonunda Zagreb Başpiskoposu Kuharic, Orta Bosna'daki çatışmalardaki kırımları kınayan ve Bosnalı Hırvatları da suçlayan bir barış çağrısı yayımladı. Mate Boban, Hersek-Bosna devletinin Başkanı sıfatıyla bir açıklama yaparak bu çağrıya çok sert bir tepki gösterdi; Başpiskoposu, "kendi halkıyla onu doğrayanları aynı kefeye koymakla" suçladı. Boban, Kuharic'in Bosna'nın tarihsel bütünlüğünden sözetmesine de büyük tepki gösterdi; ona göre "böyle bir Bosna fikri sadece Zagrebli Fransisken rahiplerin kafasında var" idi.

Nisan sonuna gelindiğinde, Bosna-Hersek'te tarafların denetimleri altındaki topraklar ile Vance-Owen Plam'mn haritası iyiden iyiye alâkasız hale gelmişti. Haritada Müslüman yönetimine tahsis edilen birçok kantonda Müslüman nüfus kalmamıştı; Müslümanlar, Bihaç dışında, Saraybosna-Tuzla-Travnik üçgenine sıkışmak üzereydiler. Dışişleri Bakanı Sladziç, Mayıs sonunda Avrupah gazetecilere verdiği demeçlerde, Vance-Owen Plam'mn 'bile' çiğnenmesine isyan ediyordu: "Dokuz ay bu Barış Planı'mn üzerinde çalıştık, binlerce insan ölür, yüzbinlercesi yurdundan sürülürken, Plan'ın imzalanacağı umuduyla sabrettik. Artık bu Plan sahiden uygulanmalı!"

22 Mayıs'ta Washington'da toplanan ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve İspanya'nın, Müslümanların kuşatıldığı altı kentte (Saraybosna, Tuzla, Zepa, Srebrenica, Gorajde, Bihaç) "güvenli bölgeler" oluşturmaya ve bunun için ek kuvvet göndermeye karar vermeleri, Bosna-Hersek Müslüman önderliğinde büyük tepki yarattı. Bosna-Hersek'in BM'deki Büyükelçisi Sacirbey, Sırp işgallerinin zımnen meşrûlaşması anlamına gelen bu kararı "Vance-Owen Plam'na ihanet" saydıklarını duyurdu. Nitekim Bosna Sırp yönetimi, kuşatılan "cep"lerin içinde

1993 BAHAR SONUNDA ASKERİ DURUM

yeraldığı bölgelerin statüsünü sorun etmeyen bu kararı kazanım olarak değerlendirdi. Karadziç, bu kararın, büyük güçlerin "askerî opsiyon" seçeneğinden vazgeçmesi anlamına geldiği yorumunu yaptı. İzzetbegoviç 24 Mayıs'ta "Müslümanlar artık verimsiz müzakerelerle vakit geçirmeyecekler" dedi ve halkı "hükümran ve bağımsız Bosna-Hersek'in savunması için bütün imkânlarını devreye sokmaya" çağırdı. Dışişleri Bakanı Sladziç de bir İtalyan gazeteciye şöyle demişti: "Bana öyle geliyor ki, Bosnalıların kabul edilemez eylemlere geçmeleri umuluyor - böylece dünya bu çatışmalara ilişkin sorumluluğundan kendini sıyıracak."

Hakikaten, umutsuzluk ve haksızlığa isyan duygusuyla birlikte, Müslümanların meşrû müdafaa halindeki mağdurlar olmaktan çıkıp saldırgan konumuna geçtikleri vakalar artmaya başlamıştı. Travnik'te oluşan 2-3 bin mevcutlu "17.

Tugay" Müslüman revanşizminin (intikamcılığının) kısa sürede efsaneleşen simgesi oldu. 17. Tugay, Bosna'nın başka bölgelerinden sürülen ve önemli bir bölümü de Sırp toplama kamplarının dehşetini yaşayan mültecilerden devşirilmişti. Bu insanların acıları ve öç duyguları, 17. Tugay'a şedit bir intikam misyonu özelliği kazandırıyordu. Tugay'ın bir askerî, Batılı gazetecilere şöyle diyordu: "Onlarla aynı yolu tuttuğumuz için çok üzgünüm, ama seçeneğimiz yok. Başka türlü hayatta kalamayız." Merkezi komutanlıktan özerk hareket eden 17. Tugay Orta Bosna'da seyyardı; ağırlıkla Saraybosna ile Gorajde'nin savunmasına katkıda bulunuyordu. Müslümanlar denetimleri altında tutmak istedikleri bazı bölgelerde "etnik temizliğe" de yöneldiler. Bu stratejinin öncüsü, Zenice'de yoğunlaşan İslâmcı unsurlar ve *Muslimanske Snage* idi. 7 Haziran'da Müslüman askerî güçler, Travnik çevresindeki bin milis ve üçbin sivil Hırvatı sürerek, bir etnik arındırma harekâtı gerçekleştirdiler. Bu hareketten rahatsız olan İzzetbegoviç'in General Haliloviç'in yerine Bosna-Hersek Genelkurmay Başkanlığına atadığı, daha ılımlı bir komutan olan Rasim Deliç'in ilan ettiği ateşkes, pek bağlayıcı olmadı. Müslümanların radikal unsurları ve kimi yerel komutanlar, Hırvatlar karşısında Sırplara karşı olduğu gibi gafil avlanmadıklarını, Sırplarla savaşın bittiği an Hırvat denetimindeki toprakları ele geçirmeye hazır olduklarını söylüyorlardı. Gerçekten Müslümanlar, özellikle Travnik çevresindeki harekâtlarında, sürpriz bir güç potansiyeli ortaya koydular ve sonraki aylarda Orta Bosna'da askerî açıdan ilerleme kaydettiler.

Travnik civarından kaçan yaklaşık 8 bin kişilik Hırvat topluluğu, Sırp kontrolündeki yerleşimlere sığındı. Bazı yorumculara göre, Hırvat köylüleri "bildikleri felâketi bilmedikleri felâkete yeğlemişlerdi". Bu 8 bin kişiden sonra da binlerce Hırvat köylüsü, somut bir tehditle karşılaşmadan, Müslümanların yapıp ettiklerine dair anlatılanlardan kapıldığı korku üzerine bölgeyi terketti. Anlatılanlar, "Osmanlı zulmü" hakkında yüz yılı, "İslâm fundamentalizmi" hakkında on yılı aşkın süredir varolan korku salıcı telâkkileri canlandırmıştı. Haziran sonunda Hırvatistan yönetimi Travnik çevresinden kaçanların sayısının 50 bine ulaştığını iddia etti. Orta Bosna'da Müslüman-Hırvat çatışmalarına koşut olarak, Bos-

na-Hersek'te bir Sırp-Hırvat ittifakının olgunlaşabileceğine ilişkin emareler çoğaldı. Travnik'teki etnik arındırma, Hırvat ve Sırp basınınca yoğun bir anti-Müslüman propaganda doğrultusunda değerlendirildi. Hırvatistan basını, "Müslümanların Sırplardan çok daha kıyıcı olduğunu" yazdı, Osmanlı analojileri kuruldu, "kâfir" Müslümanlara karşı Hıristiyan kardeşliği teması işlendi. Müslümanların etnik arındırma 'kontratağı', Hırvat milliyetçilerini revanşist hamlelere sevketti. Haziran'ın ilk haftasında Almanya'dan Tuzla'ya dönmekte olan dört otobüs dolusu Müslüman göçmen işçi ailesine ateş açan Hırvat milisler, iki kişiyi öldürüp çok sayıda insanı yaraladılar. 15 Haziran'da Tuzla'ya yardım götüren bir konvoya Hırvat milislerce elkonarak sekiz şoför öldürüldü. Revanşizm Hırvatistan'daki yüzbinlerce Müslüman mülteciye de yansıdı. Mülteci kamplarındaki şartlar ağırlaştı, çok sayıda mülteci hapishanevari kamplara nakledildi.

Haziran ortasında Gorajde dışında çatışmalar nispeten yatıştığında, Vance-Owen Planı'nın haritası ile fiilî harita arasındaki ilişki tamamen hayali hale gelmişti.

Cenevre Planı

16 Haziran'da Cenevre'de İzzetbegoviç, Miloşeviç ve Tucman'ın katıldığı Yugoslavya Konferansı'nda, Vance-Owen Planı kâğıt üzerinde de geçerliliğini yitirdi. Owen'ın önerdiği ve Tucman ile Miloşeviç'in onay verdiği yeni plan, Bosna-Hersek'in etnik esasa dayalı üç millî devlete bölünmesini öngörüyordu. İlk plan taslağına göre toprakların yaklaşık % 50'si Sırp, % 30'u Hırvat, % 20'si Müslüman devletine düşecekti. Müslüman devleti coğrafî olarak bağlantısız iki birimden oluşacaktı: Bosna-Hersek'in merkezindeki Saraybosna-Tuzla-Zenice üçgeni ile Kuzeybatı'daki Bihaç bölgesi. Milliyetçi Sırp basınınca "Aliya'nın Paşalığı" adıyla anılarak Müslümanlara 'bahşedilen' bu mini-devlet ölçeği, Saraybosnalı profesör Zdravko Grebo'nun bir yıl önceki öngörüsünü doğruluyordu: "Kuzey Amerika'da Kızılderililer için yaptıkları gibi bir Müslüman rezervasyonu yaratmak istiyorlar. Müslümanların tek sanayii de turizm olacak. İnsanlar buraya Avrupa'nın yegâne yerli Müslüman-

BOSNA-HERSEK'İN BÖLÜNMESİNE İLİŞKİN CENEVRE GÖRÜŞMELERİNE SUNULAN SIRP-HIRVAT ORTAK PLANI

larını görmeye gelecekler..." "Cenevre Planı" olarak anılan bu yeni planda gerçi "esnek bir konfederasyon"dan sözediliyordu; ancak buradaki muğlaklık, gidişatın Bosna-Hersek'in "bir" ülke olmaktan çıkması yönünde olduğunu göstermekteydi. Saraybosna'nm statüsü belirsiz bırakılmıştı. Altı kentte oluşturulacak güvenli bölgelerden de bahis yoktu! Orta Bosna'da Müslümanların eline geçmiş olan bölgeler, başta Travnik, Hırvat devletine bırakılıyordu. Tucman, Hırvat tarafının, buralardaki Müslümanlara Adriyatik'teki Ploçe limanına gitme olanağı tanınacağını söyledi. Bu demeçlerin verildiği günlerde Orta Bosna'da Vares kenti çevresindeki köylerde ve Saraybosna yakınlarındaki Kiselyak kenti ile çevresinde Hırvat milisleri Müslümanları sürmeye başladı. Esasen Hersek'in Hırvat denetimine girmesini önemseyen Tucman, Sava nehrinin kuzeyindeki, savaştan önce

yaklaşık 300 bin Hırvat'ın yaşadığı bölgeyi de Sırplara bırakmaya hazırdı. Karadziç, Vance-Owen Planı uyarınca olacağı kadar çok sayıda değilse de, Sırp denetimindeki bazı yerleşimlerin Müslümanlara bırakılabileceğini bildirdi. Buna karşılık Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti parlamento başkanı Krayisnik ise, Sırp halkının Saraybosna merkezini istediği, aksi takdirde telâfi olarak başka bazı bölgelerin kendilerine verilmesi gerektiği kanısındaydı. Müslümanların Bihaç ile Saraybosna'yı birbirine bağlayan bir koridor talep etmeleri halinde, Sırp tarafı Sırbistan'a bağlanma talebiyle karşılık verecekti.

Cenevre Planı, Bosna-Hersek'teki Sırp Cumhuriyeti ile Hersek-Bosna devletlerini yasallaştırarak, her an "anavatanlarına" bağlanabilecekleri bir statüye kavuşturmaktaydı. 20 Haziran'da Karadziç ile Boban Karadağ'ın bir sahil kasabasındaki gizli buluşmalarında harita üzerinde konuştular. Karadziç bu buluşmadan sonra, Cenevre Planı'nın "Halklarının bir kısmını kurtarmak için Müslümanların son şansı" olduğunu söyledi. Haziran sonunda, Cenevre görüşmelerine katılmazlarsa, Müslümanlar "ülkenin sadece ikiye bölünmesini kabul etmek zorunda kalacaklar" tehdidini savurdu. Haziran'ın son haftasında Viyana'da Yugoslavya'nın bütün ülkelerinden gelen savaş karşıtlarının topladığı kongrede alınan "Bosna-Hersek'in çoketnili ve çokkültürlü yapısının korunması" çağrısı, umutsuz bir yakarış olarak kaldı.

Bu arada, Haziran ortasındaki yaklaşık bir haftalık durulmadan sonra çatışmalar yine şiddetlenirken, gettolaştırılan Müslüman bölgelerinde hayatta kalabilmek gittikçe daha zorlaşmaktaydı. 20 Haziran'da Gorajde halkı adına amatör radyocular tarafından iletilen bir açıklamada şöyle deniyordu: "Avrupa'nın ve dünyanın bize özsavunma hakkı tanımaması üzerine, artık sadece yaşama hakkımızın verilmesini talep ediyoruz." 19 Haziran'da Tuzla'daki Müslüman milis güçleri, Gorajde'ye dönük Sırp saldırılarının engellenmemesi halinde klor gazı kullanacaklarını duyurdular. Tuzlalı Müslümanlar 1992 Ekim'inde de Sırp kuvvetlerini caydırmak için klor gazı dolu depolardan oluşan barikatlar kurmuşlardı. Bosna-Hersek Müslüman yönetimi bu duyuruyu onaylamadı. Ancak İzzetbegoviç de 20 Haziran'da, Müslümanların "son çare" olarak kimyasal silaha başvurabi-

lecekleri tehdidini içeren bir konuşma yaptı. Batı basınında, BM askerî uzmanlarının, Müslümanların kimyasal silah tehdidinin ciddî bir sonuç doğuramayacağına, yani ancak blöf olabileceğine dair açıklamaları çıktı. Sonraki aylarda BM gözlemcileri, Tuzla civarındaki Müslüman birliklerinin sistematik biçimde olmasa da mevzii olarak kimyasal silah kullandığını ortaya çıkartacaklardı. Haziran'da, Gorajde çevresindeki kuvvetlerini Saraybosna yönüne kaydıran Sırp güçleri, Rogoj geçidini ele geçirerek Saraybosna-Gorajde bağlantısını kestiler. Böylece kuzeyden güneye Bosna'nın Doğu sınırını oluşturan Srebrenica-Zepa-Gorajde şeridinde kıstırılan 200 bin kadar Müslüman tamamen yalıtılmış oluyordu.

Cenevre görüşmelerinin Bosna-Hersek Müslüman toplumunda yarattığı umut kırıklığı, iç çekişmeleri yüzeye çıkarttı.

Hırvatistan diplomasisi, Fikret Abdiç'i İzzetbegoviç'in yerini almaya ve Cenevre Planı'nı kabul etmeye zorlamak için girişimlerde bulundu. Hırvatistan yönetimi zaten savaşın başından beri Abdiç'le iyi ve özel bir diyalog içindeydi. Bu rabıta, Abdiç ve ekibinin Müslüman kimliğinin daha az baskın olması yanında, bu ekibin egemen olduğu Bihaç bölgesi ile Hırvatistan'ın komşuluğundan kaynaklanıyordu. Bihaç, kültürel ve iktisadî olarak Bosna'nın Hırvatistan'la en alışverişli olan bölgesi idi - tarihsel olarak da öyleydi: 1. Dünya Savaşı'ndan önce buraya "Türk Hırvatistan'ı" deniyordu. *Slobodna Dalmaciya*, Temmuz'da, Abdiç'i "İzzetbegoviç'in din savaşından korkan ve milletini ölümden kurtarmak istene biri" diye tanımlayarak 'koltukluyordu'. İzzetbegoviç yanlıları ve İslâmcılar tarafından "Hırvatistan'ın beşinci kolu" olmakla suçlanan Abdiç'in tek dayanağı elbette Hırvatistan değildi. Herşeyden önce, Bihaç'taki 'beyliğinden' gelen ciddî bir gücü vardı. Bölgesinde gayrımüslim unsurların da desteğine sahipti ve Bihaç'ta Hırvat milis güçleri ile Müslüman ağırlıklı Bosna-Hersek Ordusu arasındaki işbirliği, Orta Bosna'daki Hırvat-Müslüman çatışmalarına rağmen bozulmamıştı. Abdiç İzzetbegoviç'e alternatif olmak için zemin yoklarken, Müslüman toplumunu saran karamsarlık ve savaş yılgınlığından da yararlanabileceğini düşünüyordu.

Cenevre Planı'na baştan itiraz etmeyen Abdiç, Hırvatistan televizyonunda, İzzetbegoviç'i "kişisel

yönetim"le suçlayan açıklamalar yaptı. İzzetbegoviç'e yönelik "kişisel yönetim" suçlaması, fazla dışa vurulmasa veya "kol kırılır yen içinde" adâbıyla bastırılsa bile, halk arasında da dolaşıyordu. Batı'nın Bosna-Hersek'te savaşa mahal vermeyeceğine güvenip Müslümanların gafil avlanmasına yolaçtığı eleştirisi, savaşın başından beri 'mırıldanılmaktaydı'. İlâveten, önemli politik kararlarda Haris Sladziç ve Eyüp Ganiç dışında kimseye danışmadığı için İzzetbegoviç'e bozulan pekçok Bosnalı politik ve yerel toplumsal önder vardı. Müslüman, Hırvat ve Sırp toplumlarının üçer temsilcisinden oluşan Başkanlık Konseyi'nin savaşın başından beri toplanmaması, "kişisel yönetim" suçlamasının bir başka dayanağı idi. Fiilî temsilî güçleri azalsa bile bu altı üye hukuken hâlâ Konsey üyesi idiler ve Konsey'deki varlıkları sembolik düzeyde de olsa çoketnili, çokkültürlü Bosna-Hersek tasarımına güç katıyordu. Haziran sonunda İzzetbegoviç'den "Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı" ile "Müslümanların önderi" konumları arasında seçim yapmasını isteyerek, bu çoğulcu tasarımın hâlâ geçerli olan ve İzzetbegoviç'in de diplomatik platformlarda müracaat ettiği hukukunu hatırlattılar. Bu altı üye, 22 Haziran'da Zagreb'de toplanan Başkanlık Konseyi toplantısında, varlıklarını Abdiç'i destekleyerek belli ettiler. Başkanlık Konseyi, üç Hırvat ve üç Sırp üye ile Abdiç'in yedi oyuyla, Cenevre görüşmelerine katılınmasını kararlaştırıldı. Tek red oyu Eyüp Ganiç'den geldi. Konsey'in dokuzuncu üyesi olan İzzetbegoviç, apar topar yapılan bu toplantıya oylama bittikten sonra yetişebilmişti! Abdiç, Başkanlık Konseyi'nin Hırvat üyesi Franyo Boras'ın bir aylığına İzzetbegoviç'e vekâlet edeceğini ve Cenevre'deki görüşmelere katılacağını ilan etti. Sızan bilgeler göre, İzzetbegoviç'in görevden alınması fikrine ise Konsey çoğunluğu karşı çıkmıştı. İzzetbegoviç, toplantıya katıldıktan sonra, Konsey'in Vance-Owen Plam'na bağlılığını vurgulayan bir karar çıkartılmasını sağladı. Abdiç, iki gün sonra Boras'ın İzzetbegoviç'e vekâlet edeceğine dair açıklamasını 'esnetti'; ve İzzetbegoviç'in savaş sonuna dek Cumhurbaşkanı olarak kalacağı açıklandı. Bu kritik günlerde, Genelkurmay Başkanı Rasim Deliç, onun imzasını taşımayan hiçbir emre uymayacağını bildirerek, İzzetbegoviç'e desteğini açıkladı. İzzetbegoviç de, bir Başkanlık Konseyi heyetinin, "sadece önerileri

dinlemek üzere" Cenevre'ye gitmesine karşı olmadığını bildirerek havayı yumuşattı. O hafta Cenevre'de yapılan toplantıdan sonra Abdiç, belki de referanduma gitmenin uygun olacağından sözetti. İzzetbegoviç Temmuz başında "öbür tercih sadece sonsuza kadar savaşsa" Cenevre Planı'nı çaresiz kabul edeceklerini söyledi. Abdiç'in Cenevre Planı'na 'yatma' eğilimi sergilemesine, İzzetbegoviç'in de Plan'a mecbur olunabileceği sinyalini vermesine karşılık, yönetimdeki şahinler kesinlikle taviz verilmemesinden yanaydılar. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Eyüp Ganiç'e göre, "ne ordumuz ne gençliğimiz ne de parlamentomuz bizi gettoya gömen Cenevre Planı'na evet diyebilir"di. Ganiç, Sırbistan ve Hırvatistan'ın iktisâden çökmek üzere olduğuna dikkat çekerek, "bir yıl daha dayanırsak, kazandık demektir" diyordu. Ganiç'in ve Ganiç'le iyi ilişki içindeki ordu komutanlarının "sonuna kadar savaş"tan yana tavır alması, ayrıca ABD'den ve Avrupa'dan Bosna'nın bölünmesine karşı hoşnutsuz sesler yükselmesinden devşirilen umutlar, İzzetbegoviç'i de şahinlere yaklaştırdı. 12 Temmuz'da Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi, Cenevre Planı görüşmelerine katılınması, ancak orada Bosna-Hersek'in bir federal devlet yapısına kavuşturulması doğrultusunda müzakere yürütülmesini benimsedi.

Temmuz takviminde, Cenevre Planı temelinde bir barış anlaşmasının oluşturulması için müzakerelerin yapılması yeralıyordu. Ancak Vance-Owen Planı gibi Cenevre Planı da, taraflarca üzerinde anlaşılan noktalarda bile 'bulutsu' bir mutabakattı. Kesinleştirilmesi ve belirsizliklerin giderilmesi için yürütülecek müzakerelere, fiilî durumu -haritayı- olabildiğince lehine çevirmiş olarak oturma kaygısı, bütün tarafların dikkatlerini cepheye vermelerine yolaçtı. Cenevre Planı'nın "Bosna'da barışı değil Owen, Karadziç ve Boban'ı kurtarmaya dönük bir girişim olduğunu" savunan Ganiç gibi, her üç tarafın şahinlerinin de Plan'ın adilliğine ve ciddiyetine inanmıyor olması, başlıbaşına çatışma eğilimini körükleyen bir saikti. Böylelikle, Temmuz boyunca çatışmalar şiddetlendi. Doğu Bosna'da (Srebrenica-Zepa-Gorajde şeridinde) kelimenin tam anlamıyla gettolaştırılan 200 bine yakın Müslüman yıldırıcı bir baskı altında hayatta kalma gayretini sürdürmekteydi. Haziran

sonunda Karadziç ve Boban'ın karşılıklı genel ateşkeste anlaşması üzerine, üç tarafın cephesinin kesiştiği kimi bölgelerde Sırp ve Hırvat kuvvetleri Müslümanlara karşı ittifak yaptılar. Orta Bosna'nın yukarı kesimlerinde, Zenice'nin kuzeyinde, Maglaj ve Tesanj'a beraber hücum ettiler. Yaklaşık 140 bin kişi bu bölgede muhasara altına alındı. Buna karşılık Bosna Ordusu Temmuz sonunda Orta Bosna'da yeni bir atak dalgası başlattı. Gornyi Vakuf ve Bugoyno kentlerini ele geçirdiler, Hırvat güçlerinin çekildiği Travnik'e de tamamen hakim oldular. 100 bine yakın Hırvat bu bölgeden göçe zorlandı. Bosna Ordusu ve Müslüman milisler Mostar'ın % 40'lık kesimine hakim oldular. Hırvat kuvvetlerini Neretva nehrinin Batı yakasına çekilmeye zorladılar. Ancak ardından Mostar'ın Hırvat güçlerinin kuşatması altına girmesi, burada sıkışan 55 bin Müslümanı açlık tehlikesiyle yüzyüze getirecek; Ağustos sonunda BM güçleri Mostar'a havadan ve karadan yardım ulaştıracaktı. Temmuz ortalarında Sırp kuvvetleri Saraybosna'ya hakim Byelasnica ve İgman tepelerini ele geçirdiler ve helikopterlerin de kullanıldığı yoğun bir bombardıman başlattılar. Bu, savaş başından beri Saraybosna'nın maruz kaldığı en vahim saldırıydı. Şebekelerin tahrip olması nedeniyle günlerce elektriksiz ve susuz kalan kentin Sırp güçlerinin eline geçmesi ihtimalinden söz edilir oldu. Bosna-Hersek Hükümeti, Saraybosna'ya yönelik yoğun saldırının kesilmemesi nedeniyle 23 Temmuz'da başlaması gereken barış görüşmelerini boykot etti. Sırp birliklerinin Saraybosna'ya hakim iki tepeden çekilmesi için BM ve diğer diplomatik odaklar baskı yaparken, ABD gerekirse tek başına askerî müdahalede bulunabileceği tehdidini savurdu. Cenevre görüşmeleri, Sırp güçlerinin tepelerden çekileceklerini taahhüt etmeleri üzerine 27 Temmuz'da başladı. Ancak Sırp birlikleri mevzilerinden çekilmediler ve 4 Ağustos'ta Saraybosna'yı yeniden yoğun bombardımana tuttular. O hafta, Bosna-Hersek Hükümeti geçici olarak Zenice'ye taşındı. Sırp güçleri İgman ve Byelasnica tepelerinden ancak Ağustos ayı ortasında çekildiler.

27 Temmuz'da başlayan Cenevre Planı müzakerelerinde, ilkin "Bosna-Hersek Birleşik Cumhuriyetler Birliği" Anayasa taslağı üzerinde duruldu. Taslağa göre Birlik'i oluşturacak üç etnik cumhuriyetin

askerî güçleri olmayacak -mevcutlar BM ve AT gözetiminde dağıtılacak-, bütün cumhuriyetlerde çifte vatandaşlık hakkı tanınacak ve bütün vatandaşlar Adriyatik kıyısındaki Neum kasabası ile Sava nehrine erişme serbestisine sahip olacaktı. Cumhuriyetler Birliği'nin Cumhurbaşkanlığı görevi, dönüşümlü olarak üç cumhuriyetin devlet başkanlarınca yürütülecekti. İzzetbegoviç Bosna-Hersek'in -konfederatif de olsa- bütünlüğünü sağlayacak merkezi mekanizmaların yetersizliğinden ve belirsizliğinden ötürü tepki göstermesine rağmen, bu taslağı imzalamaya razı oldu.

Owen-Stoltenberg ve sair Batılı diplomatlar, ABD'nin, Sırp güçlerinin İgman tepelerinden çekilmemesi halinde gerekirse tek başına müdahalede bulunma yönündeki tehdidinin sadece Cenevre görüşmelerinin yeniden başlamasını amaçladığım, "daha fazla birşey" ummaması gerektiğini İzzetbegoviç'e 'anlatarak' onu rıza göstermeye zorladılar. Batı dünyası veya diğer deyişle "uluslararası topluluk", Cenevre Plan'na Vance-Owen Planı'na olduğundan çok daha enerjik bir biçimde angaje olmuştu. Öyle ki, görüşmeler sırasında, Owen ile Stoltenberg'in sözcüsü John Mills'in ağzından hep Karadziç'in sarfettiği türden bir cümle çıkabilmiştir: "Müslümanlar kabul etmekle ölmek arasında seçim yapacaklar." Anayasa tasarısının ardından, 1 Ağustos'ta harita üzerinde konuşulmaya girişildi. İzzetbegoviç Bosna Müslüman Cumhuriyeti'nin, 2 milyondan fazla Boşnağın 'sığabileceği', "yaşayabilir bir cumhuriyet" olarak 'projelendirilmesi' için çaba gösterdi. Bunun için, Sırpların işgal ettikleri toprakların en az % 30'undan çekilmesini ve Müslüman cumhuriyetine en az % 35 toprak verilmesini sağlamaya çalıştı. Ancak, ellerindeki toprakların % 15'inden fazlasını veremeyeceklerini söyleyerek pazarlığa başlayan Karadziç sonuçta % 24'e kadar çıktı; böylece Bosna-Hersek topraklarının % 52'si Sırp, % 31'i Müslüman, % 17'si Hırvat cumhuriyetinde kalacak şekilde bölüştürülmesini öngören bir harita taslağı oluştu. Müslüman cumhuriyetinin Neum ile Ploçe'den Adriyatik denizine ve Brcko kasabasından Sava nehrine çıkışını temin etmek için bulunan formül, uluslararası denetime tabi karayolu koridorlarıydı. Bu iki çıkış noktasında Müslüman devletinin toprağa sahip olması üzerine görüşmeler tıkanırken; Ploçe'nin Hırvat belediye

başkanı, "Müslümanlara tek karış toprak vermeyeceklerini" açıkladı. Saraybosna'nın statüsü de zor halledilen bir sorun teşkil etti. İzzetbegoviç Saraybosna için, hiçbir etnik gruba özel hak ve kısıtlama getirmeyen açık şehir statüsü istemişti. Karadziç ise kentin ikiye bölünmesini, merkezin Müslümanların elinde kalıp, kenti çevreleyen banliyölerin -Müslümanlara Tuzla'ya çıkış için bir koridor verilerek- Sırp kenti olmasını talep etmişti. Bosna-Hersek Sırp parlamentosunda bu kent için düşünülen isim Principovo idi - Saraybosna'da Avusturya veliaht prensini öldürerek 1. Dünya Savaşı'nın başlamasına vesile olan Gavrilo Princip'in anısına: Principkent! Owen-Stoltenberg ikilisi, kentin ikiye bölünmesine razı olabilecek gibiydiler; ancak uluslararası medyanın ve aydın kamuoyunun Saraybosna'ya ilişkin 'yüksek duyarlılığı', onları frenledi. Sonuçta, Saraybosna'nın iki yıllığına BM denetimine girmesi üzerinde anlaşılarak, sorun ertelenmiş oldu.

Böylece geliştirilen Cenevre Planı, Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti parlamentosunda 28 Ağustos'ta 3 red, 14 çekimsere karşı 55 oyla kabul edildi. Konuyu üç gün boyunca görüşen Bosna-Hersek parlamentosu ise, 29 Ağustos'ta görüşmelere devam edilmek kaydıyla Plan taslağını reddetme kararı aldı. Bosna-Hersek parlamentosu, kurulacak Bosna Müslüman Cumhuriyeti'ne Adriyatik denizi kıyısında toprak sağlanmasını, Sırp tarafının etnik temizlik yaparak ele geçirdiği toprakların daha büyük bir bölümünden çekilmesini, kurulacak üç cumhuriyette azınlık toplumlarına politik haklar tanınmasını, Saraybosna gibi Banya Luka ve Mostar'ın da BM denetiminde açık şehir statüsü kazanmasını, ABD'nin Bosna-Hersek meselesinde askerî ve ekonomik angajmanının sürmesini talep etti. Cenevre Planı'nın yine akamete uğradığı Ağustos sonunda Mostar ve Gorajde'deki Müslüman gettolarına yönelik saldırılar yoğunlaştı.

Eylül'ün üçüncü haftasında uzlaşma yönünde önemli adımlar atıldı. 15 Eylül'de Tucman ve İzzetbegoviç bir ateşkes anlaşması imzalamasının peşinden, 21 Eylül'de iki cumhurbaşkanı Adriyatik'teki Neum kasabası ve Ploçe limanının 99 yıllığına müstakbel Müslüman cumhuriyetine bırakılması üzerinde anlaştılar. Aynı hafta içinde, İzzetbegoviç ile Bosna-Hersek Sırp

parlamentosu başkam Momcilo Krayisnik'in, Sırp ve Hırvat cumhuriyetlerine Sırbistan ve Hırvatistan'a bağlanmak için referandum düzenleme hakkı tanıyan bir gizli anlaşma imzaladıkları bilgisi 'sızdı'. Anlaşmaya göre, bu bağlanma hakkının kullanılması durumunda Bosna-Hersek devletinin tüzel kişiliği ve uluslararası platformlardaki temsil hakkı münhasıran Müslüman cumhuriyetine devrolacaktı. Bu anlaşma, çoketnili, çokkültürlü bir Bosna-Hersek tasarımını resmen ve nihai olarak gömen bir anlaşmaydı.

Öte yandan Orta Bosna'da Müslüman-Hırvat çatışmaları zaman zaman epey şiddetlenerek devam etti. Ekim sonunda Orta Bosna'da savaşın -açığa çıkartılan- en feci toplu kırımlarından biri gerçekleşti: Hırvat milisler Stupni Dol köyünde yarısı kadın ve çocuk, 100'ü aşkın insanı öldürdüler. Kasım başında, bu bölgedeki ikmal yollarını kesen Hırvat milislerinin denetimindeki Vares kendini Müslüman birlikler ele geçirdiler. Hırvat çoğunluklu olan kentte evler yağmalandı, kalan Hırvat siviller baskılarla karşılaştılar. Uzlaşma-çatışma 'diyalektiği', her düzeyde berdevamdı. Hırvat-Müslüman anlaşması, Müslüman yönetiminin Cenevre Plam'na yanaşması anlamına gelmedi: Eylül sonunda toplanan Bosna-Hersek parlamentosu, Cenevre Planı'nın bu haliyle benimsenemeyeceği kararını yineleyerek; Sırpların ele geçirdikleri toprakların daha fazlasını müstakbel Müslüman cumhuriyetine terketmeleri gerektiği şartını vurguladı. Bu arada Karadziç, Ploçe üzerine Hırvat-Müslüman anlaşmasının yapılmasının ertesi günü, Sırplara da Adriyatik'e çıkış hakkı ve imkânı tanınmasını isteyerek, genel uzlaşma sürecine bir diken daha batırmıştı. Kasım'da taraflar, başta yine Karadziç olmak üzere, üzerinde anlaşıldığı varsayılan hususlarda yeni talepler gündeme getirerek sinir harbini sürdürdüler. Kasım sonunda İzzetbegoviç denize ulaşmak için Hırvat tarafından geniş bir koridor talep etti. Karadziç, bir demecinde toprak talebini % 64'e çıkartıverdi; başka bir açıklamasında Saraybosna kendilerine verilirse Müslümanlara % 10'a kadar toprak bırakabilecekleri vaadini 'savurdu'; ardından başka bir seçenek olarak, "saf Müslüman" bir Saraybosna'ya karşılık olarak Gorajde'yi istedi. Kasım'ın üçüncü haftasında Müslüman ve Sırp tarafları arasında ilk kez

kapsamlı bir esir değişimi anlaşması yapıldı. Aynı hafta Sırp güçleri Saraybosna'ya çok ağır bir saldırı başlattılar. Yine Kasım'da, özellikle Orta Bosna'da mahsur kalan halka yardım için "insanî yardım koridorları" açılması ve açık tutulması meselesi dal budak sardı. 26 Ekim'de bir BM konvoyu sürücüsünün öldürülmesi üzerine yardım sevkiyatı bir süre durdu. Her üç taraftan milis güçleri, yardım konvoylarını engelliyor, rehin alıyor veya geçiş için haraç talep ediyordu. Yardım konvoylarına geçit verip vermemek, güç ve bölgesel egemenlik gösterisi olarak kurumlaşmaktaydı. Ancak gerek demeçlerin gerekse dinmeyen çatışmaların sunduğu kaotik manzara, Bosna-Hersek'in üçe bölünmesi nihai gerçeğini değiştirmiyordu. Aralık'ın üçüncü haftasında Owen-Stoltenberg nezaretinde Cenevre'de yürütülen müzakere turlarında Müslümanlar lehine küçük bir harita değişikliği yapıldı: Müslüman cumhuriyetine ayrılan toprak payı % 33.3'e, Hırvat cumhuriyetininki % 17.5'a çıktı, Sırp cumhuriyetinin toprak payı % 49.2'ye indi. Müslüman cumhuriyetinin yanısıra Sırp cumhuriyetine de, Adriyatik'e çıkış sağlayacak liman ve koridor imkânı verildi. Bu uzlaşma, ülkenin üçe bölünmesine dair nihai gerçeğin Bosna'ya tamamen hakim kılacak nihai adım olduğu izlenimini veriyordu; savaşın 'dinmesi' an meselesi gibi idi. "Mutlu son" olmayan bir son, üstelik tam da 'son' olmayan bir son, 'pek yakında'ydı: Bosna-Hersek'in bitişi hukuken belgelenecek; ve 'biten' ülke, hem -özellikle Orta Bosna'da- mevzii çatışmaların kangrenleşmesiyle, hem de her üç cumhuriyetteki derin iç gerilimlerle, bir 'süreklileşmiş iç savaş' ortamına mahkûm olacaktı...

Derinleşen iç çelişkiler

Ağustos ortasında Banya Luka'da düzenli ordu birlikleri savaşın 'imkânlarından' faydalanarak servetler edinen milis mafyasına karşı ayaklanıp kışlaları ele geçirmişler, Karadziç askerleri güçlükle yatıştırabilmişti. Sırp milis komutanları arasından türeyen savaş beylerinin giderek resmî-temsilî mercileri tehdit eden iktidar odakları haline gelmesi ve yönetimlerin savaşın 'kirli' şartlarında yarar umdukları bu çetelerle örtülü işbirliği yürütmeleri, Hırvatistan'daki savaşın başlamasından beri gözlenen bir olguydu. Banya Luka ayaklanması, bu olgunun, çatışmaların kesilmesini takiben Bosna Sırp toplumunda büyük sarsıntılar yaratacağının alâmeti idi.

Milis çetelerinin baskıcı güç odaklarına ve mafyavari yapılara dönüşme eğilimi, bu bölümde daha önce değinildiği gibi Müslüman toplumunda da gözleniyordu. Düzenli ordunun neredeyse sıfırdan inşa edilmesinin getirdiği zorunlulukla milis yapılarının hızla ordu birliklerine dönüştürülmesi nedeniyle askerî örgütlenmenin 'merkezkaç' güç oluşumlarına müsait bir karakter kazanması, çeteleşme/mafyalaşma için elverişli zemin yaratıyordu. Müslüman toplumunda en sivrilen çeteler, "Caco" lâkaplı Musan Topaloviç ve "Celo" lâkaplı Ramiz Delaliç'in önderliğindeki gruplardı. Delaliç ve savaştan önce gece kulüplerinde gitaristlik yapan Topaloviç, Saraybosna savunmasında 9. ve 10. dağ tugayı komutanlıklarını üstlenmişlerdi. Silahlı güçlerine dayanarak kentin bazı mahallelerini derebeylikleri haline getirmişler, haraç ve karaborsa mekanizmaları kurmuşlardı. Resmi çevrelerin "yurtsever mafya" muamelesi yaparak bir süre fiilen hoşgörüyle karşıladığı Caco ile Celo'nun halk üzerinde kurdukları büyük baskı, giderek halkın hükümete yönelik tepkisine dönüştü. Saraybosna'da halk arasında, hükümetin karaborsaya gözyumduğu, pay aldığı suçlamaları duyulmaya başlandı; böylelikle kentteki sefaletin artmasından bizzat sorumlu olan hükümetin, uluslararası medyada 'kullanmak' için bu sefalet görüntülerine ihtiyaç duyduğu mealinde sert eleştiriler yöneltenler oldu. Hükümet, 1993 Temmuz'unda, Caco'ya göre daha palazlanmış olan

Celo çetesine karşı bir polis operasyonu düzenledi. Çok sayıda polisin ölümüyle sonuçlanan bu operasyon başarısız oldu. Ekim sonunda Bosna-Hersek Başbakanlığına getirilen eski Dışişleri Bakanı Sladziç, Caco ve Celo mafyalarına karşı askerî birliklerin de desteğiyle daha kapsamlı bir operasyona girişti. Topaloviç kaçmaya çalışırken öldürüldü, Delaliç ve onunla birlikte 300'e yakın kişi örgütlü savaş suçu işledikleri gerekçesiyle tutuklandı. Sladziç hükümetinin merkezi otoriteyi tesise dönük bir başka adımı, düzenli ordu içinde de görece özerk hareket eden, yerel halk desteği güçlü komutanlardan, eski Genelkurmay Başkanı Sefer Haliloviç, Mostar komutanı Arif Pasaliç ve Bihaç komutanı Ramiz Drekoviç'i görevden alması oldu. Bu makamı bir yıldır sadece kâğıt üzerinde işgal eden Hırvat Akmadziç'in yerine Sladziç'in başbakanlığa getirilmesi, Bosna-Hersek hükümetinin sadece içe değil dışa dönük olarak da daha 'sıkı' bir politikaya yönelmesi anlamına geliyordu. Sladziç, hükümetini "savaş hükümeti" olarak tanımladı; yaklaşan kışta insanların soğuk ve açlıktan korunmasını sağlamanın yanında orduyu güçlendirmenin ve silahlanmanın öncelikli hedefleri olduğunu belirtti. Aynı günlerde, Ganiç'e çok yakın olan eski Genelkurmay Başkanı Haliloviç "savaşın daha dört yıl süreceğini" söylüyor, Genelkurmay'ın resmî sözcüsü Nerzuk Curak "Bosna'nın kaderini belirleyecek muharebelerin 1995 baharında yaşanacağını" açıklıyordu! Bosna Genelkurmay'ının 1994 ilkbaharı için kapsamlı bir harekât planladığı bilinmekteydi.

Müstakbel Müslüman Bosna cumhuriyetinin politik ve ideolojik çehresine dair tartışmalar da yoğunlaşmaktaydı. Bir bakıma, Müslüman topluluk önderlerinin Bosna'nın Osmanlı egemenliğinden çıkışından sonraki birkaç onyıl boyunca, Avrupa'yla/Batı'yla bütünleşmek ile İslâmî kimliğe yaslanmak arasında yaşadıkları ayrışmanın (bkz. 1.Bölüm) yeniden doğuşuydu bu... Bosna-Hersek'te bilhassa kentli nüfusta, 'yalın' haliyle veya özgül bir Bosnalı (özellikle Saraybosnalı) kimliği üzerinden hattâ İslâmî kültür vetiresiyle özdeşleşilen Avrupalı/Batılı kimliğinin baskın olduğu, 1.Bölüm'de vurgulanmıştı. Bu durum özünde değişmiş değildi. Mamafih, bu bölümde değinildiği gibi, savaş şartları ve yasal Bosna-Hersek devletinin bütünlü-

güne sahip çıkmadığı için Batı'ya duyulan büyük öfke, "İslâmî uyanış"a ivme vermişti. Savaş içinde askerî ve politik örgütlenmelerini geliştiren İslâmcıların, kurulacak Müslüman cumhuriyetinde daha güçlü, daha atak ve daha radikal bir çizgi izlemeleri muhtemeldi. Toplumsal-kültürel hayatta İslâmî kimliğin tahakkümüne dayalı otoriter bir politika eğilimi, sadece *Muslimanske Snage* gibi radikal odaklarda değil DEP'in kimi kesimlerinde de gözleniyordu. İslâmcıların toplumsal hegemonya stratejisinde öncelikle gözlerini diktikleri yer, "kozmopolit" Saraybosna idi. 1993 sonbaharına girilirken, Saraybosna'da 'has' Müslüman bir çoğunluk yaratmayı amaçlayan iki yasa tasarısı hazırladılar. Bunlardan birisi, savaş sırasında Saraybosna'yı terkedenlerin kente yerleşmek üzere geri dönemeyeceklerini hükme bağlıyordu. Diğeri yasa tasarısı, göçmen sorununu çözme gerekçesiyle hazırlanmıştı: Saraybosna konutlarında kişi başına yaşam alanının 20 metrekareden fazla olmamasını, kişi başına 20 metrekareyi aşan dairelere göçmenlerin yerleştirilmesini öngörüyordu. Bu yasa tasarısı, İslâmcıların, kendilerine uzak duran -ve görece geniş konutlarda yaşayan- orta sınıfların ve Hırvat ve Sırp nüfusun evlerine 'elkoymayı' amaçladığı, ayrıca radikal İslâmcı hareketin etki alanına girmiş veya girmeye amâde olan umutsuz ve militanlaşmış göçmenleri Saraybosna'da 'konuşlandırarak', nüfus ve güç dengesini lehlerine çevirme taktiği olarak yorumlandı. Tepkiler karşısında bu tasarılar yasalaşamadı. Radikal İslâmcı hareketin baskısı, doğal olarak çok sayıda Saraybosnalı Hırvat ve Sırp'ı tedirgin etti; 1993 sonlarında kentten tahliye edilenler arasında, yaşlıların ve çocukların yanısıra, göçe zorlanan veya kendilerini göçe zorlanmış hisseden Hırvatlar ve Sırplar da bulunuyordu.

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin ve Müslüman toplumunun çok önemli bir başka 'iç' meselesi, Bihaç'ta Fikret Abdiç'in izlediği politikanın, hükümetin ve İzzetbegoviç'in politikasından tamamen kopmaya doğru gitmesiydi. Haziran'da Cenevre Planı tartışmalarıyla birlikte su yüzüne çıkan ayrılık, gittikçe derinleşti. Abdiç, Cenevre Planı'na verdiği onay doğrultusunda hareket etmeyi sürdürdü; 'kendi' bölgesinde çatışmaların fiilen kesilmiş olmasından da yararlanarak,

savaşın sona erdiği varsayımıyla davrandı. Bu tutumun en ilginç örneği, Abdiç'in Ağustos sonunda Banya Lukalı Sırp yöneticilerle müzakere ederek, bir ekonomik "beraber yaşama" projesine öncülük etmesiydi: Bu projeyle Tuzla'dan Banya Luka üzerinden Bihaç'a uzanan bir elektrik şebeke hattı işletmeye geçti. İkisi Müslümanların ikisi Sırpların denetimindeki nakil istasyonlarınca denetlenen şebekeyle, yaklaşan kışta hem Banya Lukalıların hem Bihaçlıların enerji sorunu halledilmiş oluyordu. Cenevre Plam'na ve Sırpların tavizlerinin asgarî düzeyde kaldığı bir uzlaşmaya karşı direnen Bosna-Hersek hükümeti, Abdiç'in bu gibi emrivakilerine ve Cenevre Planı'na verdiği şartsız onaya "ihanet" suçlamasını yöneltiyordu. Abdiç'in çizgisi, politik ve hukukî veçhelerinden öte, Sırplarla işbirliğine yönelmekteki 'rahatlığı' nedeniyle ahlâki yönden mahkûm edilmekteydi. Bilhassa İslâmcı çevrelerde büyük bir öfke büyüdü ve Abdiç, "komünist eskisi" vasfıyla, bir düşman figürü gibi resmedilmeye başlandı. Saraybosna ile Bihaç'ın kopuşu, Eylül sonunda bir tür resmiyet kazandı: Abdiç, 2200 kilometrekarelik Bihaç bölgesinin, "Batı Bosna" adıyla özerkliğini ilan etti. Bu tek yanlı özerklik ilanı Bosna-Hersek yönetimince tanınmadı ve İzzetbegoviç Fikret Abdiç'in Başkanlık Konseyi'nden ihraç edildiğini açıkladı. Abdiç, İzzetbegoviç'i Bihaç halkına sıkıyönetim uygulamak ve iradesini gaspetmekle suçlayarak, halkı "bu askerî diktatörlüğe" karşı direnmeye çağırdı. Bosna ordusunun bölgedeki birçok birimi Abdiç'e bağlı kuvvetlere katıldı. Hırvat milisler de "Batı Bosna Özerk Bölgesi Ordusu"na sadık kaldılar. Buna karşılık İzzetbegoviç Abdiç'e "bölücülük" ve "Müslümanlar arasında ihtilâf çıkartarak Zagreb ve Belgrad'ın emellerine hizmet etme" suçlamasını yöneltti. Ekim başında Bosna-Hersek hükümetine bağlı askerlerle "Batı Bosna" kuvvetleri arasında cereyan eden ve 10'dan fazla insanın öldüğü çatışmalardan sonra, Abdiç'e bağlı kuvvetler bölgenin büyük bölümüne hakim oldular. Velika Kladusa merkezli kuzey kesimini (Bihaç'ın yaklaşık % 40'ı) Abdiç'e bağlı kuvvetler, Bihaç kenti ve çevresini ise Bosna Ordusu denetliyordu. Ekim sonunda Fikret Abdiç savaşı resmî olarak da bitiren radikal bir adım attı: 20 Ekim'de Boban'la, 21 Ekim'de Belgrad'da Miloşeviç ve

Karadziç'le Batı Bosna Özerk Bölgesi adına -kendi ifadesiyle "nihai barışı" sağlayacak- barış anlaşmaları imzaladı. Abdiç, bu anlaşmalarla, Cenevre Planı'ndan daha ileri kazanımlar sağladığını söyleyerek münferit hareketinin isabetliliğini savundu. Boban-Abdiç anlaşmasıyla, Batı Bosna vatandaşlarına Hırvatistan'ın Rijeka limanına serbest ulaşım hakkı tanınmıştı. Karadziç-Abdiç anlaşması ise, Sırp güçlerinin hakimiyetinde bulunan ve Cenevre Planı'nda Sırp toprağı olması öngörülen -Bihaç'ın güneyindeki- Bosanski Krupa'nın, kısmen veya tamamen Batı Bosna Özerk Bölgesi'ne verilmesini içeriyordu. Abdiç Batı Bosna'nın serbest ticaret bölgesi olacağını ve resmî para birimi olarak Alman Markı kullanılacağını açıklayarak, Doğu Bosna'daki Sırpların Bihaç'a pasaportsuz giriş-çıkışına izin verdi. Böylece Sırp hakimiyetindeki Banya Luka merkezli Doğu Bosna ile Sırp güçlerinin Hırvatistan'da hakim olduğu Krayina bölgesi arasındaki irtibat rahatlıkla yürütülür hale geldi. Abdiç, kendisini 'büyüten' tarım sanayii komleksi Agrokomerc'in kimi birimlerini yeniden üretime geçirme imkânı buldu. Abdiç'i uzlaşmacı çizgisinde, Bosna-Hersek hükümeti denetimindeki topraklardan 200 kilometre uzakta küçük bir bölgede yatılılmış olmanın çıkışsızlığı bir nedense; politik kişiliğine hakim olan teknokrat pragmatizmi belki onun kadar önemli olan diğer nedendi. Abdiç'in, Batı Bosna'yı serbest ticaret bölgesi olarak örgütleyip "Singapur gibi yapmak"tan sözedişindeki heyecan, pragmatist işletmeci mantığının onun zihniyetindeki belirleyiciliğinin göstergesiydi. Birçok Boşnak, Abdiç'in bu heyecanıyla ve küçük, yalıtılmış Bihaç için çizdiği olağanüstü vaadkâr ekonomik gelecek tasarımlarıyla dalga geçmek için, Bihaç'ı "Babo'nun (Baba'nın) ülkesi" diye adlandırmıştır! Ancak çatışmaların durmasını sağlamasının ve 'halkının' hayatî ihtiyaçlarını karşılamayı başarmasının, "Babo"nun Bihaç'taki paternalist otoritesine ciddî bir kitle desteği kazandırdığını kaydetmek gerekir...

1993 sonuna gelinirken, gıda stoklarının erimesi, ulaşım ağındaki ağır tahribattan ötürü yardım iletme koşullarının zorlaşması, insanların bünyelerinin alabildiğine güçsüz düşmesi (BM uzmanlarına göre yetişkinler ortalama 18 kilo zayıflamıştı) vb. nedenlerle, Bosna'nın muhasara altında gettolaşmış ke-

simlerinde bu kışın önceki kışla kıyaslanmayacak kadar dayanılmaz olması bekleniyordu. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin saptamalarına göre, geçen kışa girilirken barınaksız ve acil gıda yardımına muhtaç durumdaki Bosnalıların sayısı 1.6 milyon iken, 1993/94 kışına girilirken bu rakam 2.7 milyondu. Hal böyleyken, komutanların 3-5 yıl sürecek bir savaştan sözetmeleri; Bosna-Hersek yönetimindeki şahinlerin en radikal sözcüsü olan Ganiç'in bir yıl daha dayanıp zafer kazanmaktan dem vururken "bir yıl dayanma"nın insanî bedelini "bu kış % 10'umuz ölür, geri kalan yaşar..." diye müthiş bir soğukkanlılıkla telâffuz edebilmesi, insanları doğal olarak irkiltiyordu. Bu tepki öncelikle İzzetbegoviç'e yönelmekteydi. 8 Temmuz'da "sonsuza kadar savaş" seçeneği karşısında Cenevre Planı'nı kabul edeceklerini açıkladıktan sonra şahinlerin baskısına teslim olması nedeniyle, sivil halkın geniş kesimleri Cumhurbaşkanı'na tepki duyuyordu. Cenevre müzakerelerinde % 3 ilâ 4'lük ilâve toprak talebindeki inadın saçma olduğu söyleniyordu; İzzetbegoviç'in ısrarının, Neum'da Tito tarafından parti ileri gelenleri için yaptırılmış olan villaları elde etme arzusundan kaynaklandığı gibi ağır ithamlarda bulunanlar vardı.

Nitekim Ekim sonunda Tuzla'da da hoşhutsuz sesler yükselmeye başladı. Tuzlalı Müslüman önderlerden Fadıl Haniç, bölgede İzzetbegoviç'e büyük tepki olduğunu ve özerklik taleplerinin dillendirildiğini açıkladı.

"İnsanî boyut": toplu kırımlar, toplama kampları, mülteciler, kültürel yıkım

Stratejik askerî gelişmeler ve Bosna-Hersek'in sanayi altyapısının yaklaşık % 80'inin harap olması bir yana, ülkedeki çatışmaların ve özellikle Sırp güçlerin saldırılarının yolaçtığı insanî felâket, korkunçtu. 1992 yazsonunda, Bosna'da yaşayan insanların yaklaşık yarısının (2 milyona yakın insan) göçe zorlandığı hesaplanıyordu. 1994'e gelinirken, çatışmalarda ölen ve kaybolan insan sayısı 150 bini aşmıştı (Bosna-Hersek hükümetine göre bu rakam 200 binden fazlaydı). İnsan hakları kuruluşları, 2. Dünya Savaşından beri Batı dünyasında yaşanan en korkunç sistematik insan hakkı ihlâllerinin ve canavarlıkların görüldüğünü kaydettiler. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 10-12 Ağustos 1992'de tarihinde ilk kez Bosna-Hersek için olağanüstü olarak toplandı.

Bosna-Hersekliler için belki de en büyük travma, saldırının, cinayetin, işkencenin, eziyetin düne kadar içiçe yaşadıkları komşularından, iş arkadaşlarından gelmesi oldu. Saraybosnalı Yahudi hekim Milan Stern, iyi dostu olan bir Sırp cerrahın, kliniğindeki taşıyabildiği bütün donanımı çalıp, götüremediklerini tahrip ederek bir gecede kaçıp gitmesi karşısında yaşadığı dehşeti hikâye ediyor; bu cerrah, çok geçmeden Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin Sağlık Bakanı olmuştu!

Sırp askerî güçleri ve özellikle Çetnik milisleri, ele geçirdikleri hemen her yerde toplu kırımlar gerçekleştirmişlerdi. Doğu Bosna'da insanlar derhal, kitleler halinde, köylerinde öldürülmüştü. Kuzey Bosna'da cinayetler, daha çok insanların götürüldüğü toplama kamplarında gerçekleştirilmişti. Batı Bosna'da Sırp güçleri içinde, esirlerin askerî yargıya teslim edilmesini talep eden unsurlarla tenkil yanlısı radikaller arasında ihtilâf çıkmış; sonuçta duruma hakim olan radikaller toplama kamplarında toplu kırımlar gerçekleştirmişlerdi. Bulunan en büyük toplu mezar, Travnik yakınlarındaki bir dağlık arazideydi: burada 3 bin kadar ceset yatıyordu. 2. Dünya Savaşı içindeki iç savaşta Çetnikler Foça'da 8 binden fazla Müslümanı öldürerek Drina nehrine atmışlardı. 1992 yaz başında, Drina nehrinde yine, Fo-

ça'da ve Vişegrad'da öldürülen insanların cesetleri yüzdü. Tanıklar, 30 bin nüfuslu Vişegrad'da, kaçabilenler dışında genç erkek nüfusun tamamının kurşuna dizilerek Drina Köprüsü'nden nehre atıldığını anlattılar. Sayısız vahşet hikâyesi vardı. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın düzenlediği bir rapora göre 21 Mayıs'ta Zvornik'te Sırp milisler, yaralılarına yer açmak için, hastanede yatan 36 yetişkin ve 27 çocuğu öldürmüşlerdi. Bu olaya tanık olan bir Sırp cerrah akli dengesini yitirmişti.

Cinayetler özellikle genç nüfusu hedef aldı. Genç erkeklerin öldürülmesi ve genç kadınların ırzına geçilmesi, Bosna-Hersek'te Sırp olmayan nüfusun ve özellikle Müslümanların kökünü kurutmaya dönük bir 'strateji' idi. Müslüman ve Hırvat toplumlarının aydınları ve din adamları da öncelikle öldürülenler arasındaydı. 1992 yazında, 37 imamın öldürüldüğü, 35'inin toplama kampına kapatıldığı, 300'ünün ülkeden sürüldüğü saptanmıştı.

Temmuz sonunda, uluslararası

uluslararası politika mercilerine karşı Yugoslavya bunalımı boyunca duyulan güvensizliği boyutlandıran vakalardan biriydi. Ağustos başında Bosna-Hersek Kızılhaç'ının da dahil olduğu beş hükümetler-dışı kuruluşun Birleşmiş Milletler'e sunduğu rapora göre, 94'ü Bosna topraklarında, 11'i Sırbistan ve Karadağ'da olmak üzere, Sırp güçlerinin denetiminde toplam 105 toplama kampı vardı. Bu kamplarda büyük çoğunlukla Müslüman, 120 bin esir bulunuyordu; 12 bin esir ise öldürülmüştü. Çeşitli uluslararası insan hakları örgütlerinin ortak vargısı, sadece Omarska, Luka-Brcko ve Keraterm kamplarında 6500 civarında insanın öldürüldüğü yolundaydı.

medyayı, Sırp askerî güçlerinin kurduğu toplama kamplarına ilişkin bilgiler kapladı. Kaçabilen bazı esirler, kamplara dair korkunç şeyler anlatıyorlardı. Bazı insan hakları örgütleri, Birleşmiş Milletler'in ve Uluslararası Kızılhaç'ın bu kampların varlığını Temmuz ayının başında tespit ettiğini ama yaklaşık bir ay boyunca kamuoyuna açıklamadığını da ortaya çıkardılar. Bu gözyumma olayı, hükümetlere ve

Edinilen bilgiler uyarınca en korkunç kamp, Prijedor kenti yakınındaki Omarska kampıydı. Anlatımlara göre Omarska'da insanlar açık havada omuz omuza, sırt sırta kafeslerde tutuluyor, günde kişi başına 100 gram ekmek veriliyor, günde iki kez dayaktan geçiriliyor ve böylece "kurşun harcamaksızın"

öldürülüyorlardı. Omarska hakkında anlatılanların bazıları, BM araştırmalarınca da doğrulandı. 6 Ağustos'ta Independent Television News'dan televizyoncuların yaptığı, dikenli teller arkasında açlıktan ve işkenceden erimiş insanları gösteren çekimler, Omarska'nın dehşet verici nâmını görselleştirerek bütün dünyaya yaydı. Bu manzara Omarska'nın Sırplarca boşaltılarak 'temizlenmiş' haliydi, esirler askermilis gözetmenlerden korktuklarından hiçbir şey söyleyememişti; ama görüntünün korkunçluğu, olmuş olanlara dair, seyredenlere fikir vermeye yetiyordu. Omarska'nın bulunduğu Prijedor'da 34 bin esirin barındırıldığı 13 kamp vardı. Kuzeybatı Bosna'daki bu kent, "etnik arındırma" stratejisinin en "arı" örneğiydi: Savaştan önce bölgede yaşayan 120 bin insanın % 44'ü Müslüman, % 42.5'u Sırp, % 5.7'si "Yugoslav", % 5.6'sı Hırvat, % 2.2'si Rutenyalı, Ukraynalı ve İtalyan iken, 1992 sonbaharında Sırp olmayanların sayısı 3.000'e düşmüştü. Kentin Müslüman belediye başkanı Muhamed Cehayiç ile yakalanan bütün öğretmenler ve hekimler toplama kamplarında öldürülmüştü. Omarska'nın yanısıra, Bosna-Hersek'in Kuzeybatı'sında, Hırvatistan sınırındaki Brcko kampında kırım yapıldığına, gençlerin burunlarının ve cinsel organlarının kesildiğine ve boyunlarının koparılarak kanlarının Sava nehrine akıtıldığına dair anlatımlar mevcuttu. Omarska veya örneğin

Trnopolye toplama kapmında müslüman tutsaklar

Trnopolye, Batı Bosna'da ve Hersek'te bulunan, Batı basınının ve Kızılhaç'ın ziyaretine sıkı gözetim altında bile olsa izin verilen kamplardı. Omarska'nın dünyada saldığı dehşet üzerine, Sırp yönetimi bazı kampları uluslararası incelemeye açmıştı. BM yetkilileri, inceleme imkânı buldukları kampların, çok ağır şartlarına rağmen, "toplama kampı" veya "tenkil kampı" olarak tanımlanamayacağı kamsındaydılar. Anlatılanlara ve korkulana göre, asıl zulüm ve vahşet, hiçbir 'yabancı'nın giremediği Doğu Bosna'daki kamplarda yaşanmış ve yaşanıyordu. Kimi BM yetkilileri, Bosna-Her-sek'te, çeşitli milis gruplarının 'özel' esir kampları bulunduğuna; asıl zulmün, sayısı 500 kadar tahmin edilen bu gayrıresmî kamplarda yaşandığına kani idiler.

Toplama kamplarının ortaya çıkması, Sırp tarafını uluslararası politika ve kamuoyu nezdinde çok zor duruma düşürdü. Teşhir olan Omarska kampı, Ağustos başında kapatıldı. Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti ve Sırbistan yönetimleri, esir kamplarına ilişkin bilgilerin çarpıtıldığını anlatmaya giriştiler. "Esir kamplarının değil Cenevre Anlaş-

ması hükümlerine uygun askerî hapishanelerin sözkonusu olduğunu" belirttiler; sayısı 13 olan bu hapishanelerde 8-10 bin savaş esiri vardı. SDP önderi Karadziç, Batılı basın organlarının kendisiyle yaptığı mülakatlarda, Omarska ile ilgili filmlerin kendisini de dehşete düşürdüğünü belirtti (*Der Spiegel*'e, "böyle şeyler yapmanın hiç gerekmediğini" söyledi).

Sırbistan ve Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti sözcüleri, Müslümanların kurduğu esir kamplarının (veya "askerî hapishanelerde") ve buralarda Sırplara yapılan zulmün hiç gündeme getirilmemesini kınadılar. Karadziç, kuşatma altındaki Gorajde'de 3 bin Sırp'ın rehin tutulduğunu iddia etti. Sırp sözcüler, Saraybosna'da da Sıplara yönelik korkunç cinayetler işlendiğini söylüyorlar. Tarafsız kaynaklara göre, Bosna-Hersek'te Sırp denetimindeki kamplar dışında, Müslümanların denetiminde 8, Hırvatların denetiminde 2 kampın varlığı saptanmış. Bu kamplardaki koşullara ilişkin etraflı bilgi yok. Ancak buralarda barındırılan esir sayısının bini ancak geçtiği sanılıyor ve esirlerin öldürüldüğüne dair bir veri yok.

Yugoslavya iç savaşı, 2. Dünya Savaşından beri Batı dünyasının yaşadığı en büyük toplu göç dalgasına yolaçtı. Yaklaşık 2.5 milyon insan savaştan kaçmak için göç etmek zorunda kaldı. Bunların 1.5 milyondan fazlası Bosna-Hersek'teki savaştan kaçanlardı ve onların da çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. Erkeklerin çoğu savaşmak için yurtlarında kaldığı veya -örneğin Bosna-Hersek ile Hırvatistan arasındaki sınırda Hırvat milislerince- alıkonduğu için, aileler bölündü. Göç yollarındakilerin yaklaşık 250 bini çocuktu. İnsanlar, genellikle yanlarında en fazla bir küçük bavulla, gidecekleri belirli bir yer olmadan, sadece oradan uzaklaşmak için can havliyle göç yoluna döküldüler. İnsanların neresi olursa olsun herhangi bir yere gitmeye razı hale geldiği bu acı durum, gidilecek herhangi bir yer bulmanın da zorlaşmasıyla, daha da katlanılmazlaştı. 2.5 milyon insanın 2 milyondan fazlası "eski" Yugoslavya içinde kalıyor - veya dolanıyordu. 1992 yazında, Hırvatistan'da yaklaşık 700 bin, Slovenya'da 63 bin, Makedonya'da 30 bin mülteci barınıyordu. Çoğunlukla Sırp ve Karadağlı kökenliler olmak üzere, 382 bin insan Sırbistan'a, 50 bin insan Karadağ'a sığınmıştı. Yaklaşık 1 milyon insan, sığınacak yer bula-

'Savaş oyunları'... Mostar'da çocuklar... Saraybosna varoşlarında Sırp milisler

madan, Bosna-Hersek içinde oradan oraya göçmekteydi. Bu 1 milyonluk kitlenin önemli bir bölümü, 'dışarda' gidecek yeri olmadığından değil, kendilerini kuşatan askerî çemberleri yaracak delik bulamadığından dolayı savaş bölgesinde mahsur kalmıştı. Mülteci kitleleri, gerek "yeni" Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerin, gerekse Makedonya, Slovenya ve Hırvatistan gibi "eski" Yugoslavya cumhuriyetlerin ekonomileri üzerinde dayanılması güç yükler oluşturdular. Özellikle 700 bin mülteci barındıran Hırvatistan, çok ağır yük altındaydı. Bütün bu ülkelerde mülteciler çoğu durumda açık havada, park gibi

yerlerde barınıyor, dilenmek zorunda kalıyorlardı. Yugoslavya dışındaki ülkelere geçebilen mültecilerin sayısı 500 binin altındaydı. Bosna-Hersek ve özellikle Hırvatistan'daki yığılmanın temel nedeni, Batı Avrupa hükümetlerinin bu mülteci kitlesinin Avrupa'yı kaplamasını önlemeye, "eski" Yugoslavya içinde bloke etmeye çalışan politikası idi. Bu politikaya ve sonuçlarına kitabın 4. Bölümünde değiniliyor...

Bosna-Hersek'te yaşanan barbarlığın bir başka veçhesi, kültürel yıkımdır. 1993 başı itibarıyla 620 caminin yıkıldığı saptanmıştı. Ayrıca çok sayıda medrese, mescit, dini eser dolu kütüphane, tarihi 16. yüzyıla kadar geri giden Osmanlı eseri yıkıldı. Bosna'nın en eski camisi olan, 1448'de inşa edilmiş Ustikolina Camii, Foça'daki 1540'dan kalan Alaca Camii, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Camii (1530'dan kalma), Ali Paşa Camii, tahrip edilen camilerin en önemlileriydi. Saraybosna'da beşbini aşkın elyazması eseri ve 16.-19. yüzyıla ait binlerce belgeyi barındıran Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi, 1530'dan kalma Gazi Hasrev Bey Kütüphanesi, yaklaşık 3 milyon kitaplık Saraybosna Üniversitesi Kütüphanesi yerle bir oldu. "Camiler kenti" diye bilinen ve Yugoslavya'daki İslâm kültür mirasının en önemli merkezlerinden olan Mostar harabeye döndü. Mostar'da 1977'de kurulan *Stari Grad Enstitüsü*, titiz araştırmalar ve halkın da katıldığı toplantılar yaparak, tarihi kent merkezini 16. yüzyıldaki

özellikleriyle korumaya dönük aktif bir proje geliştirmişti. Mostar, uluslararası mimarlık çevrelerince çok başarılı bulunan bu projeyle 1986'da Ağa Han Mimari Ödülü'nü kazanmıştı. Eski Belgrad Belediye Başkanı, dünyaca ünlü Sırp mimar Bogdan Bogdanoviç, "Bosna'nın tarihi uygarlığına karşı yapılan tahribat, bunu yapan ordu için ve milletim için bir utançtır" demiştir. Tahrip olan, sadece Osmanlı ve İslâm eserleri değildi. Bosna-Hersek'te 350 kadar Katolik kilisesi de yıkıldı. Dalmaçya'nın tarihsel kenti Dubrovnik, Hırvatistan'daki iç savaşta ciddî biçimde tahrip edilmişti; Bosna-Hersek'teki savaş sürerken de zaman zaman Çetniklerin saldırısına uğradı. Dubrovnik 7. Yüzyılda kurulmuş bir kentti ve yüzyılların mimari zenginliğini, kültür mirasını sadece müzelerinde değil canlı dokusunda da barındırıyordu.

Tecavüzler

Bosna-Hersek'te onbinlerce Müslüman kadına sistematik olarak tecavüz edildiğine ilişkin anlatımlar, 1992 yazında ilk duyulduğunda, inanılması güç bir iddia olarak kuşkuyla karşılandı. Ama sonra, çeşitli uluslararası ve tarafsız kaynaklar 30 ilâ 70 bin kadına tecavüz edildiğini üzerinde birleştiler. Bosna-Hersek Hükümeti, 1993 Mart'ında 13 bin Müslüman kadının tecavüze uğradığını belgelemiş durumdaydı. Zagreb'teki Bosnalı kadın mülteci örgütü *Tresnyevka*, esir kadınların fahişeliğe zorlandığı 17 genelevin varlığını saptadı. Bu tecavüzlerde, savaş ortamının kontrolsüzlüğünün, Sırp ordusunda alkol kullanım oranının yüksek, özellikle milislerde disiplinin alabildiğine gevşek olmasının da payı yok değildi. Fakat bunlar salt 'kontrolsüzlükten' kaynaklanmayan, sistemli eylemlerdi. Tecavüzlere sadece gözyumulmuyor, hem düşmanı aşağılayıcı bir eylem olarak, hem de kimi askerlerin ve milislerin saldırılar sırasında söylediği gibi "Bosna'ya Sırp tohumları

ekme" 'planının' parçası olarak tecavüz teşvik ediliyordu. Bir Sırp asker *Newsweek* Dergisine, milis komutanlarının, askerlere esir kadınları "sunduklarını", kadınların ırzlarına geçmeye yanaşmayanları silahla tehdit ettiklerini anlattı. Çeşitli mağdurelerin anlatımlarına göre, kimi yerlerde Sırp Ordusuna bağlı askerler, kadınları Çetniklerin silsile halindeki tecavüzlerinden korumaya çalışmıştı. Anlaşılan, "Müslüman nüfusun kökünü kurutma" stratejisi doğrultusunda bütün kadınlara tecavüz edilmesi gibi bir fiilî plan vardı; Çetnikler genellikle bir kadına ardarda on-onbeş kişi tecavüz ediyor, düzenli ordu subayları ise -kısmen- bu 'abartılı' vandallığı sınırlamaya çalışıyordu. Brezovo Polje'den Zlatka, bir subayın Çetnikleri "heyecanlanmayın, merak etmeyin; kızların hepsinin birer kez ırzına geçildi" diye 'teskin' ettiğini aktarıyor. Yine aynı yerden Meyra, ırzına geçen Sırp askerin, "senin için böylesi, Çetniklerin yapmasından daha iyi" dediğini anlatıyor. Birçok yerde (özellikle Banya Luka'da) tecavüzlerin Sırp milislerce filme alınarak gösterime sunulması, hem bu eylemlerin sistematikliğinin göstergesiydi; hem de ABD'li feminist MacKinnon'm kavramlaştırmasıyla, "pronografinin, soykırımcılığın bir aracı haline gelmesi"nin nişânesiydi. Pek çok yerde komşularının da kendilerine tecavüz edenler arasında yeralması, kadınlara, eski ahbaplarının saldırısına uğrayan bütün Bosna-Herseklilerin yaşadığı travmayı misliyle yaşattı.

Kadınların önemli bir bölümü, çocuklarını doğurmak istemedi. Pekçok kadın ilkel ve gayrısıhhi koşullarda kürtaj yaptırarak veya kendi başına ilkel yöntemlerle bebeğini düşürdü; böylelikle canını kaybeden veya hayatî tehlike atlatan çok kadın vardı. Hamileliklerinin dördüncü, beşinci ayına dek serbest bırakılmayarak doğuma zorlanan kadınların da binlercesi, bebeğini görmek istemediğini, terkedeceğini ve süt vermeyeceğini söylemekteydi. Tecavüze uğrayan kadınların çocuklarını doğurup doğurmamaları gerektiği üzerine, dinsel düzeyde de tartışma doğdu. Hırvatistan'da Katolik Kilisesi, önce, hamileliğin 10. haftasına kadar kürtaja izin verdi. Ancak Papa, 1993 Mart ayı başında Saraybosna Başpiskoposuna bir mektup yazarak, "tecavüze uğrayan kadınların kürtaja başvurmamalarını, maruz kaldıkları rezilâne şiddetin sorumluluğunu taşımayan çocuklarını doğurmalarını"

istedi: "Tanrı'nın sureti olan bu çocuklar saygı ve sevgi görmeli; insanlar bu yaralı, mutsuz kadınların etrafında kenetlenilerek, yaşadıkları şiddet fiilîni bir sevgi fiilîne dönüştürmelerine yardımcı olunmalı" idi. İslâmî çevreler ise bu öğüde karşı çıktılar. Zagreb'deki İslâm Merkezi imamı Sliyvo Malik, "Papa'nın görüşünü açıklamasına hürmetkârız" dedi: "Ancak bu kadınların durumunu geleneksel törelerimiz ışığında değerlendiremeyiz, zihniyetimizi değiştirmeliyiz." Bosna *Meşihat* örgütü, hamileliğin 5. ayına kadar kürtaja izin verdi.

Bosna-Hersek'teki kitlesel tecavüzlerin ele alınışında, milliyetçi ve cinsiyetçi (erkek-egemen) bakış hakim hale gelebildi, hattâ konuyu araçsallaştırabildi. Bosna-Hersek'teki tecavüzler kıyas edilmeyecek ölçüde büyük çoğunlukla Sırp güçlerince gerçekleştirildi; ancak Müslüman ve Hırvat milisler de bir saldırı veya intikam yöntemi olarak kadınlara tecavüz ettiler. Belgrad'daki Savaş Suçları Komisyonu 1993 başında Sırp kadınların tecavüze uğradığı 800 vakayı belgelemişti. Oysa tecavüz cürmü kategorik olarak ve fıtraten Sırplarla (hattâ "Sırplık"la) özdeşleştirildi. Keza, düşmanın "tohumunu" kurutmaya veya kendi milli/dini "tohumunu" ekme mantığına dayalı şoven-patriyarkal ideoloji, bütün tecavüz eylemlerinde hakimdi. İnsan hakları kuruluşlarına yansıyan tanıklıklara göre, Sırp milisinin tecavüz sırasında "hilâlli piçler değil Sırp kokartlı çocuklar doğuracaksınız" türünden lâflar sarfettiği gibi; Hırvat milisi "bize bir Ustaşa doğuracaksınız", Müslüman milisi "dünyaya Müslüman çocukları getireceksiniz" mealinde bağırıyordu. Ölçek ne olursa olsun bütün tarafları yatay kesen bu şoven-patriyarkal ideoloji, tecavüz eyleminin temel güdüleyicisi oldu. Etnik/millî öfke, cinselleştirilmiş, düşman dişilleştirilmişti. ('Biz' konumu da erilleştirildi, 'doğal' olarak. 'Yorumsuz' bir anekdot: 1993 yazında Sırp ressam-heykeltraş Bogolyub Arseniyeviç-Maki, fallus biçiminde bir heykelini Miloşeviç'e adadı. Bunun üzerine hakkında dava açıldı.) Bilhassa Çetnik ve HOS milis barınaklarında çıplak kadın fotoğraflarının 'bayraksı' kullanımı, hattâ bir-iki yerde Sırp zırhlı araçlarının üzerine pornografik resimlerin yapıştırıldığının görülmesi, salt 'bekâr erkek' ortamının değil böyle bir zihniyet dünyasının varlığına işaret ediyordu. Şoven-patriyarkal ideolojinin öbür yüzü, ırzına geçilen kadınlardan öte ve o kadınların

şahsında, tecavüzlerin aslî mağdurunun "millet" olduğunun vaz'-edilmesiydi. Kadınların tecavüze uğramasının, "milletin acısı"nı ve "düşmanın alçaklığı"nı belgelemek için araçsallaştırılıp malzeme edilmesi, bu zihniyetin ürünüydü. Kadınlar, somut bedensel ve manevi varlıklarıyla, o varlığın halel görmüş olması nedeniyle değil -veya daha ziyade-, milleti "milletin tohumu"-nun atılacağı tarla bedenleştirmeleriyledir ki acılarının paylaşılmasını hakediyorlardı. Tecavüz olayının egemen politize ediliş biçiminde kadınları aşağılayıcı bir başka veçhe, tecavüzün hep kadınları ve kadınların şahsında milleti "kirleten" bir fiil olarak tanımlanması ve bu "kirlenme"nin ("suçsuz" da olsa) mağduru değersizleştirici etkisinin veri sayılmasıydı.*

Dinci-milliyetçi radikalizmler, tecavüzü yaşayan kadınları doğurmayı reddetmeye sevkeden nefreti menkıbeleştirerek ve 'millileştirerek' de, ırkçı bir söylem ürettiler.

1993 Şubat'ı başında Zagreb'de Bosna-Hersek'teki kitlesel tecavüzlerin tartışıldığı bir uluslararası kadın kongresi toplandı. Bu kongrede de insan hakları yanlısı, barışçı ve feminist yaklaşımlarla milliyetçi yaklaşımlar birbirine karıştı. Daha toplantıdan önce, Hırvatistan yönetimi, kendi resmî görüşünü savunacak konuşmacılara söz verilmemesi halinde konferansa izin vermeyeceği şantajını yaptı. Toplantının Hırvat hükümetinin himayesinde yapılması, konuya anti-Sırp bir milliyetçi söylemi hakim kıldı. Hırvat kadın hareketinin kimi sözcüleri, "tecavüzlerin hem milleti hem de annelik simgesi olarak kadını tahrip ettiği" gibi erkek-egemen milliyetçi bir söylem kullandılar. Sırp kadınların, politik tutumları ne olursa olsun toplantıya alınmaması gibi açıkça şoven bir dışlayıcılık yapıldı. Belgradlı "Siyahlı Kadınlar"ın bildirisini, Sırp kökenli ABD vatandaşı feminist Vesna Bosiç okuyabildi; ama başta Hırvat delegeler olmak üzere kadınların çoğu salonu terkederek bu bildiriyi protesto ettiler. Saraybosna ormanlarında 300

(*) 1992/93 yılbaşı'nı Bosna'da geciren CHP Genel Başkanı Deniz Baykal başkanlığındaki heyetin "beyaz yaşmak" eylemi, bu yaklaşımın 'masum' bir örneğidir: CHP heyeti, tecavüze uğrayan kadınları, "tertemiz onurlu kızlar" olduklarının nişânesi olarak "Anadolulu gelinlik kızlar"dan toplandığı açıklanan beyaz yaşmaklar götürdü. Boşnak kadınlar, "tecavüze uğrayanların teşhiri" anlamına gelebilecegi kaygısıyla başta bu yaşmakları takmaya direndiler; sonra "temizlik" simgeselliğine ikna edilerek yaşmakları taktılar.

hamile kadının çocuklarını kendi gayretleriyle düşürdüklerini anlatmak için Zagreb'e gelmiş olan Bosnalı kadın Ayda Daydziç'in salonda kalarak Bosiç'i dinlemesi, bu atmosferde yürek soğutan, bilgece bir tavırdı. Toplantıda alınan en önemli karar, tecavüzün savaş suçu sayılarak Cenevre Konvansiyonuna dahil edilmesi talebi oldu. Bazı feministler, tecavüze uğramış olmanın Batı ülkelerinde iltica hakkına dayanak olmasını da talep ettiler. Hırvat feminist Kasiç, tecavüzü kanıtlama şartını kadına yükleyen erkek-egemen hukuksal düzenlemeleri dikkate almadığı için bu talebi eleştirdi.

Zagreb'deki kongrede ortaya çıkan bir başka zaaf, Avrupalı ve Amerikalı feministlerin, yerli kadınlara söz bırakmayacak kadar çok 'sahne almaları' idi. Batılı kadınların ve feministlerin "tavırsız olmadıklarını" göstererek kendilerini aklamaya dönük gayretkeşlikleri ve ideolojik-politik otorite tutumu takınmaları, Zagreb kongresi dışında da Batı'daki feministler arasında tartışmalara sebep oldu. Radikal feministler hemşirelerini, 'abla' tavrı alarak, özellikle Yugoslavya'daki gelişkin feminist hareketin birikimini, rüşdünü kaale almamakla suçladılar. Yugoslavya ve Sırbistan'daki feminist hareketin radikal unsurları, tecavüzlere karşı protesto ve yardımlaşma-dayanışma eylemleri yürütmekteydiler. Belgrad'daki Siyahlı Kadınlar Hareketi, savaş başlar başlamaz "milliyetçi düşüncenin sadece erkek paradigmaları ve fantezileri içerdiğini, kadınlık ile millî yurtseverliğin hiçbir biçimde bağdaşamayacağını" anlatmaya girişmişti. Feministler Zagreb'de, Zenice'de, Belgrad'da, savaş (tecavüz) kurbanı kadınlar için, koordinasyon halinde çalışan dayanışma merkezleri açtılar. Yugoslavyalı feministler, savaşın olmadığı bölgelerde de tecavüz olaylarının tırmandığını, özellikle Arnavut ve Çingene kadınlara dönük saldırıların arttığını, ama Sırp erkeklerin Sırp kadınlara dönük tecavüzlerinde de artış olduğunu belgeleyerek çok önemli bir noktaya dikkat çektiler: Tecavüz gündelik hayatta zaten vardı. Milliyetçilik atmosferiyle birlikte savaş havasının topluma hakim olması ise, millî kimliğinden bağımsız olarak bütün kadınlara dönük tecavüz tehdidini arttırıyordu. Siyahlı Kadınlar Hareketi, Belgrad'da tevacüzlere karşı uyarı ve caydırma amacıyla "gece nöbetleri" örgütledi.

...Her şeye rağmen? Saraybosna'nın varettiği umut

İç savaşın, belki 'ele gelmeyen' ama galiba en vahim sonucu, amansız ve kör bir düşmanlık kültürünü kökleştirmesi oldu. Bu kültürün saldırgan-mağdur farketmeksizin bütün toplulukları sardığı söylenebilir. Askeri eylemlerin bir plana ve hedefe dönük olmaktan öte karşı tarafı 'ne olursa olsun' tahrip etmeye yöneldiği, düşmana zarar vermenin kendi başına amaçlaştığı, düşmana acı vermek uğruna kendine zarar vermeyi de rahatlıkla göze alan bir sado-mazoizmin geliştiği gözlenebiliyordu: Dubrovnik ve Kotor'da Sırp milislerin, bölgedeki Sırp toplumunun ana gelir kaynağının turizm olduğunu bilmelerine rağmen, "Hırvatlar da yararlanamasın" diye bütün tesisleri yerle bir etmeye çalışması... 1992 Sonbaharında Müslüman milislerin kış için âcil ihtiyaçları olan battaniye, kazak vb. BM yardımını, Sırbistan'dan satın alındığı için geri çevirmeleri... Kasım 1992'de, Doğu Bosna'da açlıktan kırılan yaklaşık 100 bin Sırp'ı temsil eden askerî güçlerin, kuşatma altındaki Srebrenica ve Gorajde'deki Müslümanlar da yararlanacak diye BM gıda yardımını bölgeye sokmamaları... Daha yığınla örnek verilebilir.

Ama herşeye rağmen, çoğulcu Bosnalılık kimliğinin savaş patladıktan sonra bile soluk almayı sürdürdüğünü atlamamak gerekir. Gerçi bu çok hafif bir soluktu ve trajik, 'naif' bir konumu yansıtıyordu - ama Bosna-Hersek'te mahvolanı ve mahvolanın herşeye rağmen yokolmayabileceği umudunu temsil eden, belki de bu naifliklerdir...

Bu umudun en büyük simgesi ve kaynağı, kuşkusuz Saraybosna'dır. Saraybosna, öncelikle, Bosna-Hersek'in çoketnili, çokdinli, çokkültürlü yapısının en güçlü biçimde ayakta kaldığı yerdir. Dünyada ve Türkiye'de milliyetçi/dinci medya söyleminde çoğu kez görmezden gelindiği üzere, kuşatma altındaki kentte Müslümanlarla beraber 70 ilâ 90 bin Sırp ve 30 bin kadar Hırvat yaşıyordu. Bu insanların bir kısmı kentte salt zorunluluktan ötürü kalıyordu; bazı mahallelerde Sırpların Müslüman güçlerin tacizlerine maruz kaldığına ilişkin anlatımlar da var. Ancak Saraybosnalı/Sarayevolu Sırpların kimileri, kentte kalmalarını, Sırp topçularının topyekûn saldırıya geçmemesini

güvencelemek için canlı hedef olma tercihiyle açıklıyordu. Kimisi, "Bosnalılığı" veya "Sarayevolu olma"yı, etnik kimliğinin önünde tutarak silahlı direniş mücadelesine de katılıyordu. Saraybosna direnişinde savaşanların % 30'a yakını Sırp idi. Bosna-Hersek Ordusu'nun Saraybosna bölgesindeki 2. komutanı Jovan Divjak da Sırp'tı. Birçok Saraybosnalı Sırp Bosna-Hersek devletinin kurumlarında çalışmayı sürdürdü. Örneğin Bosna-Hersek Televizyonu'nun öndegelen programcılarından Lyubomir Lyuboyeviç işine devam etti ve Sırp medyasında "Sırplığa ihanet eden adam", "Aliya'nın uşağı" türü sıfatlarla 'ünlendi'. Saraybosnalı yazar Sanya Bosak, 1993 Temmuz'undaki bir yazısında, Saraybosna'nın Beyrut'a benzetilmesini reddetmiştir; zira "hâlâ değişik etnik gruplardan insanlar sokaklarda birbirlerini öldürmeden birarada yaşıyor"du. Birçok yorumcu, çoğulcu bir toplumsal yapının milliyetçi saldırganlığa karşı durduğu Saraybosna direnişini müstakil bir savaş sayarak Bosna-Hersek'teki millî çatışmalar silsilesinden ayırdetmiştir...

Saraybosna'nın ötesinde de çoğulcu yapının nefesi tamamen kesilmiş değildi. Bosna-Hersek hükümetinde Hırvat ve Sırp bakanlar görevlerini sürdürdüler. (1993 Ekim'inde kurulan Sladziç'in "savaş hükümeti" kabinesinde de Müslüman olmayan dört bakan yeraldı.) Uluslararası Yugoslavya Konferansı Eşbaşkanı Lord Owen'ın, savaş suçlularının yargılanması sözkonusu olduğunda, bu yargılamayı "tarafsız" göstermek için Bosna-Hersek Hükümetinde adalet bakanlığını bir Sırp'ın üstlenmesinin iyi olacağını önermesi üzerine adalet bakanının zaten Sırp olduğunu öğrenmesi, 'şirin' bir anekdottur - özellikle de Batı diplomasisinin Bosna bilgisini göstermesi açısından! Tek tük de olsa kimi yerel yönetim organlarında Müslümanlar, Sırplar ve Hırvatlar müşterek yeralmayı sürdürdüler. Özellikle Tuzla kentinde ve Bihaç bölgesinde Müslüman-Sırp-Hırvat birlikteliği canlı kaldı. Tuzla'da gayrımilliyetçilerin örgütlendiği Sivil Forum, mülteci ve yaralılara gönüllü yardım eden kadın örgütleri "Kırmızı Zambaklar" ve Tuzla Kadınlar Derneği, ayrıca bağımsız çizgi izleyen iki gazete ve bir radyo, savaş şartlarına ve milliyetçi/dinci fanatizme direnen demokratik ve çoğulcu bir potansiyeli yansıtıyorlardı. Sırp şovenizminin saldırganlığını

külliyen "Sırplığa" yükleyen İslâmcı veya başka milliyetçi söylemlere karşı şu 'ayrıntıyı' kaydetmekte de yarar var: Binlerce Bosna-Hersekli Sırp, kırım ve işgale ortak veya tanık olmamak için ülkeden göç etti. Milliyetçilik karşıtı Sırp aydınları, bu rakamın 100 bin ilâ 200 bin arasında olduğu kanısındalar. Birçoğu da böyle bir sâikle değil, ama Hırvat ve Müslümanların intikama yönelebileceğinden korkarak yurdunu terketti.

Bosna-Hersek'in çokkültürlü zenginliğinin ayakta kalma gücünün ve direncinin belki de en parlak yansıması, Saraybosna'nın 'herşeye rağmen' süren kültürel canlılığıdır. Halkın geniş kesimlerinin, hayatını 'herşeye rağmen' bildiği gibi sürdürmeye çalışması, sırasında eğlenmekten bile geri kalmaması, Saraybosna direnişinin çok çarpıcı bir yönüdür. Şubat-Mart 1993'de, savaş öncesindeki etkin barış hareketinin önderlerinden, Saraybosna Barış Merkezi Başkanı İbrahim Spahiç'in çabasıyla kotarılan Kültür Festivali, gerçekten gözyaşartıcı bir beşerî direniş örneği idi. Kentteki Obala Tiyatrosu, konserlerle, küçük sokak oyunlarıyla, sergilerle sürekli faaliyet halindeydi. (Tuzla'da da, 1993 Ekim'inde düzenlenen yerel olim-

"Herşeye rağmen" | Mostar'da harap edilmiş bir okul binasında piyano çalan Müslüman asker.

Kentin yıkıntılarına 'karşı' satranç oynayan iki Saraybosna'lı...

piyat ile, "hayatı olağan seyrinde yaşayarak direnme"nin misali verildi.) 1993 sonbaharına gelinirken, gıda maddesi, elektrik ve su yokluğu çeken Saraybosna'da Gençlik Tiyatrosu, dayanışma için kente gelen ünlü Amerikalı yazar Susan Sontag'ın yönetiminde Beckett'in Godot'yu Beklerken'ini sahneye koyuyordu. Godot... oyuncularından Velibor Topic'in sözleri, çoğulcu Saraybosnah kimliğinin medeniyetçi moral üstünlük iddiasını yansıtır: "Cephede bir savaş varsa, burada da başka türlü bir savaş var. Dünyaya, burada ölenlerin hayvan değil, kendine özgü fikir ve düşünceleri olan kültürlü insanlar olduğunu anlatmaya çabalıyoruz." Yardımcı yönetmen Mirza Haliloviç'in "siz hiç Sırpların Pale'de oyun sergilediğini duydunuz mu?" sorusu; bu iddianın "köylü" ve "fanatik" Sırp milliyetçiliği karşısındaki 'milli' meydan okumasıdır. Savaş başladıktan sonra bile öğrencilerine estetik dersi vermeyi sürdürürken *Zemlja* (Dünya) adlı bir savaş karşıtı dergi çıkaran ve "Bosnalı kültürel kimliğini" savunan Sırp-Yahudi melezi Saraybosnalı profesör Predrag Finci, "kültürle direniş"in bir başka saygıdeğer örneğidir. Savaş şartlarında yayınını sürdüren barışçı ve gayrımilliyetçi *Oslobodjenje* (Özgürlük) gazetesi, bütün dünyada saygı uyandıran daha ünlü bir örnektir. 1945'de Partizanların anti-faşist yaym organı olarak kurulan, savaştan önce 60 bin satan gazetenin tirajı kâğıt kıtlığı nedeniyle 8 bine kadar düştü ama hiç aksamadan yayınlanmayı sürdürdü. Gazetenin kadrosundaki üç millî topluluktan da gazeteci vardı: % 65 Müslüman, % 31 Sırp (savaştan önce % 51), % 2 Hırvat. *Oslobodonje*'nin, Bosna-Hersek yönetimine destek olmakla birlikte, eleştirel olmaktan geri kalmayan bir çizgisi vardı. Bu çizginin zaman zaman yönetimi rahatsız ettiği söylenmiş, hattâ Saraybosnalı bir gazeteci "*Oslobodonje* binasına bir bomba düşerse hükümetin buna pek de üzülmeyeceği" 'şakasını' yapmıştır! *Oslobodonje*'nin savaş koşullarına direnme azmi ve milliyetçilik hummasına kapılmayan yayın politikası, uluslararası basın kuruluşlarının olağanüstü ilgisini celbetti. *Oslobodjenje* İngiltere'de BBC dahil birçok kuruluşun verdiği "yılın gazetesi" ödülüne, "ABD Dürüst ve Objektif Gazetecilik Ödülü"ne, İskandinav ülkelerince verilen "Enformasyon ve Haberleşmede Özgürlük Ödülü"ne, Avrupa Parlamentosu'nun 1993 Andrei

Saharov İnsan Hakları Ödülü'ne lâyık görüldü. Sınır Tanımayan Muhabirler Örgütü, *Oslobjenje* için 3 milyon dolara yakın yardım topladı. Fransa'nın insan haklarıyla ilgili bakanı Kouchner *Oslobodjenje*'ye kâğıt yardımında bulundu. Bu büyük destek, Bosna-Hersek sorunu karşısında Batı kamuoyunu saran suçluluk duygusu için (bkz. 4.Bölüm) bir tür müsekkin işlevi de gördü... *Oslobodonje*'nin yöneticisi Zlatko Dizdareviç, 1993 Şubat'ında Londra'da katıldığı söyleşilerde, çoğulcu Bosnalılığın hayatiyetine olan umudun sarsılmazlığını dillendirecekti: "Ülkedeki üç güçlü parti de milliyetçi. Ama Saraybosna'da herşey yolunda. Bütün toplumlardan insanlar birarada yaşamayı sürdürüyor ve çarpışmaların bitmesini bekliyor." Sosyalist eğilimli Alman *Freitag* gazetesinin 1993 sonbaharında yayımladığı Saraybosna röportajında, Saraybosnalı bir sanatçı, Dizdareviç'in dikkat çektiği bu gerçeğin karanlık yüzüne bakıyordu: "Burada ortak yaşamın anılanı hâlâ canlı, aileler ve dostluklar hâlâ Müslüman, Hırvat ve Sırplar arasında karışık. Bunun yararım ve anlamını bilen birçokları var hâlâ... İşte bunun için savaş devam ediyor! Herkes ayrışıp etnik tasnife tabi olana kadar da devam edecek..."

Sırbistan ve Hırvatistan'da milliyetçilik

Sırbistan ve Hırvatistan'daki gelişmeler, gerek çatışmaların tarafları olarak, gerek iç politik ortamlarıyla, gerekse Sırbistan'ın Kosova, Sancak ve Voyvodina bölgelerindeki durumun gerginliğiyle, Bosna-Hersek'teki savaşın dolaysız parçasını oluşturuyor.

Bosna-Hersek'te o-lanlar ile Sırbistan ve Hırvatistan'daki gelişmelerin ipler koptuktan sonra da devam eden içiçeliği, sorunların ve kavramların ortaklığı, müşterek Yugoslavya mirasının ağırlığına ve kalıcılığına da işaret ediyor.

Buna karşılık hem Hırvatistan'da hem de Sırbistan'da, ortak tarihi olabildiğince unutturma ve ortak kültürü ayrıştırma gayreti görülüyor. 1992 başlarında, Hırvat millî radyosunun sevilen diskjokeyi Drazan Vrodliyak'ın, programında bir Sırp rock grubunun iki şarkısını çaldığı için işinden atılması, hazin bir örnek.

Küçük söyleyiş farklılıkları haricinde birbirine çok yaklaşan Sırpça ve Hırvatça ayrıştırılmaya çalışılıyor. İki dili kaynaştıran Sırbo-Hırvatça terimi bile yokedilmek isteniyor. Sırp milliyetçileri, Sırpçayı lehçe gibi gösterip tabileştireceği kaygısıyla, bu köklü terimi "Hırvo-Sırpça"ya çevirdiler! Sırp ve Hırvat millî eğitim bakanlıkları, Sırp veya Hırvat soylu olmayan yazarları edebiyat ders kitaplarından ayıklıyorlar. Gramerler de, farklılıklar abartılarak ayrıştırılmaya çalışılıyor.

Kozmopolit yapısı içinde Latin alfabesinin de pekçok yerde/faaliyette yeralageldiği Belgrad'da, Sırp kültürel kimliğinin temel de-

ğerlerinden sayılan Kiril alfabesi dışındaki yazıların/harflerin tasfiyesine gayret ediliyor. Hırvatistan'daki (Krayina) Sırp yönetimi, onyıllardır Latin alfabesiyle okuyup yazmaya epey alışmış olan Sırp toplumunu, bu alışkanlığını unutmaya zorluyor.

Sırp milliyetçiliğinin karakteri ve meşrûiyet dinamiği

Sırp milliyetçiliğinin Bosna-Hersek'teki saldırganlığının Sırbistan'da geniş kitleler ve "sokaktaki adam" nezdinde gördüğü desteği veya hiç değilse pasif onayı, yayılmacı "Büyük Sırbistan" ideolojisiyle açıklamak doğru olmayacaktır. Popüler Sırp milliyetçiliğinin zihniyet dünyasında, Yugoslavya'nın dağılması ve cumhuriyetlerin bağımsızlaşması, Sırplığm bekasını tehdit altına sokan bir komplo gibi görülüyor. Bunun güncel nedeni, Sırp milliyetçiliği kendisini bütün olarak Yugoslavya'nın aslî unsuru saydığı için, federasyonun ayrışmasını "ülke bütünlüğünün parçalanması" olarak algılaması. İki dünya savaşı arasındaki "Birinci Yugoslavya"nın tarihi hatırası, Belgrad merkezli bir ve üniter Yugoslavya tasavvurunun dayanaklarını güçlendiriyor. Zaten Sırp milliyetçiliği, Yugoslavya'da cumhuriyetlerin özerkliklerinin merkezi yapı (Belgrad) aleyhine geliştirildiği 1974'den sonra, "bir ve üniter Yugoslavya" tasavvurunun sarsılmasına bağlı olarak dirilmeye başlamıştı. Şimdi, dağılmanın üs-

tüne, ayrılan cumhuriyetlerin (özellikle Batı'dakilerin) hem siyasi-diplomatik yönden, hem "millî politikaları" itibarıyla Sırbistan'a karşı düşmanca veya soğuk tavır takınmaları, Sırp milliyetçiliğinin kaygılarını derinleştiriyor. Bir yandan Batı dünyası ve özellikle Almanya, bir yandan Batı'sındaki eski Yugoslav cumhuriyetleri, diğer yandan tarihi sorunlarının bulunduğu Balkanlı komşuları tarafından cephe alınarak kuşatıldığı, kıstırıldığı duygusu, Sırp 'millî bilincini' sarıyor. Bu atmosferde Sırp milliyetçiliği Hırvatistan'da veya Bosna-Hersek'te kendisini hiç de "saldırgan" konumunda değil, Sırplığı yok etmeye veya daracık bir coğrafyaya hapsetmeye çalışan düşmanlarına karşı millî varlığını savunma, bekası için direnme konumunda görüyor. Sırp milliyetçiliğinin, ülke/toprak unsurunu ve yurttaşlığı değil etnik, dilsel-kültürel etmenleri esas alan, ideal tipini Alman milliyetçiliğinin teşkil ettiği modelin ilhamı altında biçimlendiğini unutmamak gerekir. Milli tarih mitolojisi ve millî karaktere atfedilen mistik/aşkın anlamlar bu milliyetçiliğin dinamiğinde belirleyici yer kaplar.

Dobruca Çosiç

Mağduriyet bilinci, doktriner olmayan popüler Sırp milliyetçilik telâkkisinde, kıstırılmışlıktan doğan saldırganlığı, meşrû müdafaacı bir şiddeti meşrûlaştırmak için, kimi zaman neredeyse özürcü bir söylem çerçevesinde yer bulur. Doktriner Sırp milliyetçiliği ise, mağduriyet etmenlerini "Sırplığı" yüceltici tarihsel heroizm (kahramanlık) malzemesi olarak işler. Bu ağır mağduriyet koşullarına rağmen kendini gösteren "hayatta kalma iradesi", Sırplığın bekasını sağlayan aslî 'millî güç' kaynağı olarak kutsanır. Ünlü yazar Dobruca Çosiç'in popüler Ölmek Zamanı adlı oyununda, 1. Dünya Savaşındaki efsanevi Sırp generali Voyvoda Mişiç'e söylettiği şu sözler, özetleyicidir: "Herkes, her şey daima bize karşıdır! Ancak acılara feragâtle daya-

nabilmemiz ve yaşama irademiz sayesindedir ki, varlığımızı sürdürebiliyoruz!" Bir tarihsel yenilgiyi -Ortaçağ Sırp İmparatorluğu'nun çöküşünü getiren, Osmanlı ordusu karşısındaki Kosova meydan savaşı yenilgisini- en önemli millî gün olarak kutlaması, Sırp milliyetçiliğinin mağduriyet motivasyonunun belirgin nişânesidir. Mağduriyet motivasyonu, haksızlığa uğrama duygusuyla beraberdir. Çosiç'in, "Sırp milletinin daima savaşta kazanıp barışta kaybeden bir millet olduğu" yolundaki tezi, Sırp milliyetçi tarihyazımınca şiarlaştırılmıştır.

Bu tarih bilinci, asgari özsavunmacı gerekleri maksimalist (azamîci) hedeflere bağlar. "Büyük Sırbistan" ideali, bir emperyalist yayılmacılık tasarımı olarak değil, "Sırplığın" yokolmamasının, yutulmamasının asgari gereği olarak anlamlanır.

"Sırplığın" tarihen mağdur bir millet olarak kavranması, muhalif Sırp entelijensiyasının da önemli bir kesimine hakim olacak kadar yerleşmiş bir zihniyet kalıbıdır. Halen Sırbistan'da muhalif aydınların en saygınlarından olan ve eleştirel Marksist bir kökten gelen Svetozar Stoyanoviç'in söylemi, bu

Slobodan Miloşeviç

kalıbın yerleşikliğine -sol adına- düşündürücü bir emsal teşkil eder. Stoyanoviç, Miloşeviç'e karşı çıkarken; Batı'nın Yugoslavya sorunundaki idraksizliğini de eleştirir. Ona göre Batı, bir yandan Yugoslavya'da milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkını ve dolayısıyla Yugoslavya devletinin uluslararası hukukça tanınmış sınırlarının değişmesini destekleyip, diğer yandan Yugoslavya'nın iç sınırlarının değişmezliğini savunmakla çelişkiye düşmüştür. (Bu, Sırp politik elitinin büyük çoğunluğunun, muhalif aydınların da büyük kısmının birleştiği bir argümandır.) 1991'de Hırvatistan'da

süren iç savaştan da ders almayıp, Bosna-Hersek'in ayrılma kararını alelacele tanımak da Stoyanoviç'e göre aymazlıktır. Stoyanoviç'e göre Batı, Yugoslavya'nın iç sınırlarının değişmesini kabullenmenin, başka ülkeler ve özellikle eski Sovyetler Birliği için emsal teşkil etmesi halinde doğacak tehlikelerden korkmakta haklı olabilir; öyle olsa bile, Sırbistan'a dostça yaklaşıp onu bu tehlikenin önemine iknâ etme yolunu tutmamakla hata etmiştir. "Sırbistan fedakârlık yapması gerektiğine iknâ edilmemiş, cezalandırılmıştır." Stoyanoviç, "2. Dünya Savaşı'nda korkunç bir soykırıma (Ustaşa kırımı) maruz kalan bu halk, daha fazla anlayışı, özel bir statüyü ve uluslararası toplum tarafından daha fazla güvence verilmesini haketmez miydi?" diye sorar. Vurgusu, hep, "Batı'nın, Sırp millî kimliğinin kendini gerçekleştirme talebi karşısındaki duyarsızlığı" üzerinedir.

Yugoslavya'da 80'lerin ortasından beri 'Sırp politikası'm belirleyen Slobodan Miloşeviç, öncelikle milliyetçiliği hegemonik ideolojik söylem haline getirişiyle, bununla beraber Sırp milliyetçiliğinin zihniyet dünyasına doktriner ve popüler düzeyde hitap etme maharetiyle, her kritik evrede kitle desteği sağlamayı başardı. Sırp milliyetçiliğini resmî ideoloji haline getirip, popülist bir söylem ve kitleleri seferber eden kampanyalar üreterek, iktidar aygıtının meşrûiyetini kurtardı. Sırbistan Komünistler Birliği, rejimin çöküşünden sonra da iktidarını Sırbistan Sosyalist Partisi (SSP) adı altında sürdürebildi. İktidarını yeniden üretmesini sağladığı eski parti-devlet bürokrasisi/teknokrasisi, doğal olarak Miloşeviç'e daha sıkı bağlandı. İktidarını/konumunu yeniden üretmesi milliyetçiliğin hegemonyasına bağlanan entelijensiyanın büyük çoğunluğu da Miloşeviç'in 'gözetimi' altına girdi. Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin 1986'da elaltından yayımladığı, "Büyük Sırbistan" idealini resmî ideolojiye yerleştiren Memorandum, fiilen, Miloşeviç ile Sırp milliyetçi entelijensiyanın ortak programı idi. Miloşeviç, Memorandum'un parti-devlet aygıtındaki yankısının temsilini üstlenerek iktidarını pekiştirmişti. (Miloşeviç'in iktidarını kurma süreci için bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 5. Bölüm) Akademi ve onun yanısıra Sırp Yazarlar Birliği, 1990'lar Sırbistan'ında da milliyetçi ideolojik hegemonyanın yeniden üretilme-

sindeki işlevini korurken; resmî-devletlû aydınlarla 'sivil' aydınların paylaştığı bir zemin olarak, muhalif entelijensiyayı da markaj altında tutuyordu. Miloşeviç yönetiminin Belgrad'da basın ve düşünce özgürlüğünü kaba yöntemlerle baskı altına almayarak oluşturduğu hoşgörü vitrini de, entelijensiya nezdindeki itibarının bütün erimeye rağmen sağlam kalmasında önemli bir etken oldu. Belgrad'da, Miloşeviç aleyhine gösterilerin, toplantıların yapılabilmesi, Sırp entelijensiyasının geniş kesimlerine görece demokratik bir toplumda yaşadıkları intibaını verebildi ve yönetimle ipleri tamamen koparmalarını önleyebildi. Milovan Cilas, bu taktiği "muhalefeti ezmek yerine yönlendirme" diye tanımlamıştır.

Miloşeviç'e karşı 1992'nin ikinci yarısında yükselen muhalefetin akim kalmasının esas sebebi, Sırp milliyetçiliğinin popüler ve doktriner-entellektüel düzeydeki hegemonyasıdır. Örneğin, muhalefetin ön saflarında yer alan eski Praxis'cilerden Lyuba Tadiç, Miloşeviç'e, onun Sırp politikasını ("Sırp davasını") diplomasi zemininde makul bir şekilde temsil edemeyişinden ötürü muhalefet ediyordu. Muhalefeti üst düzeyde cisimleştiren iki figürden biri olan Federal Cumhurbaşkanı yazar Dobruca Çosiç, bizzat popüler milliyetçi dalganın başlatıcılarındandı ve o da Miloşeviç'in politikasının salt dozajına (aşırılığına) karşıydı. Muhalefetin bu tutumu ve söylemi, milliyetçi ideolojiyi yeniden üretti ve dolayısıyla sonuçta Miloşeviç'in değirmenine su taşıdı. Muhalefeti cisimleştiren diğer figür olan Federal Başbakan Paniç ise, popüler milliyetçi ideolojinin dinamiğini pek kaale almayan Batılı/Batıcı söylemiyle, epey yüzeysel ve 'yabancı' kaldı. Bir ideolojik mücadele ortaya koymayan bu lâkaytlık, Batılı/Batıcı söylemin ve tutumun dış komplo algısını besleyen etkisiyle birleşerek, milliyetçiliği massetmek bir yana tahrik edecekti.

İktidardaki muhalefet: Çosiç ve Paniç

27 Nisan 1992'de, Yugoslavya Federal Parlamentosu'nda yalnız kalan Sırp ve Karadağlı üyeleri, Sırbistan ve Karadağ'dan müteşekkil olan "Yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Bu bakiye Yugoslavya için alelacele yapılan anayasaya göre, güçlü bir federal başbakan, temsilî ama başbakanı önerip atama yetkisi olan bir Federal Cumhurbaşkanı seçilecekti. Bu iki makamın mümkünse aynı cumhuriyetten kişilerce doldurulmamasmm daha uygun olacağı da anayasaya yazılmıştı. Kulislerdeki pazarlıklara göre, ilk cumhurbaşkanının Karadağlı, başbakanın ise Sırp olması bekleniyordu. Ancak, sürpriz bir şekilde, cumhurbaşkanlığı için Dobruca Çosiç'in adı ortaya atıldı; ve Çosiç 15 Haziran 1992'de Cumhurbaşkanı oldu. Bir köylü delikanlısı olarak partizan saflarında savaşan, 1968'de "milliyetçi sapma" suçlamasıyla partiden tasfiye edildikten sonra Milovan Cilas'la beraber ülkenin en ünlü muhalifi olan Çosiç, çok okunan, çok sevilen bir şair ve yazardı. Batı tipi parlamenter demokrasi yanlısı bir muhalefet yürütmüş, 80'lerin milliyetçi kabarışında bir tür "millî şair" misyonu edinmişti; kimi aydınlar onu "Sırp Tolstoy'u" nâmıyla taçlandırıyorlardı. Sırp Ortodoks Kilisesi Partiyarkı German, onu "tüm Sırpların en bilgesi" diye kutsamıştı. 1986'da Sırp Bilimler Akademisi'nin yayımladığı Memorandum'un müelliflerindendi. 1991-92 döneminde de "Arnavut ayrılıkçılığına", "Hırvatistan'da Ustaşacılığın yeniden doğuşuna", "Bosna'da militan İslâm'ın filizlenmesine" karşı zehir zemberek demeçler vermişti. Çosiç, Cumhurbaşkanlığı mevkiinde de Sırp milliyetçiliğinin temel taleplerini savunmaktan, "Sırp tarafının mağduriyeti"ni işlemekten geri durmadı. Miloşeviç'e karşı gittikçe mesafeli bir tutuma yönelmesi de bunu değiştirmedi. "Sırpların, Balkanlar'm otokton ve aslî milleti olduğu"nu, bir doğa olayıymış, sahih bir hakikatmişçesine ifade etti. "Barışın, Hırvat ve Müslümanların patronu olan dış ülkelerin, onları barışa zorlamasıyla mümkün olabileceğini" savundu; "bu durumda, Sırbistan'daki politikacılar da Sırp tarafını barışa zorlayabilecekler"di. Çosiç, "eski" Yugoslavya'nın iç sınırlarının değişmez kabul edilmezliği tavrından da hiçbir zaman vazgeçmedi, yeni

sınırların çizilmesinde millî toplulukların kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin geçerli olması gerektiği savundu. Ancak bu hakkın, "Yugoslavya'nın kurucu halklarından olmadığı için" Arnavut toplumuna tanınamayacağı kanısındaydı!

Federal Başbakanlık makamına yapılan atama ise, sadece bu makamın centilmenlik anlaşması gereği kendilerine düşeceğini bekleyen Karadağlılar için değil Sırplar için de, çok büyük bir sürpriz oldu. Çosiç'in, Miloşeviç'in de onayını alıp Temmuz'da Federal Başbakanlığa atadığı Milan Paniç, bir "Amerikan Sırp'ı" idi. 1956'da, millî bisikletçi iken Avrupa'da yapılan bir turnuvadan istifade ABD'ye kaçmıştı. 1963'de ABD vatandaşlığını kazanmış, yerleştiği Kaliforniya'da zengin olmuştu. 1991 cirosu yaklaşık yarım milyar dolar olan bir biyokimya firmasının sahibiydi. 1987'de firmasının AİDS'e karşı bir ilaç geliştirdiği yönünde verdiği haberin balon olduğu anlaşılınca, 600 bin dolar ceza ödemişti. Amerika'dayken, ön yüzünde ABD bayrağının bulunduğu önlü arkalı 6 sayfalık küçük bir kartvizit kullanıyordu. ABD-merkezli 'entellektüel magazin' dergisi *New Perpectives Quarterly*'nin (NPQ) ilk

Milan Paniç

yönetim kurulu üyeleri arasında yeralmıştı. ABD'nin "iktidar seçkinleri" ile de sıkı ilişkileri vardı. Hırvatistan Devlet Başkanı Tuzman'ın ricalarına rağmen, ABD vatandaşı olan hiçbir Hırvat'a Hırvatistan'da resmî bir makam işgal etmesi için izin vermeyen ABD yönetiminin, "yurttaş" Paniç'e üstelik Federal Başbakanlık gibi ramp ışıkları altındaki bir görev için derhal izin vermesi, bu yakınlığın en açık göstergesi oldu. Paniç'in, 35 yıl sonra ilk kez gördüğü Yugoslavya'daki sorunları çözmek için,

"fırsatlar ülkesi"nden edindiği "çok pratik" formülleri vardı: Pazar ekonomisinin herşeyi çözeceğini anlatıyordu. Başlangıçta daha çok ekonomi ve piyasa işlerinden sözetti; giderek Bosna-Hersek'teki savaşa eğilmeye başladı. Miloşeviç'in 'sadece' Sırbistan Cumhurbaşkanı olarak Yugoslavya politikasına karışmayıp "kendi işine bakması" gerektiğini söyleyerek bir çıkış yaptı: Yugoslavya'nın bütününü ilgilendiren iç ve dış sorunları hakkında Federal Cumhurbaşkanı sıfatıyla kendisinin yetkili ve sorumlu olduğunu vurguladı. Bosna-Hersek Sırplarını eleştirdi: "Bütün dünyaya karşı gelmek, ince görüşlülük değil budalalıktır. Bosna'daki üç halk, eski Yunan'ın Isparta'da yokolması gibi yokolacak." Paniç Bosna-Hersek Sırpları ile Sırbistan/Yugoslavya arasındaki ayrım çizgisini kalınlaştırarak, bakiye Yugoslavya'nın hükümranlığını 'harcatmamaya', hatta temsil ettiği Yugoslavya'ya barışçı bir misyon yükleyerek "bütün dünya" nezdinde meşrûlaştırmaya da çalışıyordu. "BM Yugoslavya ordusunun Bosna'ya girmesine izin verirse, çatışmaları üç günde hallederiz" açıklamasını yaptı. Gerek Miloşeviç'i gerekse Bosna-Hersek Sırp yönetimini azarlarken, Paniç esasen "bütün dünya"nın tepkisine atıf yapmaktaydı. Dikkatleri hep "bütün dünya"nın Sırbistan'ı tecrit etmesinin getirdiği sorunlara çekerek, Miloşeviç-Karadziç çizgisinin millî menfaatler açısından tehlikeli hale geldiğini, usul usul işlemeye başladı. Ülkenin başına gelmesi muhtemel tehlikelere dair iması gayet açıktı: "Irak'taki çöl fırtınasının burada da kopması, an meselesi..."

Paniç usul usul Miloşeviç'e muhalefete yönelirken, Federal Cumhurbaşkanı Dobruca Çosiç de Miloşeviç'le arasındaki mesafeyi büyütmekteydi. Çosiç ülkenin "savaştan yorulduğunu" ve barışın herşeyden önemli hale geldiğini düşünüyordu. Zaten Cumhurbaşkanlığına seçildiğinde "ben itfaiyeciyim" demişti: "Görevim ülkedeki yangını söndürmektir". 80'lerin ortasından itibaren Sırp milliyetçiliğinin kabarmasında oynadığı rolü eleştiren muhalif aydınlara, Memorandum'un "şovenist bir metin değil, Anti-Titoist ve geleneksel Yugoslavya politikasına karşı çıkan bir metin olduğunu, Miloşeviç'in çizgisiyle Memorandum'un bir ilgisi olmadığını" söyleyerek karşı çıktı. Kendisinin de kullandığı "Büyük Sırbistan" söyleminin millî

politika hedefleri olarak değil, tarihsel-romantik mecazlar olarak anlaşılması gerektiğini söyledi. "Büyük Sırbistan" mecazını, Yugoslavya'yı barış içinde yeniden birleştirme hedefiyle telif etti. Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman'la görüşerek Sırbistan-Hırvatistan ilişkilerinde bir yumuşama ve mutabakat kapısını araladı. Sırbistan/Yugoslavya ile Bosna-Hersek Sırp yönetiminin özdeşleştirilmemesini sağlama çabasına girdi. 1992 Ekim'i başında, Bosna-Sırbistan sınırında ve Sırbistan havaalanlarında BM Barış Gücü askerleri konuşlandırılarak, Sırbistan'dan Bosna-Hersek Sırp toplumuna yardım gittiği iddialarının ortadan kaldırılmasını önerecekti. Çosiç, daha sonraları, "Sırbistan'ın Bosnalı Sırpların elinde oyuncak olduğunu" söyleyerek; Sırbistan'daki Sırp toplumu ile Bosna-Hersek Sırp toplumunu ilikleyen "Sırplık" düğümünü de gevşetmeye girişmiştir. Milovan Cilas'ın yorumuna göre, bütün iktidar hizipleriyle Belgrad, asla Bosnalı Sırplar 'yüzünden' bir savaşa sürüklenmek istemiyordu ve herkes, için için, "Bütün Sırplar Sırptır, ama bütün Sırpların çıkarları her zaman aynı değildir" diye düşünüyordu.

Kilise

Ortodoks Kilisesi de Miloşeviç'e mesafeli davranmaya başladı; 1992 baharında ilk kez açık bir tavır alarak "Miloşeviç'in esas kurbanının Sırp halkı olduğunu" bildirdi. Fakat bir yandan da, Katolik kiliselerinin ve camilerin tahrip edilerek Hırvat ve Müslümanların sürüldüğü eşitli yerleşimlerde Ortodoks kilisesi inşaatlerini planlamaktan geri kalmadı.

Laikliğin güçlü toplumsal, ideolojik ve politik temellere sahip olmayışı, klerikal dinsel yapı, din adamlarının entelijensiya içinde saygın bir konum tutması, milliyetçiliklerin ve millî kimliklerin oluşumunda (bilhassa Ortodoks) kiliselerin oynamış olduğu önemli rol, Balkanlar'm tarihsel mirasıdır. Sırp milliyetçi söyleminin temel uğraklarından olan, mağduriyetin/yenilginin epikleştirilmesi etmeninin, Sırp Ortodoks düşüncesinden aldığı güçlü dayanak bunun belirgin örneklerindendir.

Sırp Ortodoks Kilisesi'nin güzide konularından olan Kosova efsanesine göre, Kosova meydan savaşı

öncesinde Prens Lazar'dan, dünya krallığı ile göksel krallık arasında tercih yapması istenmiş, Lazar göksel krallığı seçmiştir. Bu seçiş, Sırpların "kutsal bir halk" olarak tayin edilmesinin nişânesidir.

Kilise, milliyetçi geleneğiyle, Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi Sırbistan'da da 1980'lerde şoven dalganın önemli dayanakları arasında yeraldı. Bosna-Hersek'teki savaşta ise, aslında, başta Patrik Pavle olmak üzere kilise hiyerarşisinin üst kademeleri görece ılımlı bir tutum benimsediler. Pavle'nin 1992 baharında muhalefete geçişi 'samimi' idi ve "dinsiz" Miloşeviç'in pragmatist politikasına kiliseyi de alet etmesinden duyduğu derin hayal kırıklığını yansıtıyordu. 23 Eylül 1992'de Zagreb'deki Katolik Kilisesi Kardinali Kuhariç ile -Yugoslavya Müslümanları Reisülemuleması Selimoviç'in de katılacağını bildirdiği ama Saraybosna'dan çıkamadığı için gelemediği- bir toplantıda biraraya gelen Pavle; Hıristiyanların ve Müslümanların kutsal yerlerinin tahrip edilmesini, toplama kampları oluşturulmasını, bütün olarak "gayrıinsanî etnik arındırma pratiği"ni kınayan bir bildiriye imza attı. Pavle, Paniç'in muhalefet kampanyasında da aktif yer alacaktı.

Sırp şovenizminin kilisedeki militan destekçileri, başpiskopos düzeyindeki ve daha alt rütbedeki daha genç rahipler kuşağından çıktı. Hayallerini Büyük Sırbistan'la sınırlamayan, bir Ortodoks dünya imparatorluğu rüyası gören Karadağ kökenli Başpiskopos Anfilokeus, bu militan rahip ekibinin fiilî önderiydi. Hersek Başpiskoposu Atanasius ile Kosova Başpiskoposu Artemius, Anfilokeus'un en yakın destekçileriydi. Kırka yakın milliyetçi Sırp yazar ve bilimadamı ile birlikte 1993 ilkbaharında yayımladıkları "Rus Kamuoyuna Açık Mektup", Anfilokeus-Atanasius-Artemius çizgisinin pan-Ortodoks ideolojisini belgeler. Evrensel dinsel kurtuluşu bir Ortodoks Barışı'na (Ortodoksluğun dünya egemenliği altında gerçekleşecek bir barışa) bağlayan Açık Mektup; "kâinattaki misyonu"na ve insanlığı kurtarma görevine atıf yaptığı Rusya'ya merkezi rol verir. Bu bağlamda, Hırvatistan ve Bosna'da Sırplara karşı yürütülen savaş, Batılı güçlerin Rusya'nın hem Avrupa'daki hem Asya'daki gücünü bitirme tasarılarının provası olarak yorumlanır. "Rusya ile Sırbistan, Pasifik Okyanusundan Adriyatik'e kadar uza-

nacak; Sırp halkının kurtuluşuna yardımcı olmakla Rusya, kendi ruhunu ve insanlığın ruhunu kurtaracak"tır.

'Diğer' muhalefet

Miloşeviç yönetiminin kitle desteği, 1991'in sonlarından başlayarak, 1992 boyunca aşınmaya devam etti. 1991'in son haftasında yapılan bir kamuoyu yoklamasına göre, Sırp halkının % 64'ünün "her ne pahasına olursa olsun barışın sağlanmasını" istiyordu. "Bugün seçim olsa..." anketlerinde Miloşeviç % 30'u geçemiyordu. Savaş şartlarının ve bakiye Yugoslavya'ya dönük uluslararası ambargonun yarattığı iktisadî darlık, hoşnutsuzluğu ve toplumsal muhalefeti besliyordu. Yıllık enflasyon yaklaşık yüzde 10.000 olarak öngörülüyordu. Muhalif gazete *Borba*'ya göre bütçe finansmanı % 96 oranında para basılarak sağlanmaktaydı. Daha 1992 başında, Hırvatistan'daki çatışma bölgelerinden kaçarak Belgrad'a sığınan mültecilerin sayısı (70.000), başkent nüfusunun % 5'ini aşmıştı ve bu çok büyük bir yük oluşturuyordu. Gerçi, tarımsal olarak kendi kendine yeterli oluşu ve ekonomiyi 'döndürmek' için gerekli pekçok hammadde kaynağına sahip bulunması, Sırbistan'a

tahammül gücü verdi. İşçilerin % 70'e yakınının kırsal bağlarının bir biçimde sürüyor oluşu, işsizliğin ve gıda ambargosunun toplumsal etkisini bir miktar yumuşattı. Yönetim belirli aralıklarla, ücretlerinin bir kısmını ödeyerek yarım milyon kadar işçiyi üçer-beşer aylık mecburi izne gönderdi. Böylece hem evlerine ve köylerine gönderilen işçilerin geçim yükü 'sivil topluma' devrediliyor; hem de işyerlerindeki muhtemel hoşnutsuz toplaşmalar engellenmiş oluyordu. Zaten Yugoslavya işçi sınıfı, bilhassa özyönetim deneyiminin getirdiği işletme bencilliğinin etkisiyle, atomize bir yapıya sahipti. (Bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 4. Bölüm) Bu durum, işçilerin hoşnutsuzluğunun etkili bir muhalefete dönüşmesini engelledi. Bütün massedici mekanizmalara rağmen, sonuçta halkın büyük çoğunluğu, enerjisinin büyük bölümünü asgari geçim imkânlarını sağlamaya sarfetmek durumundaydı. 4 milyondan fazla Sırp, bankadaki tasarruflarının faiziyle yaşıyordu. 1993 başında bankalar döviz mevduatına % 40, dinar mevduatına % 250'yi aşkın faiz vermekteydi. Ne var ki bu yüksek faizler de enflasyonun çok altındaydı. Faizlerle enflasyon oranı arasında daima açık kalan makas, banka sermayesine büyük kârlar sağlıyordu. Banka sermayesiyle gerek kurumsal gerekse 'özel' ilişkileriyle, devlet bürokrasisinin ve Sosyalist Parti yönetiminin de bu işten nemâlandığı söyleniyordu. Belgrad'daki mağaza vitrinlerinin en lükslerine varıncaya dek her tür malla dolu olmasının hayrı, yönetimin prestijine olduğu kadar, parti-devlet bürokrasisinin ve yarı-özel sekör teknokrasisinin teşkil ettiği bu oligarşik topluluğa dokunmaktaydı.

1992 sonbaharına gelinirken, Miloşeviç'in 1990 Ekim'inde dorukta olan ve 1991 sonbaharında Hırvatistan savaşı sırasındaki geçici yükseliş dışında sürekli düşüş kaydeden popülaritesi, dibe vurmuş durumdaydı. Yaz sonunda Belgrad Siyasal Araştırmalar Enstitüsü'nce yapılan kamuoyu araştırmalarında, 2 üzerinden saptanan popülarite puanlarına göre, Miloşeviç kıl payıyla sıfırın üstünde kalabilmişti: 0.07. Miloşeviç'le fiilî ittifak halinde olan Çetnik hareketinin ve Sırp Radikal Partisi'nin (SRP) önderi Şeşelj daha beter durumdaydı: 0.01. "Ilımlı-barışçı" politikayı temsil eden Çosiç-Paniç ikilisi uzak arayla öndeydi: 0.88-0.95. Şeşelj'le yakın

diyalogu ve bir keresinde ondan "en takdir ettiğim politikacı" diye bahsetmesi, başlıbaşına, Miloşeviç'in desteğini eriten bir etkendi. Aralarında Miloşeviç'e uzun süre destek vermiş olanların da bulunduğu pekçok aydın, Sırbistan Sosyalist Partisi'ni (SSP) tam anlamıyla "nasyonal-sosyalist" bir parti haline gelmekle suçluyordu. Memorandum'la başlayan çizgide, 1980'lerin ortasından itibaren ona en güçlü desteği veregelen entelijensiya içinde de Miloşeviç'in desteği, topyekûn bir destek olmaktan çıkmaktaydı. Eski destekçilerinden Profesör Mladenoviç, yayımladığı açık mektupta Miloşeviç'e "iktidar gözlerini kör etti, tüm halkı felâkete götürüyorsun" diye seslendi. Akademik entelijensiyanın bir bölümünün ve öğrenci kitlesinin çoğunun aleyhine dönmesi üzerine, Miloşeviç popülist bir 'anti-entel' söyleme yöneldi. "Benim için bir işçinin yargısı, 100 öğrencininkinden değerlidir" dedi: "Bir üniversite rektörü de bir köylüden daha kıymetli değildir." Miloşeviç bir yandan da toplumsal muhalefet karşısındaki baskıcı önlemleri tahkim etmekteydi. Haziran sonunda, üçten fazla kişinin, beş gün önce yetkili makamlara bildirimde bulunmaksızın kamuya açık yerlerde toplanmasını yasaklayan bir yasa çıkartıldı. Ülkenin en büyük gazetesi *Politika* devletleştirerek tam denetim altına alındı. Yaklaşık 50 bin satışlı günlük *Borba* ve 40 bin satışlı haftalık *Vreme* dışında bütün medya, resmî ideolojinin tahakkümüne girdi. Vreme dergisinden Nenad Stefanoviç, Sırp medyasının devletin propaganda aygıtına tabiyetini, "Nazi propaganda bakanı Göbbels Sırp televizyonunda ancak asansörcü çocuk olarak iş bulabilirdi" diyerek karikatürize etmiştir. Mamafih Şeşelj hâlâ "medyanın zararlı unsurlardan arındırılması" gereğinden sözediyordu. 1993 yazında Borba da yayın kurulunda yapılan bir darbeyle, yönetimle uyumlu hale getirildi. 1993 sonbaharında *Vreme*'ye dönük baskılar arttı: Derginin yayın kurulundan Duşan Relyiç askerî istihbarat elemanlarınca kaçırıldı; yabancı gazetecilere anlattıklarının hesabı soruldu, dövülüp bırakıldı.

Politik düzeyde ise muhalefet son derece dağınıktı ve ayağını "Miloşeviç'i indirmek"ten öte bir programatik zemine basmıyordu. En etkili muhalefet odağı, sosyal demokratlardan ılımlı milliyetçilere ve kralcılara uzanan geniş bir politik

yelpazenin üzerine oturan DEPOS (Sırbistan Demokratik Hareketi) idi. DEPOS bünyesinde, Sırp Diriliş Hareketi, SSP'den kopan bazı milletvekillerinin kurduğu Sosyal Demokrat Parti, Voyislav Kostunica önderliğindeki Sırp Demokratik Partisi ve çok sayıda 'münferit' sanatçı ve aydın bulunuyordu. Bunlar içinde en önemli güç, Vuk Draşkoviç önderliğindeki Sırp Diriliş Hareketi (SDH) idi. 1990/91 döneminde Miloşeviç'i Sırp millî çıkarlarını yeterince kararlı kollamamakla eleştiren ve "millî bir Sırp ordusu" kurulması için çağrıda bulunan Vuk Draşkoviç, 1991 yılı sona ererken, savaş karşıtı ve anti-şovenist bir çizgi izlemeye başlamıştı. Draşkoviç, 1992 Ocak başında, ordu yedeklerini askere gitmeyi reddetmeye çağıracak kadar ileri gitti. Ordu gazetesi *Narodna Armiya*, Draşkoviç'i "Ustaşalardan daha büyük bir ihanetin içinde olmakla" suçladı. Draşkoviç bu dönüşüyle partisinin üye mevcudunun yarıya yakınını yitirdi. Şunu da belirtmeli ki, Draşkoviç'in barış tasarımı, Bosna-Hersek'in sırtından gerçekleşecek bir tasarımdı: Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te Sırp toplumlarının yaşadığı bölgeler birleştirilecek; buna karşılık Batı Hersek Hırvatistan'a verilecek, böylece Hırvatistan'ın etnik homojenliğe kavuşmasıyla durum rahatlayacaktı. Draşkoviç, İzzetbegoviç'in "gerçekçi bir politikacı olduğunu" ve bu çözüme razı olacağını söylüyordu. DEPOS'tan sonra ikinci önemli odak, Dragolyub Miçunoviç'in yönettiği Demokratik Parti idi. Bu parti, parlamentoda üyesi olmamasına karşın özellikle Çosiç'e yakınlığından gelen bir etkinliğe sahipti. Paniç hükümetinin bazı bakanlarının yanında, eski eleştirel Marksist *Praxis* Dergisi çevresinin ünlü düşünürü Svetozar Stoyanoviç Demokratik Parti bünyesindeydi. Çosiç, Stoyanoviç'i Cumhurbaşkanlığı danışmanlığına atamıştı. Yugoslavya'nın 1989-91'deki "geçiş döneminin" başbakanı olan liberal eğilimli Ante Markoviç'in (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 125-126) Reform Partisi, iyice küçülmüş olarak, diğer muhalefet unsurlarıyla ittifak yapıyordu. Sırp muhalefeti, milliyetçi ideolojiden ayrışmaması nedeniyle, Sırp olmayan toplulukların politik muhalefetini de içeremiyordu. Voyvodina'daki Macar toplumu, Voyvodina için özerklik talep eden "Voyvodina Macarlarının Demokratik Birliği"nde örgütlüydü.

Miloseviç'e karşı öğrenci gösterisi

"Voyvodina'daki Hırvatların Demokratik Birliği" adlı partinin ise yöneticileri tutuklandı ve faaliyetine izin verilmedi. Sancak Müslümanları "Müslümanların Demokratik Reform Partisi"nde örgütlenmişti. Sancak'da ayrıca "İnsan Haklarını ve Özgürlükleri Koruma Komitesi" faaliyetteydi. Kosova'da ise nüfusun yaklaşık % 90'ını oluşturan Müslümanları temsil eden hiçbir politik örgütle Sırp politikası arasında ilişki yoktu.

Parlamenter politikanın ve resmî kanalların dışındaki, milliyetçi olmayan demokratik muhalefeti görmezden gelmemek gerek. "Savaş Karşıtı Eylem", "Yurttaşlar İttifakı" gibi, kampanya odaklı merkezsiz örgütlere, ad hoc (iş üzerinde oluşan) yapılara dayalı barış hareketi, Sırbistan'ı saran şoven atmosferde hiç küçümsenmeyecek bir muhalefet yürüttü. Barış hareketi Bosna-Hersek'teki savaş öncesinde büyük kalabalıkları seferber edebiliyordu. 28 Haziran 1992'de Bosna'daki savaşın durdurulması talebiyle Belgrad'da düzenlenen mitingde, resmî baskılara ve şoven medya bombardımanına rağmen 100 bine yakın insan sokağa döküldü. Bu başarılı ama sonuçsuz miting, ardından gelen tutuklama ve sair baskıların da etkisiyle, barış hareketinin son kitlesel eylemi oldu. Barış hareketi örgütçüleri ayrıca askere çağrılanları birliklerine teslim olmamaya çağıran

kampanyalar düzenlediler, askerden kaçanları sakladılar. Bu kampanya oldukça da başarılı oldu: 1992'de silah altına çağrılan ordu yedeklerinin ancak üçte biri bu emre uydu - üstelik, 10 yıl hapse varan ağır ceza tehdidine rağmen. Aynı yıl 100 bini aşkın ihtiyat eri, barış hareketinin çağrısına uyarak askerden kaçtı. Sadece Vukovar'daki cepheden, bine yakın asker "Çetniklerin cinayetlerine katılmaya veya tanıklığa zorlanmamak için" kaçmıştı. Savaş karşıtı eylemler nedeniyle yaklaşık 10 bini hakkında dava açıldı. Etkili bir sonuç getirmese bile, Ordu'nun "yedinci cumhuriyet" sayılageldiği ve öteden beri en güçlü tabulardan biri olduğu Yugoslavya'da/Sırbistan'da barış hareketinin sadece onurlu değil başarılı da olduğunu kaydetmek gerekir.

1992'nin Haziran-Eylül döneminde, Mart 1991'deki çatışmalı gösterilerden sonra bir yıldır sinmiş bulunan öğrenci hareketi, kitlesel barış yürüyüşleri örgütlemeyi başardı. Savaş karşıtı feminist Siyahlı Kadınlar hareketine 2. Bölümde değinilmişti. Siyahlı Kadınlar'ın yanısıra 1991 başında kurulan Zenska Strenka (Kadınlar Partisi), kadınlar için cinsel çelişkinin etnik-millî ayrımları aşan bir belirleyiciliği olduğunu vaz'eden ideolojisiyle, kadın özgürleşmesi kadar Yugoslavya'da barış meselesine verdiği ağırlıkla ve radikal antimilliyetçi tutumuyla muhalefetin ağırlıklı unsurlarındandı.

Barış hareketinin ve genellikle Miloşeviç'e muhalefetin en güçlü olduğu bölge, Sırbistan'ın Tuna ve Sava ırmaklarının yukarısında kalan, Voyvodina'nın da dahil olduğu Kuzey Sırbistan idi. Bu bölge, öteden beri Orta Avrupa kültürüne yakın olmuş, görece erken sanayileşmiş ve kentleşmişti. Sırp milliyetçiliği ve köylü popülizmi, Tuna ve Sava'nın kuzeyindeki bölgenin kentli halkına hep "yozlaşmış unsur" gözüyle bakmış; onlardan aşağılayıcı bir "*preçani*" (öte taraftakiler) adıyla bahsedegelmişti. Voyvodina'nın Novi Sad ve Subotica kentlerinde, buradaki Macar, Hırvat vd. azınlık hareketlerinden de güç alan, canlı bir savaş karşıtı gayrımilliyetçi muhalefet vardı. Yaklaşık 150 binlik nüfusunun % 42.8'i Macar, % 22.5'i Hırvat, % 14.9'u Sırp, % 4.8'i başka topluluklardan olan ve % 15'i hâlâ "Yugoslav" kimliğini benimseyen Subotica belediyesi, 1992 yaz başında, kentin çokuluslu ve çokkültürlü yapısıyla barış içinde yaşama isteğinde olduğunu açıklayarak radikal bir barışçı inisyatif başlattı.

Açıklamada yüzyıllardır çeşitli yönlerden, çeşitli milletlerden insanların uğrayıp yerleştiği Subotica'nın tüm bu insanların malı olduğu, Subotica üzerinde bütün hemşehrilerinin hak sahibi olduğu vurgulanıyordu. "Subotica olmayan bir ada değildir" denerek, bütün Yugoslavya'ya farklılık içinde birlikte yaşamayı sindirme çağrısı yapılıyordu. Subotica'da 1992 Haziran'mda bütün Avrupa ülkelerinden aydınların katılımıyla "Azınlıklar ve Demokrasi" konferansı toplandı. Konferansın temel mutabakatı, bütün azınlıkların yaşadıkları devletlerde geniş bir asgari kültürel ve politik haklar katalogundan yararlanması gerektiği idi. Uluslararası düzen ve hukuk çerçevesinde bu gerekliliği gözetecek mekanizmaların oluşturulması istendi. Voyvodinalı ünlü Macar profesör Tibor Varady, eski Yugoslavya için, Rutenyalılar, Slovaklar, İtalyanlar gibi marjinal toplulukları da gözeten bir "Azınlık Konumundaki Yurttaşlar İçin Asgari Haklar" taslağı sundu.

Paniç-Miloşeviç mücadelesi veya: 'Sırp'ın Batı'yla imtihanı'

Paniç, Yugoslavya ve Sırbistan politikasında, Temmuz sonunda "barış misyonu" şiarıyla daha fazla sahne almaya başladı. Ağustos başında Saraybosna'ya giderek Bosna-Hersek yönetimine bir barış planı önerisi götürdü. Bosna-Hersek'in Sırbistan'ca tanınması karşılığında ülkenin % 60'dan fazlasının Sırp kontrolünde olduğu statükonun kabulünü isteyen bu plan, doğal olarak Müslüman yönetimince kabul edilmedi. Yine de Paniç'in bir şekilde Müslüman yönetimini muhatap alarak girişimde bulunması önemliydi. Paniç Saraybosna havaalanından BM karargâhına giderken, kentin yüksek binalarının damlarında konuşlanan Sırp nişancılarca konvoyuna ateş açılması da, Paniç'in Bosna'daki Sırp milisler nezdindeki itibarını göstermesi bakımından önemliydi! Bu saldırıda bir Amerikalı televizyoncu öldü. Paniç, "maalesef Sırpların" gerçekleştirdiği söylediği bu saldırıyı "hayvanlar, hayvanlar!" diyerek kınadı. Amerikalı televizyoncu, Yugoslavya'da savaş başlayalıberi

ölen 31. gazeteciydi. Paniç kimi milis komutanlarının gazeteci öldüren nişancıya 500 dolar ödül verdiklerini kabul etti ve şimdiye dek 70 milisin böylesi bir saldırıya katıldığı için tutuklandığını söyledi. Paniç, Ağustos'ta 16 ülkeyi ziyaret ederek "barış misyonu"nu sürdürdü. Öncelikle, Sırp politikacılarının uluslararası müzakerelerdeki sert, uzlaşmaz tutumunun yarattığı olumsuz izlenimi silmeye itina gösterdi. Temaslarının salt içeriğinde değil, biçiminde de "Amerikan pragmatikliği"ni sergiledi: Arnavutluk ve Bulgaristan'a, davet edilmeden, emr-i vaki yaparak gitti. Ağustos sonunda Londra'da toplanan uluslararası Yugoslavya Konferansında Miloşeviç'in sözünü keserek bastığı "patron benim" havasıyla, Batı diplomasisinin gözüne girdi. Paniç, bu Konferans'ta somut tavizler de verdi: 'Bakiye' Yugoslavya'nın Hırvatistan ve Bosna-Hersek'i verili sınırlarıyla tanıyacağını vaadetti; Sırp güçlerinin "etnik arındırma" stratejisinin sert bir şekilde kınanmasına fazla ses çıkarmadı. En önemlisi, Yugoslavya'nın Kosova'nın özerkliği üzerine müzakere etmeye hazır olduğunu söyleyerek, bu konuda ilk kez uzlaşma kapısını araladı.

Paniç, uluslararası platformlarda Sırbistan'ı tecritten kurtardığı için epey itibar kazandı. Pek çok politikacı, "ülkeyi çöküşten kurtardığı"nı söylüyordu. "Barış misyonu" ziyaretleri ve Londra Konferasmdaki tutumuyla, Yugoslavya'nın BM ve AGİK'ten çıkartılması gibi tehditlerin gündemden kalkmasını sağlamıştı. Vuk Draşkoviç, "Başbakan, uluslararası topluluğun Sırbistan hakkmdaki ölüm kararını önlemeyi başardı" diyordu. Paniç, esasen uluslararası temaslarıyla sağladığı başarılara dayanarak, "Yugoslavya'nın tek güçlü adamı" havasına girerken, doğal olarak Miloşeviç'i rakip edinmiş oluyordu. "Ben Başkanım, Miloşeviç Kaliforniya Valisi" gibi sözler sarfederek, Londra'da "burada kimin konuşacağına ben karar veririm" diye sözünü keserek, onunla rekabetini kişiselleştirmişti de... O zamana dek Paniç'i takmayan, dolayısıyla sürtüşme yaratmayan Miloşeviç, Londra Konferansı dönüşünde karşı atağa geçti. Paniç'in Londra'da tavizkâr davranmış olması, hele Kosova'nın özerkliğini tartışmayı kabul etmesi, zaten milliyetçi çevrelerde "Sırp davasına ihanet" sayılarak infial yaratmıştı. SRP önderi Şeşelj, Paniç'in pek sevdiği "ABD-Ka-

liforniya" mecazına başvurarak, öfkeli bir çıkış yaptı: "Paniç'i Sırbistan'dan daha iyi bildiği Kaliforniya'ya geri yollayalım. Sırplığm beşiği olan Kosova'da taviz kabul edilemez. Kosova tamamen Arnavutlardan arındırılmalıdır. Bunun için gerekirse Tiran'a kadar yürüyeceğiz." Miloşeviç'in SSP'sinin Federal Meclis'teki 68 milletvekili, "Sırp millî davasını savunmadığı" gerekçesiyle Paniç hakkında güvensizlik önergesi verdi. Paniç, Başbakanlıktan düşmekten, Federal Cumhurbaşkanı Çosiç'in devreye girmesiyle kurtulabildi. Çosiç, "Paniç'in düşmesinin ülkenin başına büyük zorluklar çıkaracağını" açıklayarak, 'adamına' sahip çıktı. Miloşeviç'in 'naibi' olarak SSP Başkanlığını yürüten Joviç de, güvensizlik önergesi için "parlamenterlerimizin kendi adlarına yaptıkları girişim" diyerek geri adım attı.

Yugoslavya basınındaki anılışıyla "Çosiç-Paniç tandemi" (ikilisi) ile Miloşeviç arasındaki rekabet sertleşirken, muhalefetin geniş bir kesimi, Çosiç'i 20 Aralık'ta yapılacak olan Sırbistan ve Karadağ Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Sırbistan Cumhurbaşkanlığına aday olması için sıkıştırdı. Ancak bir prostat ameliyatından yeni kalkan 70 yaşındaki Çosiç, böyle sıkı bir mücadeleye girecek durumda değildi. Bu durumda, Paniç'in adaylığı gündeme geldi. Paniç, yaptığı uluslararası temaslarda, Miloşeviç "Belgrad'daki güçlü adam" olarak kaldıkça Batı'nın (daha doğrusu kimsenin) Yugoslavya/Sırbistan adına söylenenlere inanmayacağı izlenimini almıştı. Bu izlenimi, onu aday olmaya zorladı.

Miloşeviç'in rakibi olarak ortaya çıkmasından itibaren, Sırbistan devlet aygıtı Paniç'in 'burnunu sürtmeye' yöneldi. Seçim ve yargı organları, "yurttaşlık durumu" vb. gibi gerekçelerle adaylık başvurusunu reddettiler, uzun süre sürüncemede bıraktılar. Paniç'in adaylığı, seçimden ancak 9 gün önce kesinleşebildi. Resmi ve yarı-resmî medya, Paniç'i "CİA ajanı, Sırp davasına ihanet eden adam, hırsız, yalancı" sıfatlarıyla anmaya başladı.

Paniç'in kozu, Çosiç'in yanısıra, dünya (yani Batı) kamuoyu (ve özellikle vatandaşı olduğu ABD) tarafından "barış alternatifi"nin taşıyıcısı olarak tescil edilmiş olması idi. Paniç'in şahsında, Sırp politikasında nicedir özel yeri olan "Batı" etkeni çok dramatik biçimde dev-

reye girdi. Batıcı ve liberal Sırp aydınlarının pek çoğu, bir tarihsel tekerrür kurgusuna umut bağladılar. Bu kurguya göre, Sırbistan'ın tarihi, Batı'yla köprüleri atan politika ile Avrupa'yla bağ kuran Batıcı politika arasında sürekli bir mücadele olarak düşünülebilirdi. 19. yüzyılın son çeyreği Sırbistan için bu mücadele ile dolu geçmiş, Obrenoviç hanedanının Batı'ya yakın politikasını "yoz" bulan ordu 28 Mayıs 1903 gecesi kanlı bir darbeyle kralı devirip Karayorgiyeviç hanedanını tahta oturtmuştu. Bu darbede sergilenen vahşet, "uygar Batı"nın Sırbistan'la köprüleri atmasını getirmişti. Ancak Batı kültürüyle yetişmiş olan Peter Karayorgiyeviç, bir yandan köylü popülizmini, radikal Sırp milliyetçiliğini ve bu akımların etkisindeki orduyu hoş tutmuş; diğer yandan Batı nezdindeki "barbar Sırplar" imajını silmiş, böylece Sırbistan'ın kültürel Batılılaşma hedefinden sapmamasını ve Avrupa'da ittifaklar kurmasını sağlamıştı. Muhalif gazete *Vreme*, "Sırbistan'ın durumunun Balkan Savaşları öncesindeki, ülkenin Avrupa'dan tecrit olduğu koşulları andırdığını" yazarak, bu tarihsel anolojiyi ima ediyordu. Acaba Paniç, kansız ve demokratik bir yolla Miloşeviç'i devirip "modern Karayorgiyeviç" olabilir miydi? Bu "Modern Prens" kurgusu epey zorlamaydı: Zira Karayorgiyeviç, ülkedeki popülizm ve milliyetçilik potansiyelini, bu potansiyelle belirli bir bağı olması sayesinde ehlileştirebilmişti. Paniç, bu potansiyele fazlasıyla yabancıydı. Karayorgiyeviç hanedanından Prens Aleksander'in Londra'da oturup bizzat "Modern Prens" olmayı bekliyor olması, bu tarihsel tekerrür kurgusunun Paniç'e yaramasını ayrıca güçleştiriyordu! Zira Sırp muhalif politik eliti içinde belirli bir kesim "modern Karayorgiyeviç" rolüne bizzat genç Aleksander Karayorgiyeviç'i lâyık görüyordu. 2. Aleksander Karayorgiyeviç, 29 Haziran 1992'de Belgrad'da düzenlenen bir mitingte konuşarak gövde gösterisi yapmıştı. Sırbistan'da monarşi seçeneğinin küçümsenmeyecek bir kitle desteği de mevcuttu: Belgrad Psikoloji Enstitüsü'nün 1992 sonbaharında yaptığı bir anket, üniversite öğrencilerinin % 37'sinin rejim tercihinin monarşi olduğunu ortaya koymuştu. Sırp Diriliş Hareketi önderi Vuk Draşkoviç de 1903'den ilham alanlardandı. Parlamenter monarşiyi savunan ve Prens Karayorgiyeviç'e, İspanya'nın

Franco sonrasında demokrasiye geçişini yöneten Kral Juan Carlos'un misyonunu biçen Draşkoviç, orduyla sürekli teması eksik etmemekteydi. Haziran'da, Draşkoviç'in Genelkurmay Başkanı Zivota Paniç ile yaptığı gizli görüşme üzerine darbe söylentileri ortaya çıktı. Draşkoviç, "genç subaylarımız zekidir. Kimden yana olacaklarını iyi bilirler" gibi karanlık bir lâf ederek ortalığı daha da bulandırdı.

Önemli bir nokta, Paniç'in aslî kozu olan "Batı'yla ilişkiler"in de ters tepmesiydi. Paniç, Hırvatistan, Bosna, Makedonya, Kosova sorunlarında uluslararası temaslarında gösterdiği tavizkâr ve uzlaşmacı tutumu karşısında, ülkesinde arzedebileceği armağanlar alamadı. "Ilımlılıkla elde edilebilecek bir şey yok" savı karşısında gösterebileceği bir 'eli' yoktu. Belgrad'da yayınlanan ve hiç de Miloşeviç yanlısı olarak bilinmeyen *Intervju* dergisinin Aralık başında yazdıkları özetleyicidir: "Paniç ile Çosiç uluslararası toplantılarda barışseverlikleriyle ne kadar çok övüldülerse, Yugoslavya'ya karşı o kadar çok ceza ve önlem kararı alındı. Çosiç ile Paniç'in planlarını öven taş yüzlü Lord Carrington, Yugoslavya'nın vârisi ilan edildiği Güvenlik Konseyi oturumunda koruyucuları olan Çosiç ile Paniç'i koruyacak yerde onların daha fazla cezalandırılmalarını istedi." *Intervju*'nun yazdıkları sadece özetleyici değil, kâhinceydi: "Sosyalist Parti seçimlerden galip çıktığı takdirde Bush yönetimine bir teşekkür telgrafı göndermelidir. Görünen o ki Miloşeviç bu kaostan 'direniş kahramanı' olarak çıkmaktadır." Paniç'e güç kazandırabilecek olan savaş yorgunluğu potansiyelinin kuvveden fiile çıkması, biraz da, savaşın ılımlı politikayla ve Paniç'in Batı diplomasisi nezdindeki "kerameti" ile hakikaten bitirilebileceği yolunda emarelerin gözükmesine bağlı idi. Bu emareler vaad düzeyinde kalınca, üstelik Batı kamuoyunda Paniç'in kazanma şansını güçlendirmek için Yugoslavya'ya dönük yaptırımları artırma önerileri tartışılır olunca; Paniç hakkındaki, "Sırplığı boğmaya çalışan Batı tarafından kullanılan saf, hatta hain adam" propagandası bol gıda buldu. Saptanan sayısız ateşkesten birine uymaya zorlamak için Karadziç'e telefon edip "Saraybosna havaalanını bombalamayı durdurmazsanız, Amerikalılar kafanıza bomba yağdıracak" dediğini anlatırkenki böbürlenişi vb. jestleriyle, Paniç "Batı'nın adamı" karalama-

larına zaten bizzat da malzeme sağlamıştı.

Paniç'in "barış misyonu", savaşın mağdurları ve bilhassa Müslümanlar nezdinde de güvenilir olmaktan uzaktı. Ekim'de Cenevre'de yapılan toplantılarda Paniç, İzzetbegoviç'in istifa etmesini, onun yerini "ılımlı Müslüman liderlerin" almasını istedi. Hatta bazı "ılımlı Müslüman liderler" ile, Bosna-Hersek'in ademi merkeziyetçi bir yapı içinde, esnek bir (kon)federal bağla Sırbistan'a bağlanması planı için bizzat kulis yaptı. İrtibat kurduğu ve Bosna-Hersek Müslüman yönetimine gelmesini istediği başlıca kişi, Adil Zülfikârpasiç idi. Zülfikârpasiç'in Müslüman toplumundaki itibarsızlığı (bkz. 2. Bölüm), daha önemlisi Paniç'in "lider değişimine" hükmederek toplumsal demokratik iradeye tahakküm etmeye kalkışması, Bosna Müslümanları arasında doğal olarak tepki doğurdu. Paniç, Kosova sorununda da başlangıçta umut vermesine rağmen somut adımlar atmaya cesaret edemedi. Kosova'ya giderek Arnavut önderlerle görüşmesi, Arnavutça üniversitenin yeniden faaliyete geçebileceğinden ve insan hakları açısından durumu inceleteceğinden sözetmesi, boş vaadler olarak kaldı. Zaten Müslüman politika yorumcularının çoğu -ve kısmen Hırvatlar-, Çosiç-Paniç ikilisi ile Miloşeviç-Karadziç-Şeşej üçlüsü arasındaki çelişki görüntüsünün sahte olduğu üzerinde birleşiyordu. Buna göre, iki grup arasında bir tür işbölümü vardı; Çosiç-Paniç ikilisi Batı'yı oyalayarak Miloşeviç-Karadziç-Şeşelj eksenine soluk aldırıyordu.

Ek olarak, Paniç'in Sırbistan'daki iş ilişkileri, hakkında şaibe doğurmaktaydı. "İthal Başbakan", Mayıs 1991'de Yugoslavya'nın en büyük kimya sanayii işletmesi olan *Galenika*'nın % 75 payla ana ortağı olmuştu. (*Galenika*'nın Başkan Yardımcısı, Reagan döneminin ABD Belgrad Büyükelçisi John Douglas Scanan idi!) *Pogled* Dergisi, Galenika hisselerinin Paniç'e değerinin çok altında satıldığını ortaya çıkarttı. 50 milyon dolarlık bedelin en fazla üçte biri ödenmişti. Paranın üstünü Sırbistan yönetimi 'halletmiş'ti; karşılığında, *Galenika*'nın örtülü kaynaklarından SSP'ye düzenli para akıyordu. Bu tablo, Paniç'in, "tam zıddı" göründüğü SSP ve devlet kodamanlarıyla gayet maddî bir göbekbağı olduğunun resmîydi! *Galenika* bağlantısı, Paniç-Miloşeviç ayrılığının, Sırbistan'ın işgal politikasını uluslararası

kamuoyunda dengelemeye dönük bir işbölümü, şikeli bir ihtilâf görüntüsü olduğuna inananları destekliyordu. *Galenika* nedeniyle Paniç'e daha ağır günahlar da yükleniyordu: *Duga* Dergisine göre *Galenika* bazı ilaçları geliştirmek için Sırpları kobay olarak kullanmıştı; firmanın habire, dünyada hiçbir eczanede olmayan ilaç tiplerini piyasaya sürmesi, bu sayede mümkün olabiliyordu!

Batı hükümetleri ve uluslararası merciler ve medya dışında hiçbir güçle sağlam bağlar kurmaya gayret etmemesi, helc 'yerli' muhalefete arkasında fon oluşturacak kuru kalabalık muamelesi yapması, politika yapmayı Amerikan tarzı karizma dizaynı olarak algılaması; Paniç'in belki en önemli zaafı oldu. Londra Konferansı sonrasında muhalefet Belgrad'da bildiriler dağıtarak halkı Federal Başbakan'ı desteklemeye çağırdığında, Paniç "gerek yok" diyerek bu girişimi durdurmuştu: "Yardım istediğim zaman öğrencileri sokağa dökülmeye çağırırım." O, kendisiyle birlikte davranılacak bir politik müttefik veya yol arkadaşı değil, istediğinde yardım edilecek 'tek adam'dı. "Ya ben, ya trajedi" gibi megalomanik sözleriyle, sempati duymuş olanların da pek çoğunu kendisinden soğuttu. Buna rağmen, DEPOS'tan barış hareketine varıncaya dek bakiye Yugoslavya'nın hemen bütün muhalif politik güçleri, Paniç'e alternatifsizlikten destek verdiler. Ama kerhen oluşu, desteğin kökleşmesini ve yayılmasını önledi.

Paniç'in, muhalif veya 'ortadaki' kitle tarafından sadece megalomanik ve antipatik bulunan portresi, milliyetçi söyleme açık olan kitlede çok büyük tepkiyle karşılandı. Tarihe karıştığını söylediği milliyetçiliği, ideolojik olarak sorgulama, eleştirme zahmetine değmeyecek bir irrasyonellik olarak algılıyordu: "Milliyetçilik Olimpiyat oyunlarında kazanmak, dans etmek, folklor, içmek ve sanatsal miras içindir." Yugoslavya ve bütün Balkanlar için cumhuriyetlerin eyaletlere dönüştüğü ABD federalizmini önerirken, bölgenin tarihsel mirasını hiç kaale almıyor ve Amerikan referansını rahatsız edici ölçüde fazla kullanıyordu: "Ben Washington'daki Başkanım, o (Miloşeviç) Kaliforniya Valisi", "Balkan yarımadasının bir gün Kaliforniya ile Nevada arasındaki sınır gibi olmasını istiyorum", "Kaliforniya'da dediğimiz gibi, bizim geçmişimiz yok." Milliyetçiliği, millî

tarihi, millî kimliği alaya alırken, herhangi bir hakikî toplumsal aidiyete de atıf yapmıyor; millilikten öte yerlilikten, bir ülkeye aidiyetten de uzak bir yerde duruyordu. Milliyetçiliğin kökleri ve etkisi gibi, Bosna-Hersek'teki savaşa yolaçan dinamiği de küçümsemekteydi: "Bu savaş demokratik olmayan ve hırslı lider kadrosundan kaynaklanıyor. Bunların sayısı da 1200'ü geçmez"; "Politikacılar paramiliter birimler üzerindeki denetimini yitirmiş. Bu paramiliter birimlerdekiler zaten toplumun çöplüğünü oluşturan birtakım caniler. Hepsinin parmaklık arkasına atılması lâzım."

Sırbistan toplumunun zihin dünyası, dünyadan tecrit edilme tehdidi ve hayat şartlarının iyice ağırlaşmasının bunalımı ile, "Sırbistan'ın davasını bütün dünyaya karşı tek başına savunma" heroizmi arasında bölünmüştü. Paniç'in aşırı Batıcı/Batılı portresinin yarattığı antipatik ve 'yabancı' görüntü, Batı karşıtı hissiyatı körükledi; "Sırplığın tarihsel mağduriyeti" edebiyatı ve ona bağlı millî direniş söylemi ek güç kazandı. Hiç de şoven olmayan ve Bosna'daki Sırp saldırganlığını desteklemeyen insanların da pek çoğu, ülkenin kaderini Paniç gibi bir figürün "Amerika ve Avrupa'daki ilişkileri"ne bağlı gösteren takdimler karşısında onurlarının zedelendiğini düşünüyordu. Bu noktalarda, "Amerika'dan yeni gelmiş kuş" imajı masum, naif olmaktan çıktı, "vatanı satan Amerikan uşağı" görünümü kazandı. "Paniç işler sıkışırsa 35 yıl önce olduğu gibi yine Amerika'yı kaçar. Ama biz bu ülkede hep buradaydık ve burada olacağız" mealinde lâflar, sadece şovenlerin değil, "sade vatandaş"ın da dilindeydi. Sırp milliyetçi popülizminin ve kültürel milliyetçiliğinin, Batı'ya hiç de olumlu değerler atfetmeyen birikimi, "Sırbistan'ın kurtuluşu"nun Batı'nın himmetine bağlanmasına tepkinin yükseldiği bu zeminde kendine bereketli topraklar buldu. Saygın Sırp aydınlarından Milorad Paviç'in "Bizanslı kimliğine" sahip çıkarak, bir kadim Batı-dışı uygarlık geleneğini vurgulaması, ilginç bir örnektir. Paniç'in ayak uydurmaya çalıştığı Batı politikası, millî bağımsızlıkçılık söylemi için başlıbaşına güç kaynağıydı. 1992'nin başında İngiltere ve Fransa'nın Yugoslavya'nın bütünlüğünün korunmasından yana ısrarlarını bırakarak bağımsızlıklarını ilan eden cumhuriyetleri Sırbistan'a karşı desteklemeleri, ABD'nin de Sırbistan'ı "saldırgan taraf" ilan etmesi,

üstelik tarihi müttefik sayılan Rusya'nın da Batı'nın bu politikasına karşı açık bir tavır koymaması, "dış baskılara karşı millî bağımsızlık" söylemine itki vermişti. Batı medyasının Sırp saldırganlığını korku edebiyatı malzemesi olarak kullanarak karikatürleştirmesi de 'millî haysiyet'e dokundu ve Batı karşıtlığını biledi. ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Miloşeviç için "Balkanlar'ın Saddam'ı" yakıştırmasını yapması ve bu adın Batı medyasında yerleşikleşmesi, yine Miloşeviç için *Time*'ın kullandığı "Balkan Kasabı" lâkabı, kitlelerde "Sırpların hakarete uğradığı" telâkkisini uyandırabildi. Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'deki savaşlar nedeniyle BM misyonu kisvesi altında birçok Batılı "gözlemcinin" ülkeye yığılması, hele gözlemcilerin önemli bir bölümünün asker ve istihbaratçı formasyonlu olması, Sırp milliyetçilerinin dış tehdit paranoyasını depreştirdiği gibi; Sırp elitinin ılımlı unsurlarının bile millî bağımsızlık duygularını rencide etmekteydi. Bu ortamda milliyetçi entelijensiya, toplumun kollektif hafızasındaki 1948-1950 dönemi hatıratını canlandırmaya yöneldi: Stalin'den koptuktan sonra Yugoslavya bu yılları Sovyetler Birliği'nin boğucu ekonomik-askerî ambargosu ve saldırı tehdidi altında yaşamış, bu gergin dönem Yugoslav kimliğinin ve millî bağımsızlık bilincinin güçlenmesinde büyük rol oynamıştı. Uluslararası askerî müdahale ihtimali, 2. Dünya Savaşı'ndaki Nazi saldırısına ilişkin millî hatırâtı canlandırdı. Nazilerin Belgrad bombardımanının 52. yıldönümü olan 6 Nisan, bu hatırâtın şaşaalı bir biçimde ortaya dökülmesine vesile oldu. 1992'nin Mayıs ayı sonlarında halkı topyekün abluka ihtimaline karşı hazırlamak amacıyla bir Kriz Komitesi oluşturulmuş; Komite Başkanı halkı "topyekün savaşa hazır olmak için evlerinin kilerlerini sığınak olarak hazırlamaya" çağırmıştı. Bu kampanya da 1948 sonrasının popüler millî bağımsızlık bilincini uyandırmakta yararlı olmuştu. "Batı'nın Belgrad'da bir kukla hükümet kurdurmak için darbe tezgâhla-dığına" dair, resmî kanallardan da desteklenen tezvirat, Yugoslavya/Sırbistan üzerindeki uluslararası baskı mevzusunu zenginleştirdi. Komplo teorileri eksik kalmadı: ABD'nin, Arap-İslâm sermayesine bağımlılığı nedeniyle Müslümanları kayırdığı tezi epey revaç buldu. Sırbistan Dışişleri Bakanı Yovanoviç, ABD'nin Sır-

bistan'a karşı tavrını, "Körfez Savaşı'nda karşısına aldığı İslâm ülkeleriyle arasını düzeltme çabası" diye açıkladı; ona göre ayrıca "Libya'yla savaşmaya hazırlanan ABD, Bosna Müslümanlarının hamisi rolünü oynayarak" bu girişimini şimdiden dengeleme kaygısını güdüyordu. Batı'ya ve Batıcı Paniç'e duyulan tepki, sırf Miloşeviç'e değil Şeşelj'e de yaradı. Mayıs'ta Karadağ'da bir suikastten hafif yaralanarak kurtulması, taraftarlarının Şeşelj için çizdiği kahraman idolü portresine katkıda bulundu. Belinde tabancayla gezmesi, kendisini protesto eden göstericilere bizzat 'girişmesi', ona 'dobra, delikanlı lider' sempatisi sağladı. Şeşelj, 1991'de SSP'lilerin "gıda ambargosu konursa ot yeriz" çıkışıyla başlattığı millî bağımsızlıkçı retoriğe, 1992 sonbaharında "biz Sırplar, ambargo nedeniyle benzin bulamazsak ata bineriz" meydan okuyuşuyla katkıda bulundu. Çetnik önderi, dış baskıların Bosna'daki Sırpları "bırakın silah, bir çatal bile bırakmaya zorlayamayacağını" söyleyerek, "dünyaya kafa tutan halk" olarak Sırp milletinin kibirini okşuyordu.

Miloşeviç'in iktidar oyunları

Paniç'in yürüttüğü, tam anlamıyla Amerikanvari kampanyanın 'şıklığı', 20 Aralık seçimlerinde özellikle genç seçmenlerden epey oy almasını sağladı. Fakat Paniç, yaklaşık % 35 oy almasına rağmen Miloşeviç karşısında seçimi kaybetti. 70 kadar muhalif grubun % 5 barajının altında kalmaları nedeniyle yaklaşık % 5'lik bir oy potansiyeli heba olmuştu. Kosova sorununda Arnavut toplumuna ciddî bir umut ışığı yakmadığı için Kosova'daki seçim boykotunu kıramayan Paniç, böylelikle % 15'ik dev bir oy potansiyelinden mahrum kalmıştı. Paniç'in, seçimlerde yolsuzluk yapıldığına dair iddiaları, pekçok kaynaktan doğrulandı. Binlerce yurttaş ismini seçmen listelerinde bulamamıştı, 20 Aralık gecesi kimi yerlerde sandıklar "kaybolup" ertesi gün meydana çıkmıştı; kimi yerlerde de, 20 Aralık sabahı, içinde doldurulmuş oy pusulaları olan 'hazır' sandıklar bulunmuştu! Yolsuzluklar, sonucu değiştirecek çapta değildi. Ama yönetimin gücünden pek emin olmadığını gösterdi ve onu

iç ve dış kamuoyunda zor duruma düşürdü. Miloşeviç yanlıları, seçim sonucunu "baskıya tahammül edemeyen Sırp zihniyetinin" bir nişânesi olarak güzellediler.

Cumhurbaşkanlığı seçimiyle birlikte yapılan Yugoslavya ve Sırbistan parlamento seçimlerinde de Miloşeviç gerilemekle beraber kazanmıştı. Federal Yugoslavya parlamentosunda Yurttaşlar Meclisi adlı birinci mecliste, 20 Aralık'tan önce üçte ikilik çoğunluğa sahip bulunan SSP şimdi 138 sandalyenin 47'sini alarak üçte bire düşmüştü. Seçimin en büyük galibi, Çetnik hareketinin 'politik kolu' olan, Şeşelj önderliğindeki Sırp Radikal Partisi (SRP) idi. Oy oranını % 25'in üstüne çıkaran SRP 34 sandalyeye sahipti. Sırp muhalefetinden DEPOS 20, Demokratik Parti ile Reform Partisi'nin oluşturduğu ittifaklar 3 sandalye kazanmıştı. Karadağ partileri 27 sandalye elde etmişlerdi: Sosyalistlerin Demokratik Partisi 17, Sosyalist Parti 5, Halk Partisi 5. 3 sandalye de Voyvodina Macarlarının Demokratik Birliği'nindi. Birinci meclisle eşit güce sahip bulunan ikinci mecliste, 20 üyeli Cumhuriyetler Meclisi'nde 16 sandalye SSP ile SRP'nin, 4 sandalye ise muhalefetindi. İkinci mecliste Karadağ sosyalistleri anahtar durumundaydı: Miloşeviç-Şeşelj çizgisine karşı tavır almayı sürdürmeleri halinde, yasamayı kitleyebilecek sayıya sahip idiler. 250 üyeli Sırbistan parlamentosunda ise SSP 101 (20 Aralık'tan önce 195'di), SRP 73 (seçimden önce 1), DEPOS 50 (seçimden önce 19) sandalyeye sahipti. Muhalif partilerden Demokratik Parti 6 (eskiden 7), Voyvodina Macarlarının partileri 11 (eskiden 5), Müslümanların Demokratik Reform Partisi bir sandalyeyle parlamentoya girmişti. Sırp milis 'beylerinden' Kapetan Arkan'ın (bkz. 2. Bölüm) yönetimindeki "Yurttaşlar Grubu" da beş milletvekili ile parlamentoda grup kurmuştu! Batı basını, Arkan'ın seçim kampanyasının finansmanına Miloşeviç'in katkıda bulunduğunu saptadı. Resmi Sırp medyasında "millî kahraman" olarak takdim edilen Kapetan Arkan, bir dedektiflik ajansı, döviz büroları ve petrol istasyonları açarak, kendi mali kaynaklarına da sahip olmuştu.

SRP'nin oylarını 10 katına çıkararak gösterdiği başarı ve kurulan SSP hükümetini dışardan destekleyerek fiilen iktidar ortağı olması, Şeşelj'in cüretini artırdı. Kosova'nın Arnavutlardan etnik olarak temiz-

lenmesi gerektiğini daha enerjik biçimde söyler oldu. Makedonya'da "baskı altında olan Sırp azınlığın" taleplerinin gözardı edilemeyeceğini gündeme getirdi. Ayrıca, Sırp-Hırvat evliliklerinden doğan çocukların "gayrımeşrû" olduğunu ve bunların da "tasfiye edilmesi gerektiğini" işlemeye başladı! 1993 Ocak'mda Hırvatistan Ordusunun Krayina'da girişti̇ği harekâtın Sırbistan'la danışıklı olduğu iddiasını (bkz. 2. Bölüm) ortaya attı; Miloşeviç ve Cosiç'i Hırvatlarla pazarlık yapmakla suçladı. Şeşelj'in saldırgan politikası, kâh SRP'ye kâh DEPOS'a meylederek hegemonyasını pekiştirebileceğini uman Miloşeviç'ten bu fırsatı esirgedi - Şeşelj Miloşeviç'i sürekli 'şah çekilmiş' durumda bıraktı. SRP'nin parlamentoda edindiği anahtar konum, "Kapetan Dragan" ve "Kapetan Arkan" gibi savaş beylerinin Sırbistan'da küçümsenmeyecek etkinliğinin oluşması, Sırp solunda, Miloşeviç'in de tasfiye edileceği bir faşist rejimin kurulabileceği tartışmasını gündeme getirdi. Sosyolog Bozidar Yaksiç, paramiliter yapıların, savaş gazilerinin ülkenin günlük hayatındaki terörize edici etkisinin, Almanya'nın Nazi egemenliğine doğru gittiği dönemi ilham ettiğini saptıyordu. Savaşın kesilmesi durumunda Hırvatistan ve Bosna'dan Sırbistan'a akacak milislerin, şimdiye kadarki savaş cinayetlerine rahmet okutacak fecaata yolaçabileceklerini söyleyenler de çoktu. Milliyetçi entelijensiyanın kimi kesimlerini de saran bu tedirginliğin farkında olan Miloşeviç, Şeşelj'e bağlı milisleri Belgrad'dan uzak tutmanın yollarını düşünmekteydi. Hatta, sırf Belgrad'ı kurtarmak için, Miloşeviç'in Şeşelj'e ve kapetanlara Kosova (ayrıca gerekirse Makedonya) yolunu açacağı düşüncesinde olanlar vardı!

20 Aralık'ta demokratik reformları gerçekleştirebilecek bir parlamento oluşmazsa istifa edeceğini açıklamış olan Çosiç, seçimlerden sonra yumuşadı: "Sırp toplumunun şimdi daha çoğulcu bir yapı sergilediğini" söyledi; ayrıca, Paniç'in tasfiye edildiği ortamda denge unsuru olarak kendi rolünü önemli görüyordu. Çosiç'in 'kıvırması', muhalif entelijensiyada büyük tepkiyle karşılandı. Bazı Batılı aydınlar da 'meslekdaşlarına' bozuldular. Ünlü Fransız yazar Edgar Morin, bir açık mektup yayımlayarak Çosiç'i yaşanan yeni "Ölüm Zamanı" ve "Şer Zamanı"ndan (bunlar Çosiç'in kitaplarının adları) "şahsen ve tarih önünde" sorumlu olmakla suçladı.

Sırp muhalefeti, tek hedefi olan "Miloşeviç'i indirme"yi başaramayınca, hiç de küçümsenmeyecek gücüne karşın apatik bir havaya girdi. Bu arada Şeşelj'le 'kendi sahasında' mücadele etmeye kalkışıp, onun Hırvat asıllı olduğu iddiasını ortaya atmak gibi taktiklere tevessül etti! Muhalefetin böylesi savlara başvurması, milliyetçi histerinin Sırp politik ortamına koyduğu ambargonun yeni bir örneği oldu ve kuşkusuz Şeşelj'e yaradı. Muhalefetin SSP-SRP çizgisini milliyetçilik zemininde altetme sevdasına düşmesinde, Sırp Diriliş Hareketi (SDH) önderi Vuk Draşkoviç'in fiilen ana muhalefet önderi haline gelmesinin payı vardı. DEPOS koalisyonu işlevsizleşince, koalisyonun en büyük partisi olarak SDH öne çıkmıştı. Tersi de geçerliydi: Draşkoviç'in muhalefetin 'esas' önderi pozuna girmesi, DEPOS'ün çözülmesini hızlandırdı. Zira Draşkoviç otoriter liderlik kültü ve örneğin Kosova meselesinde kimseden geri kalmayan şoven tutumuyla, muhalefetin zeminini daraltan bir figürdü.

Miloşeviç 1993 yazı başında Şeşelj'in de sıkıştırmasıyla muhalefeti tasfiye operasyonuna girişti. Operasyonun ilk adımı, 31 Mayıs günü Cumhurbaşkanı Çosiç'in iki meclisteki SSP ve SRP milletvekillerinin oylarıyla görevden alınması oldu. Seçimlerden sonra kendini "sarayına kapatmış" olan Cumhurbaşkanı, "Anayasa'ya aykırı hareket etmek"le itham edildi. Miloşeviç'in, SRP milletvekillerinin Çosiç'i, kendisinin de pekâlâ ortak olduğu adımlar veya sözler nedeniyle suçlamalarına içine sindirmesi, Şeşelj'e olan teslimiyetini gösteriyordu. "Anayasa'ya aykırı hareketler"in başında, Bosna-Hersek Sırp yönetiminin Vance-Owen Planı'nı kabul etmeye zorlanması geliyordu ve bu konuda Miloşeviç Çosiç'le beraber davranmıştı. Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin 30 kadar üyesi, Çosiç'in indirilmesini, hem Cumhurbaşkanlığı makamını hem de Çosiç'in kişisel onurunu zedeleyen bir hareket olarak kınadılar. Bu ani operasyonda, Çosiç'in 27 Mayıs'ta bazı generallerle yaptığı gizli toplantı da âmil olmuştu. Bu buluşma, zaman zaman peydahlanan, Miloşeviç'e karşı bir darbe tezgâhlandığı kuşkusunu derinleştirmişti. Çosiç evvelce de Şeşelj'e yakın iki önemli general olan Ordu Gizli Servis Şefi Boskoviç ile Personel Şefi Domazetoviç'i erken emekli etmişti. Şeşelj şimdi revanş olarak Genelkurmay Başkanı Zivota

Paniç'in görevden alınmasını talep ediyordu ve kimi söylentilere göre Miloşeviç uygun bir fırsat bulduğunda Şeşelj'e bu konuda da boyun eğebilecek gibiydi. Zaten Miloşeviç, Bosna-Hersek'teki savaştan sonra kendi içinde sıkıntılar yaşayan ve birtakım yolsuzluk skandallarıyla da çalkalanan ordudan ziyade, sıkı denetimi altında bulundurduğu ve imkânlarını arttırdığı 70 bin mevcutlu polis örgütünü önemsiyordu.

Çosiç'in ardından sıra, keza yaklaşık bir yıldır orduya 'oynayan' Draşkoviç'e geldi. Draşkoviç, 1 Haziran'da, Miloşeviç bir an evvel durdurulmazsa Sırp kentlerinin Mostar ve Saraybosna'ya benzeyeceğini söyleyerek, ahaliyi "sokağa çıkmaya" çağırmıştı. Aynı gün, SRP milletvekili Vakiç'in SDH milletvekili Markoviç'in kafasına vurması ve Markoviç'in beyin sarsıntısı geçirmesi, SDH taraftarlarını gerginleştirdi. Draşkoviç bu eylemi protesto için insanları ertesi gün parlamento önünde toplanmaya davet etti. 2 Haziran'da çatışma çıktı. Bir polis öldü, 30 gösterici ağır, birçoğu hafif yaralandı. Vuk Draşkoviç polis tarafından dövülerek gözaltına alındı. 118 göstericiyle birlikte tutuklanan Draşkoviç'in "vatana ihanet" suçlamasıyla ve 15 yıl hapis istemiyle yargılanacağı duyuruldu. SRP, Sırp Diriliş Hareketi'nin kapatılmasını talep etti. Başsavcılık da iddianamesinde aynı talebi ileri sürdü. 4 Haziran'da Sırp Diriliş Hareketi'nin Niş'de düzenlemek istediği mitinge izin verilmedi. O günlerde çok sayıda muhalif partinin ve örgütün gösterisine, toplantısına yasak kondu. 20 Haziran'da 10 bin kişi Draşkoviç'in tutuduğu hapishaneye yürüdü ve yine çatışmalar oldu. Belgrad'ın, savaşın ilk evresinde dahi baki kalan göreli özgürlük havası iyice kararmaktaydı... Draşkoviç, Temmuz başında Miloşeviç'in çıkarttığı af üzerine serbest bırakıldı. Kimi kaynaklara göre, Sırbistan üzerinde "tarihsel müttefiklik"ten gelen nüfuzunu kullanan Fransa yönetiminin bu afta etkisi olmuştu.

1993'ün sonlarına gelinirken Sırbistan'da hayat şartları insanların tahammül sınırlarını zorlamaya başlamıştı. 1993 yaz sonunda enflasyon saatte % 2'yi buldu! Fiyatlar günaşırı değişiyordu. Ekim'de 1 milyar dinarlık banknot basıldı - 1 milyar dinar karaborsada ancak yarım pound (İngiliz lirası) ediyordu! Kişi başına millî gelirin, 1989'da yaklaşık 3 bin dolardan 300

dolara indiği hesaplanıyordu. Ülkenin gayrısafi millî hasılâsının % 20'si, dolaylı olarak, Bosna ve Krayina Sırplarına destek olmak için harcanmaktaydı. Krayina ve bilhassa Bosna'dan göçüp gelen 'dış Sırplar', ağırlaşan hayat şartları altında, 'yerlilerin' gözüne batıyordu. Halk arasında yayılan "artık kimse Drina'dan bu tarafa geçmeye kalkmasın" sözü, göçmen soydaşların yük olarak algılanmaya başlandığını gösteriyordu. Belgrad'a gelen Sırp göçmenlere, sığındıkları otellerde çifte tarife uygulanmaya başlanmıştı. Bu ortamda, yönetime ve savaş politikasına dönük pasif hoşnutsuzluk yükselmekteydi. Ekim başında yapılan anketlere göre seçmen katında SSP'nin desteği % 23'e, SRP'ninki % 17'e düşmüştü. Ne var ki muhalefetin dağınıklığı ve en büyük muhalif partilerin milliyetçi resmî ideolojiden radikal bir farklılık arzetmemeleri, pasif hoşnutsuzluğun aktif protestoya dönüşmesine ket vuruyordu.

Kitleleri seferber eden milliyetçi heyecanın dinmeye yüz tutması, Miloşeviç'i Şeşelj'le arasındaki mesafeyi büyütmeye yöneltti. SRP ise, küçülen radikal milliyetçi seçmen pastasından kendi alacağı dilimi irileştirmek için yükleniyordu. Şeşelj ordu ve istihbarat birimleri içinde nüfuzunu geliştirmeye çalışmaktaydı. Bosna'daki savaşın esas itibarıyla sona ermekte olduğu tespitini yaptığı andan itibaren, ekonomik çöküntüyü, yozlaşmayı, yolsuzluğu gündeme getirerek hükümete yüklenmeye girişti. Yozlaşma eleştirisi 'millî öz', 'millî görev', 'millî sorumluluk' gibi etmenlerle milliyetçi söylemin içine yerleşiyor, Büyük Sırbistan'ı kurmayı başaramamış olması hükümetin temel zaafı sayılıyordu. SRP, Eylül sonunda Başbakan Saynoviç hakkında güvensizlik önergesi verdi. Önerge reddedildi. Ancak bütün önemli parlamento oturumlarını naklen yayımlayan televizyon, bu müzakereleri ekrana aktarmadı. Bu, Miloşeviç'in SRP'yi iktidar aygıtından dışlamaya hamle ettiğinin işaretiydi. Miloşeviç ilk kez, SRP'nin çizgisi ile kendi politikalarının bağdaşmaz nitelikte olduğu yönünde açıklamalar yaptı. Şeşelj'in "Sırp çıkarlarını zedeleyen şiddet ve vahşet politikası" ile "Sırbistan'ın yalıtılmasına katkıda bulunduğunu" söyledi. SSP'nin, Şeşelj'e bağlı milislerin Hırvatistan ve Bosna'daki eylemlerinin savaş suçu olarak soruşturulması için harekete geçeceğini duyurdu. Nitekim Kasım'ın

ikinci haftasında, hepsi de SRP ileri gelenlerinden olan 17 "savaş suçlusu zanlısı" gözaltına alındı, 7'si tutuklandı. Böylelikle Miloşeviç, radikal milliyetçi seçmenlerin ve kamuoyunun küçülen potansiyeli için SRP'yle rekabet etmek yerine, ılımlı kesimlere açılmaya meyliediyordu. Miloşeviç'in Şeşelj'le bağlarını kopartması sadece ülke içi politik rekabete değil, uluslararası kamuoyu nezdindeki imajını düzeltme kaygısına da dayanıyordu. Esasında Miloşeviç 1993 başından beri bu kaygıyla hareket ediyordu; denebilir ki, 1992'nin sonlarında Paniç'in uluslararası platformda oynamış olduğu uzlaşmacı rolü üzerine almıştı. Sırbistan'ın orta vadede Avrupa ve Batı'ya yeniden eklemlenmesinin kaçınılmazlığını görerek, ilişkilerin rehabilitasyonunda güvenilebilecek, ılımlı ve makul bir devlet adamı rolüne soyundu. Bosna-Hersek'le ilgili uluslararası barış görüşmelerinde ve barış tasarıları Bosna-Hersek Sırp parlamentosunda oylanırken girdiği uzlaşmacılık ve arabuluculuk kılığı (bkz. 2.Bölüm), aynı çabanın parçasıydı - Batı kamuoyu nezdinde başarısız olduğu söylenemeyecek bir çaba (bkz. 4.Bölüm)... Şunu da eklemek gerekir: Miloşeviç, Şeşelj'le bağlarını koparmakla, Sırp şovenizminin uçlarıyla ve savaş beylerinin üzerinde yükseldiği ortamla irtibatını kesmedi. Şoven politikalarını meşrûlaştırmak için kendisine yeni bir radikal kutup 'ayarlama' arayışı içinde, Zeliko Raznatoviç'le (Kapetan Arkan) yakınlaştı. Raznatoviç, Sırp Birlik Partisi (SBP) adıyla yeni bir parti oluşturacağını açıkladı. SBP, SRP'nin SSP'ye sunduğu payandayı ikame etmek üzere projelendirilmişti. SBP'nin kuruluşu, SRP'nin bir anda sürgün edildiği resmî medyada şaşaa ile takdim edildi.

SRP'nin ikinci kez verdiği güvensizlik önergesinin oylanması öncesinde, 20 Ekim'de Miloşeviç parlamentoyu feshederek 19 Aralık'ta parlamento için erken seçim yapılacağını ilan etmişti. Seçim kampanyasında Miloşeviç'in milliyetçi-popülist söylemi yine hegemonik oldu. "Uluslararası ekonomik ambargonun Sırp halkına dönük bir soykırım olduğunu" işleyerek, Aralık'ta % 50.000'e çıkarak asrî zamanların (Weimar Almanya'sının 1923 krizi sırasındaki % 44.000'lik oranla elinde bulundurduğu) dünya rekoruna ulaşan enflasyonun sorumluluğunu dışarıya (Sırplığın düşmanlarına) ihraç etmeyi başardı.

Zayıflamasına rağmen en güçlü muhalefet partisi konumundaki DEPOS'un temel direği olan SDH'nin önderi Draşkoviç'in, "Kosova Arnavutlarının bağımsızlığı hayal etmelerine bile izin vermeyecek kadar güçlü bir Sırbistan yaratmak"tan sözederek Miloşeviç'le milliyetçilikte yarışma hatasını sürdürmesi, yine SSP'ye yaradı. Milliyetçilik karşıtı muhalefet ise, Aralık 1992 seçimlerinin yarattığı moral bozukluğuyla kısmen içine kapanmış, kısmen de uzun vadede sağlam bir toparlanmanın koşullarını oluşturacak mütevazi projelere yoğunlaşmıştı. Yine de bu muhalefet, Eleştirel Teori Okulu'nun Yugoslavya'daki saygın temsilcilerinden ("Habermas'ın öğrencisi") Zoran Djinjic'in başına geçtiği sosyal demokrat eğilimli Demokratik Parti (DP) çevresinde toplanarak belirli bir dinamizm kazandı. Bosna meselesine ve savaşa ilişkin hemen hiç söz söylemeyerek muhalefetini iktisadî sorunlarda yoğunlaştıran DP, 19 Aralık seçimlerinden en kârlı çıkan iki partiden biri, SSP ile birlikte, oldu. SSP parlamentodaki sandalye sayısını 101'den 120'nin üstüne çıkartırken, DP 6 sandalyeden 30 civarında sandalyeye ulaşarak büyük bir artış sağladı. DEPOS'un yerinde saydığı seçimlerin mağlubu, SRP oldu: Parlamentodaki 73 milletvekilli SRP grubu 42 milletvekiline düştü. Kapetan Arkan'ın SBP'si de hezimete uğrayarak, Aralık 1992 seçimlerinde kazandığı 5 sandalyeden sadece birini muhafaza edebildi. Radikal Sırp şovenizminin gerilediği, daha doğrusu yine SSP 'kontrolüne' girerek kısmen yatıştı(rıldı)ğı bu tabloda, Miloşeviç Voyvodina Macar toplumunun partileri vs. küçük grupların desteğiyle iktidarını daha güçlü biçimde sürdürecek bir zemin bulmuş oluyordu.

Karadağ: Yan çizme eğilimleri

Karadağ'da, federal cumhurbaşkanlığına da başbakanlığa da, yapılan centilmenlik anlaşması hilâfına Sırpların getirilmesinden dolayı ciddî bir burukluk vardı. Hükümetteki, Komünistler Birliği'nin 'kılık değiştirmesiyle' oluşan Sosyalistlerin Demokratik Partisi, Miloşeviç'e değil Çosiç-Paniç ikilisine yakın duruyordu. Nitekim 1992 sonbaharında Paniç hakkında verilen güvensizlik önergesine parlamentodaki Karadağ temsilcileri karşı çıkmışlardı. Karadağ'ın diğer iki önemli partileri olan Halk Partisi ile Sosyalist Parti de aynı çizgideydiler. Karadağ'da "Muhalefet Forumu" etrafında örgütlenen milliyetçilik karşıtı muhalefet de, küçümsenmeyecek bir etkiye sahipti. Bu Forum çerçevesindeki barış hareketinin kampanyası sonucunda, Bosna'daki savaş için askere çağrılan ihtiyatların sadece % 27'si birliğine teslim olmuştu. Forum'un "Bağımsız Karadağ" şiarı, ülkelerinin tamamen Sırbistan'ın güdümünde olmasına tepki duyan Karadağlı milliyetçileri de etkiliyordu. % 62'si Karadağlı, % 9'u Sırp olan Karadağ'da, nüfusun % 20'sini teşkil eden Müslümanların (% 13 Boşnak ve % 6 Arnavut) da ciddî bir oy potansiyeli vardı. (Sırp milliyetçiliği karşıtı potansiyele, nüfustaki payları % 9 olan, "Yugoslavlar", Hırvatlar ve "diğer"leri eklenebilir). Neticede, 20 Aralık'taki parlamento seçimlerinde Karadağ muhalefetin kalesi oldu; ama toplam nüfusun 600 bin civarında olduğu küçük cumhuriyetin oy potansiyeli çok düşüktü. Aynı tarihteki Karadağ Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, hali hazırdaki Cumhurbaşkanı Bulatoviç'in en ciddî rakibi, Branko Kostiç idi. Miloşeviç ve Şeşelj'in desteklediği Kostiç, birbuçuk yıl önce eski Yugoslavya Federal Başkanlık Konseyi Başkanıyken sarfettiği "yabancıların komplosuna boyun eğeceğimize ot yeriz" sözlerinin sahibi olarak, "haklı savaş"ı sürdürmekten yanaydı. Zaten "1991-1992 Savaş Muharipleri İttifakı" örgütü tarafından aday gösterilmişti. Kostiç, ilk turda oyların % 23'ünü alıp (% 43 oy alan) Bulatoviç'in % 50'yi aşmasını önledi. Bulatoviç ikinci turda Karadağ Cumhurbaşkanlığına yeniden seçildi. Anayasaya göre orduya komuta eden, Yugoslavya, Sırbistan, Karadağ Cumhurbaşkanlarından

oluşan üç kişilik heyetin üyesi olarak Bulatoviç'in, bu heyette görece yatıştırıcı bir rol oynadığı biliniyor.

Karadağ yönetimi, 20 Aralık'tan sonra Sırbistan'la arasındaki mesafeyi büyütme gayretine girdi. Karadağ Dışişleri Bakanı, Mayıs sonunda, ülkesi ile Bosna-Hersek arasındaki sınıra uluslararası gözlemcilerin yerleştirilmesine itiraz etmeyeceklerini açıkladı. Çosiç'in düşürülmesinden sonra, Karadağ Sırbistan'dan daha da uzaklaştı. Karadağ Ortodoks Patriği ve Belgrad'daki Patrik Pavle'nin en büyük halef adayı olarak görülen Amfilohije, "Miloşeviç'le diyalogun imkânsız olduğunu" açıkladı. Bulatoviç yönetiminin stratejisi, eski Yugoslavya'daki savaşla hiçbir ilgisi olmadığını somut jestlerle de göstererek, uluslararası ambargonun sırf Karadağ için yumuşatılmasını sağlamaktı. Günlük % 10'a varan enflasyon ve kıtlık, Karadağ'ı iktisadî bir felâkete sürüklemiş durumdaydı. Karadağ yönetimi, sadece Batı'yla değil ülkesindeki Müslüman topluluklarıyla da ilişkilerini iyileştirmeye çalıştı. Sırbistan'ın Kosova sorunu nedeniyle son derece gergin ilişkilerinin olduğu Arnavutluk'la, dostluk ve barış mesajları teati edildi. Karadağ Boşnaklarının Bosna-Hersek'teki Demokratik Eylem Partisi'yle (DEP) aynı adı taşıyan partisi de, Karadağ'ın bağımızlığına ve egemenliğine destek veren bir tutum benimsedi. Bu göreli yumuşamaya karşılık ülkedeki radikal Karadağ ve Sırp milliyetçileri Müslümanlara dönük provokasyonlar yaptılar. Özellikle başkent Podgorica'nın kuzeyindeki Niksiç kentinde, 1993 yılı boyunca Müslümanların oturduğu yerlere çok sayıda bombalı saldırı düzenlendi, kentin tek camisi kundaklandı.

1993'de savaştan ve Sırbistan'ın politikasından duyulan hoşnutsuzluk toplumsal düzeyde de ayyuka çıktı. Askerden kaçmak âdet halini aldı. Temmuz'daki celbe icabet etme oranı % 15'i ancak buldu. Karadağ basın piyasasına hakim olan Sırp gazeteleri "Karadağ'ın ihaneti" suçlamalarını yönelttiler. Beri yandan, radikal Sırp milliyetçileri, Karadağ'daki çoketnili barışçı birarada yaşama koşullarını tahribe dönük provokasyonlarda bulunuyorlardı. Sancak'daki Çetnik birimlerinin Karadağ'a sızarak Müslüman köylerini basıp insanları öldürdükleri biliniyor. Sırbistan'ın, fiilî bir Yugoslavya-içi ambargo uygulayarak, Karadağ'ın iktisadî

bakımdan iyice zora sokmaya dönük bir politika uygulamaya koyulması, Karadağ-Sırbistan gerilimini tırmandırdı. Miloşeviç'in, 20 Ekim'de parlamentoyu feshinden sonra, Karadağ'ın bağımsızlığını sona erdirecek bir Anayasa darbesi hazırladığı söylentilerinin çıkması, gerilimin derecesini gösteriyordu. Hükümetin 1993'ün son günlerine girilirken Yugoslavya dinarım tedavülden kaldırarak resmî para birimi olarak Alman markını kullanmaya başlaması, Karadağ'ın Sırbistan sultasından kurtularak 'serbestçe' Avrupa kapitalizminin himmetine sığınma arayışının yeni bir işareti idi...

"Barut fıçıları": Kosova, Sancak, Voyvodina

Miloşeviç yönetiminin fiilen 1988'de resmen 1989'da özerk bölge statülerini iptal ettiği Kosova ve Voyvodina (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 99-114) ile Müslüman çoğunluklu küçük Sancak bölgesi, Sırbistan'ın bunalım coğrafyaları olmaya devam ettiler. Buralarda milliyetçi baskılar ve kısmi etnik arındırma çabaları şiddetlenerek sürdü. Bosna-Hersek'teki savaşın bitmesinden sonra çatışmaların bu bölgelere sıçrayacağı iddiası, gerek buralarda baskı altında yaşayan topluluk temsilcileri gerekse uluslararası yorumcularca sürekli gündemde tutuldu. Özellikle Kosova ve Sancak, uluslararası medyada "barut fıçısı", "patlamaya hazır bomba" gibi mecazların sürekli abonesi oldu. Zira Kosova'da Sırp milliyetçiliğinin Bosna-Hersek'te kırıma uğrattığı Boşnak Müslümanların dindaşı olan Arnavutlar ve Türkler; Sancak'ta ise dindaşları olmanın yanında ırkdaşları da olan Boşnaklar çoğunluğu oluşturuyordu.

1991 sayım sonuçlarına göre

yaklaşık 2 milyonluk nüfusun % 83.4'ünü (Arnavutlara göre % 90'ını) Arnavutların, % 12.8'ini Sırpların, % 2'sini Türklerin, % 1.5'unu Çingenelerin oluşturduğu Kosova'da inanılmaz bir gerilim hüküm sürdü, sürmeye devam ediyor. 1990'dan beri yaklaşık 150 bin Arnavutun işten çıkarıldığı ve sahipleri 3 Eylül 1990'daki bir günlük protesto grevine katıldığı için 4.000 kadar dükkânın 6 ay ilâ 1 yıl kapanma cezası alarak iflasa sürüklendiği ülkede, gelirsiz kalan aileler kıtlık koşullarında yaşıyor. Arnavutça öğretmenleri, 1991 başından beri kendilerine ücret ödenmediği için, parasız çalışıyorlar. Parasız çalışan Arnavutça öğretmenlerinin bulunmadığı okullara Arnavut veliler çocuklarını göndermiyor. Üniversite personelinin % 95'ini oluşturan 837 Arnavut öğretim elemanı işten çıkartılmış durumda. İki TV kanalında günde 10 saat, 3 radyo kanalında günde 34 saat olan Arnavutça yayın, TV'de 3, radyoda 16 saate düşürülmüş durumda. 15 Arnavutça basın organı, kâğıt yokluğu, malî yetersizlik gibi gerekçelerle yayınına son vermek zorunda kaldı. Bütün Arnavut sağlık personelinin (2 bin kişi) işten çıkartıldığı hastanelere, Arnavutlar güvensizlik nedeniyle zorunlu olmadıkça gitmemeyi tercih ediyor. Üç-dört yıl önce günde 40-50 çocuğun doğduğu Priştine doğum kliniklerinde, Arnavut kadınların her türlü riski göze alarak evde doğum yapmayı tercih etmeleri sebebiyle bu rakam 4-5'e düşmüş! Priştine Stadı'nda sadece Sırp ve Karadağlıların takımlarının maç oynamasına izin veriliyor! Bu gelişmelerin Sırbistan'daki "resmî" yorumu, "Arnavutların yasal kurumları ve devleti boykot ettiği" doğrultusunda yapılıyor. Yoğun bir göç etme eğilimi var. Son dört yılda 250 bin ilâ 400 bin Arnavut Kosova'yı terketti.

Sırp milliyetçiliği, politik-iktisadî baskıları ve bunun sonucunda ortaya çıkan göç eğilimini, 'sivil' bir etnik arındırma programıyla takviye ederek, Kosova'daki nüfus dengesini Sırplar lehine değiştirmeye çalışıyor. Kosova'daki yarı-kamusal Sırp firmaları, Belgrad gazetelerine "Arnavut olmayan işçi aranıyor" ilanları vererek bölgeye Sırp nüfus iskânını sağlamaya çalışıyorlar. Sırbistan yönetimi, 1992 yazından beri Bosna-Hersek'ten kaçan Sırp mültecileri Kosova'ya yerleştiriyor. Eylül'de kurulan "Bosna-Hersek Sırp Mültecileri Komisyonu", 160 bin Bosna-Hersek Sırpının Kosova'ya iskân

edileceğini açıkladı. Bunun için, Sırp ve Karadağlılara mahsus 5 bin konut inşa edilecekti. İşten çıkartılan Arnavut işçilerin yerlerine ve lojmanlarına Sırbistan'dan işsizler getiriliyor. Kosova'daki etnik arındırma programının salt 'sivil' uygulamalarla kalmayacağına ilişkin emareler de eksik değil. En 'vahşi' Sırp milislerine komuta eden Kapetan Arkan'ın 1992 yılı sonlarında bazı seçkin birliklerini Kosova'da konuşlandırması ve dört adamıyla birlikte Kosova milletvekili olarak Sırbistan parlamentosuna girmesi, provokatif belirtiler. Arkan, Sırp basınına "Bosna-Hersek'ten sonra sıranın Kosova'ya geleceği"ni açıklamaktan kaçınmıyor. Şeşelj'in de aynı doğrultuda 'vaadleri' var.

Kosova'daki Arnavut toplumunun en önemli politik örgütü, 1989'da kurulan Kosova Demokratik Birliği (KDB). KDB, 2 Temmuz 1990'da 183 sandalyeli Kosova parlamentosunun 123 Arnavut üyesinden 114'ünün kararıyla, bağımsız "Kosova Cumhuriyeti" hükümetinin ilan edilmesini sağlamıştı. Bu bağımsızlık ilanını doğal olarak tanımayan Sırbistan, Kosova parlamentosunu feshetti. Bunun üzerine 1990 Eylül'ünde Zagreb'de bir Kosova Cumhuriyeti sürgün hükümeti kuruldu. Bu hükümet, düzenli işi olan bütün Kosovalı Arnavutlara -yurtdışında yaşayanlar dahil-, gelirlerinin % 3'ü nispetinde vergi yükümlülüğü getirdi. Kosova Cumhuriyeti'ni tek tanıyan devlet Arnavutluk oldu. Hırvatistan yönetimi, kendi bağımsızlığını kabul ettirmeye çalıştığı dönemde Kosova sorununa görece duyarlı tavır almış ve Arnavutları Sırbistan'a karşı bir "Güney cephesi" açmaya çağırmıştı. Ne var ki uluslararası platformda bağımsızlığını kazandıktan sonra Kosova'yla ilgilenmeyi kesti. Kosova Arnavut toplumu ve Arnavutluk önderliği, Kosova Cumhuriyeti'nin uluslararası düzeyde tanınması için faaliyet yürütüyor. KDB Başkanı İbrahim Rugova'nın ABD'yle iyi ilişkileri olduğu biliniyor.

Kosova Arnavutlarının önderliği, ülke içinde ise, 1989/90'dan beri müthiş sabırlı bir pasif itaatsizlik direnişini sürdürmekte. Bu, imkânsızlıktan da kaynaklanıyor; İbrahim Rugova, Kosova polisinin dağıtıldığına, av tüfeklerine bile el konduğuna dikkat çekerek, "şiddete başvurmadan bağımsızlık"tan başka seçenek olmadığını söylüyor. Pasif direniş stratejisi, esasen, Arnavut toplumunu "devletin meşrû otoritesiyle ezmesi" için gerekçe sayacağı

bir "fiilî kalkışma" kozunu Sırbistan yönetimine vermeme kaygısına dayanıyor. KDB, aileler arasındaki köklü kan davalarını 'tatil' ettirerek, Arnavut toplumunu kendi içinde de şiddetsizleştirerek pasif direniş stratejisine uyumlandırmayı başardı. Mayıs 1992'de yapılan -Sırbistan yönetimince illegal- seçimler, KDB'nin Kosova'daki politik hakimiyetinin kanıtı oldu. KDB oyların % 78'ini alarak 144 üyeli parlamentoda 96 sandalye kazandı. Diğer sandalyeler şöyle dağıldı: Parlamento Partisi 13, Köylü Partisi 7, Hıristiyan Demokratlar 7, Bosna-Hersek'teki DEP'in uzantısı niteliğindeki Demokratik Eylem Partisi 5, Türk azınlık temsilcileri 2, sosyal demokratlar 1. Sırp ve Karadağlılara ayrılan 13 sandalye boş kaldı. İbrahim Rugova oyların % 97'sini alarak yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi. KDB'nin en önemli çıkışı, 12 Ekim 1992'de Priştine'de onbinlerce kişinin katılımıyla düzenlediği büyük miting oldu. "Okul hakkı" ve temel insan haklarının talep edildiği mitingi BM ve AT adına Yugoslavya bunalımını 'gözleyen' Owen-Vance ikilisi de izledi. KDB'ye koşut olarak, işsiz kalan aydınlarca örgütlenen "Kosova'ya Özgürlük ve İnsan Hakları Komitesi"'nin faaliyetini kaydetmek gerek. Yaygın bir yardımlaşma ve haberleşme ağı oluşturan Komite, yurtdışmdaki Arnavutların gönderdiği paraların ihtiyaç sahiplerine dağıtımım koordine ediyor, kurduğu küçük kliniklerde sınırlı çapta da olsa sağlık hizmeti vermeye çalışıyor. Sosyalist görüşlü Hayrullah Gorani başkanlığındaki Kosova Bağımsız Sendikalar Birliği, işsizlere yardım ve dayanışma kampanyaları örgütlerken ağır baskılara maruz kalıyor.

Arnavut önderliğinin 'Gandici' çizgisine karşılık, bilhassa gençler arasında sertlik eğiliminin yaygınlaştığına dair gözlemler var. Arnavutluk'un kendisini Kosova sorununa doğrudan müdahil sayması, Kosova'da çatışma ihtimalini güçlendiren ve vahimleştiren bir başka etkendir. Arnavutluk Başbakanı Sali Berişa, Kosova işgal edilirse askerî müdahalede bulunacaklarını muhtelif açıklamalarında açıkça beyan etti. 1992 yılı boyunca, Sırbistan-Arnavutluk sınırının kimi noktalarında karşılıklı uyarı ateşi açılması, neredeyse vukuat-ı adiyedendi...

1992 Mayıs'ı sonunda, uluslararası politikada sıkışan Sırbistan yönetimi, ilk kez, Kosova Arnavut toplumu temsilcilerini görüşme için

Belgrad'a davet etti. Bu davete icabet edilmedi. İbrahim Rugova 1992 Haziran'ında, "barışçı bir geçiş için, geçici bir süre tarafsız kalmayı taahhüt edecek bir müstakil Kosova devletinin kurulmasına razı olduklarını" açıkladı. Rugova, bu çerçevede geçici bir Birleşmiş Milletler protektorasına (himayesine) de açık olduklarını bildirdi. Rugova, Şubat 1993'de New York'ta yaptığı temaslarda, "BM protektorası" önerisini yineledi. Kosova'ya BM protektorası önerisine Arnavutluk yönetimi de destek verdi. Rugova, protektora formülünün geçiciliğini vurguluyor; vazgeçilmez tarihsel ve doğal hedeflerinin, anavatan Arnavutluk'la birleşmek olduğunu hep tekrarlıyor.

Kosova'daki Arnavut milliyetçileri, başka konularda olduğu gibi "Arnavut birliği" konusunda da Arnavutluk yönetiminden daha radikal bir çizgideler. Şubat 1993'de, yeni ABD yönetiminin Kosova'da inisyatif almasını talep ederken, ülkesinin toprak talebinde olmadığını, uluslararası entegrasyon yönelimi çerçevesinde bütün sınırların açılmasını istediğini açıklayan Arnavutluk Başbakanı Berişa'nın; Kosovalı Arnavut milliyetçilerince derhal tekzip edilmesi bunun göstergesidir. Kosova Arnavutlarının saygın aydınlarından Recep Cosiya Berişa'ya dönük bir açık mektup yayımlayarak, "Arnavutların millî birlik arzusunu reddetmeye hakkı olmadığını" hatırlatmıştır.

1993 başlarında Sırp entelijensiyasının kimi muhalif unsurları, Kosova'nın Bosna-Hersek için tartışıldığı gibi kantonlara ayrılması önerisini ortaya attılar. Üç farklı harita önerisi vardı. Yugoslavya Cumhurbaşkanı Çosiç'in de benimsediği hatta ABD Büyükelçisine sunduğu seçenekte, toprakların % 60'ı Arnavutlara veriliyor, ancak başkent Priştine, ikinci önemli kent Mitrovica ve Trepca'daki maden ocakları Sırplara kalıyordu; 800 bin Arnavut Sırplara düşen kantonlardan göç ettirilecekti.

İkinci seçenekte Sırp kantonları Kosova'nın % 20'sini kaplıyor, mamafih bu kantonlar maden yataklarını ve enerji üretim tesislerini içeriyordu.

Milliyetçi olmayan Sırp aydınlarının desteklediği üçüncü haritada ise nüfusa oranlı olarak Sırp kantonları toprakların yalnızca % 10'unu kaplıyor, Arnavut kantonları halen Kosova'nın sınırları dışında bulunan Arnavut çoğunluklu üç

kasaba ve çevresine kadar yayılıyordu.

Çosiç'in çevresi, ilk iki seçeneğin üzerinde düşünülebilir olduğu mesajını, KDB yönetimine el altından iletti. KDB bunları tartışmaya yanaşmadı. Bu sıralarda gündeme gelen, Bosna-Hersek'i etnik temelde özerk eyaletlere bölen Vance-Owen tasarısı, hem Sırp hem Arnavut tarafınca, Kosova için de aynı çözümün gündeme gelebileceğinin işareti olarak algılandı. Sırbistan yönetimi, elbette Vance-Owen Planının Kosova için karine teşkil etmemesini istiyordu; KDB yönetimi ise Sırbistan'a bu yönde bir baskı yapılacağına güveniyordu.

Tabii bunlar, Bosna-Hersek meselesi bir biçimde 'çözüldüğünde' somutlaşacak ihtimallerdi...

Bu arada 1993 Mart ayı başında, yeni seçilen ABD Başkanı Clinton Miloşeviç'e mektup yazarak, "Sırp tarafınca Kosova'da bir karışıklığa yolaçıldığı takdirde, ABD'nin askerî müdahalede bulunmaya hazır olduğunu" bildirdi. Bosna-Hersek'teki inisyatifsizlikleri nedeniyle kendi kamuoylarında ağır eleştirilere uğrayan Batı ve özellikle ABD yönetimlerinin, "Bosna-Her-sek'teki hatalarını Kosova'da telâfi edecekleri" ve Kosova'nın patlamasına gözyummayacakları umudu, Arnavutların 'ekmeği' idi...

1993'de Kosova'da fizikî baskı açısından göreli bir yumuşama olması, sivillere dönük 'faili meçhul' cinayetlerin durması; kimi uluslararası gözlemcilerce bu umuda dayanak olarak değerlendirilmiştir. Ancak, cinayetler durduysa -veya azaldıysa- bile, sistematik işkence devam etmekteydi. Özellikle köylerde, "silah arama" bahanesiyle insanların dövülmesi, eza görmesi, standart uygulama idi. Kosova İnsan Hakları Komitesi'nce, sadece 1993'ün Ocak-Mayıs kesitinde, bu baskınlarda 1500'e yakın köylünün işkence gördüğü saptanmıştır.

Kaldı ki, 1993 Temmuz'unda Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı (AGİK) gözlemcilerinin Kosova'dan ayrılmasından sonra baskı şiddetlendi. Temmuz'u izleyen iki ayda 7 Arnavut öldürüldü, 1.000'e yakını siyasi sebeplerle gözaltına alındı. Kosova'daki etnik arındırma sürecinin askerî olmaktan ziyade polisiye ve onun yanısıra iktisadî önlemlerle tedrici olarak ilerlemesi; bu sürecin diplomatik platformlarda "saldırganlık" diye tanımlanabilmesini ve gündeme getirilebilirliğini zorlaştırıyor...

450 binlik nüfusunun resmî ve-

rilere göre % 58'inin, Müslümanlara göre % 70 ilâ % 80'inin Müslüman Boşnak olduğu Sancak'ta da 'Kosova şartları' hüküm sürmekte. Sancak, Balkanlar'daki Osmanlı egemenliği sırasında uzun süre Bosna'nın bir eyaleti olmuş, 1879'da uluslararası bir anlaşmayla özerk bölge statüsü kazanmıştı. 1913'de Karadağ ile Sırbistan arasında bölünen bölgenin Müslüman ileri gelenleri, Dünya Savaşı'nda, bağımsızlık için mücadele etmişlerdi. 1. Yugoslavya'nın kurulmasından sonra bu mücadeleyi yürütenler ve genelde Müslüman halk, Yugoslavya'nın başka bölgelerindeki Müslümanların karşılaştıklarıyla kıyaslanmayacak baskılarla ve kıtallerle karşılaştı. Bu çatışmalı geçmiş ve milliyetçi Sancaklı Boşnak önderlerin 1879'da kazanılmış olan bağımsızlık statüsüne atıf yapmaları, Yugoslavya'nın çözülüş sürecinde de Sancak'ı müstesna bir gerilim bölgesi haline getirdi (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 134-135)

Sırbistan, Bosna-Hersek ve Karadağ'ın sınırlarının buluştuğu Sancak bölgesi, Sırbistan için stratejik önem taşıyor. Çünkü Sancak, Sırbistan'ın Karadağ'la bağlantısını sağlıyor; Sancak'ın kontrolden çıkması, bakiye Yugoslavya'yı oluşturan Sırbistan ile Karadağ arasında irtibat kalmaması ve Sırbistan'ın denize ulaşımının kesilmesi anlamına geliyor.

Bu nedenle Sırbistan yönetimi Bosna-Hersek'teki Sırp güçlerinin yürüttüğü kırılmalara koşut olarak Sancak'ta olağanüstü bir baskı ve denetim uyguluyor. 1991 Ekim'inde Sancaklı Müslümanların düzenledikleri illegal bir referandum sonucunda bağımsızlık ilan etmelerinden sonra, baskılar alabildiğine yoğunlaştı. 1992 içinde, 9 bin kilometrekarelik bölgeye 25 bin kadar Sırp asker ve milisinin yığıldığı söyleniyordu. 16 Mart'ta Syenica'da Müslüman ortaokul öğrencileri Sırp ve Karadağlı askerlerce dövüldü. 3 Mayıs'ta parlamenter Aliya Mahmutoviç'in evi bombalandı. 9 Ağustos'ta Sırp ve Karadağ polisince olağanüstü yönetim altına alman Plevlja'da aynı ay içinde 29 ev ve dükkân kundaklandı. Mayıs-Temmuz döneminde üç Müslüman öldürüldü. Özellikle Eylül-Ekim aylarında baskı yoğunlaştı. Bu iki ayda Çetnikler ve Sırp askerler 20 kadar Müslümanı öldürdüler, dört Müslümanın evi veya dükkânı bombalandı, çok sayıda dayak ve insanların toplu olarak dövülüp eziyete uğratıldığı askerî operas-

yonlar düzenlendi; Sancak'ın en önemli kenti olan Novi Pazar'ın (Yeni Pazar) üzerinden alçak uçuşlar yapıldı, etrafındaki tepelere tanklar konuşlandırıldı. Sancak'a yerleştirilen Bosnalı Sırp göçmenler ve Çetniklere katılarak Bosna'ya çarpışmaya giden Sancaklı Sırplar, açıkça Müslümanların tenkil veya tehcir edilmesini savunan bir radikal şoven çekirdek oluşturuyorlar. DEP'in 1992 Aralık'ındaki Sırbistan seçimlerini boykot etmesi üzerine Novi Pazar ve diğer önemli yerleşimlerde yerel yönetimleri Şeşelj'in SRP'sinin kazanması, gerilimi tırmandırdı. Yeni yetkililer, "Türkiye ve Arnavutluk'ta eğitilen terörist birimlerin Sancak'a sızdırıldığı" vb. gibi açıklamalar yaparak polisiye baskıları yoğunlaştırdılar. 1993 Haziran'ı ortasında, Müslüman toplumu önderliğinin, AGİK yetkililerinin de izlediği yasal bir miting düzenleyebilmesi, tek olumlu -ama istisnaî- gelişmeydi.

1992 yılı içinde Sancak'ta yaşayan 350 bin kadar Müslümanın 70 bini yurdundan kaçtı. Sancak Müslümanlarının Ekim 1991'de seçtiği, Sırbistan'ın illegal saydığı Milli Meclis (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 222) faaliyetlerini sürdürdü. Bu Milli Meclis'e öncülük eden (Bosna-Hersek'teki Müslümanların partisiyle aynı adlı) Demokratik Eylem Partisi (DEP), "Osmanlı" tarihsel-politik kimliğini sürekli vurguluyor; "Sancak'ın Osmanlı'nın Balkanlar'daki son direnme noktası olduğunu" işliyor. Sancak Müslüman önderliğinin, Bosna-Hersek'teki, Kosova'daki Müslümanlara kıyasla çok daha radikal bir çizgisi var. Sancak için özerklik talep ediyorlar. Bu talep, tarihsel olarak Sancak'ın parçası iken 1913'de Karadağ'a bağlanan, şimdi içlerinden sadece birisinde Müslümanların çoğunluğu teşkil ettiği altı Karadağ ilinin de kurulacak özerk Sancak'a bağlanmasını içeriyor. Özerklik talebi, uzun vadede bağımsızlık talebine ve Bosna-Hersek devletiyle birleşme isteğine uzanıyor.

Milli Meclis Başkanı Süleyman Ugliyanin, 1992 Aralık sonlarında Türk basınına verdiği demeçlerde "Sancak Bosna gibi değildir. Biz her bakımdan daha kuvvetliyiz. Bizde veya Kosova'daki bir kıvılcım iki tarafı da saracaktır" diyerek kararlılıklarını vurguladı. Türk basınında Ugliyanin'in, Türkiye'nin desteğinin Bosna'da olduğu gibi "lâfta kalacak olması" halinde, yokolurken hiç değilse düşmana da zarar vermek

için intihar saldırılarına girişeceklerini vaz'eden sözleri de yayımlandı. Epey çok sayıda Sancaklı Müslümanın Bosna'da çarpıştığı ve bu çarpışmalar içinde iyice bilendiği biliniyor.

Sırbistan topraklarının yaklaşık % 20'sini kaplayan eski özerk bölge Voyvodina'da Macar (% 22.4) ve Hırvat (% 5), Romen (% 2.5) toplumları ve diğer azınlıklar üzerindeki baskı yoğunlaştı. Hem Çetniklerden ve milliyetçi Sırp militanlardan gelen 'sivil' bir baskı vardı; hem de belediye işlerinde, mahkemelerde dışlayıcı bir politikayla, azınlık okullarına kaynak ayrılmamasıyla yürüyen resmî baskı... Yer adları Sırpçalaştırıldı. Örneğin Belgrad'ın 40 km. kuzeyindeki, eskiden Hırvatça ad taşıyan bir köye "Srboslavci" (Sırplığın Şânı) gibi provokatif bir ad takıldı.

1992'de 25 bin kadar Macar, yurdunu terketmek zorunda kaldı. Hırvatistan'daki iç savaştan beri "beşinci kol" muamelesi yapılan Hırvat azınlık da göçe zorlanıyordu. 1992'de 17 bin Hırvat Voyvodina'yı terketti. Sırbistan yönetimi, Voyvodina'ya Hırvatistan ve Bosna-Hersek'ten göçen 30 bin kadar Sırp iskân ederek nüfus dengesini daha da lehine çevirmeyi hedefliyordu. Voyvodina'da zaten Macarların nüfustaki oranı 20 yılda % 20 gerilemiş; Sırp nüfusun oranı ise 1981 sayımında % 55.8'den 1991 sayımında % 69.6'ya yükselerek çok büyük artış göstermişti. Voyvodina'daki gelişmelerden doğal olarak Macaristan da tedirginlik duyuyor. 1993'de Macaristan Dışişleri Bakanlığının, ülkesinin güvenliğinin tehlikeye girmesi durumunda NATO'nun yardım taahhüt etmesi için girişimlerde bulunmasının ana nedeni, Voyvodina'dan kaynaklanan Sırbistan korkusu idi...

Hırvatistan: Faşist eğilimlerle Avrupacı milliyetçilik arasında

Rejimin en sıkı liberal muhaliflerinden olan, dünyaca ünlü tarihçi Ivo Banac, Hırvatistan yönetiminin politikasını şöyle özetliyor: "Bir miktar Maslenica (askerî saldırganlık), bir miktar Cenevre (uluslararası müzakereler); bir miktar 'etnik temizlik', bir miktar mağduriyet; bir miktar demokrasi, bir miktar basının boğazını sıkmak. Ve sonuçta tamamen kişilik kaybı." Savaş koşullarının körüklediği şovenizm ve meşrûlaştırdığı antidemokratik yapı, Hırvatistan'da, faşizan açılımları da olan bir otoriter politik kültürü kurumlaştırıyor. Hırvatistan, otoriter baskıcı politikası ve Hırvat milliyetçi güçlerinin Bosna-Hersek'teki saldırganlığı nedeniyle zaman zaman tekdir edilmekle birlikte, Sırbistan gibi iktisadî ve diplomatik uluslararası ambargoya maruz olmamanın avantajına sahip. Buna karşılık, savaşın etkilerini çok daha dolaysız ve ağır yaşıyor. Herşeyden önce, 1991-92'de Sırp güçleriyle yaptığı yaklaşık 9 aylık savaşın (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 9. Bölüm) kalıcı tahribatı ve çözülmemiş sorunları var. Ülke topraklarının yaklaşık üçte biri (Krayina, Baniya ve Slavonya'mn bazı bölümleri) Sırp askerî güçlerin denetimi altında bulunuyor. Bu bölgede olduğu gibi Dalmaçya'nm bazı kesimlerinde de, Hırvat ve Çetnik milisleri arasında, stratejik bir amaca hizmet etmeyen, tacize dönük ufak çatışmalar hiç durmuyor. Krayina ve Dalmaçya'daki savaş Hırvatistan'ın sanayi altyapısının yaklaşık % 40'ını tahrip etti. Hırvatistan ekonomisi için hayatî önemde olan Dalmaçya'daki büyük turistik tesisleri mülteci barınaklarına dönüştü. Bosna-Hersek'teki savaş da, ülkeye sığınan yaklaşık 700 bin mülteci ile, Hırvatistan'ın üzerine çöktü.

Hırvatistan'daki savaşın uluslararası medyada pek konu edilmeyen bir veçhesi, bu ülkede yaşayan küçük azınlıkların yaşadığı zulümdü. İç savaştan önce Hırvat, Sırp ve Müslümanlar dışında Hırvatistan'daki millî topluluklar şunlardı: Baranya bölgesinde yaklaşık 20 bin Macar; yaklaşık 25 bin Çek ve Slovak; Batı Slavonya'da yaklaşık 35 bin Rutenyalı ve Ukraynalı; Tuna kıyısında yerleşik yaklaşık 15 bin Alman; Doğu Slavonya'daki Pakrac'da yaşayan 2 bin kadar İtalyan...

Bu insanların binlercesi Hırvat ve daha ziyade Sırp milislerinin etnik arındırma operasyonlarında öldü, yaralandı, sağ kalanların hemen hepsi yurdundan sürüldü.

Ağır iktisadî bunalım ve bağımsızlığın kazanılmasına rağmen çözülmeden kalan 'millî meseleler', iç politikada ırkçı-şoven otoriteryanizme, dış politikada ve özellikle tabii Bosna-Hersek'te irredentizme dayalı faşizan eğilimlere güç kazandırdı. Bu eğilimlere karşı bir dinamik de işlemiyor değildi. Demokratik ve çoğulcu bir çizgiyi savunan muhalefet vardı. Ayrıca, uluslararası zeminde bağımsızlığını meşrûlaştırmak için "tarihsel-kültürel olarak Avrupa'yla bütünleşmiş ve Batı'ya lâyık olduğu" savına yaslanan Hırvat politik sınıfı, Avrupa tarafından dışlanarak yine "Balkanlar'ın baskıcı rejimleri" sepetine atılmaktan ciddî bir korku duyuyordu. Bu korku, zaman zaman, milliyetçi "aşırılıkları" gemleyen bir özdenetim mekanizması oluşturdu. İktidar içi dengelere fazlasıyla bağlı bir mekanizmaydı bu. İktidardaki ılımlı-radikal kamplaşmasının son derece kaygan olan zemini, bu dengeleri iyiden iyiye hassas kılmaktaydı.

Hırvatistan'da iktidara 'ferah ferah' egemen olan Hırvat Demokratik Birliği (HDB) içindeki ılımlılar-radikaller ayrışması 1992'de iyice belirginleşerek kanatlaşmaya dönüştü. Parti ve hükümet aygıtına hakim olan ılımlılar kanadının omurgasını, eski Hırvat Komünistler Birliği içindeki "milliyetçi komünistler" çizgisinden gelenler oluşturuyordu. HDB içinde bu ekibe "Partizanlar" da denmekteydi. Bu ekip 60'ların başlarında yönetimden tasfiye edilmiş, 1968-71 dönemindeki "Hırvat Baharı" sırasında (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 80-84) yine etkinlik kazanmış, ancak rejimin restorasyonuyla birlikte 1980'lerin sonlarına dek tekrar politika dışına itilmişti. Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman da, gerek 1960'larda gerekse 1972-1990 döneminde bir kısmı hapis de yatan bu "milliyetçi komünistler" ekibindendi. Yugoslavya Federal Başkanlık Konseyi'nde Hırvatistan'ın son temsilcisi olan, şimdiki parlamento başkanı Stipe Mesiç; eski Genelkurmay Başkanı ve halen Tucman'ın askerî konulardaki başdanışmanı General Tuş; Hırvatistan'ın ilk Emniyet Genel Müdürü Antun Bolykovaç; 60'lı yıllarda Hırvatistan hapishanelerini yöneten ve muhaliflerin ağır zulüm gördüğü

Goli Otok Adasındaki meşum hapishaneden de sorumlu olan, halen Hırvatistan Üst Meclisi Başkanı bulunan Josip Manoliç, bu kanadın diğer önderleri olarak anılabilir. Yönetime hakim olan ılımlı kanatta 'emniyetçilerin' hatırı sayılır bir ağırlık oluşturması paradoksal bir durum - rejimin baskıcı karakterini kavramaya yardımcı bir paradoks. Kökü 19. yüzyıla dek geri giden Hırvat Köylü Partisi'nin çoğunluğu da, HDB'ye katılma kararı vermiş ve HDB'nin ılımlı kanadında yeralmıştı.

HDB'nin radikaller kanadının en güçlü çekirdeğini ise, 1990'dan sonra Hırvatistan dışından, özellikle Batı Hersek'ten gelen göçmenler oluşturuyordu. Vice Vukoyeviç önderliğindeki bu göçmen grubu, muğlak bir yasal çerçeve ile, yarı-illegal biçimde yürütülen özelleştirmelerde büyük vurgunlar vurarak "Hersek Mafyası" nâmını kazanmıştı. Bu mafyayla ilgili, parlamento soruşturmasına konu olan büyük bir itham vardı: İddialara göre "Hersek Mafyası", Vukovar'ın savunması için gönderilen silahları karaborsada pazarlamış, böylelikle Hersek'in önemli merkezlerinden olan bu kentin Sırplarca ele geçirilmesine sebep olmuştu. HDB'nin faşizan kanadının hükümetteki en güçlü temsilcisi, Savunma Bakanı Goyko Şuşak idi. Şuşak uzun yıllar Kanada'da mülteci olarak yaşamış bir anti-komünist olarak, "dış Hırvatlar"ın para yardımlarını önde gelen örgütleyicileri ve nemâlananları arasındaydı. Avrupa ve Amerika'daki Hırvat göçmen işçilerinin ve Hırvat diasporasının gönderdiği paralar, sadece HDB'nin radikallerini beslemekle kalmıyor; mafya-politika ilişkisine her düzeyde kan veriyor. Uluslararası uyuşturucu mafyası örgütlerinin de Hırvatistan'da güçlü bağlantıları olduğu söyleniyor.

HDB'nin iki kanadı arasındaki çatışma, uzun müddet, istisnaen kamuoyu önünde, esasen kapalı kapılar ardında cereyan etti. Ilımlılar kanadının amacı, HDB'yi "Batı Avrupa tipi" bir Hıristiyan-Demokrat kitle/merkez partisine dönüştürmekti. Bu yönelimi hakim kılmak için, kendi radikal kanatlarıyla birlikte, bu kanadın dirsek teması içinde olduğu faşist Hırvat Haklar Partisi'ni (HHP) de geriletmeye, özellikle devlet aygıtından tasfiye etmeye çabalamaktaydılar. HDB'nin radikalleri ile HHP, "Batı tipi Hıristiyan-Demokrat Parti" modelini reddederek, 19. yüzyıldan beri gelen kadim Hırvat milliyetçiliğinin mi-

rasına sahip çıkıyorlar.

En güncel ayrım, Bosna-Hersek politikasında billurlaşıyor. HDB'nin ılımlı kanadı bağımsız bir Bosna-Hersek'in kurulmasını kabul ediyor ve Müslüman toplumunun önderliğiyle işbirliğine yatkın. HDB'nin radikal kanadı ile HHP ise, Bosna-Hersek'te Hırvat güçlerin denetiminde olan toprakların Hırvatistan'a bağlanması konusunda da hemfikir. Zaten bu toprakların büyük bölümüne fiilen HHP'ye bağlı HOS Milisleri hükmediyor. (Bkz. 2. Bölüm) HDB Radikalleri ile HHP'nin ülküsü: "Drina'ya kadar uzanan büyük Hırvatistan". HHP'nin 31 yaşındaki önderi Dobroslav Paraga, Bosna-Hersek'in Hırvatistan'la birleşmesinin, Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın birleşmesi gibi bir "hak" olduğunu savunuyor. HHP'liler, bu birliğin doğallığını, Ortaçağ'da Hırvat ve Bosna krallıklarının akraba olmasından, iki krallığın da armalarında leylak bulunmasından 'çıkarsıyorlar'. Buna göre, yeni Bosna-Hersek devletinin bayrağındaki leylak da, bu ülkenin Hırvatistan'la tarihi akrabalığının kanıtı. HHP, Ustaşa mirasına (bkz. 1. Bölüm ve Milliyetçiliğin Provokasyonu, 2. Bölüm) örtük olarak sahip çıkıyor. Paraga, "Ustaşa faşist bir örgüt değildir" diyor: "Sırplara karşı kendisine yardım eden sadece Hitler'di, onlar da Hitler'den yardım aldılar. Sırplara karşı İslâm ülkelerinden gelen yardımı kabul ediyoruz diye fundamentalist olmadığımız gibi, Nazi Almanya'sından yardım aldık diye de faşist sayılmayız." Sırbistan'da Çetnik mirasını sürdüren Sırp Radikal Partisi'nden farklı olarak, HHP sokak ve cephedeki gücünü parlamenter politikaya taşıyamıyor. 1992 Ağustos'undaki genel seçimlerde ulaşabildiği oy oranı % 6.9, parlamentodaki sandalye oranı % 3.6'da kaldı.

HDP merkezi, HHP'yi geriletmek için ilkin Kasım 1991'de akim kalan bir girişimde bulundu. Dobroslav Paraga gözaltına alınmış, ama HOS milislerinin Zagreb'e doluşması üzerine geri adım atılarak serbest bırakıldı. Sonrasında HHP'nin Başkanvekili Ante Paradzik şüpheli bir şekilde öldürüldü. Paraga, Paradzik'i İçişleri Bakanlığı'nın öldürttüğünü iddia etti. 1992 Sonbaharında, HOS milislerinin Zagreb'deki silah deposuna elkonuldu ve HHP milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırıldı.

HHP ve HDB'deki şoven eğilimler, demokratik muhalefeti ve HDB'nin kimi ılımlılarını hem iç hem dış

politika açısından tedirgin ediyor: Hem savaşın toplumda yaygınlaşması için çok elverişli şartlar yarattığı faşizan eğilimler nedeniyle yakın gelecekte faşist bir iktidarın kurumlaşması tehlikesini cisimleştiriyor; hem de Batı nezdinde Hırvatistan'ın "uygar" imajım ciddî biçimde zedeliyor. Sahiden Hırvatistan, bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Federal Ordu'nun saldırısına maruz kaldığı dönemdeki "mağdur" görüntüsüyle Batı kamuoyunda edindiği sempati desteğini, "Avrupalı" addedilmesinden gelen avansı hızla harcadı. 1992'nin ikinci yarısında Batı medyasındaki Hırvatistan imajı, otoriter ve yoz bir rejim altındaki "karanlık" bir Balkan ülkesi idi. Hırvatistan'ın, bütün eski Yugoslavya cumhuriyetleri içinde basının en fazla devlet baskısı altında olduğu ülke olması, Hırvatistan'ın imajını en fazla lekeleyen nedenlerden biri. Baskılar sadece millî değil aynı zamanda sınıfsal yönelimliydi: 1992 Aralık'ında "Hırvat Walesa'sı" olarak ünlenen demiryolu işçileri sendikası önderi Krivokuça'nın şaibeli bir şekilde ölmesi ve resmî makamların olayın üstünü örtmesi, bu yönde en vahim işaretti. Hırvatistan'da medya üzerindeki devlet baskısı da Sırbistan'dan aşağı kalır değildi. Pekçok HDB yöneticisi, medyada da yönetici konumlarda bulunmaktaydı. Resmi Hırvat basın ajansı Hina'nın yöneticisi Mliovan Şibl, muhalif gazeteciler hakkında şöyle konuşuyordu: "Bunların çoğu karışık kökenli. Ana-babalarının biri Hırvat, diğeri Sırp. Böyle adamlar hiç objektif bir Hırvatistan tablosu çizebilirler mi?"

Cumhurbaşkanı Tucman, ilginç bir konum işgal ediyordu. Aslen HDB'nin ılımlılarından veya "partizanlarından" olmakla birlikte, yükselen milliyetçilik rüzgârından kendi yelkenini de doldurma kaygısıyla zaman zaman HHP'nin çizgisine yakın tutumlar alabiliyordu. Tucman'ın, radikal-ılımlı rekabetinin denge noktasında durarak veya bizzat dengeleme misyonunu üstlenerek, ihtilâfların keskinleştiği evrelerde geçici olarak geri çekilerek, Bonapartist denebilecek bir profil çizdiği söylenebilir. Aşırı masraflı ve şık özel uçağıyla, "Latin Amerika diktatörlerini hatırlatan" uzun şalıyla "patriyark" havasına girdiği kanısında olan muhalif Hırvat aydınları, Tucman'ın bu profilinden fazlasıyla huzursuz idiler.

HDB bu çekişmeler içinde güç

de yitirmekteydi. 1992 Ağustos'undaki genel seçimlerde oyların % 42'sini alarak, 1990'daki % 57.6'lık oy oranından epey geriye gitmişti. Ancak en çok oyu alan partinin parlamentoda olağanüstü güçlü olmasına elveren ve böylece muhalefetin parlamentoda temsilini marjinalleştiren seçim yasası, HDB'ye parlamenter diktatörlüğünü devam ettirme imkânını sağladı: Parlamentodaki sandalyelerin % 61.6'sı HDB'nindi. Aynı zamanda ülkenin ikinci meclisi olan Vilayetler Meclisi'ne de temsilcilerin seçileceği 7 Şubat 1993 yerel seçimleri öncesinde, muhalefet seçim yasasının bu anti-demokratik yapısına karşı ittifaka yöneldi. Hükümet, tavizkâr gözüküp oy-sandalye oranını daha uyumlu kılmaya dönük küçük bir düzenleme yaptı; böylece muhalif ittifakın dağılmasını sağladı. HDB'nin 7 Şubat'taki bir avantajı da, seçimleri boykot eden HHP'nin seçmen potansiyelinin büyük ölçüde kendisine yönelmesiydi. Seçimin Krayina'yı Sırp askerî işgalinden kurtarmak için yürütülen askerî harekât (bkz. 2. Bölüm) dönemine 'denk gelmesi' de, HDB'ye milliyetçi rengini koyulaştıran bir etkendi. HDB, bu koşullarda oylarını biraz artırdı; 1992 Ağustos'undaki genel seçimlerde % 42 olan oy oranı % 43.7'ye çıktı ve Vilayetler Meclisi'ndeki sandalyelerin % 58.7'ini aldı. Ancak HDB'nin bu seçimlerden kazançlı çıktığı söylenemez. İktidar imkânları ve zımnî HHS desteği düşünüldüğünde, ulaşılan oy oranı, bir duraklamaya işaret ediyordu. Buna karşılık, seçim ittifakı yapmalarının önüne HDB'nin son anda geçebildiği muhalefet partileri, büyük gelişme sağladılar. Hırvat Sosyal Liberal Partisi (HSLP) 1992 Ağustos'unda % 17.3 olan oylarını % 27.2'ye; muhafazakâr Hırvat Köylü Partisi (HKP) % 4.3'den % 11.3'e çıkardı. Dalmaçya'da yerel partiler kesin üstünlük sağladılar.

Haziran başında, HDB içindeki ihtilâf şiddetlendi. 3 Haziran'da HDB'nin ılımlı kanadının dört önderi (Manoliç, Mesiç, Bolykovaç, Tuş) Tucman'a başvurarak Savunma Bakanı Şuşak'ın görevden alınmasını ve Cumhurbaşkanı Danışmanlığı statüsündeki "Hersek Mafyası" üyelerinin tasfiyesini istediler. Ültimatoma neden olan rahatsızlık, "Hersek Mafyası"nın Bosna-Hersek'teki Hırvat güçleri üzerindeki nüfuzu ve onları Müslümanlara karşı artan bir saldırganlığa itmesi idi. HDB'nin ılımlıları, bu politi-

kanın Bosna-Hersek'teki Hırvatları uzun vadede bırakacağı, kısa vadede ise Hırvatistan'ı uluslararası kamuoyu nezdinde çok zor durumda bıraktığı kanısındaydılar. Manoliç, Mesiç, Bolykovaç, Tuş, Tucman'ı da, "İslâmî fundamentalizm"i ağızlarına sakız ede ede Bosnalı Müslümanları 'azdırmakla' suçladılar. Dörtlü ültimatomun toplumsal desteği güçsüz değildi. "Hersek Mafyası"nın teşvik ettiği Bosna'daki milliyetçi saldırganlık, Hırvat halkında da tepki uyandırmaktaydı. Aşağıda Dalmaçya bağlamında belirtileceği gibi bu tepki eylemli hale gelebilmekteydi. Zagreb Başpiskoposu Kardinal Kuhariç, Tucman'ın Müslümanlara karşı izlediği politikayı eleştiren sözler sarfetmişti. Kardinal, Bosna-Hersek'teki Hırvat milliyetçilerinin önderi Mate Boban'ı da sert şekilde eleştirdi (bkz. 2.Bölüm). Aslında "Büyük Hırvatistan" hayaline bağlılık duyan Kuhariç'in tepkisinin nedeni, Boban'ın Karadziç'le yaptığı pazarlıklarda Sava'nın doğusundaki, Kuzey ve Orta Bosna'daki, ayrıca Saraybosna'daki, köklü Hırvat Katolik cemaatlerinin yaşadığı bölgeleri feda etmesiydi. Bosna-Hersek'in etnik temelde bu şekilde bölünmesi, Katoliklerin, yüzyıllardır yaşadığı topraklardaki temsilî politik haklarını sona erdirecekti. Müslümanlarla ilişki, sadece Bosna-Hersek'te değil Hırvatistan'ın içinde de Hırvat politikasının önemli bir meselesi. Zira ülkede 500 bine yakın Müslüman mülteci barınıyor. Radikal milliyetçiler, bu Müslüman kitlesinin nüfus dengesini Hırvatlar aleyhine değiştireceği tehlikesi üzerinde duruyorlar. Ayrıca, gerek radikal gerek liberal milliyetçiler, bu mülteci toplumunun bir İslâmcı terör örgütlenmesine yataklık etmesinden çekiniyorlar.

1993 Ekim'indeki HDB kongresinde, Bosna-Hersekli Hırvatların Hırvat milletinin kopmaz parçası oldukları doğrultusunda karar alındı. Kongrede, radikal milliyetçiler, "Hırvatistan'ın dünyadaki imajı açısından" yönetimde yeralmamaya ikna edildiler. Beri yandan, "Hırvatistan'ın dünyadaki imajı" etmeni, Hırvat politikasındaki ağırlığım yitirmekte idi. Bağımsızlığı kazanma sürecinde Almanya'nın verdiği büyük diplomatik destek aşınıp, Avrupa'ya entegrasyonun hayal edildiği kadar hızla gerçekleşmeyeceği ortaya çıktıkça; Hırvatistan'ın Balkanlar'da Avrupa'nın/Batı'nın ayrıcalıklı partneri olduğu telâkkisi zayıflıyor, bu

telâkkiye dayalı politik öncelikler geriliyordu. Tucman Eylül sonunda Avrupalılara, "Avrupa'nın en eski halklarından birini kaderine terkettikleri" sitemini savurmuştu...

Hırvatistan'ın millî bütünlük sorunları: Krayina ile Dalmaçya-İstriya

Ülkenin yaklaşık üçte birinin Sırp askerî güçlerin egemenliğinde olması ve burada "Krayina Sırp Cumhuriyeti"nin ilan edilmiş bulunması, Hırvatistan için ciddî bir 'millî bütünlük' sorunu yaratıyor. Üstelik Krayina'daki Sırp askerî güçleri, birkaç on kilometre ilerleyerek Hırvatistan'ı birbiriyle bağlantısız üç parçaya bölebilecek denli rahatsız edici bir jeostratejik konumdalar. Bunun karşısında Hırvatistan'ın kozu, Sırp egemenliğindeki Banya Luka bölgesi ile Krayina arasındaki koridoru elinde bulundurması... Bu sorun, Hırvat milliyetçiliğini sürekli diri tutmaya, tahrik etmeye aday görünüyor. 4.Bölüm'de değinileceği gibi, 1992 ortalarında Krayina'ya gönderilen BM askerî gücünün tamamen etkisiz kalması ve bu gücün varlığının, Sırp güçlerinin bölgedeki egemenliğini meşrûlaştırdığınm düşünülmesi, buradaki gerginliğin azalmasını önledi. Hırvat milliyetçileri, BM gücünün ülkenin ikiye bölünmesini kalıcılaştırdığı Kıbrıs'ın durumuna düşmekten çekiniyorlar. 1993

Ocak'ı sonunda Hırvatistan Ordusunun Krayina'da giriştiği harekât (bkz. 1.Bölüm), Sırp işgali altındaki toprakların % 10'dan azının "kurtarılmasına" yarayabildiyse de, radikal milliyetçi camiada "dönüm noktası" olarak algılandı. "Dönüm noktası"nın arkasının gelmemesi, milliyetçi camiayı yeniden öfkeli bir karamsarlığa sevketti. Daha beteri de oldu: Krayina'daki Sırp yönetimi, 19 Haziran 1993'de, "Krayina Sırp Cumhuriyeti"nin Bosna-Hersek'teki "Sırp Cumhuriyeti" ile birleşme seçeneğinin oylanacağı bir referandum düzenledi. Birleşmeye verilecek "evet" oyu, "diğer Sırp cumhuriyetleri" (yani Sırbistan) ile birleşme yolunu da açacaktı. Katılım % 96.5, "evet" oyları % 98.6 olarak açıklandı. 20 Temmuz'da Karadziç ile Krayina Sırp Cumhuriyeti önderi Goran Haciç buluşarak ortak anayasa ve meclis için yapılacak hazırlıkları görüştüler. Bu birleşmenin, Hırvatistan-Sırbistan arasındaki çatışmayı kronikleştireceği açıktı. Buna karşılık Hırvatistan yönetimi, ülke nüfusunun yaklaşık % 15'ini oluşturan Krayina'daki Sırp azınlığıyla birlikte yaşamaya ilişkin ciddî bir düşünsel hazırlık sergilemiyor. Parlamentoda Krayina adına fiilen 'atanmış' olan 13 Sırp milletvekilinin bulunması Sırp toplumuyla bir diyalog imkânını ifade etmiyor, tersine rejimin Sırp toplumunun iradesini kaale almadığının göstergesi sayılıyor.

1993 yılı başında Hırvat ordusunun, ülkenin Dalmaçya'yla bağlantısını sağlayan Maslenica köprüsüne ve Zadar havaalanına hakim olmaya dönük operasyonu, Hırvatistan'daki Hırvat-Sırp ihtilâfında sıcak çatışmaları yeniden başlattı. Ancak bu çatışmalar kısa sürdü. Temmuz ortasında Tucman ile Miloşeviç, çatışmalara tamamen son vermekte anlaştılar. Eylül başında yine çatışmalar başladı. Krayinalı Sırp güçler Zagreb'e bile füzeyle saldırdılar. Eylül sonunda Hırvat parlamentosu, statüsü yeniden tanımlanmazsa Krayina'daki BM Barış Gücü'nün görevinin sona erdirileceği doğrultusunda bir karar alarak "uluslararası topluluğa" gözdağı verdi.

Ekim sonunda, Owen-Stoltenberg'in aracılık ettiği müzakerelerde, Tucman, Hırvatistan'ın egemenliğini tanırlarsa Krayina Sırp toplumuna özerklik verilebileceğini açıkladı. Ancak Krayina Sırp Cumhuriyeti'nin kendi bağımsız devlet varlığının meşrûluğunda ısrar etmesi üzerine,

bu müzakereler tıkandı.

Dalmaçya ve İstriya'da da, Hırvatistan'ın 'millî bütünlüğünü' yakın gelecekte tehdit edebilecek bir ayrılıkçılığın tohumu filizleniyor. (Dalmaçya, Hırvatistan'ın ve Yugoslavya'nın güney sınırını oluşturan Adriyatik şeridini kaplıyor; İstriya ise Dalmaçya'nın kuzeyinde, Hırvatistan-İtalya sınırında bir dağlık yarımada). Buralarda, etnik değil bölgesel/yerel bir kimliğe dayalı, askerî değil politik yoldan ilerleyen bir özerklik hareketi serpiliyor. Yerel *Globus* dergisinin Aralık 1992'deki anketi, bu gelişmenin belirgin işaretlerini vermişti. Ankete göre halkın % 12'si Hırvatistan'dan ayrılmayı (% 6.5'u bağımsız devlet olmayı, % 5'i İtalya'ya bağlanmayı), % 32'si ise özerklik istiyordu. 7 Şubat 1993'deki yerel seçimlerde, Dalmaçya ve İstriya'da yerel partiler güçlendi, HDB hegemonyasını yitirdi. Özellikle İstriya'da, İstriya Demokratik Konseyi (İDK) oyların % 67'sini alıp HDB'yi bölgeden sildi ve Hırvatistan Vilayetler Meclisi'nde 4. parti konumuna geldi. Ülke nüfusunun beşte birini barındıran Dalmaçya'da da Rijeka Demokratik Birliği ve Dalmaçya Eylem hareketi, oylarını artırdılar. Dalmaçya'da HDB oyları, HSLP ile yerel partiler toplamının altına düştü ve HDB bütün önemli kentlerde yönetimi kaybetti. Toplumsal-kültürel hayatta da, Hırvat millî gün ve törenlerine bölgede katılımın gayet düşük olması, Mayıs başında Tucman'ın izlemeye geldiği maçta Hajduk Split takımının Zagreb'in Hars Gradjanski'sini (eski Dinamo Zagreb) 4-1 yenişinin müthiş bir coşkuyla kutlanması, Dalmaçya'yla Hırvatistan arasındaki mesafenin büyüdüğüne dair belirtilerdi.

İstriya ve Dalmaçya'nın Hırvatistan'da muhalefetin kalesi haline gelmesinin kökeninde, buralarda yerel/bölgesel kimliğin ve federalizm geleneğinin güçlü olması yatıyor. Dalmaçya'da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dönemine dayanan güçlü kent özerkliği, yerel parlamento ve federalizm mirası nedeniyle, merkezi vesayete karşı -rejim ne olursa olsun- hoşnutsuzluk beslenegeldi. Dalmaçya burjuvazisi, 1. Dünya Savaşı'nın bitiminde öncüleri arasında yeraldığı ilk Yugoslavya'nın federal bir devlet olması için büyük çaba sarfetmişti. (Bkz. 1.Bölüm) 2. Dünya Savaşı'ndan sonra da, Yugoslav komünistleri içinde, Dalmaçya'nın tarihi bakımdan Hırvatistan'ın parçası

değil müstakil bir bölge olduğunu, dolayısıyla buraya hiç değilse özerklik tanınması gerektiğini savunanlar çıkmıştı. Hırvatistan'ın bağımsızlaşmasından sonra Tucman yönetiminin otoriter-baskıcı politikasına karşı da en fazla tepki, Dalmaçya'dan geldi. 'Yeni' Hırvatistan'ın 'eski' Yugoslavya'nın merkeziyetçi baskısını aratmadığını belirten "Zagreb = Belgrad" sloganı, dillere yerleşti. Muhalif basın, en uzun süre Dalmaçya'da barınabildi. 1992 yazında Hırvat basını tamamen hükümet denetimine geçmişken, Slobodna Dalmaciya devletin baskısına direnerek bağımsızlığını korumayı başardı - ta ki 1993 Mart'ında darbeci yöntemlerle Hırvat milliyetçilerinin eline geçene dek... Dalmaçya'yı Hırvatistan'a bağlayan Zadar bölgesinin Sırpların elinde olması, Dalmaçya'yı iktisadî yönden de Zagreb'den yalıtmaktaydı. Yerel seçimlerden az önce Split'le kara bağlantısını sağlayan Maslenica köprüsünü ele geçirmeye dayalı büyük harekât, Hırvat milliyetçileri için bu bakımdan çok önemliydi. Üstelik Hırvatların 'fethettiği' Maslenica, BM himayesi altında bir bölgeydi. Yani bu harekât, uluslararası anlaşmaları çiğnemek ve "uluslararası topluluğun" azarlarını göze almak pahasına gerçekleştirildi.

Hırvatistan'ın tarihsel ve kültürel yönden olduğu gibi iktisadî yönden de geleneksel 'Batılı' bölgeleri olan İstriya ve Dalmaçya'daki yerel/bölgesel kimlik, esasen Avrupalılıkla/Batılılıkla özdeşleşmeye dayanıyor. Özellikle İstriya'nın İtalya'yla salt tarihsel-kültürel değil güçlü iktisadî ve toplumsal bağları var. İstriya 1. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'nın egemenliğinde olmuş, 2. Dünya Savaşı'nın bitiminde ise Yugoslavya'ya dahil edilmişti. 1947 -48'de İtalyan nüfusun büyük ölçüde göç et(tiril)mesine karşın, yarımadada yaklaşık 80 bin İtalyan yaşıyor. Dalmaçya ve İstriya eliti, Hırvat milliyetçiliğini salt Hırvatistan'ın Avrupa'ya aidiyetini öne çıkaran veçhesiyle kabulleniyor, onu Balkan sorunlarına 'saplayan' etnisist-şovenist yönelimlerinden uzak duruyor. Hatta, Hırvatistan'ın "Balkanlı", Dalmaçya ile İstriya'nın ise Avrupalı olduğunu tebarüz ettiren bir Dalmaçya kültürel milliyetçiliğinden sözedilebilir. 1993 ilkbaharında turizmin yavaş yavaş canlanmaya başlaması, bölge halkının özgüvenini artırıp iktisadî durumunu iyileştirirken; Yugoslavya'daki savaş(lar)la aralarındaki

zihni ve manevi mesafeyi de büyüttü. 1993 Haziran'ı ortalarında, bu bölgede Hırvat millî kimliği ve milliyetçiliği ile araya konulan mesafenin büyüdüğüne işaret eden çarpıcı bir olay yaşandı: Dalmaçya'nın en büyük kenti olan Split'te gerek yetkililer gerekse halk, Travnik'te karşı saldırıya geçen Müslümanlardan kaçan Hersekli Hırvatları barındırmayı reddettiler. Split'te, Hırvat Hersek-Bosna Cumhuriyeti'ni ilan eden ve Müslümanları bölgelerinden süren Herseklilerin şovenizmine teslim olan Bosnalı Hırvatların, başlarına geleni hak ettikleri kanaati yaygındı. İDK ile Dalmaçya Eylem hareketi bünyesinde, bölgeleri için özerklik isteyen güçlü bir eğilim var. Hırvatistan, Slovenya ve İtalya'nın ortak yönetiminde bir devletlararası özerk bölge statüsü edinme fikri, İstriya'da kitlesel destek görüyor. HDB ve tabii HHP, İDK ile iki yerel Dalmaçya partisine, "emelleri ülkeyi bölmektir" suçlamasını yöneltiyorlar. Yerel HDB güçleri, Sırp gizli servisinin Dalmaçya Eylem Partisi'ni desteklediğini savunuyorlar. İstriya meselesinde de, Kuzey İtalya'da birkaç yüz paralı askerin İstriya'yı 'geri' alma hayalini gören neofaşist örgütlerce eğitiliyor olması; Bosna'da Müslümanlarla beraber çarpışan birkaç İtalyan neofaşistin tespit edilmesi, "dış mihraklar" edebiyatına malzeme sağlıyor. (Sırp milliyetçiliğinin de İstriya'nm batısına, İtalya egemenliğindeki Adriyatik kentlerine dönük revanşist hedefleri var. 2. Dünya Savaşı sonrasında İtalya ile Yugoslavya arasında ihtilâf konusu olan Trieste'ye duyulan özlem, bu revanşizmin simgesidir. Bosna-Hersek Sırp ordusunun komutanı Mladiç, 1993 Mayıs'ında, "Bosna'yı halletiikten sonra Trieste'ye yürümek"ten sözetti!)

'Bütün dünya faşistleri, Hırvatistan'a'

Bosna-Hersek'te savaşan Müslüman ve pan-Slavist gönüllülerden, 2. Bölüm'de kısaca bahsedildi. Bölgeye savaşçı ve silah sevkine dönük belki en kitlesel değil, ama en sistematik örgütlenmeyi, dünya faşistleri yürütüyor. Bu örgütlenme, Amerikalı faşist Covington'un deyişiyle, "İspanya iç savaşındaki sol enternasyonal tugaylar örneğine ırkçı bir cevap" oluşturuyor. Faşist ve Neonazi hareketlerin dünyanın dört bir yanındaki mümessilleri, Yugoslavya'daki iç savaşı örgütlenmek için çok elverişli bir fırsat ve önemli bir "deney" sayıyorlar. Bütün faşistlerin Yugoslavya'da seçtiği saf, Hırvatistan.

Dünya faşistleri içinde Hırvatistan için ilk eyleme geçenler, Amerikan ve Alman Neonazileri oldu. ABD'de yerleşik olan Alman Nasyonal Sosyalist Partisi/Yurtdışı Örgütü'nün (NSDAP-AO) gazetesi *New Order* (Yeni Düzen), 1991 Mart'ında "Hırvatistan'ın yardıma ihtiyacı var" adlı bir kampanyayla gönüllü toplamaya başladı. *New Order* gazetesi, 1992'de Macaristan'da da çıkmaya başladı. NSDAP-AO'nun Macaristan'daki "adamı" Istvan Györkös, daha sonra silah ve cephane kaçakçılığı suçlamasıyla tutuklandı. Györkös, Hırvatistan'a silah sevkiyatı peşindeydi. Amerikalı faşist Harold Covington, 1992 Mayıs'ından beri, "Ari ırktan insanları" Hırvatistan'ın yanında savaşmak için örgütlenmeye çağıran bir kampanya başlattı. Bu kampanyasını örgütlemek için Avrupa turuna çıkan Covington, ilkin, Avrupa'ya da yayılan ırkçı Ku-Klux-Klan ile, İngiltere merkezli faşist "*Blood and Honour*" (Kan ve Namus) hareketi arasındaki teması sağladı. "*Blood and Honour*" üyelerini Afrika'daki Fransız lejyonlarına göndererek askerî deneyim edinmeye çalışan bir Neonazi örgütü. Şimdi, deneyim edinme sahası olarak Yugoslavya'yı da "kullanıyor". Almanya ve Avusturya Neonazileri, Ocak 1992'de Hırvatistan'a gönüllü gönderme kampanyası başlattılar. Kampanyayı düzenleyen "Yeni Cephe Ülkü Birliği"nin önderi Küssel, 1990'dan beri eski Demokratik Almanya'daki Neonazileri de örgütlemeye çalışan birisiydi. Küssel kampanyayı başlattıktan hemen sonra tutuklandı; 50 Alman ve Avusturyalı Neonazinin "müsellah" vaziyette Hırva-

tistan'a yola çıkması engellendi. Küssel'in tutuklanması üzerine, Almanya ve Avusturya'da Hırvatistan'a gönüllü sevkiyatı işinin koordinasyonunu Hamburg merkezli legal Neonazi örgütü "Milli Liste"nin önderi Worch üstlendi. Nisan 1992'de, Almanya-Avusturya sınırında, Hırvatistan'a giden 33 kamyonda, eski Demokratik Almanya Ordusuna ait silah ve mühimmat ele geçirilmişti. Kamyon konvoyunun başında, Avusturya'daki Yeni Cephe Ülkü Birliği'nin tutuklu önderi Küssel'in Osiyek'teki temsilcisi Hainke bulunuyordu. Hainke'nin ardından, Hırvatistan cephesinden dönen çok sayıda Neonazi, "yasadışı silah taşımak" suçundan tutuklandılar. Hırvatistan'a savaşmaya giden Neonaziler hakkında, Avusturya ve Almanya'da ancak bu suçlamayla yasal işlem yapılabiliyor. Örneğin Hırvatistan'da üç ay savaşan ve "54 Sırp öldürdüm" diye övünen Ewald Krammel, cepheden getirdiği kalaşnikofu ve iki el bombasını evde bulundurması "sayesinde" tutuklanabildi.

Almanya'dan bir başka ilginç bir örnek: Bir tanıtım-reklam şirketini yöneten ve Nazi aksesuarı satan Münihli "Nazi Yuppie'si" Edward Althans, Mayıs'ta, Hırvatistan'ın yanında savaşan Nazilerin mücadelesinden enstantaneler sunan fotoğrafları satışa sundu. Althans fotoğraf seti için tam 5.000 dolar istiyordu. Karşılığında, fotoğrafların dışında, isteyene cepheden "çarpıcı" video kasetler temin edilebiliyor ve gönüllü gitmek isteyenlere bağlantı sağlanabiliyordu. Althans'ın topladığı paralar, Kanada'nın Toronto kentinde bulunan "Hırvat Milli Konseyi"ne gönderiliyor. Yurtdışına kaçmış antikomünist Hırvatlarca 1974'de kurulmuş olan bu örgüt, o zamandan beri Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılması için mücadele ediyor. Bu örgüt Kanada ve Latin Amerika'da bir yıldır "Hırvatistan'a Silah" için para yardımı topluyor.

Avrupa'nın başka ülkelerinde de "hareket" var. Hollanda'da, Lübnan, Kore ve Endonezya iç savaşlarında çarpışmış eski askerlerin oluşturduğu bir faşist Hollanda-Hırvat İnisyatifi, "Sırp komünistlerine karşı savaşmak üzere" paralı asker yazıyor. Belçika'daki radikal Yeni Sağcı (Flaman) Vlaamsblok partisi, silah-külâh işlerine (bilindiği kadarıyla) girmemekle birlikte, Hırvat faşizminin "otantik" hareketi Ustaşa'ya politik yakınlığını ifade etmekten çekinmiyor. İspanyol basını,

Fransa'da Le Pen'in de Hırvatistan'a gönüllü sevkiyatına katkıda bulunduğunu ortaya attı. Le Pen'in Zagreb'e giderek Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman'ın özel danışmanlarıyla gizli toplantılar yaptığı, doğrulandı. Tucman'ın bir sözcüsü, bu görüşmeler hakkında, "Avrupa kamuoyunun Sayın Le Pen'e ilişkin tutumu, bolşevik propagandasının ürünüdür" demekle yetindi. Bir müddet Le Pen'in yakın çevresinde bulunduktan sonra onun Milli Cephe'sinden ayrılarak daha radikal bir örgüt kuran Fransız faşisti Michel Faci Leloup da, topladığı 200'e yakın gönüllüyle Hırvat saflarında savaştı. İsveç'te "Beyaz Ari Direniş" adlı faşist grup, "beyaz ırkı korumak üzere" insanları Hırvatistan'ın yanında savaşmaya çağıran bir kampanya yürütüyor. "Beyaz Ari Direniş"in, Ustaşa'ya bağlı Miro Baresiç'le sıkı ilişkisi var. Miro Baresiç'in hikayesi, Hırvatistan'daki rejimle uluslararası faşist hareket ilişkisi hakkında da ilginç bir görüntü sunuyor. Baresiç 1971'de Stockholm'deki Yugoslav Büyükelçisini öldürmüştü. Bunun üzerine ömürboyu hapse mahkûm olmuş, ancak iki yıl sonra önce Franco İspanya'sına, oradan da Paraguay'a kaçarak faşist diktatör Stroessner'in "Güvenlik Danışmanı" olmuştu. Stroessner iktidardan düşünce İsveç'e iade edildi ve 1989'a dek hapis yattı. 1989'da serbest bırakılınca Hırvatistan'a döndü ve Zagreb'de krallar gibi karşılandı. Derhal, Hırvat Ordusu bünyesinde kurulan "Özel Savaş Birimi"nin Güvenlik Şefliğine getirildi. Çok geçmeden bir çatışmada öldü, ancak ölümü uzun süre gizli tutularak efsaneleştirildi.

Hırvatistan'da tespit edilebilen birçok uluslararası faşist savaşçı birliği var. Örneğin Dalmaçya'da, Split ile Dubrovnik arasındaki Klek adlı sayfiye kasabasındaki bir villayı merkez olarak kullanan "Chicago Birliği". Adını ABD'den ülkesine savaşmaya dönen bir Hırvat faşistinin takma adından alan Birlik, "villasının" önüne gamalı haçlı bayrak çekmiş ve önündeki küçük meydanın adını "Rudolf Hess Meydanı" diye değiştirdiğini ilan etti. Bir Hırvat gazetesi, "Chicago Birliği" hakkında şöyle yazıyor: "Berbat askerler, ama çok iyi savaşçılar. Bu oğlanlar kirli bir iş yapıyorlar, ama tadını da çıkarmasını da biliyorlar." "Oğlanlar", işin tadını çıkarmak için ayda 130 mark alıyorlar. Mayıs 1992'de BBC'nin yayımladığı bir televizyon

röportajında, Osiyek'teki faşist Uluslararası Tugayda ayda 100 pounda çarpışan İngilizler görünmüştü. 30 kadar İngiliz gönüllü, özellikle ateşkes görüşmeleri sırasında Federal Ordu tarafından yapıldığı süsü verilen sabotajlar düzenlemekte "ihtisaslaşmışlardı". Osiyek'teki bu Uluslararası Tugay'ı, faşizan Katolik *Opus Dei* örgütüne yakın bir gazeteci olan Eduardo Flores yönetiyor. Flores, *Opus Dei* çizgisindeki *La Vanguardia* gazetesi adına savaşı izlemeye gönderilmiş, ama "daktilosunu tüfekle değiştirerek" izleyeceği olaya bizzat müdahil olmaya karar vermiş. Hırvatistan'daki bu faşist Uluslararası Tugayın "bağlantılarını" araştırmaya girişen iki İsviçreli gazeteci, bu "merakını" canıyla ödedi. Eduardo Flores, bu olaylar üzerine Zagreb'de verdiği demeçte "gazetecilik pek rahat ve hoş bir iş değil" dedi.

Osiyek'teki faşist Uluslararası Tugay'dan başka, bir de Vukovar kentinde yerleşik olan ve uluslararası gönüllülerden oluşan "Kara Lejyon" var. Kara Lejyon'un gönüllüleri, Almanya ve ABD'deki Neonazilerce ve Fransız faşistlerince sağlanıyor. Çarpıcı olan, Kara Lejyon'un düzenli Hırvat Milli Milisinin bir parçası kabul edilmesi. Demokratik Sosya-

Hırvatistan için çarpışan Avrupalı faşistlerden bir grup

lizm Partisi milletvekili Jelpke'nin Kara Lejyon'da Alman gönüllülere ilişkin yazılı sorusuna, Alman Hükümeti, "yaklaşık 30 Alman vatandaşının Hırvat Milli Milisine danışmanlık yaptıklarının bilindiği" cevabını verdi. Bu resmî cevapta, eski Demokratik Almanya Ordusu mensuplarının Hırvatistan'daki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmadığı söylendi. Ancak 1992 Nisan'ında, Başbakanlık Müsteşarı Neusel, Kara Lejyon'a bir eski Demokratik Almanya Ordusu subayının komuta ettiğinin saptandığını beyan etmişti.

Uluslararası faşist ve Neonazi hareketinin Hırvatistan'a muhabbeti, tarihi bağlardan, Ustaşa mirasından geliyor. (Bkz. 1. Bölüm) 2. Dünya Savaşından sonra eski Ustaşa mensupları Amerika'da, Kanada'da ve Almanya'da örgütsel çekirdeklerini korudular ve başka ülkelerin faşist örgütleriyle ilişkilerini sürdürdüler. Yugoslavya'nın dağılması ve Hırvatistan'ın bağımsızlaşması sürecinde yükselen milliyetçilik dalgası, Ustaşa'nın ülkede taban bulabilmesini sağladı. Özellikle Sırbistan'la savaş sırasında şovenizmin kabarması, bu tabanı genişletti. Ustaşa'nın kurucu önderi Ante Paveliç'in posterleri ve Ustaşa marş kasetleri Hırvatistan'da her yerde satılıyor. Ustaşa'nın 2. Dünya Savaşındaki katliamlarını 'mazur gösteren' açıklamalar, millî kimliği okşamak adına, bizzat Cumhurbaşkanı Tucman'ın ağzından dökülebiliyor. (Bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s.120-121) Hırvatistan'ın uluslararası faşist harekette uyandırdığı iştah ve bu 'enternasyonalist' ilginin Hırvatistan'da faşizan eğilimleri beslemesi tehlikesi, Hırvat demokratik muhalefeti için ciddî bir mesele teşkil ediyor.

Bosna-Hersek'teki ve bütünüyle Yugoslavya'daki savaşın vahim bir yüzünü, bütün dünyadan "Rambo" heveslilerinin, profesyonel katillerin ve savaşarak 'rahatlamak' isteyen maceracıların buradaki cephelere üşüşmesi oluşturuyor. Gerçi samimi dayanışma duygularıyla veya ideolojik tercihleriyle Bosna-Hersek'e gelenler de var. Ama savaş ortamının her insanı "Rambolaştırması", profesyonel katile dönüştürmesi çok kolay - ve "idealist" gönüllüler içinde de "Rambo" heveslileri küçümsenmeyecek miktardalar. Bu insanların savaşın bitiminden sonra dünyanın dört bir yanındaki memleketlerine dönüşte 'götüreceklerini' düşünmek, fazlasıyla ürpertici...

Bosna-Hersek sorunu karşısında "Yeni Dünya Düzeni"

Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Haris Sladziç 13 Kasım 1992'de Bonn'da ülkesiyle Federal Almanya arasında diplomatik ilişkinin resmen tesis edildiği törende şu sözleri sarfetmişti: "Bu Avrupa, utanç duyulacak bir Avrupa'dır. Avrupa, bir zamanlar Avrupalıları ihyâ eden gücü ve ruhu yeniden bulmalıdır!" Aliya İzzetbegoviç de 1992 Eylül'ünde *Newsweek*'de, "Batı'nm, Müslümanların beklentilerinden çok kendi kendisine, kendi öz değerlerine ihanet ettiğini" söylemişti.

Bosna-Hersek bunalımı karşısında uluslararası politikanın ve onu belirleyen Batılı "büyük güç"lerin tutumu, en çok, Sladziç ile İzzetbegoviç'in dile getirdikleri bakış açısından sorgulandı, sorgulanmaya devam ediyor. Sorgulamanın hedefi, "uluslararası topluluk" suretindeki Batı dünyasının çoğulcu bir toplumun bekasına sahip çıkmakta, meşrû politik organların iradesinin ve resmen tanınmış sınırların şiddet yoluyla ihlâl edilmesini önlemekte gösterdiği yetersizlik ve kararsızlıktır. Bu eleştiri, sadece verili "uluslararası düzen"in barışı ve istikrarı sağlamaktaki hukukî ve fiilî gücünü daha tartışmalı kılmakla kalmadı. Batı'mn evrensel olarak vaz'ettiği değerlerin ve ilkelerin geçerliliğine, bu ilkelerin kayıtsız şartsız ve çift standartsız uygulanıp uygulanmadığına dair tartışmayı alevlendirdi. Çift standart tartışması, Batılı büyük güçlerin politik-iktisadî çıkarlarına ilişkin tespitlerin ötesinde, medeniyetçi/sivil/demokratik ölçütlerin Avrupa-merkezci bir kültüralizm temelinde tanımlanmış olduğuna dair tahlilleri öne çıkarttı.

Avrupa-merkezci kültürel ayrımcılığın Bosna-Hersek ve Yugoslavya sorunu bağlamındaki somut bir tezahürü, Batılı politikacı sınıfının Balkanlar'a ilişkin köklü önyargılarının su yüzüne çıkmasıydı. Bu önyargıların en kaba özeti, Bismarck'ın ünlü sözüdür: "Balkanlar, bir Pomerenyalı topçu neferinin kemiklerine bile değmez!" Balkanlar'ı saplanmaktan kaçınılması gereken bir batak olarak tasvir eden bu yargı; son bir-iki yılda Batı dünyasında Yugoslavya ve Bosna-Hersek üzerine yayınlanan çalışmaların pekçoğunda yinelenen, "bu bölgeye barışın hep büyük güçlerin müdahalesiyle geldiği, kendi başına bırakıldıklarında Balkan halklarının birbirini boğazladıkları" 'tespitinde' de ifadesini bulmuştur...

Avrupa ve Almanya veya: Savaşın çerçevesini çizmek

Kısaca özetlenirse, Batı diplomasisi Yugoslavya'nın çözülme sürecinin başlangıcında ülkenin bütünlüğünün bozulmamasından yana tavır aldı.

Bu tavrın temel saiki, başka etnik-milli toplulukların kendi-millîdevletlerini kurmaya girişmesini ilham edebilecek, dolayısıyla Doğu Avrupa'ya hattâ eski SSCB topraklarına yayılacak bir millî çatışmalar ve "istikrarsızlık" helezonunu harekete geçirecek bir emsal yaratmamaktı.

Resmen görevli olsun olmasın ABD politikasında tahlillerine kulak verilen eski ulusal güvenlik danışmanı Zbigniev Brzezinski, 1989 sonunda *Foreign Affairs* dergisinde "postkomünist milliyetçiliği" ele aldığında; "gerek SSCB'nin gerekse Doğu Avrupa'nın parçalanmaması gereği"nin altını çizmişti.

Sovyet yönetiminin ve Rus milliyetçilerinin, bölgede bölücülüğün, ayrılıkçılığın Batı tarafından teşvik gördüğü izlenimine kapılıp huzursuz olmaması; 1991'de Batı'nın

Yugoslavya politikasının amentüsüydü. Yugoslavya'nın özgül koşulları, 'teferruattan' addedildi. Ancak Batı, Yugoslavya'nın bütünlüğünü koruma politikasını, pekçok Yugoslavyalı (ve Yugoslavyacı) aydının haklılıkla vurguladığı gibi, iktisadî şantajdan başka bir 'hukuka' dayandırmadı. Hakkında salt makro güvenlik stratejileri çerçevesinde bilgi biriktirilegelen Yugoslavya'nın özgül koşullarına ve toplumsal dinamizmine ilişkin vukufsuzluk, ve "iktisadî insan" rasyonalitesiyle kayıtlı zihniyet, iktisadî baskının her şeye kadir olduğu yanılsamasını doğurdu.

Bu bağlamda, "Yugoslavyah" kimliğine sahip çıkmayı sürdüren milliyetçilik karşıtı Yugoslavyalı aydınlar, Yugoslavya'nın esnek bir konfederasyona dönüştürülerek varlığını sürdürmesine dönük İzzetbegoviç-Gligorov planının (bkz. 1.Bölüm) Avrupa diplomasisinden hiç destek görmemesini vahim bir kayıtsızlık olarak değerlendiriyor ve affetmiyorlar.

Milliyetçilik akımlarının Yugoslavya'nın bölünmesini 'en büyük ihtimal' haline getirecek ölçüde kök saldığı görüldüğü anda, Almanya'nın Batı diplomasisinin çizgisinden sapan 'ayrılıkçı' inisyatifiyle devreye girmesi bu ihtimali kesinleştirdi. Alman Marksist Wolfgang Pohrt, 1992 Ocak'ında *Konkret* dergisinde, Almanya'nın oynadığı rolü şöyle tasvir etmişti: "1991 ilkbaharında, birbirlerini görüş mesafesi içinde konuşlanmış Hırvat ve Sırp milisleri, çılgın bir halde karşılıklı ateş açıp duruyorlardı. Ama ne ölü ne yaralı vardı. Çünkü her iki taraf da esasen çaresizlikten ve öfkeden ötürü, havaya ve rastgele ateş ediyordu. Ancak taraflardan birine, karşı tarafın insanlarına nişan almaları halinde cennete kavuşabileceğeri öğretilincedir ki, bu tutukluklarını yitirdiler. Bu cennet, uluslararası platformda tanınma, askerî destek, iktisadî yardım, Avrupa Topluluğu (AT) üyeliği, milyarlık kredilerdi."

Almanya'nın Slovenya ve Hırvatistan'a açık desteği, gerçekten Yugoslavya'da iç savaşın tırmanmasında ciddî pay sahibi oldu. Hırvatistan'daki Hırvat-Sırp çatışması şiddetlendi; bu çatışma Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinde insanları savaşa zihnen hazır hale getirdi; Sırp milliyetçiliği, Sırbistan'ın Alman politikasının kurbanı ve mağduru olduğunu işleyerek 'millî direniş bilinci'ni takviye etti.

Almanya'nın politikası, nüfuz alanı olarak gördüğü Doğu Avrupa'nın kendisine muhtaç ve tâbi olacak küçük politik birimlere bölünmesi için çalışan Alman emperyalizminin geleneğini sürdürüyordu. Alman emperyalizminin geleneğindeki 'bölücülük', 1990'larda kapitalist sistemin ulus-devlet yapılarını bölgesel birimler halinde çözerek eklemleyen deregülasyon mekanizmasıyla da uyumluydu (bu konuda aşağıda, "Yeni Dünya Düzeni..." başlıklı kesime de bakın).

1970'lerden itibaren Doğu Avrupa pazarına hakim olan Alman sermayesi için, Yugoslavya önemli bir iktisadî körpübaşı idi. 1990'da Alman tekstil sanayiinin fason üretiminin üçte biri Yugoslavya'da gerçekleştiriliyordu; aynı yıl itibarıyla Yugoslavya Almanya'ya 7.3 milyar mark tutarında ihracat, Almanya'dan 8.3 milyar mark tutarında ithalat yapmaktaydı. Bu üretim ve ticaretin büyük kısmı, Slovenya ve Hırvatistan üzerinden yürüyordu. Ayrıca, Almanya ve Avusturya yönetimleri, 1. Dünya Savaşı öncesinde Avusturya-Macaristan'ın toprağı olan Slovenya ve Hırvatistan'la "tarihsel bağlarına" atıf yapıyorlardı. Slovenya ve Hırvatistan'ın tarihsel olarak Batı'ya, dinsel olarak Katolik dünyasına dahil olmalarının, onları Yugoslavya'nın diğer (tarihen Doğulu, dinen Ortodoks ve 'hattâ' Müslüman) cumhuriyetlerinden zaten nesnel olarak ayırdığı tezi, Alman entelijensiyasının Avrupa'yla hemfikir olabileceği ve fiilen de hiç değilse 'el altından' paylaştığı bir tezdi.

Hırvatistan ile Slovenya'nın Yugoslavya'nın iktisadî açıdan en gelişmiş cumhuriyetleri oluşu, Batı'da bu iki cumhuriyeti Yugoslavya batağından çekip çıkarma yönünde zımnî bir mutabakata varılmasına yardımcı oldu (bkz.: *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 8. Bölüm).

Slovenya ile Hırvatistan'ın 'kurtarılmasında' Katolik Kilisesi'nin büyük ve açık desteğinin de rolüne değinmek gerekir. Bu destek manevi düzeyde kalmadı; 1991 başında Vatikan Hırvatistan'a sembolik bir faizle 4 milyar dolar kredi verdi.

1991'in sonlarından itibaren, Yugoslavya'nın bütünlüğünde en fazla ısrar etmiş olan İngiltere ve Fransa, Almanya'nın dayattığı diplomatik emr-i vâkileri artık kabullenmişlerdi. 1992 yılı başında Slovenya ile Hırvatistan'ın bağımsızlığı AT ülkelerince resmen tanındı. ABD de Balkanlar'ı "Avrupa'nın işi" sayan geleneksel politikasını yavaş yavaş

değiştererek, "saldırgan konumundaki Sırp tarafına" karşı girişimlerden yana tavır almaya yöneldi. ABD'nin Bosna-Hersek politikasına biraz aşağıda değinilecek.

Almanya böylece Yugoslavya politikasında Batı'ya öncülük etmeyi başarmış oluyordu. Bu başarı Alman sağında, Almanya'nın 2.Dünya Savaşı'ndan beri ilk defa uluslararası politikada ağırlık kazandığının göstergesi sayılarak kutlandı.

Mamafih savaş kangrenleştikçe, uluslararası kamuoyunda Yugoslavya bunalımının başsorumlusu ilan edilen Almanya, moral bir baskı altına girdi ve başarısı şüpheli hale geldi. Bizzat Almanya'da hattâ Hıristiyan Demokrat ve Hıristiyan Sosyal Birlik Partileri içinde, Hırvatistan'a verilen desteğin "fazla enerjik" olduğuna; Yugoslavya bunalımının, Avrupa birliğinin temelindeki mutabakatı zedeleyebilecek gerilimler yaratmasına izin verilmemesi gerektiğine ilişkin (öz)eleştiriler yükseldi.

Böylece Almanya, 1992'nin başından itibaren, Batı'nın politikasındaki öncü konumunu yitirdi. 1993 Haziran'ında ABD Dışişleri Bakanı Christopher, Yugoslavya bunalımının başladığı dönemdeki güçlü Alman Dışişleri Bakanı Genscher'i, sorunun tırmanmasının sorumlusu olmakla itham edecek; Alman hariciyesi ise çatışmaları tırmandırmaktan Sırp saldırganlığına gözyuman Fransa ve İngiltere'nin sorumlu olduğu, ABD'nin ise kendi âcizliğini örtmeye çalıştığı karşılığını verecekti. Bu tartışmalar Bosna-Hersek'e değil, sadece Almanya'nın uluslararası politikada sıkıştırılmasına yaradı.

Yugoslavya uzmanı Alman yazar Norbert Mappes-Niediek, Batı'nın Yugoslavya cumhuriyetlerinin tanınmasına ilişkin politikasını "göçmen kabul dairesi tavrı"na benzetiyor: Yani önündeki kalabalığa tepeden bakarak "herkes sıra olsun ve evraklarını eksiksiz olarak düzgün biçimde sıraya koysun" diyen, onları birer "dosya numarası" olarak gören bir tavır, duruş...

Batı'nın, Yugoslavya'dan ilk kopan Slovenya ile Hırvatistan'ın bağımsızlığının tanırken çizdiği hukukî çerçeve, Yugoslavyalı ve Yugoslavyacı aydınlara göre de, iç savaşın yapısallaşmasında rol oynadı. Yugoslavya'dan kopan cumhuriyetler Avrupa'ya 'kapılanma' peşinde olduklarından, esasen AT'yi muhatap almaktaydılar. AT'nin, bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerin ta-

nınması için koştuğu temel şart, bu ülkelerde azınlık haklarının tanınmış olmasıydı. Ne var ki, ilk tanınan iki ülkeden biri olan Hırvatistan örneğinde, bu şarta uygunluğun denetimi epey hayırhâh bir yorumla yapıldı - Sırp azınlığın kimliğini ve kültürel haklarını tanımayan anayasası sanki görmezden gelinerek Hırvatistan hızla tanındı.

Bu acelede de "Alman parmağı" olduğuna dair işaretler mevcuttu: Hırvatistan Anayasasının daha diğer AT ülkelerine henüz ulaşmışken, Alman Dışişleri Bakanlığı, "azınlıkların korunması bakımından bu Anayasa'nın Avrupa'ya örnek olacak bir Anayasa olduğu"na dair bir bilirkişi raporu 'edinmişti'!

Demokrasi şartlarına riayet açısından örnek addedilen Slovenya'nın da, 1990'da anayasasında bir değişiklik yaparak azınlık haklarından "ancak otokton azınlıkların yararlanabileceğini" kaydetmesi hiç mesele edilmedi. Hırvat felsefeci Zarko Puhovski, bu "otoktonluk" şartıyla, Slovenya nüfusunun % 15'inin azınlık haklarından yararlanma imkânını yitirdiğini iddia ediyor.

Batı'nın eski Yugoslavya cumhuriyetlerinin önüne sürdüğü 'başvuru formu', mekanik ve baştan savma uygulaması yanında, millî devlet modelinin meşrûlaşmasına ve tek mümkün devlet biçimi olarak kabullenilmesine katkıda bulunduğu düşüncesiyle de çok eleştirildi. Hırvat filozof Rada İvekoviç, "bu savaşın tipik Yugoslav veya Balkan savaşı değil, tipik bir Avrupa savaşı olduğunu; çünkü, sınır çizerek millî devlet oluşturmak gibi tipik bir Avrupalı jestini yinelediğini" söylüyor. Sırp siyasetbilimci Predrag Simic, Bosna-Hersek'in etnik temelde kantonlaşarak bölünmesi fikrinin de ilkin AT politikacılarınca ortaya atıldığına dikkat çekiyor: 1992 başındaki uzlaşma görüşmelerinde ülkenin üç etnik devlete bölünmesi fikri, AT Komisyonu dönem başkanı Jose Cutillero tarafından önerilmişti. Simic'e göre bu modelin ortaya atılması, Bosna-Hersek'in bölünebilirliğinin bütün taraflarca daha rahat tasavvur edilebilmesini sağladı; böylece ülkedeki etnik arındırmanın ilham kaynaklarından birisini teşkil etti.

Milli devlet modelinin tek geçerli model olarak esas alınmasının en tahripkâr etkisi, doğal olarak en fazla Bosna-Hersek'te görüldü. Bosnalı aydın Cornelia Sorabji, etnik-milli kimliklere dayalı tasa-

rımları sorgusuz sualsiz kabul edip hattâ teşvik etmekle, Avrupa'nın çokkültürlü Bosnalılık kimliğinin tahrip edilmesinden sorumlu olduğu kanısında. Sorabji'ye göre Avrupa'nın, etnik-milli kimliklerin alternatif kimlikleri boğmasını desteklemekteki etkin rolü ve sorumluluğu, ardından savaş başlayınca "gözlemci" gibi davranmasını iyice kabul edilmez kılıyor.

Yaptırım ve "etkin" müdahale veya: "Gibi yapmak"

Körfez Savaşı'ndan müdevver Yeni Dünya Düzeni 'havası' içinde, Yugoslavya bunalımına "uluslararası topluluğun" vaziyet etmesi gerektiğinde ittifak ediliyordu; mamafih bu "uluslararası topluluğun" hangi örgütte cisimleştiği belirsiz kaldı. Birleşmiş Milletler (BM) ile AT, uzun süre, yanyana değil birbirlerinin yanısıra davranmayı sürdürdüler, 'mükerrer' inisyatifler geliştirdiler. Batı Avrupa yönetimlerinde, "Avrupa'nın iç sorunu" olarak gördükleri Yugoslavya sorununu, BM ve dolayısıyla ABD'yi karıştırmadan çözerek AT'nin politik gücünü belgeleme arzusu vardı. Ancak AT çerçevesinde ortak politika oluşturmakta çekilen sıkıntılar, Maastricht bunalımıyla derinleşti. AT bütünleşmesinde önemli bir adım olan Maastricht Anlaşması'nın halkoyuna sunulduğu Danimarka'da reddedilmesi, Fransa'da çok küçük oy farkıyla kabul edilebilmesi, ortak Avrupa kimliğinin ve iradesinin varlığını tartışmalı hale getirdi. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin

Batı'yla bütünleşme ve "istikrar" için büyük umut bağladığı AGİK (Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı) ise bağımsız ve etkili bir platform olarak gündeme gelmedi. Batı Avrupa hükümetleri AGİK'i fiilen AT olarak anladıklarını gösterecek şekilde davrandılar. AGİK 1992 Haziran'ında BM'i "Bosna-Hersek'te kan dökülmesini durdurmak için askerî müdahaleye" çağırdı; çağrının karşılıksız kalması üzerine hukuken AGİK'in yapabileceği bir şey olmadığı görüldü. BM ve ABD de, 1992'nin sonlarına dek, Bosna-Hersek bunalımına olağanüstü bir enerji sarfetmediler.

"Uluslararası topluluğu" temsile aday olan örgütler arasındaki bu yetki ve inisyatif boşluğu veya 'karambol', sonuçta, dünya politikasına bir "Yeni Düzen"in değil de klasik "büyük güçler"in ve güç politikasının hakim olduğunu düşündüren bir manzaranın belirmesine yolaçtı.

"Uluslararası topluluğun" Yugoslavya'da barışı sağlamak için 1991-93 döneminde devreye soktuğu iki yaptırımcı araç, askerî ve ekonomik ambargo ile, ülkede konuşlandırılan sınırlı Barış Gücü kuvveti idi.

İlkin 1991 yazında BM, bütün eski Yugoslavya'yı kapsayan bir silah ambargosu koymuştu. 8 Kasım 1991'de AT'nin Yugoslavya'ya dönük ekonomik yaptırımları resmen yürürlüğe girdi. 2 Aralık'ta, "işbirliğine açık" sayılan eski Yugoslavya cumhuriyetleri ekonomik ambargodan muaf tutularak, yaptırımlar sırf Sırbistan ile Karadağ'ın oluşturduğu "yeni" Yugoslavya'ya şâmil kılındı. Ardından bu ambargoyu BM de benimsedi. 1992'nin Temmuz ayı ortasında, ambargonun uygulanmasını denetlemek amacıyla Adriyatik Denizi açıklarında NATO'ya ve Batı Avrupa Birliği'ne (BAB) bağlı savaş gemileri ve uçaklar konuşlandırıldı. Ambargo denetim filosunun ateş açma yetkisi yoktu; gemilere ve uçaklara sadece telsiz mesajıyla uyarıda bulunuyordu.

Bazı uluslararası politika yazarları, bu filonun orada bulunmasının esas amacının, bir Sırbistan-Hırvatistan savaşı çıkması durumunda arada kalacak olan BM askerlerini kurtarmak olduğunu ileri sürdüler. Almanya hükümetinin ısrarlı gayreti sonucu Alman savaş gemilerinin de bu filoda yeralması, hem Almanya'da hem Avrupa'da, Almanya'nın "süper güç olma" hevesine ilişkin tartışmaları yeniden

alevlendirdi. Almanya'nın "büyük güç politikası" izlemesinden kaygı duyanlar, filoya katılımın, Almanya Anayasası'ndaki yurtdışına askerî güç gönderme yasağını delmeye dönük bir hile olduğunu savundular. Alman hariciyesinin, ambargonun "daha etkin" kılınması için gemilere ateş açma yetkisinin verilmesi talebini dillendirmesi, bu kaygıları körükledi. 24 Kasım 1992'de gemilere ateş açma yetkisi de verilmiş, ama bu yetkinin kullanılması için bir vesile doğmamış veya doğan vesilelere icabet edilmemiştir. BM Güvenlik Konseyi, bu yetkinin verilmesinden iki hafta önce, Bosna-Hersek üzerinde BM güçleri hariç bütün askerî uçuşları yasakladı. Bosna-Hersek'te çatışmalarda hava kuvvetlerinin rolü marjinal olduğundan, bu yasağın kayda değer bir etkisi olmadı.

Bu ambargo, deniz yolunun yanısıra Romanya ve Yunanistan üzerinden de deliniyordu.* Romanya'yı boydan boya geçerek Sırbistan'ı Karadeniz'e bağlayan Tuna ırmağı, 1948'de yapılan bir uluslararası anlaşmaya göre, havzasındaki bütün ülkelerin kullanımına amâde bir doğal ulaşım yolu olarak, açıktı. Rusya ve Ukrayna'dan gelen gemiler, Tuna boyunca yol alarak Sırbistan'a petrol, demir-çelik ürünleri, fosfat, kömür (ve kimi iddialara göre silah) ulaştırmaya devam ettiler. Rusya ve Ukrayna hükümetleri ambargoyu deldikleri iddiasını reddettiler.

Gerçekten, ambargo bu hükümetlerin dahliyle değil, Sırbistan'la iş yapan özel firmaların inisyatifiyle deliniyordu. Birleşik Devletler Topluluğu içinde yasal olarak ihraç malları için herhangi bir denetim uygulanmadığı, Tuna ırmağının çizdiği Ukrayna-Romanya sınırında da gümrük yetkilileri Rusya'nın ihraç mallarını denetlemekle yetkili olmadıkları için, hele Rusya'dan Sırbistan'a giden malları resmen tespit etmenin imkânı yoktu.

Ambargonun Yunanistan üzerinden delinişi, basit bir hileyle

(*) Romanya ile Sırbistan, ülkelerinde kayda değer Macar azınlıkların bulunması gibi bir tarihsel kaderi paylaşıyorlar. Romanya'nın Batı'sındaki Transilvanya'da yaklaşık 1.5 milyonluk Macar azınlık yaşıyor. Sırbistan'ın Kuzey'inde, özerkliği 1989'da kaldırılan Voyvodina bölgesinde nüfusun yaklaşık % 25'ini oluşturan bir Macar azınlık var. Gerek bu Macar azınlıklar üzerindeki baskılar, gerekse Macaristan'da irredendist ve revanşist eğilimlerin yükselen milliyetçilikle birlikte gelişmesi ve resmi dış politikaya da yansımaya başlaması nedeniyle, Macaristan'ın Romanya ve Sırbistan'la ilişkileri gergin.

gerçekleşiyordu: Özellikle Selânik limanından Sırbistan'a petrol taşıyan tankerler, yüklerini ambargonun olmadığı Makedonya ve Bosna-Hersek'e götürdüklerini beyan ederek gümrüklüyorlar; Yunanistan'dan uluslararası yasal çerçeveye uygun olarak çıktıktan sonra yüklerini Sırbistan'a boşaltıyorlardı. Makedonya yönetiminin de bu transit geçişe bilinçli olarak göz yumduğu iddiaları, hem Makedonya'daki kimi muhalifler, hem de Batılı gözlemcilerce ileri sürülüyor. AT'de Almanya, ambargodaki bu deliğin kapanması için, Yunanistan-Yugoslavya transit trafiğinin tamamen kapatılması önerisini gündeme getirdiğinde, Yunanistan şiddetle itiraz etti: Ülke ihracatının yaklaşık yarısı bu transit yoldan yoldan gerçekleşiyordu ve Yunan hükümeti, ambargo nedeniyle zaten 1992'de yaklaşık 2 milyar dolar zarara uğradığını öne sürerek tazminat istemekteydi.

Neticede, Sırp askerî aygıtı ihtiyaçlarını tedarik etmeyi sürdürdü; ambargo daha çok sivil halkı etkiledi. Esasen Sırbistan'da yerleşik olan Yugoslav silah sanayii zaten oldukça gelişkindi; 1990 yılı itibarıyla silah ihraç eden ülkeler sıralamasında 12. sırayı tutuyordu. Sırp silah sanayii faaliyetini sürdürüyordu ve 3 ila 5 yıl yetecek hammaddeye sahip olduğu öngörülmekteydi.

CIA'nın bir çalışmasına göre, Sırbistan'ın 1990'da 460 milyon dolar olan silah ihracat geliri, 1993'de bunun üçte birine düşmüştü - ama hâlâ silah ihraç edebiliyordu! 1992/93'de uluslararası ambargo altındaki bir başka ülke olan Irak'la Sırbistan arasında yoğun askerî işbirliği devam etti ve Irak, Sırp silah sanayii için önemli bir pazar olmayı sürdürdü. 1993'ün Mart'ında Sırp Genelkurmay Başkanı Paniç'in Bağdat'a yaptığı ziyaretin -Sırp yetkililerin arzusu hilafına- Irak medyasında büyük şaşaa ile duyurulması, bu ilişkinin 'sağlamlığını' kanıtladı. (Sırbistan-Irak işbirliği, tabii, Batı medyasının severek kullandığı Miloşeviç = Saddam özdeşleştirmesi açısından çok 'faydalı' oldu.) İsveç firması L. M. Ericsson ile Sırbistan'ın silah firmalarından Iskra arasında yıllardır süren işbirliğinin, bu illegal ihracat için bulunan yollardan biri olduğu iddia ediliyor.

Eski Yugoslavya'da çatışan taraflar, silah ihtiyaçlarını bu bereketli pazarı değerlendiren uluslararası silah tacirlerinden karşılamakta da

güçlük çekmediler. Bosna-Hersek'in değişik bölgelerinde ve değişik tarihlerde, dünyaca ünlü silah firması Heckler und Koch'un bol miktarda yeni mamul makineli tüfeği tespit edilebiliyordu. Özellikle Avusturya üzerinden işleyen Alman "girişimcilerce" idare edilen, eski Varşova Paktı ordularının silahlarının pazarlandığı müthiş büyük çaplı bir silah piyasasının varlığı biliniyor ve bu piyasanın ağırlıkla Yugoslavya'ya 'çalıştığı' iddia ediliyor. 1992'de Demokratik Alman polis örgütünden emekli Gerd Kaden, Sırbistan'a Ukrayna ordusundan 15 avcı uçağı ve Polonya ordusundan 15 hücum bot pazarlarken yakalandı. 1991 sonlarında bir holding kuran emekli Sovyet subayları, Romanya'daki aracılar üzerinden Sırbistan'a Kızılordu silahları satmaktaydılar. İsrail'in de Sırbistan'a el altından silah sattığına ilişkin veriler var. Karadağ'ın Bar limanına giderken yakalanan birkaç gemide bulunan levazımattan anlaşıldığına göre, Beyrut'taki Hıristiyan milislerinin cephaneleri de Sırp güçlere pazarlanıyor. Sırp askerî güçlerinin, silah ticaretinin malî işlemlerini (Güney) Kıbrıs Rum kesimindeki serbest bölgede faaliyet gösteren firmalar aracılığıyla yürüttüğüne ilişkin haberler yayımlandı.

Büyük malî güce sahip faşizan Hırvat mülteci örgütleri, ülkelerine uluslararası piyasadan büyük çapta silah alıyorlar. Hırvatistan'a silah sevkiyatı büyük ölçüde Macaristan üzerinden ve iddialara göre Macaristan hükümetinin bilgisi dahilinde gerçekleşiyor. Silah açısından Hırvat ve Sırp askerî güçlerine göre çok zayıf olan Müslüman askerî birimleri, yeraltı piyasasından alışveriş etmede ve yardım almada da en geri durumdalar.

Yugoslavya'ya Barış Gücü gönderilmesi tasarısı, ilkin 1991 sonlarında, özellikle Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand'ın inisyatifiyle, Birleşik Avrupa Birliği (BAB) çerçevesinde gündeme geldi. Bu Barış Gücü, Hırvat ve Sırp askerî güçleri arasında tampon oluşturacaktı. Mitterand bu adımla, hem BAB'ni bir güç odağı haline getirme yolunda mesafe almak, hem de Almanya'nın Avrupa politikasında artan ağırlığını dengelemek istiyordu. Bu öneriye İtalya hemen yanaştı; İngiltere karşı çıktı, Almanya yan çizdi. Yine de Eylül sonunda, BAB'ın dört askerî müdahale seçeneği projelendirildi. Bu seçeneklerden, 30 bin askerin Yugoslavya'ya sevkedilmesini öngören bir seçenek, Mitterand'm

kastettiği anlamda etkili bir seçenekti.

Ancak çok geçmeden, BAB üyesi ülkelerin bu operasyon için 30 bin askerî toplayamayacakları bildirildi. Oysa Körfez Savaşında sırf İngiltere 35 bin, Fransa 10.500 asker seferber etmişti. Bu projenin akamete uğraması, Avrupa'nın "büyük güç" olma politikasının askerî cephede iflası olarak değerlendirildi.

Bunun üzerine Ekim'de BAB Bakanlar Konseyi, Barış Gücü teşkili için Birleşmiş Milletler nezdinde girişimde bulunmaya karar verdi. BM Güvenlik Konseyi nezdindeki bu girişim benimsendi, ama pratik sonuç vermesi altı ay sürdü.

Önce savaşan tarafların hepsinin onayının alınması gerekti; Sırbistan bu onayı büyük uluslararası baskı üzerine ancak 1992 Şubat'ında verdi. Sonra ABD Barış Gücü'nün 635 milyon dolarlık maliyetini çok buldu, pazarlık edildi. Her şeyin halledilip Barış Gücü'nün işe başlaması öngörülen Nisan ayında, mavi miğferliler sadece Hırvatistan'daki Doğu Slavonya'da konuşlanabilmişlerdi. Konuşlanma, Temmuz'da tamamlanabildi. Hırvatistan'da Sırp işgali altındaki dört bölgeye yerleşen 15 bin kişilik Barış Gücü'nün görevi, kaçak ve göçmenlerin yurtlarına geri dönüşünü sağlamak ve "illegal silahlı güçleri" silahsızlandırmaktı. Ama hem gücü yetersiz olduğundan, hem de savaş emri bulunmadığından, çoğu kez, görevini yerine getirmesini önleyen ihlalleri protesto eden açıklamalarla yetinmek zorunda kaldı. Hırvat ve Sırp milisleri arasındaki çatışmalar, sınırlı ölçekte, Barış Gücü'nün "nezaretinde", devam etti. Barış Gücü, tek yanlı özerklik ilan eden Krayina Sırp cumhuriyetinin sınır levhaları dikmesine, yeni Yugoslavya devletinin kimliklerini dağıtmasına, para basmaya girişmesine ses çıkar(a)madı.

Sırp güçlerinin bölgedeki denetimlerini pekiştirmesiyle, yurtlarından edilmiş olan Sırplar yerlerine dönebildiler; ama bu bölgeden göçe zorlanan Hırvatlar için, yurtlarına günün birinde dönebilecekleri umudu bile zayıfladı. BM'in Hırvatistan'a verdiği, bu toprakların hukuken "Hırvat toprağı" sayılacağı garantisi, anlamsızlaştı. Hırvatistan, BM yönetimini bu toprakların Hırvatistan'dan koparılmasına fiilen destek vermekle suçladı.

Eleştirel yorumculara göre BM'in Hırvatistan'daki politikası, Batı'nın Yugoslavya bunalımındaki duyarsızlığının ve ben-merkezci politik

ahlâkının en açık göstergesi idi: Haklılık-haksızlık ölçütü, çözümün işlerliği ve adilliği hiç gözetilmeden salt "bölgedeki çatışmaların durması" (yani "istikrar") peşine düşülmüş; bunun için en kolay iş olan "güçlüyü yatıştırma" yolu tutulmuş ve Sırp güçlerin işgali fiilen meşrûlaştırılmıştı. Aynı eleştiri, 1992 sonlarında Bosna-Hersek için hazırlanan Vance-Owen Barış Planı'na daha şiddetle yöneltilecekti (bkz. 2. Bölüm).

Bosna-Hersek'te ise Barış Gücü'nün mevcudiyeti, 1992 ortalarına dek, Hırvatistan'daki kuvvete lojistik destek sağlamaktan ibaret kaldı. Mayıs'ta çatışmalar başlayınca Barış Gücü Karargâhı Saraybosna'dan Belgrad'a taşındı. 8 Haziran'da BM Güvenlik Konseyi, Saraybosna havaalanının ve buraya uzanan hava köprüsünün güvenliğini sağlamak amacıyla, kentteki mavi miğferlilerin sayısını 100'den 1100'e çıkarma kararı aldı. Bu kuvvetin çoğu İngiliz askerlerinden oluştu. Sonraki aylarda bu rakam Ukraynalı, Mısırlı, Fransız ve İspanyol askerlerin katılımıyla 7-8 bine çıktı.

Saraybosna'daki Barış Gücü'nün görevi, Hırvatistan'ın Sırp işgali altındaki bölgelerindeki gibi "tampon" olmak veya barışı sağlamak değil, sadece "insanî yardımı" güvencelemekti. Avrupa Parlamentosu, Nisan ayında, Bosna-Hersek'teki BM kuvvetinin de çatışmaları önlemeye dönük "hakikî" bir Barış Gücü görevi yüklenmesini talep etti. Bu talep BM Güvenlik Konseyi'nce reddedildi. Red gerekçesi, birincisi malî ve maddî imkânların yetersizliği, ikincisi çatışmaların denetlenemez nitelikte oluşu idi. Bosna-Hersek'teki Barış Gücü, sonbaharda ilâveten, savaşan tarafların ağır silahlarını (tank, top, roket, uçak) kontrol etme yetkisini aldı. Oysa Temmuz'da AT adına arabuluculuk yapan Lord Carrington, BM'nin ağır silahları denetlemesini ateşkes şartlarına kattığında, BM Genel Sekreteri Butros Gali bunu yapabilecek imkânlardan yoksun olduklarını söyleyerek tepki göstermişti. Nitekim Barış Gücü, zaten silahların kullanımının engellemesini içermeyen bu "denetim" görevini de fiilen uygulayamadı.

(Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki BM gücünün "açık" adı, "Birleşmiş Milletler Koruma Gücü" idi: UNPROFOR [UN Protection Force]. Bizzat bu ad, BM'i eleştirenlerce, sözkonusu gücün barışı sağlamaya ve sürdürmeye "bile" yetkili ol-

madığının ifadesi sayıldı).

Saraybosna'daki Barış Gücü, salt inisyatifsiz ve işlevsiz kalmakla değil, bir süre sonra, fiilen Sırp askerî stratejisine destek olmakla da suçlanır oldu. Halk UNPROFOR'a SERBOFOR (Sırpları Koruma Gücü), kentte dolaşan beyaz BM araçlarına "Sırp taksileri" adını taktı. BM Komutanı McKenzie'nin, Sırp askerlerince kendisine sunulan Müslüman kadınlara tecavüz ettiği iddiasının ortaya çıkması, BM'ye duyulan güvensizliğin ulaştığı boyutu gösteriyordu. Bu arada Ukraynalıların BM askerlerinin Müslümanlara ve Hırvatlara ateş açtığına ilişkin iddialar gündeme geldi.

Güvenilir kaynaklar, BM Gücündeki Ukraynalı askerlerin Saraybosna'daki kaçakçılık pazarını 'tuttuğunu' ortaya koydu. İngiliz *Guardian* gazetesi, BM askerlerinin "ölen bir kentin sırtından zengin olduklarını" yazdı. 1993 Ağustos'u sonunda 19 Ukraynalı ve üç Fransız asker hakkında, gıda maddeleri ve uyuşturucu karaborsasına ve kadın satışına karıştıkları iddiasıyla soruşturma açıldı. Barış Gücü'nün işlevsizliğine ilişkin en vahim -ve spekülasyona meydan bırakmayacak ölçüde açık- olay, 9 Ocak 1993'de cereyan etti. Bosna-Hersek Başbakan Yardımcısı Hakkıya Turayliç (Türkiye Devlet Bakanı Orhan Kilercioğlu ile görüştüğü) havaalanından Saraybosna'ya dönerken bindiği BM Barış Gücü aracından Sırp milislerce çıkartılarak, araçtaki Fransız komutanın yanıbaşında, öldürüldü. Öte yandan BM Barış Gücü'nün bu etkisizliğine rağmen 1993 Mayıs sonuna dek Bosna'da 51 ölü vermesi, ülkedeki çatışmaların şiddetine dair fikir verebilir.

28 Haziran'da Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand'ın ani bir kararla ateş altındaki Saraybosna'ya gitmesi, Avrupa hükümetleri nezdinde, Bosna-Hersek'te daha etkin politika için hamle işareti oldu. "Daha etkin" ve "acil" müdahale, askerî müdahale demekti. Alman Hükümeti, iktidardaki Hıristiyan Demokrat politikacılar ve muhalefetteki sosyaldemokratların kimi temsilcileri, Yugoslavya'ya askerî müdahalede bulunulması seçeneğini daha hararetle işlemeye başladılar. Bu tutuma, eski İngiltere Başbakanı Thatcher, Fransa'da muhafazakâr muhalefet lideri Chirac, Fransa Sosyalist Partisi Genel Sekreteri Fabius, ve ABD'de o sırada Demokrat Parti'nin Başkan Adayı olan Clinton'dan destek geldi. Batı basını, Körfez Savaşına ("Çöl Fırtınası"

operasyonu) atıfla "Balkan Fırtınası operasyonu"ndan sözetmeye başladı.

ABD basını, Bosna-Hersek'teki durumla Körfez operasyonu arasında bağlantı kurmaya 1992 Mayıs'ında başlamıştı. Hükümetler düzeyinde ise askerî müdahale seçeneği kabul görmedi. Fransa, İngiltere, ABD ve özellikle Rusya, Avrupa ve Balkan politikaları açısından, Sırbistan'ın mutlak bir yenilgiye uğratılarak ağırlığını tamamen yitirmesini tercih etmiyorlar; hele böyle bir sonucun Almanya'nın uluslararası inisyatifiyle gerçekleşmesinden bilhassa kaçınıyorlardı. Mitterand, "savaşa savaş katmamak gereği"ni vurgulayarak daha ilkesel bir itiraz ortaya koydu. Temmuz sonunda Alman Hükümeti de, "askerî müdahalenin bir kara savaşını zorunlu kıldığı, bunun ise gerçekçi görünmediği" savını öne çıkararak, geri adım attı. Sonbaharda gerek Paniç'in girişimleri gerekse Cenevre görüşmeleri (bkz. 3. ve 2. bölümler), askerî müdahale tartışmasını geçici de olsa yatıştırdı.

Askerî müdahale seçeneği, 'fizibilite' düzeyinde de, oldukça sorunluydu. Askerî uzmanlar etkin bir askerî müdahalenin en az 250 bin asker gerektirdiğini, 100 milyar dolara malolacağını öngörmekteydi. Belki daha önemlisi, Yugoslavya ve Bosna-Hersek, BM Gücü'ne beş ay komuta eden Kanadalı general McKenzie'nin ifadesiyle "sanki Tanrı tarafından gerilla savaşı için yaratılmış" bir ülke idi. Coğrafi yapı, hele bölgeyi bilmeyen yabancı bir güç karşısında, direnişe fevkalâde elverişliydi. 19. yüzyıl (hattâ daha öncesinin) komitacılık geleneğinden beslenen, 2. Dünya Savaşındaki Partizan savaşıyla yerleşen, Çin ve Vietnam deneyiminin bilgisiyle işlenerek ve örgütsel altyapı hazırlığıyla kurumlaşan gerilla geleneği, başlıbaşına önemliydi. Eski adıyla Federal Kızılordu, yeni adıyla Yugoslavya Ordusu, Avrupa'nın (Rusya hariç) üçüncü büyük ordusuydu.

Bu etkenler gözönüne alındığında, bir "Balkan Fırtınası"nın, Irak'taki "Çöl Fırtınası" gibi "kısa ve kayıpsız" bir savaş olamayacağını veriydi. Askerî uzmanların çoğu, kapsamlı bir askerî müdahalenin binlerce insan kaybına malolacak ve "yıllarca" sürebilecek bir savaşı getireceğine dikkat çekiyordu.

Temmuz'da ABD Başkanı Bush açıkça "tek bir Amerikan askerinin bile bir gerilla savaşında ölmesini istemem" diyerek, kan bedeli muhasebesinin sonucunu oraya koydu.

Askerî müdahalenin gerekliliğini savunan Bosna-Hersek Müslüman toplumunun kimi sözcüleri de askerî harekâtın zorluğunu kabulleniyordu. İslâmcı milis örgütü *Muslimanske Snage*'nin yöneticisi Adiloviç (bkz. 2. Bölüm), "havadan yapılacak harekâtın yeterli olmayacağını" söylüyor, "Yugoslav ordusunun gücünü" hatırlatıyordu. Ağustos başında Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti ile Yugoslavya arasında imzalanan askerî anlaşmayla Yugoslav ordusunun vaki bir saldırı halinde Bosna-Hersek Sırplarına yardımcı olmayı resmen yükümlenmesi; uluslararası müdahale halinde Sırbistan'dan pek direniş olmayacağı ihtimalini de devreden çıkardı.

Bosna-Hersek'teki Sırp güçlerinin askerî müdahale tartışmasına gösterdiği tepki de çok sertti. Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı Aleksa Buha, "Sırp pilotların Batı Avrupa'daki nükleer santrallere kamikaze dalışları yapmaktan korkmayacağını" söyledi: Ayrıca "kendilerine her gün, yurtdışında yaşayan Sırplardan, Batı'da terör eylemlerine girişmeye hazır olduklarına dair müracaatlar geliyor"du! Karadziç ve Sırbistan Genelkurmay Başkanı Paniç de, askerî müdahale halinde Sırp milletinin "topyekûn savaş"a hazır olduğunu duyurdular.

Batı'da askerî müdahale seçeneğine karşı ileri sürülen en ağırlıklı nedenlerden biri, Yugoslavya'daki savaşın yayılarak bir (3.) Balkan savaşına dönüşmesi tehlikesi idi. Sıkı muhafazakâr İngiliz gazetesi *The Observer*'in 1993 Ocak'ı başında ifade ettiği gibi, bir bütün olarak Batı'ya göre "Balkanlar'da tek *millî çıkar* (abç.), Bosna-Hersek'teki savaşın, Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı ve Türkiye'yi içine alacak şekilde genişlemesine engel olmaktır."

Batı Avrupa'ya özgü bir başka "*milli çıkar*" olarak, AT'nin 'birlik ve beraberliğinin' korunması kaygısından sözedilebilir. AT'nin Maastricht'le sallantıya giren birlik ve bütünlüğünü bozmama kaygısı, Yugoslavya politikasına asgarî müşterek olarak eylemsizliğin hakim olmasını getirdi. Almanya, Fransa, İngiltere vd. arasında farklılaşan politikaların böylelikle AT politikasına tabi kılınarak dizginlenmesi, AT'cilerce, Avrupa'nın "milli çıkar"ı adına başarı olarak değerlendirilmiştir.

Fizibiliteye ilişkin teknik gerekçelerden öte, haklıları hattâ tarafları ayırdetmenin zorluğu da öne sü-

rülmekteydi. Eski NATO Başkomutanı General Galvin, "Bosna'daki durumun, kabilelerin birbirine girdiği Afganistan'ı hatırlattığını" söyledi. ABD Dışişleri Bakanı Dick Cheney, "Bosna-Hersek'te kendisine karşı müdahalede bulunulacak tarafın belli olmadığını" savundu. Batılı hükümetlerin de müzakerelerde ve kamuoyları karşısında en fazla başvurduğu sav, Bosna-Hersek'te gerek politik gerek "insan hakları ihlalleri" bakımından hiçbir "haklı" tarafın bulunmadığı savı idi.

Askerî müdahale seçeneğinin gerile(til)mesinde, BM Genel Sekreteri Butros Gali'nin, BM'in gücünün Avrupa ve Batı içi sorunlarda yoğunlaşması sebebiyle Üçüncü Dünya'ya kaynak ve vakit kalmamasından kaygı duymasının, bu nedenle "uluslararası topluluğun" Bosna-Hersek'e aşırı enerji harcamasını önlemek istemesinin de payı bulunduğu ileri sürülmüştür.

Bu doğrultuda, BM'in, Bosna-Hersek meselesi gündemde iken gıda yardımının dağıtılmasını düzenlemek ve kabile savaşlarından doğan anarşiyi giderme gerekçesiyle Somali'ye müdahale etmesi, Gali'nin "Üçüncü Dünyacı" önceliklerinin başarısı olarak değerlendirilmiştir. Ama herhalde, "uluslararası topluluğun" gerek Bosna-Hersek'te gerekse Somali'deki tutumunu açıklarken Gali'nin tercihlerinin oynadığı rolü abartmamak gerekir.

Buna karşılık, Bosna-Hersek sorununa BM ve AT adına nezaret eden Vance-Owen ikilisinin, salt askerî müdahale seçeneğinin gerile(til)mesinde değil genel olarak "uluslararası topluluğun" inisyatifsizliğinde küçümsenmeyecek rol oynadığı; hem Müslüman hem Batılı yorumcularca vurgulanmıştır. Özellikle Lord Owen'm, Batılı hükümetler nezdinde uzun süre barış görüşmelerinin olumlu seyrettiği izlenimini yayarak ve Sırp tarafının uzlaşmacı bir izlenim uyandırmaya dönük manevralarını 'abartarak', uluslararası topluluğun "uyutulmasına" katkıda bulunduğu söylenmiştir. (Owen, 1992 yazından önce İngiltere Başbakanı Major'ın Yugoslavya politikasını eleştirerek Sırbistan'a karşı hava saldırısı düzenlenmesini savunmuştu - bu da onu tutarsız konuma düşüren bir 'sicil kaydıdır'!)

Birkaç önemli askerî noktanın ve havaalanının bombalanacağı sınırlı bir askerî harekâtın Bosna-Hersek'teki Sırp saldırılarını durdura-

cağını, hiç değilse sivil halkın önemli bir bölümünün hayatını kurtaracağını söyleyen askerî uzmanlar da vardı. Ayrıca, Sırp askerî güçlerinin 2. Dünya Savaşı'ndaki partizanlara değil, daha ziyade Somali'deki çetelere benzeyen başıbozuk güruhlar olduğunu savunanlar oldu.

Ancak, sınırlı bir harekâtın sadece bölgedeki çatışmaları tahrik edeceği gerekçesiyle karşı çıkılan bu görüş, askerî cenahta da hükümetler nezdinde de azınlıkta kaldı. 1992 yazında 'bakiye' Yugoslavya'ya karşı uygulana(bile)n diplomatik yaptırım, AGİK toplantılarından dışlanması oldu - AGİK üyeliğinden çıkartılması önerisi ise kabul görmedi.

İslâm Dünyası veya: ..?

"Uluslararası topluluk"un Bosna-Hersek bunalımındaki tıkanıklığı barizleştikçe, İslâm dünyasının inisyatif alması gerektiği düşüncesi -kuşkusuz İslâm ülkelerinde!- daha fazla revaç bulmaktaydı. İzzetbegoviç'in daha savaşın başlamasından önce Türkiye, İran ve Libya'ya giderek destek istemesi, Bosna-Hersek Müslüman yönetiminin de, münhasıran ve tercihan İslâm ülkelerine güvenmemekle birlikte bu konuda talepkâr olduğunu gösteriyordu.

Ne var ki, hemen bütün İslâm ülkelerindeki yönetimler 1992 yaz ortasına kadar Bosna-Hersek sorununa oldukça ilgisiz kaldılar. Bosna'daki savaşa duyarlılıkla yaklaşanlar, radikal İslâmcı hareketler oldu. Bosna, uzun süredir gerilemekte olan radikal İslâmcılık akımı için aynı zamanda bir propaganda-ajitasyon fırsatıydı. Cezayir'deki darbeyle birlikte Bosna-Hersek'teki gelişmeler, Batı'nın İslâm'a tahammülü olmadığının ve Müslümanların demokratik kanallarla bile yönetime gelmesine izin

verilmediğinin kanıtı olarak kullanıldı. Mısır'daki Müslüman Kardeşler önderlerinden Hasan el Benna, Bosna-Hersek'te yaşananların, İslâm dünyasını toparlayacak hilâfet makamının yeniden ihdasını şiddetle gündeme getirdiğini bildirdi.

Radikal İslâmcı hareketin Bosna meselesi etrafında kayda değer bir kitlesel duyarlılık oluşturmayı başarmasıdır ki, İslâm ülkelerinin yönetimlerini Bosna için inisyatif almaya sevketti. Her dış politika meselesi gibi Bosna ile ilgili kampanyaların da iç politikaya ilişkin sıkıntıları ve muhalefeti bastırması, hükümetleri bu işe daha da cân-ı gönülden eğilmeye teşvik etti.

Suudi Arabistan, ancak 1992 Temmuz'unun ortasında Bosna'ya yardım yapmaya başladı. Kral Fahd 10 milyonu şahsî hesabından olmak üzere, yaklaşık 50 milyon dolar bağışta bulundu; Suudi uçakları Bosna'ya gıda ve ilaç yardımı ulaştırdılar. Suudi Arabistan'ın 1993'de 300 Boşnağı Hacca götürmesi, radikal İslâmcılarca "sinizm" olarak değerlendirilmiştir.

Pakistan, ve İslâm Konferansı üyesi ülkelerden ayrı bir yol izleyen İran da, Bosna-Hersek'e malî ve askerî yardımda bulundular. İran, 29 Temmuz 1992'de bildiri yayımlayarak, bütün dünya Müslümanlarını "Avrupa'nın kalbinde bir Müslüman devleti yaratma çabasına destek vermek için eyleme geçmeye" çağırmıştı.

İslâm dünyası, eski Yugoslavya'nın Diyanet İşleri Başkanı Hacı Yakup Selimovski'nin 1992 sonlarında dillendirdiği "İslâm Barış Gücü" önerisini, tartışabilir olmaktan bile uzaktı. İslâm ülkeleri yönetimlerinin biraraya geldiği muhtelif toplantılarda, Bosna-Hersek'e askerî müdahale çağrıları daima BM'e hitaben yapıldı. Radikal İslâmcı çevrelerin, Müslüman ülkelerin Bosna-Hersek'teki etkisizliğini protesto ederek BM'den çekilmesi doğrultusundaki çağrıları yönetimler nezdinde yankısız kaldı. 11 Ocak 1993'de Dakar'da Türkiye Cumhurbaşkanı Özal'ın da tesiriyle Bosna gündemli olarak toplanan İslâm Zirvesi Genişletilmiş Başkanlık Divanı toplantısından da diplomatik ağırlığı olan somut bir sonuç çıkmadı.

Türkiyeli İslâmcılar, Bosna davasında İslâm dünyasına öncülük misyonu yüklenmeyi hayal ettiler. Oysa Türkiye, daha ziyade, İslâm ülkelerini "uluslararası topluluk"un çizgisinden saptırmamaya dönük

bir inisyatif kullandı - bir de İslâm ülkeleri platformunu kendi 'milli' iddialarına ilişkin özgüvenini tazelemek için değerlendirdi(bkz. 5. Bölüm).

Müslüman toplumlarda gerek devlet katında Bosna-Hersek'e ilişkin sergilenen duyarsızlık, gerekse radikal İslâmcı hareketlerin Bosna-Hersek'i sahiplenirken cihad edebiyatı çerçevesinde çizdikleri resimlerdeki yapaylık; Avrupa-dışı İslâm dünyasının Bosna Müslümanlığının özgül gerçekliğine olan yabancılığının göstergeleri sayılabilir.

ABD veya: "şahinlik lâzımsa biz yaparız"

Askeri (veya başka türlü bir etkin) müdahale umanların peşine düştüğü ABD yönetimi, 1992 yazına dek Yugoslavya'daki gelişmeleri uzaktan izledi. Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek devletlerinin hükümranlığını ancak 1992 Temmuz'u sonunda tanıdı. ABD'nin ilgisizliği, öncelikle, bu bölümün başında değinildiği gibi Yugoslavya bunalımını Avrupa'nın "iç işi" olarak değerlendirmesinden kaynaklanmıştı. Ayrıca, muhalefet tarafından dışişlerine ve uluslararası sorunlara gömülerek ülkeyi ihmal etmekle suçlanan Başkan Bush yönetimi, Yugoslavya bunalımında fazla inisyatif alarak muhalefetin kampanyasına ilâve malzeme vermek istemiyordu. Hattâ Bush, 1992 Haziran'ında Saraybosna'nın kuşatmadan kurtarılması için uluslararası müdahale fikri ortaya atıldığında "ABD dünya polisi değildir" gibi 'inanılmaz' bir lâf bile etmekten geri kalmadı.

Ağustos 1992'de Dışişleri Bakanlığı'nın Bosna-Hersek'le ilgili

bürosundaki görevinden istifa eden uzman George Kenney'in Kasım'da *The Washington Monthly* Dergisinde yayımladığı anılar, ABD'nin 'taktiğini' belgeledi. Kenney'in anlatımına göre Dışişleri Bakanlığı "kamuoyu çalışmasını" yıl boyunca iki noktada odaklaştırmıştı: Birincisi, Bosna-Hersek'te olanların boyutunu olabildiğince küçültmek; ikincisi, ABD'nin yapabileceği herşeyi en etkin biçimde yaptığı izlenimini vermek ama asla somut bir müdahale işareti vermemek. Dışişleri Sözcüsü Margaret Tutwiler bu taktiğe karşı gerçekten aktif bir politika için diretmiş, ama Dışişleri bürokrasisini aşamamıştı. Ancak Temmuz'da Bosna-Hersek hakkında medyaya yansıyan bilgi ve görüntüler, Dışişleri Bakanlığını bu taktiğini sürdüremez hale getirmiş; ama Bakanlık bu bilgilere de "kesin olmayan veriler" muamelesi yaparak, durumun "çok fazla vahim" olmadığı izlenimini yaymaya çalışmıştı.

ABD'nin bu taktiği üreten temel tercihi, Doğu Avrupa ve eski SSCB sahasının kontrolsüz biçimde karışmasına mahal vermemek idi. Bu tercihin Yugoslavya politikasına yansıması, tıpkı Avrupa'nın yaptığı gibi, federasyonun dağılmasını önlemeye çalışmak yönünde oldu. ABD'nin Belgrad Büyükelçisi Warren Zimmerman, uzun süre, Hırvatistan ve Slovenya yönetimlerini bağımsızlıktan caydırmak için çaba harcadı.

Bu statükocu politika, ABD yönetimindeki, "Belgrad mafyası" diye de adlandırılan bir hizbin eğilimlerine de uygun düşüyordu. Bu hizbin belirgin simaları, Dışişleri Bakanı Lawrence Eagleburger ile Bush'un ulusal güvenlik danışmanı Brent Scowcroft idi. İkisi de uzun yıllar Yugoslavya'nın Belgrad Büyükelçiliğinde görev yapmışlardı, kimi toplantılarda aralarında Sırbo-Hırvatça konuşuyorlardı ve Sırbistan yönetimine örtük bir sempatileri olduğu iddia ediliyordu. Eagleburger ile Scowcroft, 80'lerde, eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in, silah ticareti alanında yabancı hükümetlere danışmanlık hizmeti veren firmasında çalışmışlar ve Yugoslavya'nın (fiilen Sırbistan'ın) en büyük silah sanayii firması olan ZCZ ile iş yapmışlardı. (AT'nin 1992'de Yugoslavya'da taraflararası müzakereler için yetkili kıldığı eski İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Carrington'un da Kissinger Associates'de çalışmış olması ilginçtir!) Eagleburger ayrıca 1986-

90'da Yugoslavya'nın en büyük bankası olan Lyubyanska Banka'nın ABD'deki şubesinin yöneticiliğini yapmıştı.

ABD yönetiminin bu statükocu çizgiden sapmasında, Bosna-Hersek'in medyayı kaplamasının yanısıra, uluslararası politikada ve Avrupa üzerinde önderliği ve inisyatifi yitirebileceği tehlikesini hissetmesi, rol oynadı. *Washington Post* gibi etkili gazeteler, daha 1992 yılı başında, Yugoslavya politikasındaki pısırıklığın, ABD'nin Avrupalı müttefiklerini etkileme yeteneğini ciddî biçimde zedeleyeceğinden yakınmaya başladılar. Bu ortamda, Bush'la birlikte "Belgrad Mafyası"nın da yönetimi kaybedip, seçim kampanyası boyunca Sırbistan'ın saldırganlığının askerî yöntemlerle durdurulması gerektiğini savunmuş olan Demokrat Partili Bill Clinton Başkan seçilince, ABD'nin Yugoslavya politikasında "şahinleşeceği" beklendi. Nitekim, 1993 Şubat ayı başında, Bosna-Hersek'e ilişkin Vance-Owen Barış Planının da tıkanması üzerine (bkz. 2. Bölüm), askerî müdahale tartışması 1992 yazına göre daha ağırlıklı biçimde gündeme gelmesi, Clinton yönetiminin 'celâlli' tutumuyla oldu. Vance-Owen Planını yetersiz bulan yeni ABD yönetimi, bölge üzerindeki uçuş yasağım ihlâl eden Sırp uçaklarının düşürülmesini ve havaalanları ile yakıt depolarının vurulmasını içeren "sınırlı askerî müdahale" seçeneğini dillendirdi. Ama yine, çatışmaların tırmanmasını "caydırmaya" dönük sınırlı bir askerî müdahale düşüncesi dahi iltifat görmedi. İngiltere, böyle bir müdahalenin düşünülebilirliğini Vance-Owen Planının savunulması ve ABD'nin katılımı şartlarına tabi kıldı (ki, ABD Vance-Owen Planına arka çıkmıyordu!); Fransa ise BM gözetimini, dolayısıyla BM Güvenlik Konseyi'nin onayını şart koştu. Rusya, diplomasi dışı yolların denenmemesi gerektiği görüşünü yinelerken; kimi Rus yöneticiler, Sırbistan'a yönelik bir müdahalenin Rusya-Batı ilişkilerini bozacağını ima ettiler. Bu arada Clinton, ABD'nin bu kaotik bölgeden olabildiğince "uzak durmak" doğrultusundaki geleneksel Balkan politikasında radikal ve ani bir değişikliğin yapılamayacağına da Amerikan hariciyesince 'ikna' edilmişti. Buna bağlı olarak ABD'nin "etkin müdahale" önerilerinin çapı ve şiddeti giderek azaldı. Zbgniew Brzezinski, ABD için en anlamlı seçeneğin Bosna-Hersek'te "pat"

durumunu sağlayıp, çatışmaların Kosova ve Makedonya'ya sıçramasını önlemek olduğunu yazdı. Brzezinski, "pat"ın meydana gelebilmesi için, Müslümanlara uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasından yanaydı.

Rusya faktörü başlıbaşına önemliydi: Öyle ki ABD yönetimi, 25 Nisan'da yapılacak referandumda Boris Yeltsin'i rakipleri karşısında zayıf düşürmeme kaygısıyla, Sırp güçlerinin Srebrenica'da gerçekleştirdiği radikal etnik temizliğin dahi nispeten yumuşak geçiştirilmesine gayret etti. Sırbistan'a yapılacak bir askerî müdahalenin, Rusya'da Pan-Slavist ve radikal milliyetçi akımların güçlenmesine, buna bağlı olarak Başkan Yeltsin'in düşmesine yolaçabilecek olması, Batı için önemli bir risk etkeni sayılıyordu; bu etken, Bosna-Hersek bunalımında ve müdahale tartışmalarında baştan beri bir veto işlevi gördü. 14 Aralık 1992'de Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev'in AGİK Dışişleri Bakanları toplantısında sahneye koyduğu 'yabancılaştırma efekti', Yeltsin yönetiminin de bu risk faktörünü bir koz olarak kullandığını göstermesi açısından ilginç bir anekdottur. Kozirev, "Sırbistan'a uygulanan yaptırımlar kaldırılmadığı takdirde Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını korumak için harekete geçeceği" mealinde sert bir konuşma yaptı. Herkes şoke oldu. Ta ki bu şokun bir süre 'tadına varan' Kozirev, sadece "Yeltsin'in düşürülüp muhafazakârların iktidara gelmesi durumunda olacakları anlatmak" için şaka yaptığını açıklayıncaya kadar! Aynı Kozirev, 1993 Şubat'ında yayınlanan *NATO Review*'da bizzat "Büyük Rusya'nın kıtasal çıkarları"ndan sözedecekti. Sosyalist Yugoslavya'nın kurucu liderler kuşağının yaşayan en önemli ismi olan, şimdi sosyal demokrat bir çizgide duran Milovan Cilas, Batı basınına verdiği demeçlerde savaşın durdurulması için mutlaka Rusya'nın inisyatiflere dahil edilmesi gereğini vurgulamaktaydı.

ABD yönetimi, Mart'ta, Rusya'yı Bosna-Hersek sorununun çözümü için girişimlerine dahil etme çabasına yoğunlaştı. Amerikan basını, Bosna-Hersek'e ulaştırılacak insanî yardımın ABD-Rusya işbirliğiyle kotarılmasının, uluslararası politikada çığır açacağı üzerine yazılarla doldu. Peydahlanan umut, böyle bir işbirliğinin, sarsılan "Yeni Dünya Düzeni"nin rehabilitasyonunu sağlayacağı yolundaydı. Beri yandan Mayıs'ta, Yeltsin'in referandumu

kazasız atlatmasından sonra ABD yönetimi yeniden sertleşti. Parlamento Dışişleri Komisyonu'nun Demokrat üyelerinden Joseph Biden, ABD'nin Batılı müttefiklerinin ve Rusya'nın koyduğu kayıtları bir yana bırakıp tüm gücüyle harekete geçmesini istedi. Clinton da hava saldırılarından ve silah ambargosunun Müslümanlara uygulanmamasından sözetmeye başladı, bu konuyu müzakere için Dışişleri Bakanı Christopher'i Avrupa ve Rusya'ya yolladı. Askerlerini BM yönetimine vermek istemeyen Washington'ın talebi, askerî müdahalenin NATO çatısı, yani fiilen Pentagon'un inisyatifi altında yürütülmesi idi. Bu formüle sadece Almanya destek verdi; İngiltere ve Fransa BM şemsiyesini şart koşarken, özellikle İngiltere silah ambargosunun kaldırılmasına kesinlikle karşı çıktı. Weinberger'in gezisini bitirirken söyledikleri, ABD'nin bu işi artık fazla zorlamayacağının işaretiydi: "ABD'nin Bosnalı Müslümanlara karşı herhangi bir ahlâkî yükümlülüğü yoktur, zira savaşın bütün tarafları canice hareketlere başvurmuşlardır."

Bu atakları değerlendirirken, Clinton'ın "şahin" çizgisiyle salt Bosna-Hersek'e ilişkin sonuç almayı hedeflemediğini, hattâ belki birinci hedefin de bu olmadığını hesaba katmak gerekir. Yukarıda değinildiği gibi, ABD'nin Yugoslavya politikasındaki temel sıkıntısı, bu 'saha'daki inisyatif eksikliği nedeniyle uluslararası politika ve Avrupa üzerindeki önderliğini yitirme kaygısından kaynaklanıyordu. Amerikalı güvenlik uzmanları, ABD'nin Avrupa'daki bölgesel çatışmalarla ilgilenmediği konjonktürlerin iki dünya savaşma yolaçtığı yorumunu yaparak, bu önderlik kaygısını "uluslararası güvenlik" ölçütüyle de gerekçelendirdiler. 1993 başlarında *Newsweek* yazarlarından Mark Whitaker'm satırları, ABD'nin müdahale yükümlülüğünü daha 'evrensel' ve 'etik' gerekçelere bağlıyordu: "Son gerçek süper güç olmamız, gücümüzü sadece kendi savunmamız için değil uluslararası hukukun ve demokratik değerlerin korunması için kullanmaya hazır olmamızı gerektirir. ABD'nin, global liderliğini ve iyiden yana bir güç olduğunu göstermekten daha büyük bir millî çıkarı var mı?" Clinton'ın "şahinliğe" soyunmasının, Bosna-Hersek'te olumlu veya olumsuz bir gelişme sağlamasından bağımsız olarak, bu sıkıntının önemli ölçüde

Times'dan bir karikatür.
"Savaş Odası"nda "Bosna İçin seçenekler" toplantısı... Clinton şöyle diyor: "Eylem zamanı! Bir think-thank (düşünce küpü, fikrî danışman) müfrezesi gönderin! Paraşütle bir araştırma grubu indirin ve bir alt komite yollayın! Derhal!

aşılmasına yaradığı söylenebilir. ABD, Bush yönetimi sırasında Avrupa'da Fransa-İngiltere eksenine yakın iken, Clinton'un müdahale doğrultusundaki diplomatik ataklarıyla beraber Almanya'ya daha yakın hale geldi. Avrupa'da uluslararası politikada alternatif güç odağı haline gelmesinden esas korkulan devlet Almanya olduğu için, bu yakınlaşma, ABD yönetimini fazlasıyla rahatlattı. ABD böylece Batı'nın politikasında Almanya'yı geçici olarak 'gaspettiği' "şahin" mevkiinden de kaldırdı. Öte yandan, müzakerelere ve çözüm arayışlarına askerî seçeneklerin hakim olması, bu hakimiyetin oluşmasına bizzat katkıda bulunan ve "dünya gücü" olma ehliyetini esasen askerî hegemonyasına davandırmaya yönelen ABD'nin uluslararası politikadaki ve Avrupa üzerindeki inisyitifini tazelemesini sağladı. ABD basınında, Yugoslavya bunalımıyla başedemeyen Avrupa'nın, yine, ABD'nin kıtadaki güçlü varlığının sürmesinin iyi olacağı fikrine geleceğine işaret eden yazılar çıktı. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Boucher'in, "Bosna'nın bir Amerikan sorunu değil daha çok bir Avrupa sorunu" olduğunu açıklaması, ABD'nin sorunu Avrupa'nın sorumluluğuna iade etmeye hazır olduğunun ifadesiydi. ABD, 1993 ilkbaharında, bu politikasına refakaten, Balkanlar'da bölgesel barış inisyatifi misyonu yüklenmesi yönünde Yunanistan'a tesir etmiştir. Özellikle Makedonya'yla ilişkilerini -yine ABD'nin de etkisiyle- görece yumuşattıktan sonra, Yunanistan ABD'nin teşvikiyle Bosna-Hersek'te arabulucu rolüne soyunmuştur (bkz. 2.Bölüm) 1993'ün ilk çeyreğindeki çıkışlarından sonra Bosna-Hersek politikası rölantiye giren ABD'nin, atak politika inisyatifini Avrupa'dan geri aldığını -üstelik bunu, 'belâyı' Avrupa'nın başına

bırakarak yaptığını- hesap ederek rahatlayanlar, sadece yönetim çevreleri oldu. Muhalefet ve kamuoyu oluşturucu odaklar, ABD'nin tutarsız ve etkisiz bir politika izleyerek Avrupa'ya sözünü geçiremediği kamsındaydılar. Mart-Nisan döneminde çatışmaların yatışması ve Sırp tarafının uzlaşmaya yanaştığı izleniminin uyanması, ABD yönetimini biraz rahatlatmıştı. Nisan'dan itibaren çatışmaların ve Sırp milliyetçiliğinin saldırganlığının yeniden tırmanması, ABD basınında, Clinton'ın Sırp politikacılarca uyutulduğuna veya kaale alınmadığına dair yorumları güçlendirdi. Bosna politikası, Clinton'ın ehliyetsiz ve acemi olduğunu savunanların ana malzemelerinden biri oldu. ABD'nin Bosna'da 'gürlemesi ama yağmaması', "Godot'yu beklemek"e atıfla, "Clinton'u beklemek" sözüyle sarakaya alındı.

1993 Haziran yazına girilirken Bosna-Hersek'e askerî müdahale, "koruyucu" veya "önleyici" düzeyde kalacağı müddetçe, anlamsızlaşmıştı. Zira fiilî durum, sınırları ve toplulukları had safhada ayrıştırmıştı. İnsanları yurtlarına geri döndürmek veya Vance-Owen Plam'na uygun toprak bölüşümünü sağlamak, mevcut sınırların askerî güçle güvencelemesiyle halledilebilir olmaktan çıkmış, 'fetih'lerin yapılmasını gerektirir olmuştu. Bu durumda askerî müdahale ya hedefi fiilen muğlak bir 'umumî cezalandırma' operasyonuna dönüşecekti - ya da hedefinin büyütülmesi lâzımdı. Hedefin büyütülmesi, Avrupa hattâ dünya çapında millî devlet modelini aşmaya dönük bölgesel federatif çözümlerin tartışılmasını gerektiriyordu. Ki bu da Batılı millî devletlerin hazır olmadığı bir çaptı. ABD'nin diplomatik ataklığının boş çıkması, bir yıl arayla, Dışişleri Bakanlığı'nın Bosna-Hersek bölümünde ikinci istifaya yolaçtı! Bosna-Hersek masası memuru Marshall Freeman Harris, "bir Avrupa devletinin zor yoluyla parçalanmasını kabullenen ve soykırım uygulayan Sırp hükümet temsilcilerine karşı bir şey yapmayan bir bakanlık" için çalışamayacağını belirterek istifa etti.

Bu arada Bosna-Hersek'e "insanî yardım" da sadre şifa olmaktan uzaklaşmakta ve giderek anlamsızlaşmaktaydı. Batı medyalarında Bosna-Hersek görüntülerinin kanıksanmaya başlaması, gönüllü yardım kuruluşlarının yardım kaynaklarını kurutmaktaydı. Saraybosna'ya aylardır havadan ya-

pılan yardım, zaten trajikomik manzaralara vesile oluyordu. Özellikle yardımın ilk haftalarında, açlık çeken kente prezervatif veya maden suyu dolu sandıklar atılmış; insanlar özellikle sebze-meyve yokluğu çekerken, yığınla (epey kısmı da bozuk olan) un ve makarna gönderilmişti. 1992 Haziran'ında kurulan hava köprüsüyle Saraybosna'ya ulaştırılan gıda yardımı toplamı 1993 Kasım'ında ancak 63 bin tonu bulmuştu. "İnsani yardım" söyleminin samimiyetsizliğini eleştiren yorumcular, 1948'de Soğuk Savaş gerginliğinin doruğunda Batı Berlin'e günde 5 bin ton yardım ulaştırıldığını hatırlattılar. Havaalanını kuşatma altında tutan Sırp milisleri gelen yardımın yaklaşık yarısına "ayakbastı" payı olarak elkoyuyor, geri kalan malzemenin yaklaşık % 20'si karaborsada peydahlanmak üzere 'kayboluyor'. BM güçleri Saraybosnalılara havadan gelen yardımın % 30'unu ulaştırabiliyorlardı. ABD, Şubat sonunda Bosna-Hersek'te Müslümanların kuşatma altında bulunduğu bölgelere havadan gıda yardımı atma operasyonu düzenledi. Clinton yönetiminin bu operasyona girişmesinde, askerî müdahale iddiasından 'geri basmasıyla' iç ve uluslararası kamuoyu nezdinde yitirdiği itibarı tazeleme kaygısının da payı yok değildi. Havadan yardım operasyonu akıbeti, trajikomikti. Sadece Srebrenica ve Gorajde'ye atılan yardımlar ihtiyaç sahiplerine ulaştı. Yardım atılan yerlerden Cerska aynı sıralarda Sırp saldırısına maruz kaldığı için, gıda malzemesi boşa gitti - veya Sırp milislerin eline geçti. Keza Kamenica, yardımın atılmasından bir müddet önce Sırp milislerin denetimine geçmiş, Müslüman halk kaçmıştı.

Mart/Nisan döneminde Batı dünyası Bosna'ya ilişkin "insanî", "vicdanî" sorumluluk yükünü hafifletmek için, "Morillon olayı"na sarıldı. Bosna'daki BM güçlerinin komutanı olan Fransız general Philippe Morillon, kuşatma altındaki Srebrenica'daki 60 bin insanın güvenliğini sağlamak için gösterdiği enerjik çabayla temayüz etti. Morillon, ilkin durumu gözlemlemek için gittiği kente -başlangıçta halkın zorlamasıyla- yerleşerek BM yardım konvoyu ulaşana kadar burada kalacağını açıklamış; bu gönüllü rehinliğiyle hem uluslararası medyanın dikkatini Srebrenica'ya çekmiş hem de kente dönük saldırıların uzun bir süre durmasını sağlamıştı. Yerli halkın ve özellikle

Müslümanların büyük sevgisini kazandı; "Sırp güçleri Srebrenica'ya ancak benim cesedimi çiğneyerek girebilirler" sözleriyle, iyice kahramanlaştı. Batı medyası, "Srebrenica Fatihi" diye andığı Morillon'u, Batı dünyasının Bosna'daki etkisizliğinden ve "evrensel insanî değerler"in gereğini yapamayışından ötürü yaşanan manevi sıkıntıya merhem yaptı. Morillon olayı, Batı entelijensiyasının ahlâkî sıkıntısına geçici bir teselli olduğu gibi, bir ibret vesilesi olarak da yorumlanmıştır. Zira Morillon'un inisyatifi, tam da, Avrupalı aydınların Batı'dan nafile bekledikleri türden sorumlu ve cesur angajmanın çok istisnaî bir örneğiydi... Temmuz/Ağustos'taki, Saraybosna'yı çöküşün eşiğine getiren kuşatma bunalımında ise, Batılıların vicdanlarına "İrma Operasyonu" ile su serpildi. "İrma seferberliği", Ağustos'un ilk haftasında, bombardımanlarda yaralanan 5 yaşındaki İrma adlı bir Müslüman kızın İngiltere hükümeti tarafından tedavi için uçakla Londra'ya 'aldırtılmasıyla' başladı. Görsel medyanın "savaş kurbanı çocuklar" konusunun üzerine atlamasıyla, bu olay bir kampanyaya dönüştü. İzleyen bir hafta-on gün boyunca, yine İngiltere başta olmak üzere birçok Batı Avrupa hükümeti, Bosnalı çocuk 'transferine' girişti. Bu kampanya, gerek -aşağıda ele alınacağı gibi- mülteci kabulünde son derece katı ve dışlayıcı davranan Avrupa yönetimlerinin ikiyüzlülüğü, gerekse hasta ve yaralı çocukların "uluslararası medya cemaati"nin seyir zevkine yem edilmesi bakımından, ağır eleştirilerle de karşılaştı.

BM'in, 2. Dünya Savaşı'nın ardından 'sahnelenen' Nürnberg ve Tokyo mahkemelerinden beri ilk kez Bosna-Hersek'teki savaş suçluları için kurulmasını kararlaştırdığı uluslararası mahkeme de işlevli olacağı umudunu vermiyordu. Hakimlerin atanması, iddianamelerin yazılması çok zaman alacaktı; sadece şahıslar yargılanabilecekti ve giyaplarında yargılanması söz konusu olmayan şahısların 'getirtilmesine' ilişkin bir yaptırım yoktu...

Cenevre Planı veya: 'Bitsin bu iş'

22 Mayıs'ta Washington'da ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, İspanya'nın katılımıyla düzenlenen konferansta kararlaştırılan "Eylem Planı"yla, zımnen, Vance-Owen Planı'ndan vazgeçiliyordu. Eylem Planı çerçevesindeki en önemli karar, BM'in Müslümanların kuşatıldığı altı kentte (Saraybosna, Tuzla, Zepa, Srebrenica, Gorajde, Bihaç) "güvenli bölgeler" oluşturması ve bunun için ek kuvvet göndermesi idi. BM Güvenlik Konseyi, 4 Haziran'da bu kararı resmileştirdi. Bu kararın savunucularınca "yeni" ve "ilerici" sayılan yönü, Yugoslavya'daki BM güçlerine salt kendini koruma amaçlı değil güvenli bölgeleri koruma amaçlı olarak da silah kullanabilme yetkisini tanımasıydı. Hattâ BM güçleri "uluslararası kuruluşları" -örneğin NATO'yu- yardıma çağırabileceklerdi. Ancak güvenli bölgelerin kuruluşunun kesin bir vakte bağlanmamış olması, ek asker mevcudunun hangi ülkeden karşılanacağının tayin edilmemesi, Eylem Planı kararının "ilericiliğini" şüpheli kılıyordu. En önemlisi, bu kararla, Vance-Owen Planı'nda çoğu Müslüman kantonları içinde öngörülen bölgelerin Sırplarca işgali mesele edilmiyor, sadece kent merkezlerinde toplaşan Müslüman kitlelerinin kırımını engellemeye dönük bir "'insanî" önlem tanımı yapılıyordu. Vance-Owen Planı'nın böylece terkedilmesi, sadece Bosnalı Müslümanlarca değil (bkz. 2. Bölüm) ABD ve Avrupa'da yelpazenin her kanadından politikacılarca ve kamuoyunca da ilkesiz bir teslimiyet örneği sayılarak tepki gördü. Pek çokları, "soykırım meşrûlaştırıldı" yorumunu yaptılar.

Sadece kamuoyları değil, 'koca' NATO da Eylem Planı'na iltifat etmedi. 24 Mayıs'ta toplanan ilkbahar oturumunda NATO ülkeleri savunma bakanları, "Bosna-Hersek sorununun çözümüne dair politik bir perspektif içermediği" gerekçesiyle Eylem Planı'na karşı çıkarak Vance-Owen Planı'nda ısrar ettiler. Hattâ NATO Avrupa Kuvvetleri Komutanı Shalikashvili, NATO'nun Vance-Owen Planı doğrultusunda müdahaleye hazır olduğunu söyledi. Ancak NATO'daki ülke temsilcilerinin çoğu, savaşın yayılması tehlikesine dikkat çekerek bu 'pası' geri çevirdiler. 4 Haziran'da AT Dış

İlişkiler Komiseri Hollandalı van den Broek, yeniden askerî müdahale gereğini dillendirdi.

Eylem Planı, bu muhalefete ve Karadziç'in Gorajde'de "BM güvenlik bölgesi" oluşturulmasına cevaz vermemesine rağmen, fiilen uluslararası Yugoslavya politikasını yönlendirir hale geldi. 10 Haziran'da Atina'da yapılan NATO Dışişleri Bakanları toplantısında, Eylem Planı veri kabul edilerek konuşuldu. 17 Haziran'da bizzat Lord Owen, Vance-Owen Planı'nın uygulanabilir olmadığını ve çatışmaların şiddetlenmesinin Plan'ın uygulanamazlığını kesinleştirdiğini beyan edecekti.

Owen, 16 Haziran'da Cenevre'de İzzetbegoviç, Miloşeviç ve Tuçman'ın katıldığı Yugoslavya Konferansı'nda Bosna-Hersek'i etnik esasa dayalı üç ülkeye bölen yeni bir plan ortaya attı: "Cenevre Planı" olarak anılan bu yeni planda "belirli bir merkezi yönetim biçimi"nden çok muğlak sözedilmesi, Bosna-Hersek'in federal düzeyde bile bütünlüğünü koruması ilkesinin terkedilmek üzere olduğunun işareti idi. Böylece Müslüman toplumu/devleti 'getto' koşullarında yaşamaya mahkûm ediliyordu. ABD yönetimi Cenevre Planı'na kerhen destek verdi. Ancak, Amerikan politik eliti, Cenevre Planı'nın mantığına fikren hazırlanmıştı. -Tıpkı Brzezinski gibi- resmî bir görevde bulunmadığında bile söylediklerine kulak verilen eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, Mayıs'ta, aşağı yukarı Vance-Owen Planı esas alınarak Bosna-Hersek'in üç etnik devlete bölünmesinin uygun çözüm olduğunu yazmıştı. Kissinger'e göre Hırvat ve Sırp devletlerine "anavatanlarına" bağlanma hakkı da tanınmalıydı. Cenevre'de Kissinger'in önerdiği çözüme 'gelinmesi', "Belgrad Mafyası"nın ABD politikasındaki konumunu yeniden düzelttiğinin işareti olarak da yorumlanabilirdi. Almanya hükümeti de Cenevre Plam'na 'yattı'. Dışişleri Bakanı Kinkel, birkaç gün önce İzzetbegoviç'e "şiddetle edinilen toprak kazanımlarını meşrûlaştıracak çözümlere mahal verilmeyeceği" teminatını iletmiş olmasına karşın, Cenevre Planı'nın "yeni realite olarak kabul edilmek durumunda kalınabileceğini" açıkladı. Yugoslavya Konferansı eşbaşkanlığmda BM temsilciliğini Cyrus Vance'dan devralan İsveçli Torvald Stoltenberg, İzzetbegoviç'in kamuoyu önündeki açıklamalarının aksine yeni plana

yanaştığını açıkladı.

Aynı dönemde, Bosna-Hersek yönetimi ve askerî müdahale yanlısı uluslararası kamuoyu, Müslümanları zor durumda bırakan silah ambargosunun kaldırılması talebini öne çıkartmaya başladı. Mayıs sonunda ABD'de Cumhuriyetçi senatörler ambargonun kaldırılması için girişimde bulundular. Clinton da, muğlak bir tasarı olarak, Müslümanlara ambargonun kaldırılmasını uluslararası platformlarda gündeme getirdi. İzzetbegoviç, Avrupa hükümetlerinin hepsinin ambargoya kesin karşı bir tutum içinde olmadığı 'izlenimine' sahipti. Özellikle İngiltere ambargonun kalkmasına kesinkes karşı idi. Böylelikle bu öneri "uluslararası topluluk" tarafından yine geri çevrildi. Zaten 'fizibilitesi' de şüpheli idi; zira Müslümanlara silah ulaştırılabilmesi esasen Hırvatistan üzerinden mümkün olabildiği için, Müslümanların silahlandırılması Hırvat-Müslüman ittifakının istikrarına bağlıydı ve bu ittifak 1992 yazından beri fiilen çökmüş durumda idi. Mayıs'ta yapılan NATO Dışişleri Bakanları toplantısında Avrupalı üyelerin, oluşturulması öngörülen güvenli bölgelerin "güvenliği" için ABD askerlerinin Bosna'ya gelmesi kararını aldırmaları; ABD'nin ambargonun kaldırılmasına ilişkin atağına yönelik bir karşı-ataktı. Avrupa hükümetleri, bu kararla, Bosna-Hersek'in yükünü bizzat insanî bedel ödeyerek paylaşmayan ABD'ye, 'hariçten şahinlik' taslamaması mesajını iilettiler.

Bu arada Hırvat milliyetçilerinin Bosna-Hersek'te yayılmacı ve saldırgan bir politikaya yönelmesi, Batı nezdinde kayırılagelen Hırvatistan yönetimini tekdir eden seslerin yükselmesine yolaçtı. 22 Mayıs'taki Washington toplantısında ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, İspanya, Müslümanlara dönük saldırılarını kesmemesi halinde, Sırbistan'a yönelik yaptırımların Hırvatistan'a da teşmil edilmesini gündeme getirdiler.

Batı diplomasisi, Cenevre Planı'na Vance-Owen Planı'ndan daha enerjik biçimde angaje oldu. ABD'li ve Avrupalı politikacılar, kamuoyu önünde İzzetbegoviç'e gayet sıcak davranırken, müzakerelerde onu sürekli tavize zorladılar. Özellikle askerî müdahale ihtimalini aklından çıkartması gerektiğini, zorlayıcı bir etmen olarak hep vurguladılar. Bu arada Miloşeviç'in Bosna-Hersek Sırpları karşısında üstlendiği uz-

laşmacı, arabulucu rol 'tanınmış'; Mayıs'tan itibaren Miloşeviç'e görece olumlu, barışçı bir imaj atfedilmeye başlanmıştı. Temmuz sonunda ABD askerî müdahaleyi yeniden gündeme getirdi. Bu çıkış, ABD ve Avrupa kamuoyunun, etrafındaki Sırp kuşatmasının vahimleştiği Saraybosna'nın (bkz. 2. Bölüm) kurtarılması için seferber olması üzerine icap etmişti. 78 Cumhuriyetçi parlamenter Clinton'u harekete geçmeye çağırmış, ABD ve Avrupa basınının manşetlerini "Saraybosna ölüyor" feryâdı kaplamıştı. ABD yönetimi, bu kez hedefi, sadece Saraybosna'nın 'düşmesinin' engellenmesi olarak tanımladı. NATO da birçok Avrupa hükümetinin muhalefetine rağmen sonunda bu plana destek verdi. Bu arada İzzetbegoviç'e, bu operasyonun sadece Cenevre görüşmelerinin kesilmemesini temine dönük sınırlı bir çerçevede tasarlandığı ihtar edildi. Sırp güçleri Saraybosna kuşatmasını gevşetip Cenevre görüşmeleri başlayınca askerî müdahale tehdidi gündemden çıktı. Ardından Bosna-Hersek olayı uluslararası medyanın gündeminde arkalara düşerek rutinleşti. Bazı BM yetkililerinin, ABD'nin bu tehdidini "blöf" olarak değerlendirmesi, ABD-BM ve ABD-Avrupa ilişkilerinde, kısa sürede geçiştirilen bir gerginliğe yol açtı.

Kasım başında Owen ile Stoltenberg, Bosna-Hersek, Krayina, Voyvodina, Kosova, Sancak hattâ Makedonya sorunlarının hep birlikte paket olarak ele alınacağı büyük bir Balkan Konferansı önerisini ortaya attılar. Bu öneri havada kaldı; Slovenya Devlet Başkam Kuçan ile Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman, kendilerini Avrupa'ya ait saydıkları ve Balkanlar'la ilgili bir platforma sıkışmamak istedikleri için, öneriye özellikle soğuk yaklaştılar. Yine Kasım başında Fransa Dışişleri Bakanı Juppe ile Almanya Dışişleri Bakanı Kinkel, Sırp tarafının Müslümanlara Bosna'da % 3.7 daha fazla toprak verirse, Sırbistan'a yönelik ambargonun kaldırılması için AT nezdinde çaba harcayacaklarını vaadederek bir diplomatik atak başlattılar. Bu inisyatif, Bosna-Hersek'te harita üzerinde uzlaşmanın olgunlaştırılması yönünde belirli bir başarı kazandı (bkz. 2. Bölüm).

Savaş mültecileri veya: İthal kotası

Yugoslavya bunalımında Batı'nın tutumu açısından dikkate değer bir husus, bir siyasetbilimcinin deyimiyle "politika ikamesi" konumu edinen veya bir başka veçhesiyle reel politika söyleminin hilekârlığının simgesi haline gelen "insanî yardım" kavramının, özellikle savaş mültecilerine ilişkin uygulamasıydı. Batı Avrupa hükümetlerinin, göç dalgasını "eski" Yugoslavya topraklarında bloke etme politikası nedeniyle, 2.5 milyonu aşkın savaş mültecisinden Avrupa'ya sığmabilenler, 500 bini ancak geçti. Birçok yorumcu, Avrupa kamuoyunun ve politik sınıfının, ancak mülteci akını tehlikesinin belirmesi üzerinedir ki, bu tehlikeyi bertaraf etme kaygısıyla Bosna-Hersek'teki çatışmalara duyarlı hale geldiğini savunuyor.

En fazla Yugoslavya mültecisini Almanya aldı: 1992 sonunda 220 bini aşkın insan. Ancak, 1991'de Hırvatistan'da yaşanan iç savaştan kaçan (büyük çoğunlukla Hırvat) onbinlerce mülteciyi fazla formalite uygulamadan kabul eden Almanya, Bosna-Hersek'teki iç savaştan kaçanlara vize uyguladı ve başvuranların ancak küçük bir kesiri şayet Almanya'daki bir akrabasından davetiye ayarlayabilirse -o da haftalarca Avusturya'daki konsolosluk önünde süründükten sonra- vize koparabildi. Almanya, bu uygulamasına Temmuz'da bir istisna yaparak, özel bir trenle 5 bin Bosnalıyı ülkesine aldı. Almanya'da mültecilerin iaşe ve ibateleri küçük oranda hükümetçe, esas itibarıyla gönüllü kuruluşlar ve ilticacıları destekleme örgütlerince karşılanıyor. Sonuçta, 1993 Temmuz'unda Almanya'daki Bosna mültecisi 340 bini bulmuştu. Avusturya hükümeti, görece çok sayıda mülteciyi (yaklaşık 60 bin) kabul ettikten sonra, daha fazla mülteci almayıp, yardım etmeyi yükümleneceği sayıda mültecinin Hırvatistan'da barmdırılmasını, faturayı kendisinin ödeyeceğini açıkladı. Avusturya ve İtalya'nın mülteci kabul etmemelerinde, özellikle turizm mevsiminde, 'manzara'yı bozmama kaygıları da belirli bir rol oynamıştı. Avusturya daha sonra biraz yumuşayarak 1993 yazına dek 90 bine yakın mülteciyi kabul etti. Aynı tarihte İtalya'nın kabul ettiği mülteci sayısı 25 bine ancak yak-

Bosnalı mülteciler:
Bilinmeyen bir yere doğru toplu göç...

laşmıştı. Sınırlarını Yugoslavya savaş mültecilerine kayıtsız-şartsız açık tutan tek Avrupa ülkesi, AT üyesi olmayan ve iktisadî refah koşullarından uzak durumdaki Macaristan. Macaristan, 1992 yazında gerçekten takatinin çok üzerine çıkarak 60 bin mülteciyi barındırıyordu. Bu rakam 1993'de 130 bine çıktı. Türkiye'nin de 1993 sonu itibarıyla 20 binin üstünde -hemen hemen tamamı Müslüman- mülteciyi barındırdığı kaydedilmeli. Kayda geçmemiş fiilî mültecilerle birlikte bu rakamın 200 bine ulaştığını iddia edenler var. İngiltere, mülteci almayı kesin olarak reddetti; Dışişleri Bakanı Hurd, 1992 yazında, istisnaî olarak, sivil nüfusun boşaltıldığı bölgelerden "60 kadar çocuğu" kabul edebileceklerini bildirdi. 1993 yaz sonuna gelindiğinde, bu politika ancak 9.000 mülteciyi kabul edecek kadar gevşemişti. Keza Bosna mültecilerine kapılarını kapatan Fransa, 1993 yazına dek ancak 5.500 insanı kabul etti. ABD, Avustralya, Kanada gibi, klasik göçmen ülkeleri de Yugoslavya mültecilerini kabul etmeye yanaşmadılar. Diğer Batı Avrupa ülkelerinin kabul ettiği Yugoslavya mültecisi sayısı 1993 yaz sonu itibarıyla yaklaşık rakamlarla şöyleydi: İsviçre 72.000, İsveç 22.000, Danimarka 7.000, Belçika 5.000, İspanya 3.300, Hollanda 2.700, Finlandiya 2.500, Norveç 2.200, Lüksemburg 1.200, İrlanda 500, Portekiz 150. Aynı tarihte Doğu Avrupa ülkelerinin kabul ettiği yaklaşık mülteci sayısı şöyleydi: Slovakya 6.300, Arnavutluk 5.000, Çek Cumhuriyeti 3.500, Polonya 3.200.

İngiltere hükümetinin mülteci almama politikasını dayandırdığı ve diğer AT hükümetlerinin de 'yararlandığı' tez, mültecilerin anayurtlarına mümkün olduğunca yakın yerlerde barındırılmasının uygun olacağı idi. Böylece, mülteci yükü Almanya, Avusturya ve İtalya'ya uygun görüldü. Batı Avrupa hükümetlerinin mülteci kabul etmekte geri dururken öne sürdükleri daha ağırlıklı bir tez, Bosna-Herseklilerin ülkelerinden gitmesini teşvik etmenin, Sırp güçlerinin "etnik arındırma" stratejisine destek vermek anlamına geleceği... Bu tez, tartışılabilir olsa da, halkın ölüm-kalım sınırında yaşadığı durumlarda anlamsızlaşıyor. Ayrıca, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ve birçok yardım örgütü, zaten Batı'nın mültecileri Yugoslavya bunalımı çözülene dek geçici olarak barındırması gerektiğini savunuyorlar.

Bosna-Hersek'teki Sırp güçleri, 1992 Temmuz'u başında, Batı hükümetlerinin ve uluslararası politik mercilerin bu açığını 'değerlendiren' bir hamle yaptılar: Bosna-Hersek ile Hırvatistan sınırına yığdıkları çoğu Müslüman 14 bin mülteciyi BM'in devralmasını talep ettiler - aksi takdirde "bu insanların güvenlikleri için teminat veremeyecek"lerdi. Bu, aynı zamanda, Batı kamuoyunda Sırpların Müslüman halka zulmettiği yönünde yürütülen "kampanya"sım da hedef alan bir şantajvari jestti. BM yetkilileri 14 bin mülteciyi kabul etti. Temmuz sonunda, Sırp güçleri aynı bölgede bu kez 28 bin mülteciyi sınıra 'dayadılar'. BM mercileri bu kez kafileyi kabul etmedi: Batı'ya mülteci transferinin böylece 'yol olması'ndan duyulan kaygı yanında, "etnik arındırma politikasına alet olma" kaygısı da öne çıkmıştı.

O sıralarda "göçe zorlanan Bosna Müslümanlarının, yurdu olmayan insanlar haline gelerek Avrupa'nın Filistinliler'i olacağını" söyleyen Slovenya Dışişleri Bakanı Dimitriy Rupel, Iraklı Kürtler için yapıldığı gibi Yugoslavya mültecileri için de güvenlik bölgeleri oluşturulmasını önermişti. AT sözcüleri, "Bosna Irak değildir" diyerek bu öneriyi reddettiler. Avrupa hükümetleri, özellikle Bosnalıların, daha doğrusu Müslüman Boşnakların ülkelerine gelmesini istemiyorlar. Özellikle, bu mültecilerin kalıcı olacağından çekiniyorlar. Slovenya Dışişleri Bakanı'nın "Filistinliler" benzetmesi boş değil: Avrupalı politikacılar, Bosnalı Müslümanların vatanlarından sürülerek "Avrupa'nın Filistinliler'i"ne dönüşmelerinin, Sırbistan'a karşı revanşist göçmen örgütlenmelerinin de doğmasıyla, Avrupa'nın "terör eylemleri" ile sarsılmasına kaynaklık edeceğinden korkuyorlar. Tabii "İslâmî fundamentalizm" kâbusu bu korkuya refakat ediyor.

1993 yazında Cenevre Planı'nın gündeme gelmesiyle mülteci sorununun daha da ağırlaşması ihtimali belirdi. Plan'ın geçerlilik kazanarak Bosna-Hersek'in üçe bölünmesi halinde Avrupa'ya yeni bir mülteci akını dalgasının vuracağına kesin gözüyle bakılıyordu. Kasım başında, AT'ye bağlı bir komite, Bosna-Hersek'ten Avrupa'ya mülteci kabul edilmeyeceğini açıkladı.

1992 yazı sonlarında BM Mülteciler Yüksek Komiseri Sadako Ogata "yoksul ülkelerin zengin ülkelerin çoğundan daha dayanışmacı olduğunu" söyleyerek, Batı'nın refah

şovenizminden yakındı. Ogata, 1993 Ekim'inde de, gelecek 8 ayda Bosna-Hersek'e yardım için gereken 696 milyon doların sadece 315 milyonunun sağlanmış olmasından şikâyet edecekti. Batı Avrupa'nın ve genel olarak zengin Kuzey dünyasının, yaşadığı refah adasını yoksullardan yalıtmak için 'duvar çekme' eğilimi, Batı solunun 1980'lerin sonlarından beri üzerinde durduğu, yeni tür bir baskı mekanizması idi. Yugoslavya savaş mültecilerinin gördüğü muamele, bu "tecrit emperyalizmi" veya "dışlayıcı emperyalizm" tezlerini ziyadesiyle güçlendirdi.

Yeni Dünya Düzeni veya: İnsanlık liyakati

Bosna-Hersek'e askerî müdahale tartışması, Batı'nm ve Batı yönetimindeki "uluslararası topluluğun" dünyadaki çatışmalara hukukî çözüm getireceği iddiasını ve bu topluluğun ahlâkî meşrûiyetini ciddî biçimde aşındırdı. Hele bu tartışmada referans ve kıyas olarak ABD'nin BM şemsiyesi altında Irak'a karşı düzenlediği Körfez harekâtı gündeme geldikçe, Batı'nın "çifte standartlılığı" dünyanın Kuzey'inde ve Güney'inde yaygın biçimde sorgulanır oldu.

Bosna-Hersek'e müdahalenin hukukî şartlarının Körfez harekâtı örneğindeki gibi sarih biçimde oluşmadığına, Sırbistan'ın Bosna-Hersek'e Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesindeki gibi "resmen" saldırmadığına dair tezler, ikna edici olamadı. 1992 sonunda yine ABD'nin inisyatifiyle Somali'ye başlatılan uluslararası müdahalenin meşrûiyet çerçevesi, Bosna-Hersek'e müdahalenin olanaksızlığı hakkında anlatılanları tekzip eder nitelikteydi. Somali "kabile çatışmalarının ka-

osu" içindeydi - dolayısıyla ülkede "taraflar" belirsizdi; askerî bir müdahale, uluslararası hukuk düzenine dönük bir ihlâli engellemekle değil salt "insanî yardım"la kayıtlı bulunuşuyla gerekçelendirilmişti. Bosna-Hersek'te "kabile çatışmalarına benzer bir durumun" varolduğu, "haklı taraf"ın veya "kendisine karşı müdahalede bulunulacak taraf"ın belirsiz olduğu söylenmişti. Somali örneği, 'uygun' bulunduğunda bir ülkeye muhatap taraf tayin etmeden de de müdahale edilebileceğinin kanıtı oldu. Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan bir "üst düzey yetkili"nin 1993 Şubat başında *New York Times*'a yaptığı açıklama, Somali emsalinin Yugoslavya için de uygulanabilirliğini getiren daha kapsamlı bir 'uluslararası hukuk' anlayışını sergiliyordu. Buna göre "Kamboçya, Yugoslavya, Somali, kendi kendilerini yönetme yeteneğinden yoksun olmak bakımından ortak"tılar; BM ve ABD, bu ülkelerde yönetimi yerli unsurlardan devralmalı idi. Ancak bu 'ahlâkî emperyalist' yaklaşım, adıyla sanıyla demeç veren bir yetkili tarafından açıklanacak 'kıvama' gelemedi. Zira uluslararası kapitalist sistem, iktisadî ve politik bakımdan böylesine içerici ve regülatif olabilecek bir yapısal karakter taşımıyordu; tersine, birazdan vurgulanacağı gibi, 'rasyonel yönetilebilirlik' zaafıyla malûl coğrafyalarla ilgili sorunları, onları dışlayarak halletmeye eğilimli idi.

Kuşkusuz Kuveyt veya Somali ile Bosna-Hersek'in koşullarında, uluslararası müdahalenin biçimini ve ölçüsünü değiştirecek hukukî farklar saptanabilir. Maddi/teknik (askerî) şartların çok daha ağır olduğu belirlenebilir. Bosna-Hersek bunalımında önemli olan, bu farklılıkların ifade ettiği özgül koşulların ve bu koşulların getirdiği maliyet-hasılâ hesaplarının, kısacası oportünizmin, ilkeselliğe baskın gelmesiydi. Irak'a yönelik harekâtın çok yüksek olacağı öngörülen malî, politik ve insanî bedelini "uluslararası hukuk düzeni"nin ilkeselliğine feda eden söylem, Bosna-Hersek bunalımında bu kararlı ilkeliliği 'geri aldı'. "Uluslararası kamuoyu"nun infial kurlarını iyi kötü ayarlayabilen uluslararası medya, Bosna-Hersek'teki kırımları, bir ahlâkî yükümlülük söylemiyle, "ne pahasına olsun engel olunması gereken" bir zulüm mahiyetinde değil; "çaresiz bir trajedi" suretinde tasvir etti. Hattâ, kısmen, şiddetin görselleşmesi/televizüelleşmesi, bir

şiddet pornografisi temaşasına dönüştü. Kuveyt bunalımında olağanüstü yoğun bir gayretle ahlâkîlik ve uluslararası hukuk düzeni retoriği tarafından 'aşıldığı' vaz'edilen "reel politika", çarçabuk geri geldi. 'Kaba' emperyalizm teorilerinin basit formülü, "Bosna'da petrol olsaydı Batı müdahale ederdi" izahatı, geçerlilik kazandı - olsa olsa dayanaklarına, açıklama tarzına itiraz edilebilir. Bosna-Hersek sorununda Irak'a yönelik Körfez harekâtını referans alan askerî müdahale tartışmalarından çıkan bu sonucun diğer yüzü, paradoksal olarak, misalin suimisal (kötü örnek) haline gelmesidir. Kuveyt bunalımı ile Bosna-Hersek bunalımı karşılaştırılırken zımnen hep Kuveyt örneğinin meşrûiyeti esas alındı; Bosna-Hersek'te niçin Kuveyt örneğine uyulmadığı sorgulandı. Bosna-Hersek örneği ise, Kuveyt örneğinin geçerliliğini şüpheli hale getirdi; Irak'a dönük müdahalenin meşrûiyetinin sorgulamaya muhtaç olduğunu barizleştirdi. Somali örneğinin husule gelebilmesinde ise, somut iktisadî ve stratejik faydaları ve 'yapılabilirliği' yanında; Kuveyt ve Yugoslavya emsalleriyle ortaya çıkan tutarsızlığı medyatik ve ideolojik olarak örtme kaygısının payı ihmal edilmemelidir.

Bosna-Hersek'teki kırımların ve genel olarak Yugoslavya'daki iç savaş sarmalının yüzeydeki sonucu, "Yeni Dünya Düzeni" söyleminin sihirini bozması, bu "Düzen"in sahipleri/yürütücüleri olan BM, AT, AGİK gibi uluslararası mercilerin itibarını epey sarsması, dolayısıyla "uluslararası topluluk" adına yürütülecek bir hukukun geçerliliğini şüpheli kılması idi. Bu yüzeyin altına inildiğinde, Kuzey'in/Batı'nın seçici dışlayıcılığında tecelli eden "tecrit emperyalizmi"nin tezahürleri görülür. Bu yeni-emperyalist mekanizma, ekolojik felâket, açlık, göç, vb. global sorunlar ve Kuzey-Güney sorunları bâbında Güney'i dışlayarak, sorunları olabildiğince Güney'e ihraç edip dışlaştırarak işleme eğiliminde. İktisadi olarak da istikrarsız, 'maliyetli' bölgelerden çekilerek onları "dünya sistemi" (veya "dünya düzeni") dışında bırakma 'opsiyonunu' açık tutuyor. Bir tür kapsamlı emperyalist deregülasyondan sözedilebilir. Böyle bir opsiyonun doğması, kapitalist sistemin, gerek hammadde, gerek ucuz işgücü, gerekse pazar bakımından "çevre"ye -en azından bu çevrenin geniş bölgelerine- ihtiyaç duymayacak şekilde kendisini "merkez"de

yeniden üretebilecek bir yönelime girmesine bağlı. Reel sosyalist sistemin çökmesiyle beraber iki kutuplu uluslararası rekabetin ortadan kalkması, stratejik 'yer kapma' mücadelesi uğruna bazı bölgelerin maliyetini taşıma 'fedakârlığını' da gereksiz kıldı. Böylece, "dünya sistemi"nden dışlama/dışlaştırma tehdidinin bir baskı ve yönlendirme gücü olarak işlevselleştiği söylenebilir. Bu dışlama tehdidi, salt iktisadî ve politik değil kültürel düzeyde de ifadesini bulacak; bir ülkenin "insan hakları, demokrasi" değerleriyle özetlenen Batı-merkezli "uygarlık dünyası"na ait sayılıp sayılamayacağı, teftişe tabi tutulacaktır. Teftiş, bilhassa iktisadî olarak Kuzey-Güney, kültürel ve bir bakıma politik olarak Batı-Doğu sınırının eşiğinde duran ülkeler açısından, hayatî önem taşıyan hassas bir mesele haline gelebilecektir. Doğu Avrupa ve Balkanlar'ın eski reel sosyalist ülkeleri, bu hassasiyetin en yüksek düzeye çıktığı eşikler arasındadır. Bu coğrafya "kurtuluşunu" Avrupa'ya eklemlenmeye bağlamıştır, zaten Avrupa'dan tümüyle dışlanabilir değildir. Ne var ki bu ülkelerin maruz kaldığı, toplumsal, politik ve kültürel yapılarını Avrupa'ya uyumlama veya uyumlu gösterme baskısı, son derece ağır ve travmatize edicidir. Bu noktada Batı kapitalizminin, ulus-devletleri aşan global yeniden-yapılanması içinde, coğrafyayı ulus-devlet birimleriyle değil sisteme eklemlenmeye müsait bölgesel birimler temelinde yeniden-kurguladığım hesaba katmak gerekir. Dolayısıyla, Avrupa'yla entegrasyon, ille de ulus-devletler ölçeğinde değil, bölgesel birimler ölçeğinde düşünülebilir hale gelmiştir. 'Eklemlenebilir' bölgeler olarak Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık ilan etmeleriyle Yugoslavya'nın çözülüşüne -yaratacağı bilinen büyük politik kaosa rağmen- cevaz verilmesi, bu deregülasyon sürecinin ürünüdür.

Yugoslavya iç savaşına bu çerçevede bakmak, aydınlatıcı olabilir. Demeçlerden, kararlardan ziyade uluslararası medyayı ve 'politik kamuoyu'nu gözönüne alırsak, Bosna-Hersek'teki iç savaş manzaralarının ve vahşetin işlenişinin, Batı emperyalizminin dışlayıcı/dışlaştırıcı eğilimini yansıttığı söylenebilir. Savaştaki, sivillere yönelik saldırganlıktaki, toplama kamplarındaki vahşet, "Avrupa'ya yakışmayan" bir "Doğulu barbarlığı" olarak ötelenmiştir. Bu saldırganlığa

ve şiddete kaynaklık eden şovenist-ırkçı potansiyel, Balkan tipi milliyetçiliğin "anakronikliği" ile açıklanır. Balkan tipi "etnisist milliyetçiliği" anakronizmle damgalayan Batılı / Kuzeyli söylem, böylelikle milliyetçiliğin-ırkçılığın günahlarını dışlayıp / dışlaştırıp kendisini aklayan bir 'kültürel milliyetçilik' tutumu geliştirir. Fransız filozof Alain Finkielkraut, hakim Batılı söylemin "anakronistik" ve "kabileci" milliyetçiliğe olan karşıtlığını; medya ve tüketimin birörnekleştirici yaşam dünyasından dışarı taşan her kültürel kimliği, her özgül yerelliği yabancı (giderek düşman) addeden bir zihniyet kalıbıyla açıklıyor. Batılı kültürel milliyetçiliğin ölçütleri, Yugoslavya iç savaşında, neredeyse hukukî ölçütlerin yerini tutacak denli ağırlık kazanabilmiştir. Çatışma taraflarının haklılıklarının veya müdahaleye 'lâyık' olup olmadıklarının değerlendirilmesinde, Batı'ya ve "uygarlık dünyası"na dahil sayılıp sayılamayacaklarına ilişkin yorumlar önemli yer tutmuştur. Standart tespitlere göre Hırvatistan ve Slovenya iktisadî (göreli zenginlik), tarihsel (Habsburg coğrafyasına aidiyet) ve kültürel (Katoliklik) açıdan Avrupa'nın parçasıdır; Sırbistan ve diğer Doğulu/Güneyli Yugoslavya cumhuriyetleri ise Osmanlı geçmişleri, Bizans-Osmanlı geleneğinden gelen otoriter yapıları, sivil toplum gelişimine aykırı Ortodoks ve Müslüman kültürleri nedeniyle Avrupa'ya ait sayılamazlar. Böylesi değerlendirmeler, Slovenya ile Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan 'çekilip çıkartılmasının' meşrûlaştırılmasmda kullanılmıştır (bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, 8. Bölüm).

"Sırp vahşeti" -haklı olarak- habire mevzu edilirken, Hırvat milliyetçiliğinin saldırganlığı, Hırvatistan'a yakıştırılan "Batılı" kimlik sayesinde 1993'ün ortalarına kadar pek konu edilmemiştir.

Batılı 'kültürel milliyetçiliğin/ırkçılığın' en bariz görünümleri, tahmin edilebileceği gibi, Bosna Müslümanlarına bakışta açığa çıkıyor. Bu bakışı, Müslümanların Demokratik Eylem Partisi'nin ve İzzetbegoviç'in "İslâm fundamentalisti" oldukları veya "İslâm fundamentalizmine" yönelebilecekleri şüphesinden doğan tedirginlik belirliyor. Bosna Müslümanları, bu tedirginliğin yarattığı fiilî durum karşısında, Bosna-Hersek bunalımının başından itibaren "uluslararası kamuoyu" nezdinde 'aksini kanıtlamaları gereken' bir zan al-

tında kaldılar... "İslâm fundamentalizmi" tehdidi, ihtimal olarak bile, "insanlık" ve Batı açısından, fanatik Sırp milliyetçiliğinin veya Hırvat Ustaşacılığının bugün ve şimdi somut sonuçlar doğuran tehdidini önemsizleştirecek kadar vahim sayılabildi. Örneğin İngiliz İşçi Partisi milletvekili Dennis Skinner, "Büyük Sırbistan hayalinin, Hırvat faşizminin ve fundamentalist İslâm'ın zaferinden yeğ tutulması gerektiğini" söyleyebilmiştir. (Bosna'da "fundamentalizm" potansiyeline ilişkin, bkz. 1 ve 2. Bölüm) Batı'nın "İslâm fundamentalizmi" duyarlılığına İslâm-cıların getirdiği yorum, Avrupa devletlerinin kıtada bir Müslüman devletin kurulmasını istemedikleri için, Sırp güçlerinin etnik arındırma stratejisine zımnî destek verdikleri doğrultusunda. İslâmcı veya Müslüman olmayanlardan da bu yoruma katılanlar var. Hırvatistan hükümetinin danışmanı olan politika yorumcusu Zdravko Tomaç, 21 Ekim 1992'de *Nedyelyina Dalmaciya* dergisinde şunları yazdı: "Sırplar, Batı'nın kendilerine verdiği desteği kendi hatalarıyla yitirdiler; çünkü Batı'nın zımnen mutabık olduğu bir şeyi gerçekleştirirken câniyane bir biçimde davrandılar. Yoksa Batı, Yugoslavya'nın bir biçimde korunmasından ve Avrupa'da bir Müslüman devletinin kurulmasının engellenmesinden yanaydı. Ama işitilmemiş fecilikteki cinayetler ve soykırımla dünya kamuoyunu aleyhlerine döndürdüler."

Şunu da kaydetmek gerekir ki "vahşet", hangi tarafın sorumluluğunda olursa olsun, bütün olarak Yugoslavya'nın hattâ Balkanlar'ın Batı'ya ve Avrupa'ya özgü ölçülerle ele alınamayacak, velhâsıl 'haricî' bir coğrafya olduğuna dair telâkkileri güçlendirdi. Bu telâkki, hem Batı'nın kendini şiddetten ve "uygarlık" dışı, "insanlık" dışı uygulamalardan tenzih eden söylemini pekiştirdi; hem de Yugoslavya'nın kendine özgü bir kaotik dünya olduğu, dolayısıyla dışardan müdahalenin imkânsız veya anlamsız olduğu algılayışına malzeme sağladı. Yugoslavya'yla salt "insancıl yardım" çerçevesinde ilgilenilebileceğini vaz'eden insan hakları ve insancıllık söyleminin mutlaklaşabilmesi, bu öteleyici tutumla içiçeydi. Alain Finkielkraut, insanların/halkların anlam dünyalarıyla, mücadelelerinin içeriğiyle düşünsel ve duygusal bağ kurmayı neredeyse ilkesel olarak reddederek salt biyolojik yaşamlarına bir değer ve anlam yüklemeye koşullanan "insancıl yardım" ide-

olojisini, "paganlar karşısındaki olimpik (tanrısal) kayıtsızlığa" benzetmiştir. Slovenya Dışişleri Bakanı Dimitri Rupel, Avrupa'nın ve AT'nin Yugoslavya'yı "Doğu'nun barbarlarına karşı Avrupa halkının rahatının korunması" bağlamında ele aldığını söylerken, gerçekçilikten uzak değildir. Liberal sol eğilimli Fransız aydın Alain Minc, "Yugoslavya bağlamında AT'nin, Almanya'yı Hırvatistan yanlısı, Fransa'yı Sırbistan yanlısı olmak üzere aptalca tarihsel reflekslerinden arındırmayı başarması sayesinde büyük felâketlerin önlendiği"ne, "AT'nin bir sivil toplum gibi davrandığı"na işaret etmektedir; yani, Yugoslavya savaşının Avrupa'nın 'iç' politikası açısından muhasebesi, olumludur. 1976-82 yıllarında ABD'nin Yugoslavya Büyükelçisi ve Bush yönetiminin Dışişleri Bakanı olan Lawrence Eagleburger'in sözleri, "Balkanlar'a bulaşılmaz" lâf-ı güzâfını tazeleyen bu tavrın en açık ifadesidir: "Bazen bilgelik, yeteneklerimizi aşan sorunların varolduğunu idrak etmek demektir. Bu trajik bir durumdur ve insanların yüksek bir bedel ödemeleri gerekir. Ama bu sorunun nihai nedeninin, soruna dahil olanların çılgınlığı oluşu, suçluluk duygularımı yumuşatıyor. Bir tımarhane boşandığında, geri çekilip işleri oluruna terketmekten başka bir şey yapılamaz."

Gerçekte, Slovenya ve Hırvatistan'ın 'kurtarıldığı' Yugoslavya'nın Güneylileri arasındaki çatışma elbette kendi haline bırakılmadı. Çünkü tam serbestî halinde, çatışmalar bütün Balkanlar'ı, giderek Doğu ve dahi Batı Avrupa'yı etkileyecek bir sarmal halinde tırmanabilirdi. O nedenle çatışmalar frenlenmeye, olabildiğince yalıtılmaya çalışıldı. Makedonyalı Arnavut felsefeci Ferid Muhiç'in yorumladığı üzere, Avrupa Yugoslavya'ya, sosyalist blokun çöküşünün ve milliyetçiliğin kabarışının gündeme getirdiği yeni sorunlara çözüm üretmek için zaman kazanmaya dönük bir "tampon" muamelesi yaptı. ABD'nin Birleşmiş Milletler'deki eski Büyükelçisi Harvey J. Feldman'ın 1992 yazında yayımlanan bir yazısında yaptığı değerlendirme, bu yorumu doğruluyor: "Rasyonel olarak düşündüğümüzde, Yugoslav iç savaşı, bugün ne kadar korkunç olsa da, başka yerlerdeki çatışmalar için caydırıcı, alıkoyucu bir rol oynayacaktır." Oysa Eagleburger'a göre "yakın gelecekte Balkan politikasını şu veya bu biçim

altındaki düşük yoğunluklu sınırlı savaşlar belirleyecektir". 3. Dünya sorunları ve emperyalist sisteme ilişkin çalışmalarıyla tanınan kuramcı Samir Amin, 1990'larla beraber Avrupa politik eliti nezdinde revaç bulan "bunalım yönetimi" (*crisis management*) kavramının, "bunalımları esas olarak çözmeye değil, (Batı'dan) uzakta tutarak idare etmeye" dönük bir tercihi yansıttığım yazmıştır. Amin'in yaklaşımı çerçevesinde bakıldığında da, Bosna-Hersek meselesi, bu bunalım yönetimi 'ilmi' için bir deney olarak işlev görmüştür. Bu 'ilim' açısından Bosna 'deneyi', kimi 'uzmanlara' göre caydırıcıdır; kimisine göre ise, savaşın, kapitalist sisteme eklemlenerek deregülasyon sürecinin kaybedenleri arasında yeralmama mücadelesinin bir aracı olarak iş görebileceğinin anlaşılmasını sağlamış, böyle bir 'opsiyon'un önünü açmıştır...

Batı'da muhalefet ve sol: Askerî müdahale tartışması ve alternatif çözüm arayışları

Batı'da "aydın kamuoyu" denebilecek yazı ve düşünce erbâbı, bütün politik-ideolojik eğilimleri kapsayan büyük çoğunluğuyla, Bosna-Hersek meselesinde Batı hükümetlerinin ve "uluslararası topluluğun" çizgisini eleştirerek, daha radikal müdahale talebinde birleşti. Daha 1992 yılı başında Nobel ödüllü 64 bilimadamı, "Bosna-Hersek'te kan dökülmesinin ve insanî acıların mahşeri boyutlara ulaştığını" belirterek "kendisine *Lebensraum* (hayat sahası) açma gayreti içinde olmak"la suçladılar.

Hitler'in "*Lebensraum*" kavramına yapılan bu atıf, Sırbistan ile Nazi Almanya'sı arasında analoji kuruyordu.

Sırbistan-Nazi Almanya'sı analojisi, Vance-Owen Planı dolayısıyla da kuruldu. Plan'ın saldırganı ödüllendirdiğini savunan siyasetbilimciler, "1938 Münih" referansını ortaya attılar. Hitler'in talepleri doğrultusunda Çekoslovakya'nın bölünmesinin kabul edildiği ve böylelikle Çekoslovakya'yı işgalinin fiilen onaylandığı 1938 Münih

Anlaşması; Batı Avrupa hükümetlerinin Nazi Almanya'sına karşı izledikleri "yatıştırma" politikasının ve o politikanın nafileliğinin simgesidir. Nazi soykırımı ile Sırp milliyetçiliğinin etnik arındırma politikası arasındaki analojinin "insanî boyut"taki en dramatik örneği, Nazi Rejiminin Yahudi Kurbanları Birliği örgütünün başkanı olan ünlü ("Nazi Avcısı") Simon Wiesenthal'in, "bütün eski toplama kampı tutsaklarına ve Nazilere karşı direnişin mensuplarına" başlığı altında yaptığı çağrıdır. Wiesenthal, 1993 yazında yayımladığı bildiride, "kendisiyle beraber Nazi kamplarında acı çekmiş her milletten bütün insanları ve çocuklarını, Saraybosna'daki gettolaşmanın önlenmesi için hükümetlerine baskı uygulamaya" çağırdı. Bildiri şu sözlerle bitiyordu: "Böylelikle, hayatta kalabilmiş olmanızın size yüklediği, canavarlıklara karşı sesinizi yükseltme sorumluluğunu üstlendiğinizi kanıtlayın..."

Batı'nın büyük medyası, 'kahredici' imaj üreticiliğini Sırbistan rejimine ve Miloşeviç'e karşı seferber etti: Miloşeviç Hitler'e, Saddam'a, Dr. Frankenstein'a benzetildi - Soğuk Savaş artığı reflekslerle, antikomünist edebiyattan da faydalanıldı. Medyanın karikatürleştirici tutumundaki ve milliyetçi saldırganlığı 'Balkanlı barbarlığı' olarak mevzu edişindeki Batılı etnosentrizmin, Sırp kamuoyunda nasıl ters teptiğini 3. Bölüm'de ele almıştık. Gerek bu etnosentrizm gerekse Bosna-Hersek'e gösterilen yüksek 'duyarlılığın' araçsallığı, sağ entelijensiyanın tavrında da belirgindi. Avrupa'da 80'lerin yeni-muhafazakâr akımının simge ismi olan eski İngiliz Başbakanı Margaret Thatcher'ın, muhalefette olmanın mesuliyetsizliğiyle gayet radikal bir dille yaptığı askerî müdahale yanlısı çıkışlar, bu Batıcı etnosentrik araçsallığın tipik örneğidir. Thatcher'm Bosna-Hersek'te teşhis ettiği "felâketler" -"insanî boyut" yanında- şunlardı: Avrupa'yı saracak göçmen dalgası, bu göçmen dalgasının Avrupa'daki neofaşist eğilimleri körüklemesi, mülteci kamplarının Filistinli kampları gibi bir terörizm yatağı haline gelmesi, İslâm dünyasında aşırıcılarm güç kazanması. Avrupa'nın sağ/muhafazakâr entelijensiyasının Bosna-Hersek'te "radikal" politikadan yana olan unsurları için, Avrupa'nın/Batı'nın hegemonyasını teminat altına alma kaygısının belirleyiciliği

de açıktı.

Avrupalı sosyaldemokratların önerdiği formül, eski Yugoslavya'nın çatışan cumhuriyetlerinde demokrasi, sivil toplum gibi değerlerin yerleştirilmesi için, bu ülkelerdeki demokratik ve sosyaldemokrat güçlere politik destek ve yardım sağlamak idi. Bu formülün savunusunda da, medeniyetçi/sivil toplumcu bir etnosentrizmin izleri çoğu kez kendini göstermiştir.

Uluslararası hükümetlerdışı örgütler ve barışçı kuruluşlar Batılı hükümetleri mütemadiyen eleştirdiler. Uluslararası Af Örgütü, 10 Şubat 1993'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nu, "Bosna-Hersek'teki eylemsizliği" nedeniyle çok sert bir dille kınadı. BM'yi, görevli raportörlerin bölgedeki insan hakları ihlâllerini ciddî biçimde saptayabilmesini sağlamak için önlem almaya çağırdı. 1992 Ağustos sonunda, Londra merkezli Savaş ve Barış Haberleri Enstitüsü'nün öncülüğüyle, Yugoslavya sorunuyla ilgili bir alternatif barış konferansı toplandı: Balkan Barışı İçin Konferans. Bu konferansa Yugoslavya'nın değişik bölgelerinden ve millî topluluklarından milliyetçilik karşıtı, çoğu 'Yugoslavyacı' aydınlar katıldı. AGİK sürecine hükümetlerdışı, 'sivil' düzeyde hayatîyet kazandırmayı amaçlayan bir uluslararası forum niteliğindeki Helsinki Yurttaşlar Meclisi, Bosna-Hersek'te çatışmaları durdurmaya dönük etkin çözümlerin, Yugoslavya halkları içindeki demokratik ve barışçı inisyatiflerle sıkı işbirliğini atlamadan bulunmasına dönük bir dizi toplantı ve kampanya düzenledi. Af Örgütü, barış hareketi, Helsinki Yurttaşlar Meclisi vs.'nin oluşturduğu uluslararası demokratik muhalefet camiasının Bosna-Hersek meselesinde öne çıkardığı dert, jeopolitik ve stratejik mülâhazalara veya formelleştirilmiş soğuk bir "insanî boyut"a değil, gayrımilliyetçi ve çoğulcu toplum tasarımının savunulmasına dayanıyordu. Bu camia için can yakıcı mesele, Alman Yeşiller partisinin Avrupa Parlamentosundaki parlamenterlerinden Eva-Maria Quistorp'un deyişiyle, "Avrupa için örnek olabilecek, yüzyıllardır varolmuş bir çoketnili ve çokkültürlü toplumun mahvedilmesi" idi. Bu noktadan hareketle, tartışma, "Avrupa'nın yitişi"ne, yani "Avrupa'yı Avrupa yapan değerler"in erozyonuna ilişkin bir sorgulamaya inkılâp etti. Mitterand'ın Saraybosna'ya gitmesinde etkisi olan Fransız filozof

Henri-Levi, Saraybosna'nın ölümünü, "birarada yaşama, hoşgörü gibi değerleriyle gerçek Avrupa düşüncesinin ölümü" olarak tanımladı. Pek çok aydın, Bosna-Hersek'te yaşananların, Avrupa'da 2. Dünya Savaşı'ndan beri gerçekleşen ilk soykırım (veya, Ermeni ve Yahudi soykırımıyla beraber 20. yüzyılın üçüncü büyük kıyımı) olduğuna; ve hiç de bu vahametle mütenasip bir tepki doğurmadığına dikkat çekti. Sol eğilimli İngiliz gazetesi *Guardian*, 30 Mayıs 1992'de, "Saraybosna: Avrupa'nın Utancı" manşetiyle çıktı.

Meselenin yakıcılığı, Avrupa'da demokratik muhalefeti ve solu, eylemsiz ve çaresiz hallerini de sorgulamaya sevketti. Yine bir Alman Yeşil parlamenterin, "evimizde oturuyor ve pencereden, dışardaki güruhun nasıl kapıştığını seyrediyoruz" halet-i ruhiyesiyle özetlediği Avrupalı konformizmi, teşrih masasına yatırıldı. 80'lerin başındaki barış hareketinin, bizzat Avrupa daha ciddî bir nükleer tehdit altına girdiği için seferber olduğuna; Soğuk Savaş dönemi bitip Avrupa üzerindeki tehdit kalkınca barış hareketinin de söndüğüne dair eleştiriler duyuldu. Böylelikle Bosna-Hersek meselesi, zaten defeatizm (yenilgicilik, yenilgiyi kabullenmişlik), depresyon ve marjinalleşme korkusu altında bunalan sol için ek bir darbe oldu. Çeşitli sol inisyatifler, Batı solunu ve demokratlarını konformizmden sıyrılarak İspanya iç savaşındaki anti-faşist enternasyonalist dayanışmayı canlandırmaya çağırdılar. Bu yönde, belki cılız ama çok anlamlı girişimler örgütlendi. Britanya'da sosyalist maden işçilerinin, U2 rock grubu ve bazı İşçi Partisi milletvekillerinin desteğiyle başlattıkları "İşçilerden Bosna'ya Yardım" kampanyası, bu girişimlere güzel bir örnektir. 1993 Ağustos'unda Fransa-Belçika-Almanya-İtalya üzerinden Tuzla'ya varacak bir yardım konvoyunun İskoçya'dan yola çıkmasıyla başlatılan kampanyanın bütün Avrupa ülkelerine iletilen çağrı metni, Avrupalı konformizmine karşı onurlu bir sesleniştir: "1984-85 yıllarındaki Büyük Britanya madenci grevi boyunca, Bosnalı (Tuzlalı) madenciler, yoksulluklarına rağmen, grevdeki İngiliz madencilerini desteklemek için para topladılar. Bugün, aynı madenciler zulme, bombardıman yağmuruna ve 'etnik temizliğin' tüm felâketlerine ve üç aydan beri yardım ulaşmadığı için açlığa karşı koymak zorundalar. Avrupa işçi hareketi

davranmalı ve bu davaya bağlanmalıdır! Avrupalı tüm madencilere ve emekçilere, bu yardım konvoyunu destekleme, çalıştıkları yerlerde konvoya ulaştırmak üzere para toplamaları çağırısında bulunuyoruz."

Solun 1990'lardaki bunalımının sonuçlarından birisi olan "tabularımızı sorgulayalım" eğilimi de, Bosna-Hersek meselesinden önemli bir ivme aldı: Barış hareketinin, yerleşik sosyaldemokrat partilerin sol kanatlarını da etkileyecek ölçüde ağırlıklı olduğu Avrupa solu, "askerî çözümlere hayır" tabusunun da sorgulanması gerekip gerekmediğini ve askerî müdahalenin meşrûluğunu tartışmaya başladı. Solun bir kısmı, Bosna-Hersek örneğinde askerî müdahalenin meşrûluğunu savundu. Askeri müdahale yanlısı solcu ve barışçılar, sol hareketin mazlumlarla dayanışmacı geleneğine atıf yaptılar; "El Salvador'a silah" kampanyası yürütülmüş iken Bosna'ya silah yardımına veya askerî müdahaleye karşı çıkılmasının tutarsızlığını sorguladılar. Ayrıca, yine Nazizme referansla, faşizmin ancak askerî yöntemlerle altedilebileceği vaz'edildi. Bir soykırımı veya kırımı önlemenin, her türlü ideolojik mülâhazayı talileştirecek bir öncelik olduğu savunuldu. ABD'de ise sol entelijensiyanın çoğunluğu, ABD'nin içinde yer alacağı bir askerî girişimin Kuveyt/Irak'ta emperyalist doğrultuda oluşan emsali pekiştireceği düşüncesiyle askerî müdahaleye karşı çıkıp; silah ambargosunun Müslümanlarla ilgili olarak kaldırılmasını istedi. ABD, İngiltere ve İsrail'in sol yayın organlarında 1993 yazında bu talebi destekleyen bol imzalı bir açık mektup yayımlandı. (İmzalayanlar arasında Noam Chomsky, Sheila Benhabib, Daniel Cohn-Bendit, Edward Said, Steven Lukes'un adları anılabilir). Askeri müdahaleye onay vermeyip bunun yerine silah ambargosunun Müslümanlara uygulanmamasını savunanların temel savı, bu ambargonun kurbana karşı saldırganı koruduğu yönündeydi. Kimileri, hele sol adına alternatif bir çözüm üretemiyor iken, bir de insanlara özsavunma imkânı sağlanmasına karşı çıkmanın, ahlâkî bir sorumsuzluk olacağını vurguladılar. Solda askerî müdahaleye veya silah ambargosunun Müslümanlara uygulanmamasına karşı çıkan unsurların itirazları ise iki öbekte toplanıyordu. İlk öbekte, "haklı savaş" olamayacağını vaz'ederek, savaşın millicinsel-insanî zulmü artırıp çatışma

potansiyelini yapısallaştıracağını savunan ahlâkî-ilkeselci mülâhazalar vardı. Bu mülâhazaları ileri sürenler, askerî önlemlerin politikanın yerini alması eğiliminin yolaçacağı tehlikelere de dikkat çekiyorlardı. Savaşan tarafların topyekûn mağdurlar ve topyekûn saldırganlar olarak tanımlanmasına karşı çıkılıyor; askerî müdahalenin, her iki tarafta da masum ve barışçı sivillerin bulunduğu gerçeğini ıskalayarak milliyetçi zihniyeti yeniden üreteceği vurgulanıyordu. İtirazların ikinci öbeğini ise, askerî müdahalenin savaşı durdurmak bir yana genişleteceğine, veya emperyalist bir edim olacağına işaret eden politik ve teknik mülâhazalar teşkil ediyordu. Ortodoks sosyalistler askerî müdahaleye klasik emperyalizm yorumlarıyla ve çoğu kez komplocu açıklamalarla karşı çıktılar. Kimi gruplar, medyanın Bosna-Hersek'teki zulmü tek yanlı yansıttığı eleştirisini 'abartıp' Sırplara uygulanan kırımları ön plana çıkartarak; veya örneğin Helsinki Watch gibi ciddî insan hakları kuruluşlarının dahi Bosna-Hersek'teki cürümlerde sorumlu taraf(lar)ın tayinindeki zorlukları vurgulamasına dayanarak, suçluluk-mağ-duriyet kıyaslamasına giriştiler. (Sırbistan yönetimini 'ezbere' destekleyen Stalinist partiler ve gruplar, 'zaten' Bosnalı Müslümanların Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki egemen feodal sınıfın soyundan geldiğini 'hatırlatarak', şecereci sınıfsal tahliller yaptılar!) Yeni Sol kökenli sosyalistler ise, müdahale fikrini, Batı/Kuzey dünyasının global egemenliğini meşrûlaştırmaya yarayacağı için sorguladılar. Soldaki askerî müdahale karşıtlarının bazıları, "müdahalecileri", yenilmişlik/marjinalleşme psikozu altında yerleşik politikaya yamanmaya çalışmakla da suçladılar. Avrupa'daki sosyalist sol gruplar arasında bu tartışma epey hararetli biçimde sürmekte. İngiltere'de 17 İşçi Partisi milletvekili 1993 Nisan'ında "ırkçı Sırp faşizmine karşı" askerî müdahale talep eden bir bildiri yayımladı. Çoğunluğu müdahale karşıtı olan İşçi Partisi'nin 'ihtiyarları', ağırlıkla genç kuşaktan olan bu 17 milletvekilini "savaş ve tarih bilmemek"le suçladılar. Solda askerî müdahale yanlısı en önemli çıkış, Almanya'da gerçekleşti. Eski Demokratik Almanya sol muhalefetinin oluşturduğu İttifak '90 ile birleşmiş olan Yeşiller'in 13 Haziran'daki toplantısında, üçte iki çoğunlukla, "çoketnili Bosna-Her-

sek'in korunması için" BM'in askerî müdahalede bulunması kararı alındı. Kararda, partinin temel düsturlarından olan şiddetsizlik ilkesinin, "doğrudan doğruya insanların hayatı sözkonusu olduğunda" katı biçimde uygulanamayacağı belirtildi.

Soldaki askerî müdahale tartışmasında bir 'üçüncü yol' olarak Birleşmiş Milletler protektorası (himayesi) formülü ortaya atıldı. (Aslında bu da, 'üçüncü yol' olmaktan ziyade, müdahale yolunun 'sivil' bir sapağıydı). Bu formülün en enerjik savunucusu, Helsinki Yurttaşlar Meclisi (HYM) idi. HYM'nin 1992 Kasım'ında Makedonya'nın Ohri kentinde düzenlediği kongre, savaşın sürdüğü eski Yugoslavya topraklarında BM himayesinin kurulması önerisini benimsemişti. Önerilen, iki tür himayeydi: Birincisi, Bosna-Hersek ve Kosova için ulusal ve bölgesel himaye; ikincisi, Saraybosna ve Tuzla gibi kentler için beledî himaye. Bu himaye yönetimlerinin, sadece çatışan tarafları ayırmak ve çatışmaların durdurulmasını gözetmekle kalmayıp, çoketnili, çokkültürlü hayatın yeniden ihyâsı için çalışması öngörülüyordu. HYM, 1993 Eylül'ünde, bazı Saraybosnalı yerel inisyatiflerin de desteğiyle, Saraybosna'da BM, Mostar'da AT himayesinin tesis edilmesi çağrısında bulundu. HYM Eşbaşkanı Mary Kaldor, "askerî çözüm" ile "politik çözüm"ün birbirinin alternatifi sayılamayacağı; çatışmaları bitirecek nitelikte bir politik çözüm aramak yerine, gerçekten demokratik bir politik çözümün üretilebilmesinin koşullarını oluşturmak için önce çatışmaların durdurulmasını sağlamanın daha doğru olduğu kanısındaydı. Himaye formülünden, emperyalizmin veya Batı/Kuzey dünyasının vesayet denetimini kurumlaştırabileceği kaygısıyla hazzetmeyenler de vardı. (Thatcher da Bosna-Hersek için "himaye veya manda" modelini önermişti!) Solcu ve gayrımilliyetçi Avrupalı ve Yugoslavyalı aydınların küçümsenmeyecek bir bölümü, tatmin edici bir çözüm olmasa da, hiç değilse kitlesel göçleri ve katliamı önleyeceğini vurgulayarak himayeyi savundu.

Yugoslavya ve Bosna-Hersek bunalımının Batı solu üzerindeki bir etkisine daha değinmek gerekir: Bu mesele, zaten reel sosyalizmin çözüldüğü ülkelerde milliyetçiliğin kabarması (ve "mikro-milliyetçilik" dalgası) ile alevlenmiş bulunan,

"ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" tartışmasını harlandırdı. Samir Amin, millî devlet-üstü bir model olarak Yugoslavya'nın yenilenerek bir biçimde sürmesini sağlayacak formülleri desteklemek veya tasarlamak yerine; Yugoslavya'nın alelacele millî devletlere bölünmesini sessizce seyrettiği hattâ -bilhassa Almanya'da 'havaya girerek'- payandaladığı için Avrupa solunu eleştirmiştir. Solun, Amin'in bu eleştirisini paylaşan bir kesimi, milliyetçiliği ve millî devlet yapısını esastan reddederek, 'Yugoslavyacı' ve Bosna-Hersek'te de 'Bosnacı' konumlarla özdeşleştiler. Bu bölümün başında da aktarıldığı gibi, Batı'nın, millî devlet örüntüsünün yeniden-üretimine dayalı Yugoslavya politikasını sorgulamaya ağırlık verdiler. Politik çözümlerin tarihsel mağduriyetlere dayanarak üretilmesine ve meşrûlaştırılmasına karşı çıktılar; söylemlerini millî tanımlı politik özneler üzerinden kurmaya yanaşmadılar. (Bosna-Hersek örneğinde, her tarafın bünyesindeki milliyetçi unsurlara, güç dengesinden ve mağduriyet ölçeğinden bağımsız olarak, mesafeli baktılar.) Bu yaklaşımı benimseyenler arasında da bir ayrım yapılabilir: Kimileri sosyalizmin enternasyonalist geleneğini canlandırmak ve milliyetçiliğe alternatif çözümleri gözden yitirmemek derdindeydi. Kimileri ise milliyetçilik eleştirisini, "geri", "barbar" halkların anakronizmine bağlayan Batıcı kültürel milliyetçiliğe ve etnosentrizme yaklaşacak tarzda uçlaştırdılar. Solun öbür kesimi ise, yine Samir Amin'in de değindiği, "milli devletin aşıldığı" tezinin emperyalist-ka-pitalist metropol devletlerince sahiplenilen bir tez olduğu tespitine yaslanarak; "ezilen uluslar" öznelliğine daha fazla angaje oldu. Bu konumdakiler, "devletçikleri, devletçikler inşa etme eğilimini" mahkûm edip, büyük millî devletlerin kurulmasını ilerici bir edim olarak savunan Marksist klasiklerin; "küçük uluslar" veya asimilasyonist baskıya tabi etnik topluluklar üzerindeki toplumsal baskıyı gözden kaçırdığını vurguladılar. Solun bu kesiminde de, emperyalist hegemonyaya karşı işlevsel olabilecek bir Gramscigil popüler-demokratik millet kurgusuna kafa yoranlarla; tepkisel ve romantik saiklerle "ezilen ulus" milliyetçiliğine yanaşanlar arasında ayrım yapılabilir...

Türkiye kamuoyunda Bosna-Hersek

Türkiye'de kamuoyu oluşturucu odaklar, Yugoslavya bunalımının ilk merhalelerine ve Slovenya ile Hırvatistan'daki çatışmalara büyük ölçüde kayıtsız kaldılar. Bunalımın kronikleşme emareleri göstermesi üzerine yapılan yorumlar da Yugoslavya'nın özgül gerçekliğine nüfuz etmeyen, 'ezbere' yorumlardı. Batıcı-liberal entelijensiya istikrarsızlaşan Balkanlar'da Türkiye'nin bölgesel güç olarak belirebileceği "vizyon"unun peşine düştü. Milliyetçi-muhafazakâr entelijensiya da Yugoslavya'daki karmaşık bunalımı salt Türk ve Müslüman halklara değen yönleriyle ele alarak, Türkiye için Osmanlı ve İslâm bağına dayanan misyonlar tanımladı. (Bkz. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Ek Bölüm) Bu hegemonya tasarımları, 1992 başlarına kadar daha düşük perdeden seslendirilirken, Bosna-Hersek'te çatışmaların başlamasıyla hızla 'gürleştiler'. Yakın geçmişe kadar hakkında bilginin ve ilginin son derece kıt olduğu Bosna-Hersek ("gitmesek de, görmesek de..." misali) derhal "bizim" addedildi, "kaybedilmesi"nden söz edilir oldu.

Devlet ve medya, Bosna-Hersek'e peydahlanan ilgiyi, Müslüman Boşnakların Türkiye'yle olan tarihsel-kültürel yakınlıkları ile açıkladı. Bu yakınlığın cisimleşmiş ve 'insanî' bir tecellisi olarak, Türkiye'nin 5 milyona yakın Boşnak kökenli vatandaşı olduğu ve bu insanların orada akrabalarının yaşadığı vurgulandı. Ancak bu 'cismanî' akrabalık bağları sonradan o denli vurgulanmadı; tarihî-kültürel yakınlık yeterince meşrû

bir bağ olarak öne çıktı. Bu bağ, iki kutuplu dünyanın çözülmesinin ardından değişik kesimleriyle Türk milliyetçi entelijensiyasının Türkiye'ye çizdiği bölgesel güç -uzun vâdede "büyük güç" hattâ "süper güç"- olma hedefinin temel dayanağı idi. Balkanlar, bu perspektif içinde Türkiye'nin "ilgilenmemezlik edemeyeceği" bir nüfuz alanı olarak saptandı. Arnavutluk, Makedonya ama önce Bosna-Hersek, bu nüfuz alanındaki 'has' bahçeydi. Bosna-Hersek bunalımı, Türkiye'nin kendisine yakıştırılan bu misyona uygunluğunu kanıtlayacağı veya bu misyon için 'alıştırma' yapacağı bir sınav alanı gözüyle de görüldü. Bu hegemonyacı zihniyet, aynı zamanda, tehdit algılamasının ve devletin/ülkenin bekası kaygısının belirlediği geleneksel dış politika perspektifinden bir kopuş yönelimini de taşıyordu. Mamafih bu kopuş tam anlamıyla gerçekleşmedi, Türk millî kimliğine damgasını vuran beka sorunsalı tedavülden kalkmadı. Bölgesel güç olma perspektifine eşlik eden özgüvenli ve iyimser bir algılayış ile, beka sorunsalının gölgesinde tepkiselci bir tedirginlik yanyana, kimi zaman içiçe varoldu. Bu tedirginlik ve tehdit algılaması, Bosna-Hersek'te ve Balkanlar'da umulan nüfuzun kurulamadığının anlaşılmasından da önce, -aşağıda değinileceği gibi- bizzat bölgesel güç tasarımlarının içinde mevcuttu. Bölgesel güç olma tasarımları ile beka kaygısı ve tehdit algılaması arasında gidip gelmenin, daha ziyade, değişik kesimleriyle milliyetçi entelijensiyaya mahsus olduğunu kaydetmek gerekir. Resmi dış politika, bütün milliyetçi kesimlerce "statükocu" olarak eleştirilen çizgisiyle, daha istikrarlı ve daha az 'heyecanlı' idi.

Yaklaşık seksen yıllık ilgisizliğin ardından Bosna-Hersek'le yeniden peydahlanan yakınlık, hakkında bilginin gayet kıt olduğu bu ülkeye dair tasavvurların fazlasıyla 'kurgusal' olmasına yolaçtı. *Sabah* gazetesinin 1992 başlarında bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerine ilişkin verdiği promosyon ekleri arasında, Bosna-Hersek de "Türk cumhuriyeti" olarak yeraldı. TBMM İnsan Hakları Komisyonu'nun, çatışmaların yeni başladığı 1992 ilkbaharında Saraybosna'ya heyet gönderirken, "oradaki insanların aslen Türk olduğu ve Türkçe bildikleri" varsayımıyla hareket ederek Boşnakça tercüman temin etmeyi düşünmemesi, daha çarpıcı bir örnektir: Hem Bosna-

Hersek'e ilişkin bilgisizliğin, hem de Türk milli(yetçi) tahayyülünü kaplayan etno-merkezci 'serpintilerin' örneği... Bosna-Hersek'e etnomerkezci bakışın uç noktası, Boşnakları doğrudan doğruya "Türk" addeden ülkücü-milliyetçi yaklaşımdı. Ülkücü basında "Hun Türkleri'nin Macar olduğu gibi Peçenek ve Kuman Türklerinin de Boşnak adını aldıkları" yolunda 'teoriler' yeralabildi. Muzaffer Özdağ Temmuz 1993'de *Türk Yurdu*'nda "melez bir kavim olan Boşnakların damarlarındaki (Hun, Avar, Kuman ve Peçenekler'den intikal eden-T.B.) Türk kanının fatih Osmanlı (Türk) kanı ile tazelendiği"ni yazdı. Milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın etnik değil kültürel temele dayanan bir etno-merkezciliği daha mesnetli idi. Osmanlı'nın çokmilletli yapısı millî devlet mantığıyla retrospektif bir kurgulamaya tabî tutuluyor, Boşnaklar -Balkanlar'ın diğer Müslüman halkları gibi- "hakim millet" statüsünde olmaları itibarıyla Osmanlı-Türk kimliğiyle 'eşleniyor', buradan geçişle de Osmanlı "millet" sistemi ile modern milliyetçi millet sistemi arasında devamlılık kurularak modern Türk millî kimliğiyle özdeşleştiriliyor, en azından hısımlaştırılıyorlardı. İslâmcılar da ümmet anlayışı çerçevesinde buna yakın bir bakışa sahiptiler; çoğunun Osmanlı/Türk-merkezci tarih ideolojisine yatkın olması, onların da zımnen etno-merkezci tutumu paylaşmasını getirdi. Böylelikle, milliyetçi-muhafazakâr cenaha ve İslâmcı cenahın geniş kesimlerine, Boşnakların tarihsel 'doğal durum'unu Osmanlı/Türk'ün himayesi altında bulunmak şeklinde tasvir eden bir anlayış hakim oldu. *Tercüman* gazetesinin 23 Şubat 1993'te "Bosna-Hersek'te Türkler'den Kalan" başlıklı yazı dizisini başlatırken, Boşnaklara atfen attığı başlık şuydu: "Müslümanlığı bize siz aşıladınız, ya bizi koruyun ya da alın". Sırp milliyetçiliğinin Boşnakları "Türk" diye adlandırması, Boşnak halkının özerk kimliğini ve rüşdünü muhataralı addeden bu hamî tavrının müstesna dayanaklarından olarak kullanıldı; "Boşnakların Osmanlı'nın emaneti oldukları ve kendilerini Türk kabul ettikleri" sık sık işlendi. Aslında bu hamî tavrı ve 'kendi'yle (Türklükle) özdeşleştirme himmeti, Sırp milliyetçiliğinin Boşnakları Osmanlı egemenliğinin yardakçısı sayarak kişiliksizleştiren söyleminin tersten yeniden üretimi idi.

Milliyetçi bakış açısından etno-

merkezciliğin 'kibar' tezahürü, Türkiye-merkezci indirgemecilik ve araçsallaştırıcılık oldu. Bosna-Hersek'i Türkiye'nin bölgesel güç olma oyununda bir taş olarak görmek, bu indirgemeci ve araçsallaştırıcı tavrın bariz göstergesi idi. Bosna-Hersek'in stratejik anlamını, sorunun kendisinin ve özgül boyutlarının önüne geçiren bu bakış açısının ilginç bir örneği, Bosna-Hersek ile Kıbrıs arasında kurulan bağıntılardır. Bosna-Hersek, son otuz yılın kronik dış meselesi olan Kıbrıs sorunuyla kurulan bağıntılar yoluyla, özgül içeriğinden tamamen soyundurulup Türkiye'nin dış politika manevralarının 'aletlerinden' birisi olarak araçsallaşabildi - hattâ, Bosna-Hersek'in Kıbrıs sorunu bağlamında araçsallaştırıldığı söylenebilir. Bosna-Hersek bunalımını "bölgesel güç vizyonu" ile en yakından izleyen gazeteci-yazar Cengiz Çandar'ın 1993 Mart'ında yazdıkları ilginçtir: Çandar, "diplomatik pozisyon açısından Kıbrıs Türk pozisyonunun Bosna denklemindeki Sırp pozisyonuna benzediğini" savundu. Bosna Sırpları da Kıbrıs Türkleri gibi kendi kaderini tayin hakkı ve egemenlik kavramlarına sahip çıkıyor, ayrıca 'anavatan' saydıkları Sırbistan'la aralarında sadece Drina Nehri bulunuyordu -Kıbrıs'la Türkiye arasında 'sadece' Akdeniz'in bulunması gibi... Cengiz Çandar, Türkiye'nin Bosna'da İzzebegoviç'i arkalayıp Kıbrıs'ta başka bir çözümü ayakta tutarsa uluslararası diplomaside tutarlı olamayacağını; bu nedenle Kıbrıs'ta uzlaşmacı ve esnek olması gerektiği ileri sürdü. Bölgesel güç olmaya aday bir ülkenin dış politikasını 'ahlâkî' tutarlılığa kavuşturmasına dönük bu yorum, muhtelif milliyetçi kesimlerde Bosna-Hersek ile Kıbrıs arasında kurulan bağlantının ayrıksı bir örneğiydi. Bosna-Kıbrıs bağlantısı, daha ziyade, çokmilletli federatif çözümün imkânsızlığının kanıtı olarak 'kullanıldı'; Kıbrıs'ta iki toplumlu devlet formülü zorlandığı takdirde adanın "ikinci Bosna-Hersek" olacağı işlendi. Milliyetçi entelijensiya Bosna-Hersek örneğini sadece Kıbrıs bağlamında değil, çokmilletli/çoketnili/çokkültürlü devlet modelinin mutlak anlamda geçersizliği, im-kânsızlığı, yanlışlığı iddiasına dayanak olarak kullandı. Bu reddiyenin Türkiye'nin Kürt meselesi ile ilgili imaları açıktı; homojen etnik yapılı üniter devlet modeli mutlaklaştırıldı. Devletlu Kemalist milliyetçiliğin saygın ismi ve DYP milletvekili Coşkun Kırca,

28 Aralık 1992'de *Milliyet*'te Miloşeviç'in soykırım uygulaması gibi olmayan, barışçı nüfus değiş-tokuşuyla gerçekleşecek "makûl" bir "etnik temizlik"in erdemini savundu. Farklı dinî, etnik, millî toplulukların birarada yaşama imkânlarına daha 'evrensel' reddiyeler de dillendirildi. Milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın yoğunlaştığı *Türkiye* gazetesinin birinci sayfa yazarlarından Ömer Öztürkmen Mart 1993'de "Avrupalı dediğimiz insanın 250 yıldan beri insanlığa kazandırdığı değerlerin yanısıra içindeki barbarlığı, içindeki vahşiliği sökemediğini" yazdı: "Ve biz hâlâ bu vahşi insanlarla birarada yaşayabileceğimize inanmış bir millet" idik!

Büyük medyada ve resmî söylemde Bosna-Hersek konusunun ele almışında, Kürt meselesi ile ilgili imalar, sınırlı miktarda, 1993'ün ikinci yarısında dile getirilmeye başlandı. Genellikle sosyal demokrat ve kısmen liberal entelijensiya tarafından, etnik çatışma potansiyeline dikkat çekmek için, tehlike uyarısı olarak kullanıldı. Gerek Bosna'daki çatışan, gerekse Türkiye'de sivil düzeyde çatışmasından korkulan taraflar arasındaki kültürel-tarihsel yakınlık, analojiye elverişli idi. Ancak Türk-Kürt sorununun dinsel ayrılığa dayanmaması ve asıl önemlisi Türkiye'deki sorunun etnik çatışma olarak tasvir edilmesinden kaçınma isteği, resmî çevreleri bu analojiden uzak tuttu. Dikkat çekilen tehlikeye, kendilerini 'arada kaynayan' milliyetçilik karşıtı Bosnalılarla özdeşleştirerek yaklaşanlar olduğu gibi; Bosna örneğini, etnik arındırma seçeneği açısından değerlendirenler de vardı. *Hürriyet*'in Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök, 29 Haziran 1993'de şöyle yazdı: "Bir gün ya Sırbistan olmayı göze almamızı gerektiren maddî ve psikolojik maliyeti çok ağır bir topyekûn savaş ile, ülkenin bu bölümünü koparıp atmak gibi psikolojik maliyeti çok ağır bir seçenek arasında tercih yapma zorunluluğu ile karşı karşıya kalabiliriz."

Önemli bir nokta, Bosna-Hersek meselesinin "millî birlik ve beraberlik havası" yaratma ihtiyacı açısından işlevselleştirilmiş olmasıdır. 13 Ocak 1993'de Cumhurbaşkanı Özal, "Bosna-Hersek sorununun Türkiye'nin de birlik ve bütünlüğüne hizmet edeceği"ne inancını belirtmişti. İç sorunları örtmek için dikkatleri dış sorunlara çevirmeye dönük evrensel devlet

töresi, bu olayda da geçerliydi. Resmî politika dili ve resmî-gayrıresmî medya, Bosna-Hersek'e ilişkin bir yükümlenme söyleminin baskısı altına girdi; sorunun kendisi, politik kamuoyu üzerinde kısıtlayıcı, denetleyici, kimi anlarda tekelci bir yüküm haline sokuldu. Bosna-Hersek sorunu, kimi anlarda, birçok yakıcı sorunun gündemden silinmesi pahasına 'vahimleştirildi'; birçok vahim sorun, Türkiye'yi Bosna gibi "esas" meseleleriyle uğraşmaktan alıkoymaya dönük komplolar olarak sunuldu. 1993'ün ilk yarısında doruklaştıktan sonra giderek yatışan bu araçsallaştırıcı kampanya, özellikle politika ve medya gündemini aleyhlerine 'gaspettiği' kesimlerin tedirgin olmasına yolaçtı. Bu bölümün sonunda "Sol ve Bosna-Hersek" başlığı altında böylesi tedirginliklere de değinilecek. Resmi politika ve medyayı kaplayan Bosna-Hersek kampanyası sadece eleştirel-muhalif politik odakları huzursuz etmedi; bir süre sonra 'sokaktaki adamı' da 'sıktı' ve ilgisizleştirdi. Yeniden peydahlanan 'hısımlığın', onyılların bilgisizliğini ve ilgisizliğini tam anlamıyla altedememesi; Bosna-Hersek'e ilişkin merakın esasen 'insanî boyut' ve zulüm-cinayet-katliam mevzu edilerek 'gıcıklanmasını' getirdi. Bu 'usul' medyanın ihtiyaçlarıyla da bağdaştı. Ancak medyanın duygu sömürüsünü rutinleştirmiş olması, her somut tekil olayı olduğu gibi Bosna-Hersek'i de malzemeleştirip 'hikâyeleştirmesi' ile, özgül ve kalıcı bir duyarlılığın, duygudaşlığın oluşmasına izin vermedi...

Beka sendromu: Batı ve Haçlı öcüleri

Bosna-Hersek sorununun, milliyetçi düşünce gündemine Türkiye'nin bir bölgesel güç adayı olarak algılanmasının vetirelerinden biri olarak girdiğini; ancak bu özgüvenli algılamanın, Türk milliyetçiliğinin tasavvur dünyasına damgasını vuran tehdit ve beka kaygısını altedemediğine değindik. Bu iki eğilim yanyana, içiçe varoldu. Hattâ, geleneksel tehdit algılaması ve beka kaygısının, paradoksal bir şekilde, Balkanlar'ı nüfuz bölgesi haline getirme iddiası temelinde yeniden üretildiği söylenebilir. Beka sorunsalı, milliyetçi edebiyattaki özlü ifadesi olan "ya olmak ya ölmek" şiarını esas alırsak, "ya büyük bir güç olmak ya ölmek" diye özetlenebilecek bir zeminde yeniden tanımlandı.

Beka sorunsalının bölgesel güç perspektifi bağlamında tedavüle girmesiyle beraber, Balkanlar'a ilişkin millî tarih tezleri de tazelendi. Osmanlı-Türk elitinin Balkanlar'a bakışında yüzyıl başında geçerli olan ve karmaşık politik gelişmeleri komplo olarak yorumlayan milliyetçi 'tarih bilinci'nin temelini oluşturan kalıplar, Bosna-Hersek sorunu bağlamında milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanm zihninde yeniden belirdi. Batı bu kez Osmanlı'yı çökertmenin değil, Türkiye'nin bir bölgesel güç olmasını engellemenin peşinde idi. Bosna-Hersek'e ilişkin Batı politikası, Yugoslavya sorununun çok boyutlu çetrefil yapısı dikkate alınmadan, 'son tahlilde' Türkiye'ye karşı bir komplo olarak yorumlanabildi. Buna göre, Avrupa nasıl geçen yüzyıl dönümünde Osmanlı'yı yıkmak için Balkanlar'daki millî bağımsızlık hareketlerini desteklediyse; şimdi de Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu engellemek için, yüzünü İstanbul'a dönecek bir bağımsız Bosna-Hersek devletinin kurulmasını engellemek istemekteydi. Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Butros Gali'nin (Mısır'da Osmanlı-Türk nüfuzuna karşı İngiliz çıkarlarını savunmuş olduğu söylenen ahvâdı gibi) Türkiye'nin büyüyen gücünü kırma misyonunu taşıdığı; Bosna-Hersek'e askerî müdahaleden kaçınan BM'in ("Müslüman") Somali'de düzenlediği "işgalci" operasyona Türkiye'yi ortak etmesinin de Müslüman ve Türkî dünyada ve eski Osmanlı coğrafyasında Tür-

kiye'ye atfedilen 'alternatif dünya gücü' umudunu söndürmeye dönük olduğu yorumları yapılabildi. (Bu komplo teorileri ortamında, milliyetçi-muhafazakâr komplo teorilerinin güzide konusu olan masonluk da eksik kalmadı: *Zaman* gazetesi, Slobodan Miloşeviç'in "masonluğun İskoçya mahfiline kayıtlı olduğunu", bu nedenle İngiliz "biraderlerince" kayırıldığını "ispatladı"!) Milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın, Batı'nın Bosna-Hersek'teki çifte standardını teşhir çabası, aynı zamanda bir dünya nizamı olarak Batı'nın tefessüh ettiğini gösterme, dolayısıyla bir dünya düzeni ve uygarlık alternatifi olarak Türk-İslâm hegemonyasını takdim etme amacına dönüktü. *Türkiye* gazetesi, 1993 Ocak ayı başında, çeşitli politik eğilimlerden Avrupalı politikacılarla, "Batı'nın politik yozlaşmışlığını" teşhire dönük bir dizi söyleşi yayımladı. Bosna'ya uluslararası askerî müdahale beklentisinin boşa çıktığı 1993 ilkbaharından sonra (bkz. 4. Bölüm), "düvel-i muazzama"nın Osmanlı'ya karşı hilekâr politikasının güncel versiyonu olarak "Batı ikiyüzlülüğü", çok daha yaygın mevzu edilir oldu.

Balkanlar'a bakışta bölgesel güç perspektifinin refakatinde beka sorunsalının geçerliliğini sürdürdüğünün en dramatik örneği, milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın Bosna-Hersek'teki gelişmeleri doğrudan doğruya Türkiye'nin güvenliği için tehdit olarak sunan yorumlarıdır. Bu yorumu güçlendirmek için, özellikle muhafazakâr ve İslâmcı yazarlar Osmanlı egemenliği döneminde Bosna'nın "Rumeli'nin kilidi" kabul edildiğine atıf yaptılar. Milliyetçi entelijensiya Bosna-Hersek'i Türkiye'nin güvenliği açısından değerlendirirken daha soğukkanlı jeopolitik mülahazalara dayandı; Balkanlar'ın 'tampon'laşmasını istedi, buradaki ülkeleri ve toplulukları birer 'domino taşı' olarak gördü. Bu bakış açısından Bosna-Hersek'e konulan teşhis, 1945'e kadarki Türk dış politikasının, Türkiye'nin savunmasını Yugoslavya'nın kuzey sınırından başlatan jeopolitik düşüncesinin canlanması gereğiydi. Milliyetçi-muhafazakâr ve İslâmcı-muhafazakâr entelijensiyanın jeopolitik mülahazaları ise alarmist bir karakterde; doğrusu vehimliydi. Agâh Oktay Güner "Bosna olmadan Trakya savunulamaz" fikrindeydi. *Türkiye*'nin dış politika yazarı Necati Özfatura Türkiye'deki insanlara şu

cânhırâş sözlerle seslendi: "Balkanlar'daki ve Kafkasya'daki ateşi söndüremeyen seni Anadolu'da katledecekler!" Ahmet Kabaklı, "Sırpları eğer Saraybosna'da durduramaz isek, Haçlıları Edirne'de de tutamayız" diye yazdı. Fehmi Koru'ya göre de "Türkiye ya Balkanlar'da sağlam bir tutamağa sahip olacak, ya da Şark Meselesi günlerinden kalma hesaplar gündeme gelerek, Türkler, önce Anadolu'ya, oradan da Orta Asya'ya göçe zorlanacak"tı.

Beka sorunsalının Bosna-Hersek'e bakıştaki izleri sol-liberal, Batıcı-liberal veya liberal-muhafazakâr entelijensiyada da görüldü. Bu çizgideki aydınlar, Bosna-Hersek sorununu Türkiye'nin varolup varolmayacağını değil ama, "büyük güç" olma fırsatını ve en önemlisi bir Avrupa/Batı ülkesi olma şansını belirleyecek bir sınav olarak dramatize ettiler. Soli Özel'e göre "Türkiye'nin Balkanlar'da söz sahibi bir ülke konumunda olmayı talep etmesi Avrupalı olmakta devam etmesinin de önkoşulu"ydu. Cengiz Çandar'ın ifadesiyle "Osmanlı mirasının Avrupa'dan tasfiyesi Bosna-Hersek'te sonuca ulaşırsa, bunun kaçınılmaz sonucu, Türkiye'nin de Batı sisteminden dışarıya püskürtülmesine gidece"kti; bu nedenle Bosna-Hersek Türkiye için stratejik bir meseleydi. Bu mülahazalarda, resmî ideolojinin kesin Batı-merkezli yön tayini belirleyici olduğu gibi, büyümesini ve yayılmasını Batı'ya yönelten 'klasik' Osmanlı'nın mirasının da izi görülebilir. Bu izlerin en belirginleştiği örnek, Türkiye'nin "büyük güç" olma stratejisini "yeni-Osmanlıcı" bir eksende yorumlayanların popüler sözcülerinden olan Cengiz Çandar'ın 1993 baharındaki şu satırlarıdır: "Rumeli, Türkiye'yi bir kere daha bir Avrupa ve dünya devleti haline dönüştürüyor. Osmanlıların, dünya devleti haline gelmesinin, Rumeli'ye çıkmalarıyla başlaması gibi. 21. Yüzyıl'a yürüyen Türkiye, bu nedenle, bir Balkan gücü olmaya mecburdur. Sınır anlamında değil, ama nüfuz doğrultusunda büyüyebilmesi ve dünyanın kaderini etkileyebilecek siyasi ortaklıklarda yeralabilmesi için. Aksi olduğu anda, Anadolu'ya sıkıştığı ve orada sınırlandığı anda bölücülükten küçülmeye, türlü tehditlerin kıskacına giriverir. Anadolu, Türklerin ruhunun daraldığı bir mekândır. Rumeli, dünya boyutlarına açar. Çoktandır Kürt meselesinden ötürü bölünebileceğimiz parano-

yasım konuşmuyor muyuz? Bosna-Hersek'i, Makedonya'yı konuşalı beri dünya sahnesini zorluyoruz..."

Batılı kültürel milliyetçiliğin, hele Hırvat ve Sırp milliyetçiliklerinin zihniyet dünyasında önemli yer kaplayan "İslâm fundamentalizmi" öcüsünün İslâmcı zihniyetteki simetrik karşıtı olan Haçlı sendromu ve ona bağlı Endülüs sendromu, milliyetçi beka kaygısının muhafazakâr ve İslâmcı versiyonudur. Radikal Sırp milliyetçilerinin "Adriyatik'ten Tahran'a kadar tek bir Müslüman kalmayıncaya kadar!..." sloganı, İslâmcılar ve muhafazakârlarca, Türklere ve Müslümanlara karşı "Haçlı harekâtı" yürütüldüğünün kanıtlarından biri olarak kullanıldı. Buna göre, Kafkasya ve Balkanlar'da "15. Haçlı Seferi" yürürlükteydi. Haçlı sendromuna dayalı söylem, Hırvat-Sırp çatışmasında Katolik-Ortodoks ayrımının ne kadar geniş yer tuttuğunu gözardı ederek, bütün Hıristiyan âleminin İslâm'a karşı planlı surette seferber olduğunu vaz'etti. Böylelikle, Batı'nm anti-İslâm kültürel ırkçılığının negatif (dışlayıcı, öteleyici) niteliğini pozitif (saldırgan, yokedici) bir nitelik halinde sunarak tahrif ettiği gibi, kendisi de kültürel ırkçı (anti-Hıristiyan) bir söylemi yeniden üretti. Bosnalı Müslüman çocukların kabul edildikleri Avrupa ülkelerinde "misyoner ve rahibelerin kontrolünde Hıristiyanlaştırıldıkları" gibi paranoid tevatürler de üretildi. Haçlı sendromunun bir 'yan' ürünü de Endülüs sendromudur. 7. yüzyıl sonlarından başlayarak İspanya'da, Endülüs'te kök salan İslâm uygarlığı, 11.-12. yüzyıldan başlayarak toprak kaybetmeye başlamış; Haçlı Seferleri havasıyla sistematikleşen fetihler sonucunda, 1492'de Gırnata (Granada) Sultanlığı'nın yıkılmasıyla tamamen yok olmuştu. İslâmcı bakış açısından, Bosna-Hersek'teki İslâm toplumunun soykırıma uğratılarak, asimile edilerek veya sürülerek yok edilmesi teşebbüsü ve ihtimali, Endülüs tarihinin tekerrürü gibi görülebildi, "Haçlılığın" İslâm'ı Avrupa'dan kovma misyonunun çağdaş versiyonu sayılabildi. Dolayısıyla, Bosna Müslümanlarının "Avrupa'nın (veya: küfrün) bağrında İslâm'ın hançeri" olarak tutundurulması, İslâm davası adına tarihî bir misyon olarak tanımlandı.

Beka kaygısı ve tehdit algılamasının ağırlıklı rolünün, Türk milliyetçiliğinin Sırp milliyetçiliğiyle paylaştığı bir özellik olduğu vur-

gulanmalı (bkz. 2. ve 3. Bölüm). Tarihin, 'ezelî' bir kan davasının izi sürülerek kurgulanışında da, Türk milliyetçi zihniyetinde Sırp milliyetçiliğinin simetriği görülür. Nasıl Sırp milliyetçileri Kosovalı Arnavutların, Boşnak Müslümanların, Makedonyalı-Sancaklı-Sırbistanlı Türklerin tümünü Kosova savaşında Büyük Sırp İmparatorluğu'nu yıkan Osmanlı'nın devamı gibi görüyorlarsa; *Zaman* gazetesinde 1992 Temmuz'unda yayımlanan yazı dizisinde "onlar" (1990'ların Sırpları) doğrudan doğruya 1389'de Kosova'da Osmanlı'ya karşı duranlarla özdeşleştirilir: "Onların ataları değil miydi, Kosova Meydan Muharebesi sonunda savaş alanında gezen Murad Hüdavendigâr'ı kalleşçe katleden?" Nasıl Sırp milliyetçiliği kendi hakkında çizdiği mağdur/mazlum kimliğini 'tarihen' pekiştirme gayreti içinde, 2. Dünya Savaşı'nda Sırp Çetniklerinin gerçekleştirdikleri kırımları 'saymayıp' sadece Hırvat Ustaşa zulmünden söz ediyorsa; *Zaman*'daki yazı dizisinde, 2. Dünya Savaşı döneminde "oran olarak" en büyük katliama Sırpların değil Müslümanların maruz kaldığı savunulur - o dönemde ölen veya kaybolan 86 ilâ 103 bin Müslümana karşılık yiten Sırp sayısının 487 bin ilâ 530 bin arasında oluşunun hiç 'hükmü' yoktur! Sadece Sırp ve Türk şovenizmine değil bütün şovenizmlere özgü olan, bir milleti bütün olarak kapsayan sıfatlandırmalara başvurma alışkanlığına gelirsek, Türk milliyetçi-muhafazakâr basınında bu alışkanlığın Bosna bağlamında fazlasıyla geliştiğini görürüz. "Bir domuz tüccarım (Karayorgiyeviç) kendilerine prens seçen, Balkanlar'ın en vahşi milleti Sırplar"dan bahsedilir; Miloşeviç hakkında "üç aya ara ile intihar eden geri zekâlı bir ana ve babanın çocuğu olan, sadist ve cinsî sapık" gibisinden biyografi bilgileri uydurulur; *Tercüman* 1993 Nisan'ında başlattığı bir yazı dizisiyle, Drakula'ya dek uzanan bir "Sırp katiller" soyu icat eder: "Drakula'dan Karadziç'e Sırp Katiller- Affedilmeyenler"...

Türk milliyetçiliğinin "Hayat Sahası" hesapları

Milliyetçi entelijensiyanın değişik kesimleri, Balkanlar'a ve Bosna-Hersek'e 'jeopolitisist' bir söylemle ve "hayat sahası" terimiyle yaklaştılar. Hitler'in *Kavgam*'ında bir milletin hayatını rahatça idame ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu toprakları (ve özel olarak Doğu Avrupa'yı) ifade etmek üzere kullandığı ve yayılmacı-emperyalist Nazi dış politikasının temel kavramlarından olan "hayat sahası" (*Lebensraum*) terimi, Türk milliyetçi söyleminde Bosna-Hersek bunalımıyla beraber anılmaya başlandı. Bu "hayat sahası" kavramı, her durumda yayılmacı bir içerik taşımıyordu. Daha ziyade ekonomik-diplomatik nüfuz alanını genişletme isteğini vurguluyor; veya bölgesel güç adaylığından düşmemeyi sağlama amacına dönük olarak, iki savaş arası Türk dış politikasının Balkanlar'ı tamponlaştırma tercihini yeniden üretiyordu. Milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın "hayat sahası" kavrayışı ise bu geleneksel politikayı aşıyor; işgalci/ilhakçı olmasa da, bölgesel devletleri ve Türk ve Müslüman toplulukları enerjik biçimde desteklemeye dönük bir nüfuz politikası talebini öne çıkarıyordu. Milliyetçi entelijensiyanın radikal, ülkücü ve Türkçü/Turancı unsurları, "Türk'ü Anadolu'yu hapsetme" planlarına/komplolarına dikkat çekerek, "hayat sahası" kavramını yayılmacı imalarla da kullanabildiler. MHP'li dış politika yazarı Ferruh Sezgin, Balkanlar'ı (Karadeniz havzası, Ortadoğu ve Türk dünyası ile birlikte) Türkiye'nin "hayat sahaları" arasında tanımladı. Sezgin'e göre bu hayat sahası üzerinde Türkiye rakipleriyle ve özellikle Alman yayılmacılığı ile "gırtlak gırtlağa mücadele etmek zorunda"dır. Sezgin'in söyleminde bu zorunluluk, savunmacı bir perspektiften değil, Pan-Türkist yayılmacılık ufkundan kaynaklanır: "Atacağı her geri adım, Türkiye'nin Anadolu bozkırlarındaki 'hapis hayatını' biraz daha uzatacak"tır. Sezgin, 1992 Ağustos'undaki yazılarında bunun için Balkanlar'da bir "Türk-Rus işbirliğinin şart olduğu"nu savundu! Milliyetçi-muhafazakâr aydınların da "hayat sahası" kavramına müracaat edebildiğini belirtmiştik. Örneğin *Zaman* yazarı Mustafa Özcan, Makedonya, Arnavutluk,

Kosova, Bosna-Hersek'i Türkiye'nin Batı'daki "hayat sahası" olarak belirlemişti. Milliyetçi entelijensiyanın resmî-devletlû unsurları da, 1991'de, aynı "hayat sahası" haritasını çizmişlerdi: Yarı-resmî Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi'nin Başkanı Ertuğrul Zekai Ökte, Makedonya, Sancak ve Bosna-Hersek'in "güvenlik hatlarımız" olduğunu belirtmişti.

Balkanlar'ı algılayışta, nüfuz iddialarının yaygınlaşmasına ve Balkanlar'daki Osmanlı-Türk mirasının güncelleştirilmeye çalışılmasına rağmen, 2. Dünya Savaşı sonrasının anti-Yunan koşullanmalarının hâlâ önemli bir yer kapladığı söylenmelidir. Anti-Yunan odaklanma, hegemonyacı perspektife bağlı bölgesel rekabet değerlendirmesi zemininde de yeniden üretildi. Zira Türk millî dış politikası, Balkanlar'da bölgesel güç olma mücadelesinde, Türkiye'nin rakipleri olarak Yugoslavya yani Sırbistan'ın yanısıra Yunanistan'ı saptamaktaydı. Ancak anti-Yunan tutumun, Bosna-Hersek bunalımı dolayısıyla güncel ve son derece sertleşmiş olan anti-Sırp tutuma bile baskın olduğu; Türkiye'nin anti-Sırp diplomatik hamlelerinin bile anti-Yunan 'çıktıları' vurgulanarak değerlendirilebildiği gözlendi. Türkiye'nin Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve kısmen Hırvatistan'la kurduğu iyi ilişkilerle Balkanlar'da oluşturulacağı umulan nüfuz bölgesinden (veya "hayat sahası"ndan) pekçok yorumcunun beklediği birincil yarar, "Yunanistan'ın kuşatılması" idi.

İslâm'a ilişkin tasarımlar

İslâmcı ve muhafazakâr eğilimlerin bölgesel güç olmaya dönük stratejilerinde ve bu stratejinin Bosna-Hersek'e ilişkin açılımlarında, jeopolitist söyleme dayanan milliyetçi yaklaşımlardan farklı olarak, Osmanlı'nın tarihsel-kültürel mirası ve İslâm vurgulandı. İslâmcı entelijensiya Balkanlar'daki İslâm kültürüyle girilecek ilişkinin hem oradaki hem buradaki Müslümanlar açısından 'diriltici' işlevini öne çıkartan ümmetçi/'enternasyonalist' bir telâkkiye sahipti. Muhafazakâr entelijensiya ise, İslâmı Türkiye'nin Balkanlar'daki nüfuz politikaları için bir 'koz' olarak görüyor; dini millî-merkezli olarak araçsallaştırıyordu. Cumhurbaşkanı Özal da ölümünden kısa süre önce 1993 Şubat'ında gerçekleştirdiği Balkan gezisi sırasında, "Bölgede bizim için en etkili güç İslâm. Bunun yaygınlaştırılması için Diyanet'e ve özel vakıflara görevler düşüyor" diyerek bu yaklaşımı paylaştığını göstermişti. *Türkiye*'de Necati Özfatura'nın yazdıkları, muhafazakâr entelijensiyanın "İslâm dayanışması" talebinin içerdiği millî(yetçi) (ve sünni) kayıtları göstermesi bakımından ilginçtir. Özfatura, Kasım 1992'de "Bosna-Hersekli kardeşlerimize yardımların ve gönüllülerin çığ gibi artışı, başta İran olmak üzere, bazılarını tedirgin etmektedir" diye yazdı. Özfatura'nın Bosna'dan yeni dönen bir Türkiyeli gönüllüden aktardığına göre: "Bosna-Hersek'te İranlı gönüllüler çok sayıdadır. Fakat bunlar cephede değil, köy, kent ve şehirlerde camileri işgal edip, Boşnakça yazılmış şii kitaplarını dağıtıyorlar ve Türk gönüllülerin gelişinden rahatsızlar"dı. *Altınoluk* dergisi yayın yönetmeni Ahmet Taşgetiren'in Mayıs 1993'de Zaman'da dedikleri ise, RP'nin, ümmetçi-hilâfetçi retoriği Türkiye-merkezci bir millî ideolojiye eklemleyen söyleminin yansımasıydı. Taşgetiren, İslâm dünyasının 1. Dünya Savaşı'nda hilâfet şuuru içerisinde yumruklaşıp ayağa kalktığını hatırlatırken; Bosna karşısındaki duyarsızlığın, İstanbul bugün işgal edilseydi uluslararası bir İslâmî dayanışmadan ümitvar olunamayacağını gösterdiğini söyleyip, Türkiye Müslümanlarını hilâfet misyonunu üstlenmeye çağırdı.

Eksikliğinden yakınılan ulusla-

rarası İslâm işbirliğinde Türkiye'nin önderliğini koşul sayan hegemonyacı kabul; milliyetçi-muhafazakâr ve geleneksel İslâmcı kesimle Batıcı-liberal kesimlerin ortak noktasıydı. Her iki kesimde, Türkiye'nin Bosna-Hersek konusundaki diplomatik misyonu, hep İslâm ülkelerinin duyarsızlığına nispetle anlamlandırıldı. Ocak 1993'de Dakar'da yapılan İslâm Zirvesi Genişletilmiş Başkanlık Divanı toplantısında Cumhurbaşkanı Özal ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in, Bosna sorununun "hamîliğini" yapmalarından, toplantıya İzzetbegoviç'le birlikte gitmelerinden, yine diğer İslâm ülkelerine nispet yapan bir hareket olarak gurur duyuldu. Milliyetçi-muhafazakâr basınla İkitelli basını, "Arap umursamazlığını" yererek Türkiye'nin öncü misyonuyla temayüz ettiğini işlemekte birleştiler. *Sabah*'ta Güngör Mengi "aşağılık kompleksi ile malûl paragöz Araplar'ın, İslâm dünyasının Bosna diye bir sorunu olduğunu Cumhurbaşkanı Özal'ın ve Dışişleri Bakanlığımızın tehdit kokan baskıları sonunda kabul edebildiği"nden, mağrur bir öfkeyle bahsetti.

İslâm dünyasının duyarsızlığının yarattığı hayal kırıklığı, Arap dünyasında ve Pakistan'da olduğu gibi Türkiye'de de radikal ve muhalif İslâmcı çevrelerde, "Müslüman ülkelerin yozlaşmış yöneticileri"ne karşı bir tepki dalgası yarattı; gerek Bosna sorunun kendisi gerekse bu tepki, yeni bir 'diriliş' hamlesi başlatmaları için ivme sağladı. Radikal İslâmî akımın "inkılâbî" unsurları, bu ivmeyi büyük ölçüde Haçlı sendromu ile "kıyam" retoriğinin hamasî bir karışımıyla değerlendirmeye çalıştılar. Bosna'nın özgül zamanından ve mekânından kopuk, daha doğrusu bunları araçsallaştıran bir cihad fanatizminin etkisiyle, çok sayıda İslâmcı genç Türkiye'den Bosna'ya savaşmaya gitti. (Buna aşağıda, "Bosna'ya Angajman: 'Diriliş' ve Rekabet" başlığı altında da değineceğiz.)

Türkiye'nin bölgesel güç olma potansiyelinin Balkanlar'daki imkânlarına ilişkin en bütünlüklü İslâmcı yaklaşım örneği, Bosna Dayanışma Grubu'nun hegemonya tasarımıdır. (1992 Haziran'ında bir grup İslâmcı aydının girişimiyle oluşan Grup; sonra "Bosna, Kosova ve Sancak Dayanışma Grubu" adını aldı; sonra da dernekleşti.) Grubun *Yeni Dönemin Eşiğinde: Bosna-Hersek ve Balkanlar* başlıklı raporu, Balkanlar'da nüfusun yaklaşık % 20'sini

oluşturan 12 milyon Müslümanın yalnızca 2.5 milyonunun Türk olduğunu hatırlatarak, "sadece Türk etnik kökene dayalı bir Balkan politikasının uygulanabilir olmaktan uzak olduğunu" vurguluyordu. Millî devlet modeli reddediliyor ve zaten bu modelin geçersizleştiği vaz'ediliyor; Balkanlar'da barışçı ve istikrarlı bir çoğulcu rejim modeli arayışı, *Pax Ottomanica*'ya (Osmanlı Barışı) atıfla geliştirilmeye çalışılıyordu. *Pax Ottomanica* göndermesine uygun olarak, önerilen Balkanlar-jeostratejisi, bütün Müslümanları ve onların yanında Ortodoks Hıristiyanları kavramaya dönüktü. Ancak önerilen Müslüman -Ortodoks ittifakı, bazı ülkücü yazarların önerdiğine değindiğimiz taktik amaçlı Türk-Slav ittifakıyla örtüşmeyecek bir kapsama yayılmaktaydı. Bu ittifakın hedefi, Batı/Avrupa dışında İslâm'ın ve Osmanlı'nın tarihsel mirasına dayalı bir 'uygarlık alternatifi' oluşturmak doğrultusunda tanımlanıyordu. Zira Bosna Dayanışma Grubu'nun sunuşuna göre Ortodokslar, Katolik ve Protestan Batı Avrupa tarafından asla tam anlamıyla "Avrupalı" kabul edilmemişlerdi. Buna mukabil uzun bir tarih boyunca Osmanlı himayesi altında güven ve barış içinde yaşamışlardı; Ortodoks dünyasının dini ve manevi merkezi, Fener Patrikhanesi'nin bulunduğu İstanbul'du: "Balkan dillerinde -sözgelimi Bulgarcada- İstanbul'un ismi halen 'Çarigrad'dır; yani 'Sezar'ın şehri'. İstanbul, Ortodoks dünyası için bugün de Çarigrad olmaya aday merkezi bir şehirdir." Avrupa'nın dışladığı Balkanlar coğrafyasında nüfuzu olabilecek başka bir güç olan Slav milliyetçiliğinin, Balkanlar'a "düzen ve barış değil, acı ve gözyaşı getiren", "Balkanlaştırma"yı yaratan siciliyle; 'neo-*Pax Ottomanica*'ya alternatif olamayacağı varsayılmaktaydı.

Türkiye'deki milliyetçi-muhafazakâr entelijensiya, keza İslâmî entelijensiyanın bazı kesimleri, Bosna-Hersek'in karmaşık gerçekliğiyle ilgilenmekten ve İzzetbegoviç'in düşüncesindeki çoğulculuk etmenlerini (bkz. 1. Bölüm) kavramaktan -hele paylaşmaktan- çok uzaktı. Boşnak toplumu "Osmanlı ve evlâd-ı fâtihan bakiyesi" Türkofil Müslümanlar olarak, İzzetbegoviç de onların önderi bir "mücahid" olarak kodlanıyordu. Ahmet Kabaklı'nın 25 Haziran 1993'de *Türkiye*'de yayımlanan yazısı, milliyetçi-muha-fazakârların, "Müslüman"a ("Osmanlı-Müslüman"a) indirge-

dikleri Bosnalı kimliğinin özgül şahsiyetine ilişkin duyarsızlıklarının şahikâsıdır. Kabaklı, *Oslobodjenje* gazetesinin (bkz. 2.Bölüm) yazıişleri müdürü Zlatko Dizdareviç'in millî ve dinsel kimlik taassubunu reddeden çoğulcu yaklaşımını, "Bosnalı Bir Hümanist" başlığı altında aşağılar. "Karımın anası Sırp, babası Hırvat'tır. Ben, laik Müslüman bir ana-babadan geliyorum; çocuklarım bilmem ne olacaklar" sözleri, Kabaklı'ya göre, "Kendisini ille de Frenk göstererek, Batılının gözüne girmeğe çalışmak"tır! Bosnalı laik Müslüman entelijensiyanın hiç de marjinal olmayan bir temsilcisi olan Dizdareviç, Kabaklı'ya kalırsa "bizdeki ilerici renksizler gibi, Müslümanlığından ötürü biraz kompleks içinde görün"mektedir.

Buna karşılık çoğulcu ve demokratik yönelimli İslâmcılar, Bosna-Hersek deneyiminin özelliğini, Boşnak toplumunun çokkültürlü yapısından gelen gelişkinliğini ve İzzetbegoviç'in çoğulcu söylemini öne çıkartmaya çalıştılar. İzzetbegoviç'in düşünür ve "bilge" kişiliğini vurgulamaya gayret ettiler - eserinin felsefî değerini, kimi Müslüman âlimlerce de abartılı bulunacak kadar büyüttüler. Endülüs sendromu, İslâmcı entelijensiyanın bu kesimlerinde çoğulcu/çokkültürlü bir toplum projesinin yitişi bâbında anlamlandırıldı. *Tezkire* dergisinde Hüsrev Keskin imzasıyla yayımlanan yazılarda, Türkiyeli aydınların ve İslâmcıların Bosna'ya bakışına ve hegemonyacı tasarımlarına getirilen radikal eleştiriler kayda değerdir. Hüsrev Keskin, *Tezkire*'nin Şubat 1992 sayısında "evlâd-ı fâtihan edebiyatının", Yugoslavya Müslümanlarının başka bir toplumun üyesi olarak özgül konumlarını ve sorunlarını gözden kaçırtmasını sorgulayarak; Türkiye Müslümanlarını, orada yaşayanların "özgül sorunlarıyla kendi adlarına ve kendi başlarına" baş etmeleri gereğine "inanma"ya davet etti. *Tezkire*'nin Eylül 1992 sayısında da milliyetçi-muhafazakârların Türkiye'den Bosna-Hersek'e bakışına egemen olan (neo-)Osmanlı hegemonyası rüyasını şöyle eleştirdi: "Sosyolojik olarak hiçbir nesnel temeli bulunmayan bu sözde rüyanın gereksineceği ilk şey kan olacaktır ve bu kan, ne yazık ki rüyanın sahiplerinden akmayacaktır. Osmanlı tarihsel deneyimi, ağzı salyalı gazete yazarları ve yerden bitme iktisat doktorları ne derse desin, özgül bir deneyimdi. (...) Osmanlı, kendi özgül deneyimini oluşturan nesnel temellerin tarih-

selliğini ve bu tarihselliğe yönelik dışsal müdahaleleri kavrayamamaktan ötürü ortadan kalktı. Ama geride çeşitli etnik, kültürel ve dinsel farklılıklara sahip insanların birarada nasıl yaşayabileceğinin ilginç ve kendi şartlarında 'ileri' bir modelini bırakarak. Aliya İzzetbegoviç'in Boşnak, Sırp ve Hırvat kimlikli insanların birarada yaşaması zorunluluğuna inanmasında yatan Osmanlı rüyasına sahip çıkmanın bugün her zamankinden çok daha önem taşıdığına inanıyorum. Ama bu rüyanın bugün Begoviç'den başka taşıyıcısı yok."

Batıcı elitin Batı sıkıntısı

Balkanlar'a ve Bosna-Hersek'e ilişkin hegemonyacı tasarımların bir de Batıcı-liberal versiyonundan sözedilebilir.

Bu yaklaşım, Balkanlar'ı Avrupa'ya açılan kapı olma özelliğiyle, -yine- araçsal bir mantıkla önemser. Sosyal demokratların da çoğunlukla paylaştığı bu Batıcı-liberal tasavvura göre Türkiye, Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan coğrafyada "Müslüman-demokrat" veya "Müslüman ve laik" modeli oturtarak dinî çatışmaların, dinî fundamentalizmin yükselişinin önüne geçebilecek yegâne ülke olma misyonuna sahipti: Türkiye'ye Orta Asya'da olduğu gibi Balkanlar'da da nüfuz ve güç sağlayacak olan, bu misyondu.

Bu yaklaşımı benimseyenler, Batı'yı, Bosna-Hersek sınavında Türkiye'nin bu rolünün ve tutumunun değerini bilmemekle eleştirdiler. Batı'yı ayrıca Bosna-Hersek'te Müslümanlara karşı çifte standart uygulayarak evrensel dinsel çatışma kurgusuna katkıda bulunmakla suçladılar. Emekli Bü-

yükelçi Şükrü Elekdağ, 1993 Ocak'ında, "Batı'nın kendi ilkelerine ihanet ederek; bu onursuz ve sorumsuz tutumuyla" Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar yayılan bir coğrafyada "felâketli gelişmelere yolaçabilecek çok tehlikeli bir emsali kendi elleriyle oluşturduğunu" yazdı.

1993 yazma doğru, Bosna'ya bir uluslararası askerî müdahalenin olmayacağının ortaya çıkmasıyla beraber, Batı'ya dönük eleştiriler şiddetlendi. *Cumhuriyet*'in soğukkanlı dış politika yazarı Ergun Balcı bile sinirlenip, Batı'nın "tarihsel gaflet ve ikiyüzlülüğü"nden bahsetti. *Cumhuriyet*'in 'paşa' kökenli yazarı Ecmel Barutçu, *Hürriyet*'in orta-sol çizgide sayılan başyazarı Oktay Ekşi gibi, devletlû bir Kemalist çizgiye yakın duran isimler, Thatcher'in Falkland savaşındaki 'cengâverliğinden' ve şimdi de Bosna'ya askerî müdahale istemesinden dem vurup Avrupalı politikacıların onun kadar "erkek" olamadığını yazdılar.

Batı'nın Bosna politikasını eleştiren Batılı aydınların ve bizzat İzzetbegoviç'in de dillendirdiği, "Batı kendi ilkelerine ihanet etti" isnadına, Türkiye'de Batıcı-liberal ve sosyal demokrat eğilimli elit çok itibar etti. Bu sav, birçok durumda, Türkiye'nin Batılı ülkelerden 'daha has' Batılı olduğunu işleyen bir Kemalist modernizm söylemine eklemlendi. CHP Genel Başkan Yardımcısı Hasan Fehmi Güneş'in 1992 Ocak'ındaki bir panelde, "Türkiye'nin, demokratik ve laik bir Müslüman devlete tahammül edemeyen Batı'dan daha laik olduğu" görüşünü ileri sürmesi, bunun bariz örneğidir.

Sözkonusu kesimlerin Batı'ya dönük eleştirel tutumunda, Kemalizmin ve resmî siyasal kültürün sadece modernist-evrenselci / Aydınlanmacı yüzü değil anti-demokratik ve evrenselcilik karşıtı yüzü de kendini gösterdi. Batı ülkelerinin ve insan hakları kuruluşlarının Türkiye'deki insan hakları ihlâllerine dönük vakî ve muhtemel eleştirilerine karşı; Batı'nın Bosna'da kendi ilkelerine ihanet etmiş olduğu ve dolayısıyla "başkalarını" eleştirmeye "yüzü olmadığı" savının bir 'koz' olarak kullanılması, bunun örneğidir.

Batı'ya dönük bu tepkilerin, sonuçta 'içerden' eleştiriler olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Nitekim Batı'nın Bosna-Hersek politikasını Batıcı-liberal, Kemalist veya sosyal demokrat açıdan sorgula-

yanlar, İslâmcı, muhafazakâr ve radikal milliyetçi Batı karşıtlığıyla aynı çizgiye düşmemek için kayıtlar düşme gereği duymuşlardır. Örneğin Hadi Uluengin, Aralık 1992 ve Ocak 1993'deki yazılarında, "Bosna-Hersek faciasında Avrupa hükümetlerinin izlediği gafil ve basiretsiz siyasetin Haçlı zihniyetinin devamını oluşturmadığını", "Bosna'daki atâletin Hıristiyan-Müslüman çelişkisinden değil, Batı'nın kendi değerlerini savunmaktaki zaafından kaynaklandığını", "Avrupa'nın sorumluluğunun milletleri bütün olarak kapsayan kollektif cürüm hanesine girmediğini, zira Türkiye'deki bazı çevrelerin iddia ettiğinin aksine, Batı kamuoyunun Bosna-Hersek katliamına duyarsız olmadığını", bunları gözden kaçırmanın "Haçlı ruhuna panzehir olarak Cihad ruhunu körükleyeceğini" vurguladı.

Batı'ya dönük 'içerden' eleştirilere düşülen önemli bir kayıt, özellikle Clinton'un yönetime geldiği 1992/93 dönümünde, Avrupa ile ABD'ni ayırdetmekti. Yine Hadi Uluengin, o dönemde şöyle yazmıştı: "Batı devletlerinin vurdumduymazlığı (...) Avrupa hükümetlerinin basiretsizliğinden ve bencil 'realpolitik' endişesinden kaynaklanmaktadır. Zira, tüm afra tafraya rağmen, Avrupa süper güç niteliği taşımamaktadır. (...) ahlâkçı kriterlerin dış politikayı etkilediği ABD, Yugoslavya'da sorumluluk yüklenmeye Avrupa'dan daha yakın gözükmektedir."

ABD'ye Irak'a karşı yapılan Körfez Savaşı'ndan beri "ahlâkî" büyük güç misyonu yükleyen Batıcı elit; Türkiye'nin bölgesel güç olmasını da süper güç ABD'nin 'taşeronluğu' çerçevesinde projelendiriyordu. (Milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyamn önemli bir kesiminin de bu projeye bağlandığı söylenmelidir). Bu nedenle, Avrupa'nın üzerine aldığı Bosna-Hersek sorununda bocalaması üzerine ABD'nin devreye girmesini büyük memnuniyetle karşıladılar.

Bosna-Hersek'e NATO şemsiyesi altında müdahale edilmesi fikri de, iki 'güç' olarak Türkiye ile ABD'nin ortaklığı çerçevesinde savunuldu. Şükrü Elekdağ, 1993 Şubat'ında, her ikisinin de Avrupa'daki varlığının "kimlik kartı" olması hasebiyle Türkiye ile ABD'nin çıkarlarının NATO'da kesiştiğini; bu nedenle Bosna'ya etkin bir müdahalenin öncülüğünü NATO'nun yapmasını, aksi takdirde NATO'nun kendi ölüm fermanını imzalamış olacağını be-

lirtmişti. ABD'nin de askerî müdahaleden geri durması (bkz. 4. Bölüm), süper gücün "ahlâkîlîğine" bağlanan umutları boşa çıkardı. Ancak bu hayal kırıklığı, ABD'ye karşı, Avrupa karşısında gösterilen ölçüsünde bir tepkiye yolaçmadı; askerî müdahale için ABD'ye destek vermeyen Avrupa, esas günah keçisi olarak görülmeye devam edildi.

Bosna'ya angajman: "Diriliş" ve rekabet

Bölümün başında, Bosna-Hersek sorununun "millî birlik ve beraberliği" pekiştiren bir kampanyaya tahvil edildiğine değinilmişti. On-yıllardır Türkiye'ye 'uzak' bir gerçeklik olan Bosna-Hersek'e peydahlanan ilginin, onu popüler düzeyde kalıcı kılacak şekilde işlenemediği de belirtildi. Bu bölümde buraya dek ele aldığımız, soruna bakıştaki ayrışmalar, politik kamuoyları düzeyinde de bu konuda gerçekten sağlam bir "millî mutabakat"ın oluşmasını engelledi. 13 Şubat 1993'de İstanbul'da Taksim Meydanı'nda Cumhurbaşkanı Özal'ın katılımıyla yapılan ve 300 bin insanı toplayacağı 'umulmak istenen' Bosna-Hersek mitingine katılanların sayısının onbini ancak bulması, bunun en açık göstergesiydi. Bosna'ya bakıştaki farklılıklar, Türkiye'deki ideolojik-politik ayrımların belirginleşmesinde, rekabetlerin yürütülmesinde âmil oldular. İç meseleleri örtmesi umulan bir dış meselenin de bizzat iç mesele haline gelmesinin; dışa dönük bir politik seferberliğin esasen bir iç

politik seferberlik oluşunun tipik örneğiydi bu...

İslâmcı hareket, Bosna-Hersek olayını kendisi için bir 'diriliş' vesilesi olarak politize etti. Ahmet Taşgetiren, Ocak 1993'de *Zaman*'da şöyle yazmıştı: "Bizim alnı öpülecek gençlerimiz var ve sokakta sıradan adam haline gelmiş bu insanlardaki diriliği oraya çıkarmak için bir Bosna lâzımdı demek ki..." Muhafazakâr ve geleneksel İslâmcı yazarlar, Türkiye Müslümanlarının bu "diri" potansiyeli kuvveden fiile çıkartamayan halini de sık sık özeleştiriye tâbi tuttular. Bosna, Batılı kültür emperyalizminin yozlaştırıcı etkilerinden arınmak için bir uyarı olarak sunuldu: *Zaman* gazetesi, muhafazakâr odakların geniş katılımıyla, 1993 yılbaşı gecesi için "Bosna-Hersek Ağlarken Eğlenilemez" kampanyası yürüttü. Bosna, İslâmı yozlaştıran şekilciliği aşmak için bir uyarı olarak sunuldu: İlâhiyat Fakültesi öğrencileri 1993 Ocak'ında "Harcamalarımız umreye değil Bosna'ya" adlı bir kampanya düzenlediler. Muhtelif İslâmcı çevreler Bosna için gerçekten büyük maddî yardım topladılar. Toplanan yardımın iletilmesi de bir 'iç mesele'ye yolaçtı. Camilerde toplanan 12 milyar lira yardım hükümet tarafından -üstelik emekli maaşlarının ödenmesinde zorluk çekilen bir dönemde- bekletildi, sonra Bosna-Hersek'e bu paranın gönderilmesi yerine Kızılay'ın para bedeli karşılığı malzeme yollayacağı açıklandı. Devletin "dış meseleler"le ilgili bir 'girdi'yi "içerde" kullanmasının gayet 'maddî' bir simgesi olan bu hareket, İslâmcılar arasında büyük tepki uyandırdı. Radikal İslâmcıların "Kemalist-laik rejim"in Sırp şovenizmiyle göbek bağlarına ilişkin teorik açıklamaları; daha sonra üretilen, Bosna'ya gönderilen yardımın Sırp Kızılhaç'ının eline geçtiği söylentileriyle de beslendi.* İslâmcı söylemin Türkiye'deki Kemalist-laik rejimle "Sırplar" arasında koşutluk kurmasının çarpıcı

(*) 'Sivil' düzeyde de yardım usulsüzlüğü iddiaları çıktı. 1992 Kasımı'ı başında RP çizgisindeki yayın organları olan *Milli Gazete* ve *Yörünge* dergisi, Bosna-Hersek meselesini 1991'den beri kampanyalaştıran *Türkiye* gazetesi yazarı Mustafa Necati Özfatura'nın, Bosna'ya gitmek isteyenlerin başvurmalarını tavsiye ettiği Nadir Berkoviç hakkında, "Türkiye'den gitmesine yardımcı olduğu gençleri kendi çiftliğinin emniyetinde çalıştırdığı söylentileri"nin varlığından bahsettiler. Parasal suistimal iddiaları da ortaya dökûldü. Ayrıca, 1993 Aralık ayı başında, bazı Türk otobüs firmalarının "Türkiye'de göçmenlere ev, iş veriliyor" vaadiyle kandırdıkları Bosnalıları 300-500 mark karşılığında Kapıkule gümrük kapısına getirip bıraktıklarına dair haberler yayımlandı.

bir örneği, Salman Rüşdi'nin *Şeytan Ayetleri*'ni Türkçe yayımlayan yazar Aziz Nesin'e karşı İslâmî bir tepki olarak başlayan "kıyam"da 37 insanın sığındıkları otelde yakılarak öldürüldüğü Sivas kıyımı üzerine, İslâmcı şair İsmet Özel'in yazdıklarıdır. İsmet Özel, bu olaydan sonra laik kamuoyunda İslâmcı harekete yönelen tepkiyi ve son yıllarda şeriat tehlikesi belirirse ordunun yönetime müdahale etmesinden sözedilir olmasını, "nerede Müslüman varsa oranın icabına bakmaya" dönük bir uluslararası iradenin varlığına bağlarken; Türkiye'nin Kemalist rejimini de içeren 'global' İslâm karşıtı cephe imgesinin en vâzıh simgesi olarak, "Sırp uçakları"nı kullandı: "Eğer birileri bir ordu çağıracaksa, bu nasıl bir ordu olacak? Müslüman öldürmekte uzmanlaşmış Sırp ordusu bu iş için biçilmiş kaftan değil mi? (...) Aziz Nesin gibilerinin kendilerini güvenlikte hissetmeleri için Sırp (veya Grek, Ermeni, Rus veya Amerikan) uçaklarını Sıvas semalarında görmeleri mi gerekiyor? (...) Millet olarak İslâmî bir kararlılık gösterememenin cezasını çekiyoruz. Başımızda dolanan belâyı defetmenin yolu Sıvas (veya Kayseri) semalarına Sırp uçaklarını davet etmekten geçmez." (*Milli Gazete*, 8 Temmuz 1993)

Ahmet Taşgetiren, Ocak 1993'de *Zaman*'da, eski Bosna-Hersek İstanbul Başkonsolosu Cahide Sılaycı'nın "Bize kimliğimizi hatırlattılar. Ama bizi bunların elinde daha fazla bırakmayın. Şu an uyanan zayıf kimlik şuurumuz kan kaybından ölmesin" sözlerine atıf yaparak; Türkiye'deki İslâmcılar için Bosna'daki İslâmî dirilişe destek olma misyonunun altını çizmişti. Bazı radikal İslâmcı çevreler ve örgütler, bu misyonu askerî anlamda yerine getirmeye soyundular. Yüzlerce değil ama onlarca Türkiyeli İslâmcı Bosna'ya savaşmaya gitti. 1992 Ağustos'unda Selâmi Yurdan Bosna'da ölen ilk Türkiyeli savaşçı oldu. Yurdan'ın cenaze namazı, radikal İslâmcılarca İstanbul'da kalabalık, ama büyük kitleselliğe ulaşamayan bir gösteriye dönüştürüldü. 28 Aralık'ta da Ahmed Pınar ve Ramazan Çelik çarpışmalarda öldüler. Daha sonra da her ay birer-ikişer Türkiyeli İslâmcının ölüm haberi geldi - ve bu haberler radikal İslâmcı dergilerde de biraz rutinleşti. Ülkücü hareketin MÇP'den koparak Büyük Birlik Partisi'ni kuran İslâmcı kanadının çizgisindeki *Bizim Dergâh* dergisinin Ankara/A-

bidinpaşa Temsilcisi Gültekin Çoruk'un, 1992 Ekim'inde Travnik'ten arkadaşlarına gönderdiği mektupta yazdıkları, Türkiye'den Bosna'ya savaşmaya gidenlerin halet-i ruhiyesine ilişkin fikir vericidir: "Şayet Türkiye'den buraya gelmek isteyenler olursa ve sizin de onlar üzerinde tasarrufunuz varsa, gelecek olanların silah, bomba seslerine alışkın olmalarına, yapacakları işin bilincinde olmalarına dikkat edin. Sırf fotoğraf çektirmek için buraya kimse gelmesin. Faydaları olmuyor aksine zararları oluyor. Burada bir dilim ekmek, bir mermi çok önemli. Bizim arkadaşlarımız içinde benim aradığım vasıflarda çok insan var. Ama kısmet olmuyor herhalde... Sadece benim Ankara'da tanıdığım imanını ameliyle tamamlamaya çalışan tecrübeli insanlar olsa burada Sırpları hoplatırız. Burası askerliğini bile yapmamış, yüzlerce metre uzağa bir havan mermisi düştüğü zaman zangır zangır titreyen çoluk çocuk dolu." Çoruk'un mektubu, "Bosna'ya gitme" eyleminin algılanışında Türkiyeli İslâmcı camia(lar)da geçerli olan iki telâkkiyi yansıtır. Birincisi, bu 'angajmanın' bir tür 'cihad turizmi' olarak da yaşanmasıdır - dayanışma kampanyalarının ticarileşmesi (Bosna amblemli eşyaların yaygınlaşması, vb.) ve 'poplaşması' da bu yönelimin bir yüzüdür. İkincisi, Türkiye'den giden savaşçılara yüklenen kurtarıcı misyondur. Bu telâkki, radikal İslâmcı çevrelerin kendi heroizmlerini (kahramanlıkçılık) tahkim ettiği kadar; Türkiye'nin askerî müdahalesi halinde "Sırpların hoplatılacağına" dair beklentinin/hayalin de uzantısıdır. Bu "hoplatma"nın ölçüsü, örneğin Mustafa Necati Özfatura'ya göre etnik kırımdan -Nazi terminolojisiyle *Endlösung* (nihai çözüm)- aşağısı olmayacaktı. *Türkiye*'nin dış politika yazarı, Bosna'ya iyi eğitilmiş Müslüman gönüllülerin gönderilmesi halinde gerçekleştirilecek *Endlösung*'u şu sözlerle ifade edtmiştir: "Bunlar, bu işlerin hepsini halleder. Bosna-Hersek'te tek bir Sırp kalmaz. Ya ölür ya da çoğu kaçar." (21 Ocak 1993) *Türkiye* gazetesinin 1993 Ocak'ındaki "Bosna'da Türkler Ön Safta" manşeti gibi takdimler, Türklerin Bosna'nın kurtarılması misyonundaki 'doğal' öncülüğünü vurgularken, muhtemel bir askerî müdahalenin de zihni-'manevi' hazırlığını yapıyordu. Türkiye'nin umdukları ve talep ettikleri askerî müdahaleye girişmemesi, İslâmcı ve milliyetçi-muhafazakâr çevre-

lerin, gerçekleşmeyen müdahaleye yüklenen anlamı Bosna'daki Türk savaşçıların eylemlerine izafe etmelerine yolaçacaktı. Böylece, 'cihad turizmi' manzaraları, mutasavver askerî müdahaleyi simgesel olarak ikame etti. "Müslüman Türklüğün" Bosna'da sarfettiği -hükümetin inisyatifsizliği nedeniyle akim bırakıldığı vaz'edilen- kurtarıcı kahramanlık 'enerjisine' dair menkıbelerin en çarpıcısı, *Türkiye*'nin 16 Şubat 1993 günkü "Cephede bir Sırp vurdum" manşet haberi idi. *Türkiye* muhabiri Yusuf Sancak, anlatımına göre cephede "bir dal parçasına Türk bayrağı geçirip Sırpların görebileceği bir mevziye dikmiş", ardından mücahitlerden aldığı bir tüfekle bir "Sırp caniyi" öldürmüştü! Bu hikâye, "büyük basın"da, gazetecilik meslek ahlâkıyla ilgili -bir haftada parlayıp sönen- tepkilere yolaçtı. Bu tepkiler karşısında "Sevgili Yusuf Sancak'm Saraybosna'da bir Sırp canavarını tek kurşunla öldürmesinin bazı kozmopolit çevreleri tedirgin etti"ğinden yakınan *Türkiye* köşe yazarı Ömer Öztürkmen, 23 Şubat tarihinde yayımlanan "Gazeteci Robot Değildir" başlıklı yazısında bu eylemi şöyle meşrûlaştırdı: "Kırk-elli gazeteciyi öldüren bir vicdansız gruptan siz bir kişiyi öldürdünüz mü bunu haber olarak dahi kabul etmezler.(...) Beyler o adam öldürmedi, onbinlerce Müslüman kadının ırzına geçen bir canavarı engelledi. Neden böyle düşünemiyorsunuz."

Bu arada, İslâmcı cenah ile ülkücü-milliyetçi cenah arasında, Bosna için bir angajman rekabeti cereyan etti. Radikal İslâmcı çevrelerin Bosna'ya gönüllü 'sevkederek' gösterdikleri militanlık, 80'li yıllardaki çoğulculaşma ve ılımlılaşma yöneliminden (özellikle Kürt meselesi ve İslâmcı kanadın partiden kopmasıyla) uzaklaşarak yeniden sertleşmeye başlayan ülkücü hareketi 'imrendirmekteydi'. Bu nedenle, ülkücü hareket Bosna'ya ilişkin radikal İslâmcılardan 'aşağı kalmayan' bir militanlık manzarası sergilemeye gayret etti. 13 Eylül 1992'de MÇP'nin İstanbul'da düzenlediği "Bosna-Hersek Katliamına Son" mitinginde, "Bozkurtlar Bosna'ya" sloganları atıldı. Erbaa'dan gelen ülkücüler, "Ölüm komandoları ülkücüler, cihad için emir bekliyor" yazılı pankart açtılar. MÇP önderi Türkeş "Yunan'm verdiği silahla kendini güçlü sanan katil Sırplar bu vahşeti durdurmazsa, biz durdurmasını biliriz. Onların anladığı silahsa biz de silahla cevap

vermesini biliriz" dedi. Türkeş, daha sonraki demeçlerinde Bosna için "gerekirse gönüllü dernekleri kurulabileceği"nden de bahsetti. 14 Ekim'de ülkücülerin günlük gazetesi *Ortadoğu*, soyadını bildirmediği "Ülkücü Bahattin"in Bosna'da şehit düştüğüne dair -asparagas izlenimi veren- bir haber yayımladı. Ancak ülkücü hareketin Bosna seferberliği, radikal İslâmcı hareket gibi -sınırlı ölçekte de olsa- fiilî/fizikî bir angajmanı getirmedi; daha ziyade radikalizm ve militanlık gösterisi olarak anlam taşıdı. (Ülkücü hareket, İslâmcılar gibi ciddî ve kapsamlı dayanışma kampanyaları da yürütmedi). Bu radikalizmin/militanlığın gösteri niteliğinin bariz olduğu bir eylem, 25 Aralık'ta Samsun'da 200 MÇP'li gencin, il başkam Ayhan Keskin'in önderliğinde Samsun Askerlik Şubesi'ne başvurarak Bosna'ya gönüllü savaşmaya gitmek istediklerini söylemeleridir. 'Sivil' bir askerî seferberlik yürüten İslâmcı hareketten farklı olarak, ülkücü hareket "Devlet"i millî misyona zorlamaya daha fazla ağırlık verir. Askerlik Şubesi Başkanı Albay Turan Şahinkesen, TBMM kararı olmadıkça ülke dışına asker sevkinin mümkün olmadığını anlatırken, ülkücü gönüllü topluluğuna şöyle hitap etmiştir: "Eğer biz tükenirsek sıra size gelecektir. Türk Silahlı Kuvvetleri Sırpları boğmaya yeterlidir. Emir geldiği zaman ben de oraya gitmeye yemin ettim. O kanın hesabı mutlaka er geç verilecektir." Bu sözler, devletin ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, Bosna'ya ilişkin bir 'angajman' lâzımsa onu da devletin üstleneceğini daima hatırlatan geleneksel tavrının simgesi olarak yorumlanabilir!... Bosna için angajman rekabetinde, CHP önderi Baykal'ın ve Hasan Celal Güzel'in gittiği Bosna cephesine Türkeş'in gitmemesi, MÇP/MHP tabanında huzursuzluk yarattı. Ülkücü yayın organları, bu huzursuzluğu giderecek yorumlar yapma gereği duydular. "Miting meydanlarında 'Bosna'ya gönüllü sevkedebiliriz' diyen bir liderin Bosna'ya gitmesinin zor olacağı", "Türkeş kaza ile Bosna'ya gitse, başta Türkiye'deki bir kısım basın olmak üzere tüm Batı'nın 'Türkeş Bosna'ya birliklerini denetlemeye gitti' diyeceği" izah edildi. Öte yandan ülkücü basın, Türkeş'in 1993 Şubat ayı sonundaki ABD gezisinde İzzetbegoviç'le yaptığı özel ve basma kapalı görüşmede, Bosna'ya gönüllü gönderme meselesi üzerine konuşulduğunun "sızdığını" yazdı.

Boşnak Müslümanların esas olarak "Türklük"ten hiza aldıkları konusu, işlenmeye devam edildi. *Ortadoğu* yazarı Ömer Lütfi Mete, 1993 Mart'ında, Boşnakların Slav kökenli Müslüman olmalarına ve bunu kendilerinin de bilmelerine rağmen, "biz Türk'üz" dediklerine dikkat çekti. Bunun bir nedeni, Sırpların onlara "Türk" muamelesi yapması ise, diğer neden, "'namaz kılmayana ekmek yok' diyecek kadar İslâm'ın ruhunu yitirmiş İranlı ve İrancı mücahitlerden hayır beklememeleri, Araplar'dan da bir umutlarının olmaması ve herşeyi Türkler'den beklemeleridir." Mete, bu gözlemini "'Türk' lâfından rahatsız olan Müslümanlar için tatsız haber" diye sundu. 1993 ilkbahar sonlarından itibaren, ülkücü hareketin Bosna'ya angajman iddiası giderek tavsadı. Ülkücüler, sadece dış politika değerlendirmelerinde değil, fizikî-askerî yardım seferberliğinde de Bosna-Hersek'e nispetle Azerbaycan'ın aciliyetini öne çıkarmaya yöneldiler. 1993 yazında Türkiye politik kamuoyunun ve medyasının konjonktürü de bu idi: Bosna'ya ilgi azalmaya başlıyordu.

Dış politikanın seyri; askerî müdahale talebinin yükselişi ve düşüşü

Türkiye'nin, ona biçtikleri bölgesel güç rolü çerçevesinde Balkanlar'da etkili bir nüfuz politikası gütmesini arzulayan odaklar, Bosna-Hersek'e bir "aktif müdahale" talebini 1992 yazından itibaren gündeme yerleştirdiler. Bu talep, Balkanlar'daki "hayat sahası"nı güvenceye alma kaygısının yanında, fırsattan istifade Türkiye'yi "büyük güç" misyonunun gerektirdiği ataklığa ısındırma, alıştırma, zorlama amacını taşıyordu. İstenen "aktif müdahale"nin ölçüsü, uluslararası askerî operasyon yapılmasını sağlayacak bir diplomatik ağırlık koymak veya uluslararası bir operasyona katılmaktan; milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın önemli bir bölümünün açıkça, RP ile MÇP/MHP'nin yarı-resmî biçimde savundukları gibi Bosna'ya gönüllü göndermeye veya bu kesimlerin uç unsurlarınca dillendirildiği gibi Türkiye'nin Bosna'ya tek başına askerî müdahale etmesine dek uzanıyordu. Bu talepler, 1991 yılı başındaki Körfez Savaşı vesilesiyle başlayan "aktif dış politika" savunusu çerçevesinde

ifade ediliyordu. "Aktif dış politika"cılar, sona eren iki kutuplu dönemin Soğuk Savaş şartlarına bağlı, nihai inisyatifin blok/pakt yönetimlerine devredildiği statik çizgisinin, daha genel olarak Cumhuriyet'in başından beri izlenen "izolasyonist" çizginin terkedilmesi yanlısıydılar. Sorgulanan geleneksel dış politika içinde pekçoklarınca Atatürk dönemi ayırdedilmekte, Atatürk'ün de aktif bir dış politika yürüttüğü savunulmaktaydı. Bu sav için gösterilen kanıtlar arasında, Hatay meselesinin yanında Balkan Antantı da vardı ve Atatürk'ün Balkanlar'da Türkiye'ye bölgesel inisyatif kazandırmayı gözeten bir "vizyon"a sahip olduğu tespiti yapılmaktaydı. 1993 O-cak'ında Mehmet Barlas'ın Demirel Hükümetini, Kuzey Irak'taki Çekiç Güç'ün süresini uzatırken "Amerikan yönetimi ile 'Bosna'ya müdahale' pazarlığı yapma"mış olmakla ve "Körfez'de bir koyup Bosna'da beş alma" fırsatını kaçırmakla eleştirmesi; "aktif dış politika" vizyonunu Körfez Savaşı'ndan Bosna-Hersek'e bağlayan hattın bir örneğidir - oldukça açıksözlü bir örnek...

Türkiye'nin Bosna-Hersek'e ilişkin resmî politikasında, "uluslararası topluluk"la uyumlu davranma kaygısı belirleyiciydi. Bosna-Hersek'in bağımsızlığının (1992 Şubat başında) bütün diğer eski Yugoslavya cumhuriyetleriyle birlikte tanınması, güç ve 'kayırma' hesaplarına dayanmayan, ilkeli ve hukukî bir politika izlendiğini "dünyaya" gösterme kaygısını yansıtıyordu. Türkiye bağımsızlaşan eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerini de hep birlikte tanımıştı. Sosyalist federasyon 'bakiyesi' devletlerin "kollektif olarak tanınması" bir ilkesel tutum olarak takdim edilmekle; Türkiye'nin Bosna-Hersek'i bağımsızlık referandumu öncesinde ve Batılı ülkelerden evvel tanımasının, tarafgir bir hareket olmadığı gösterilmek isteniyordu. Özellikle ilk aylarında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nı (AGİK) "yeni çağın" temel meşrûiyet kaynağı olarak öne çıkartan DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, Bosna-Hersek politikasında da AGİK ilkelerine yaslandı. Türk Dışişleri Bosna-Hersek'in AGİK'e kabul edilmesi için büyük çaba harcadı ve 1992'nin Nisan ayı sonunda bu kabul gerçekleşti. Savaşın başlamasından sonra da, Türkiye'nin resmî dış politikası, Bosna-Hersek'e "uluslararası topluluk"un inisyati-

fiyle ve uluslararası hukuk çerçevesinde askerî müdahalede bulunulmasını sağlamaya dönük girişimler ekseninde biçimlendi. 17-18 Haziran 1992'de İstanbul'da olağanüstü toplanan İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında, BM Güvenlik Konseyi'ne, "ekonomik ve ticarî ambargonun sonuç vermemesi halinde askerî müdahalede bulunulması" çağrısı yapıldı. Türkiye, Bosna'ya uluslararası askerî müdahale talep eden girişiminde de AGİK'e ağırlık verdi. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, 9-10 Temmuz 1992'deki AGİK Helsinki zirvesine, Zagreb'e uğrayıp yanına İzzetbegoviç'i alarak gitti. Helsinki toplantısında Başbakan Demirel de Kuveyt'i işgal etmesi üzerine Irak'a karşı düzenlendiği gibi bir harekâtın Bosna'ya düzenlenmesi gerektiğini savundu. Türkiye, Haziran'dan beri, Bosna için oluşturulacak bir uluslararası güce katkıda bulunmaya hazır olduğunu açıklıyordu; Temmuz'da, yeni Yugoslavya'ya uygulanan ambargoyu denizden denetleyecek olan NATO filosuna bir gemiyle katıldı. Türkiye'nin en önemli diplomatik adımı, 1992 Ağustos'u başında BM Güvenlik Konseyi'ne Bosna-Hersek'e askerî müdahale için bir Eylem Planı sunması oldu. Bu Eylem Planı, Bosna-Hersek'e uluslararası askerî müdahalede bulunulmasına ilişkin ilk ve kapsamlı projelerden biriydi. Plan, ilk evrede insanî yardım, göçmenlerin barındırılacağı güvenli bölgeler, Sırp toplama kamplarının kapatılması için etkin önlem alınmasını; bu önlemler başarıya ulaşmazsa, ikinci evrede, sınırlı bir askerî müdahaleyi öngörüyordu. Buna göre, bölgenin silahsızlandırılması ve askerden arındırılması ve bütün ağır silahların BM güçlerine teslim edilmesi sağlanacak; gerekirse Sırp stratejik askerî hedefleri bombalanacaktı. Bu Plan'ın 'işleme' konması için kulis yürütülürken, Türkiye'nin tek başına askerî müdahalede bulunmayı düşünmediğinin de altı çizildi. 24 Ağustos'ta Türkiye'nin girişimiyle toplanan BM Genel Kurulu, "Bosna-Hersek'te güç kullanılarak toprak kazanılmasını" kınayan bir karar tasarısını kabul etti. 1 Aralık 1992'de BM İnsan Hakları Komisyonu, ABD ile Türkiye'nin sundukları ve Sırp tarafını "saldırgan" Müslüman "tarafını" ise kurban olarak tanımlayan karar tasarısını kabul etti. 18 Aralık 1992'de BM Genel Kurulu Türkiye ile Bosna-Hersek'in sunduğu, Bosna'da yaşananın bir soykırım ol-

duğunu, Bosna-Hersek hükümetinin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve birliğini korumak için mücadele ettiğini belirten bir karar tasarısını benimsedi. Türk diplomasisinin 1992'nin Ağustos-Eylül döneminde en yoğun evresini yaşayan Bosna-Hersek seferberliğiyle ulaştığı, söz düzeyinde en somut netice bu kararlardı.

Ekim'de, Türkiye, doğrudan doğruya askerî müdahale seçeneğinin pratik uygulamasına ilişkin temaslarda bulundu. Elbette el altından yürütülen ama basma da 'sızan' bu temaslarda, Sırbistan'a yönelik bir askerî harekât halinde geçiş izni verip veremeyeceğine dair, Bulgaristan yönetiminin nabzı yoklandı. Kasım'da, Kosova'da gerginliğin çatışmaya dönüşmesi halinde Arnavutluk'a iki zırhlı tugay gönderebileceği önerisi yapıldı. Bu öneriler kabul görmedi.* 25 Kasım'da İstanbul'da bütün Balkan ülkelerinin ve eski Yugoslavya'ya komşu olan ülkelerin çağrılı olduğu bir dışişleri bakanları konferansı düzenlendi. Bu konferansı -üstelik "hızla"- toplaması, muhtelif hegemonyacı perspektiflerden, Türkiye'nin bölgesel güç 'performansı' sergilemeye dönük bir atağı olarak görüldü. BM kararıyla uluslararası toplantılardan tardedilmiş bulunan -ama zaten İstanbul'a gelmesi beklenemeyecek olan- yeni Yugoslavya Federasyonu ile resmen tanımadığı Makedonya'nın çağrılı olduğu bir toplantıya katılmayı reddeden Yunanistan'ın yeralmadığı Konferans'ın gündemi Bosna-Hersek idi. Ancak Bosna'ya uluslararası askerî müdahale talebinin benimsenen ortak açıklamaya sokulamaması, Türkiye'nin kendisini bu "Balkan Konferansı"nın 'patronu' olarak hissetmesini engelledi. 8 Aralık'ta hükümet TBMM'den, Somali'ye ve Bosna-Hersek ile eski Yugoslavya cumhuriyetlerine asker gönderme yetkisi aldı. Bu karar, fiilen ve hemen, Somali'deki BM operasyonuna bir Türk birliğini göndermeye dönüktü. Daha sonra, BM'nin, bir Türk generalinin (Orgeneral Çevik Bir) Somali'deki çokuluslu gücün komutanı olması önerisi de kabul edildi. Somali'ye asker göndermek ve ülkede yerel

(*) İlginç bir anekdot: *Zaman*'a Saraybosna'dan yazan Rıfat Ahmetoviç 13 Nisan 1992'de, Başbakan Demirel'in Bosna gazetesi *Muslimanski Glas*'a şu demeci verdiğini aktarmıştı: "Eğer Sırbistan ordusu Bosna-Hersek'te bizim beş asırda meydana getirdiğimiz eserleri yıkmaya kalkışırsa, Türk ordusunda görev yapan 60 kadar Sancaklı Boşnak pilota engel olamam!"

güçlerle BM gücü arasındaki çatışmaların kangrenleşmesi üzerine yoğun tartışmalar yaratan bu operasyonun sorumluluğunu üstlenmek, hükümet çevreleri ve medya tarafından 'Bosna'nın bedeli' olarak sunuldu. Türkiye, Somali'de uluslararası askerî müdahaleye aktif destek vererek, karşılığında Bosna'ya uluslararası askerî müdahaleyi 'elde edecekti'. Bu 'karşılığın' gelmemesi, Türkiye kamuoyunda da Somali müdahalesinin giderek daha fazla sorgulanmasına yolaçtı. İslâmcı ve milliyetçi-muhafazakâr kamuoyu, Türkiye'nin hem Müslüman bir ülkeye yapılan emperyalist bir müdahaleye ortak edildiği, hem de böylece Bosna'ya müdahale konusunda oyalandığı yorumunu işledi. 1993 Kasım'ında benzeri eleştiriler İslâmcı ve sağ kamuoyu dışında da yoğunlaşacaktı.

Hükümet, bu gibi çıkışlarla bölgesel güç temrini yaparken, sonuçta ihtiyatlı bir çizgi izliyor, Demirel'in deyişiyle "dünyayla beraber hareket etme"yi odağa alıyor, "uluslararası topluluk" ve bilhassa Batı dünyası nezdinde 'şüpheli' konumuna düşmemeye azamî dikkat sarfediyordu.

Demirel, 11 Ocak 1993'de, "hem bölgede yüklendiğimiz rol hem de kamuoyunun beklentileri açısından bulunduğumuz noktadan ileri gidemeyiz" diyerek, bir 'fren uyarısı' ile bu temkini ifade etti. Demirel'in bu sözleri, Türkiye'nin Bosna politikasında 'yatışmanın' veya rutinleşmenin işareti gibi oldu.

Türkiye'nin Bosna-Hersek politikasında "aktif dış politika" çizgisinin en (y)etkili temsilcisi, yine, bu kavramın müellifi olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal idi. Hükümetin 'ihtiyatlı aktiflik' politikasına karşılık, Özal daha 'angaje' ve "risk almaktan kaçınmama" gereğini vurgulayan bir çizgiyi dayatmaya çalıştı. Bunun için, yine Körfez Savaşı'nda olduğu gibi Avrupa'dan ziyade ABD'yle sıkı işbirliğini öne aldı; Balkanlar'a yönelik bir ABD-Türkiye inisyatifi oluşturmaya 'oynadı'. Özal'ın bu doğrultuda en önemli hamlesi, Şubat 1993 başında yaptığı Amerika ziyaretinde ABD yönetimini askerî müdahale seçeneğine teşvik etmeye çalışarak bu doğrultuda bilgiler sunmasıydı. Başkan Clinton'la yaptığı görüşmede, ABD'nin Afganistan'daki anti-Sovyet direnişe verdiği desteği ve bu desteğin Sovyetler Birliği'nin çöküşünde taşıdığı rolü örnek gösterdi. Özal, 1993 Ocak'ında İslâm Zirvesi Ge-

nişletilmiş Divan Toplantısına giderken de gazetecilere Bosna'ya müdahalenin "sanıldığı kadar zor olmadığı, Irak'tan kolay olduğu" görüşünü açıklamıştı. "Aktif politika"cı basın, Özal'ın Bosna meselesindeki kararlılığını vurgulamak için, onun Vance-Owen Plam'na (bkz. 2.Bölüm) İzzetbegoviç'ten bile önce karşı çıktığını kaydetti. Vance-Owen Planı'nın ABD tarafından gayrı adil bulunarak askıya alınır gibi olması, hem Özal hem de hükümet tarafından olumlu bir gelişme olarak yorumlandı ve bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de askerî müdahale yanlılarını umutlandırdı. Ancak ABD'nin yumuşayıp Vance ve Owen'a destek vermesiyle, bu umutlar derhal azalmaya başladı. Özal, 15 Şubat'ta başladığı, Bulgaristan, Arnavutluk, Hırvatistan'ı kapsayan Balkan "seferi"nde; Türkiye'nin Balkanlar'da bölgesel güç imajını pekiştirme çabasının yanında, Bosna'ya askerî müdahale seçeneğini de yeniden zorlamaya çalıştı.

Özal Bulgaristan'da, Bosna-Hersek'ta Sırp saldırganlığına karşı uluslararası işbirliği girişimlerinden sözederken, Körfez Savaşı'nda bazı ülkelerin Irak'a karşı harekât için topraklarında lojistik imkânlar sağlamaları örneğine atıf yaptı. Bu atıf, Türkiye'nin, Bosna'ya karşı düzenlenecek bir muhtemel harekât için Bulgaristan'dan geçiş izni istediği yolunda yorumlandı. Özal, Zagreb'i ziyaretinde sadece Bosna-Hersek'in değil -o artık doğal sayılıyordu- Hırvatistan'ın da hamîsi gibi davrandı. Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman'la "Bosna-Hersek adına" müzakere etti, "Sırplara karşı Müslümanlarla ittifakı bozmamaları" telkininde bulundu. 2. Bölüm'de değinildiği gibi, Hırvatistan'ın Türkiye'den iktisadî beklentilerinden ötürü bu telkinin belirli -geçici- bir etkisi de oldu. Balkan ve Bosna politikasında Özal ile hükümetin tutumları arasındaki açı, her zaman belirgindi. Ancak, "uluslararası topluluk"un askerî müdahaleye yönelmeyeceğinin ipuçlarının ortaya çıktığı ve -en azından Dışişlerinde- Özal'ın akıntıya karşı kürek çektiği izleniminin doğduğu 1993 Şubat'ında, bu açı daha göze batmaya ve politik elit açısından rahatsız edici olmaya başladı. Özal'ın yaptığı temasların ve söylediklerinin, hükümetin Balkan politikasını bağlamayacağına dair imalar yapıldı. Özal'ın çizgisinin "aktif" destekçisi Cengiz Çandar, hükümetin ihtiyatlı tutumunu

destekleyip Özal'ı eleştirenleri, Balkanlar'da zımnî İngiltere-Fransa inisyatifi ile Rusya faktörünün oluşturduğu eksenin "değirmenine su taşımak"la suçladı - sözkonusu eksen Osmanlı'yı Balkanlar'da çöküşe götüren eksendi!

1993 yılının ilk aylarında, Batılı, Balkanlı ve uluslararası kamuoylarında da, Bosna-Hersek meselesinde Türkiye'nin 'hiperaktif' bulunan tutumundan duyulan tedirginliğin arttığı görülmekteydi. Bu tedirginlik "Adriyatik'ten Çin Denizi'ne" nüfuz iddiasının yarı-resmî bir söylem haline gelmesinden beslendiği gibi; Türkiye'nin resmî politikasından ziyade, asıl Türkiye'deki milliyetçi ve İslâmcı kamuoylarının 'celâlli' havasından kaynaklanıyordu. Türkiye'de yayılmacı ve savaşçı özlemlerin serpilmesinin, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da bir dizi çatışma potansiyelini harekete geçirmesinden korkuluyor; İslâmcılardaki Haçlı öcüsünün mütekabili olan fundamentalizm öcüsü bu korkuyu katmerlendiriyordu. Sosyalist eğilimli uluslararası politika uzmanı Fred Halliday, 1993 Ocak'ında, Türkiye'nin Bosna-Hersek'e yönelik makul düzeydeki ilgisinin bile pan-Slavizmin palazlanmasına ebelik ettiğine dikkat çekmişti. Türkiye'nin bölgesel güç olma iddiasının tehdit olarak algılanması, Pan-Slavizmin yanısıra, Balkanlar'da Ortodoks ittifakı fikrini de gündeme soktu. Mart'ta Belgrad'a gelen Yunanistan parlamento heyetiyle görüşen Miloşeviç, pekişen Sırbistan-Yunanistan yakınlığının gelecekte konfederasyonun düşünülmesini mümkün kılabileceğine dair imalar yaptı. Miloşeviç Mart başında *Hürriyet*'e "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk İmparatorluğu iddiasının, Sırp ve Yunan çıkarlarını tehdit ettiğini" söyledi. Türk milliyetçiliğinin tehdit algılamasını 'geri-besleyen' "Balkanlar'da Ortodoks İttifakı"nın gelişimi, Haziran sonunda gerçekleşen Rusya-Yunanistan yakınlaşmasıyla iyiden iyiye 'vahimleşecekti'. 1993 Şubat sonunda gündeme gelen, ABD'nin Bosna'ya havadan insanî yardım ulaştırması operasyonuna Türkiye'nin uçak vererek katılmak isteğini bildirmesi, Batı kamuoylarında genellikle, prim verilmemesi gereken bir 'aşırı heveskârlık' olarak değerlendirildi. Nisan sonunda NATO uçaklarının Bosna üzerindeki uçuş yasağını denetleyecek filosuna katılmak üzere Türkiye'nin gönderdiği 18 F-16 uçağının operas-

yonlarda yeralmasına Fransa itiraz etti. Filoya katılınmasını "Türk Uçakları Bosna Semalarında", "Sırpların Tepesindeyiz" gibi başlıklarla 'kutlamış' olan Türkiye'nin "büyük basın"ı; Fransa'nın "önyargılı" tutumuna ateş püskürdü. Fransa'nın itirazı daha sonra biraz gevşediyse de, Türkiye'nin muhtemel bir uluslararası askerî müdahalede etkin bir konum almasına karşı Batı'da derin kuşkuların varlığı, bir kez daha belirginleşmiş oldu.

Milliyetçi ve bilhassa İslâmcı cenahın uçlarında seslendirilen, Türkiye'nin Bosna-Hersek'e tek başına -veya başı çekerek- askerî müdahalede bulunması seçeneğinin 'fizibilitesi' yoktu. Genelkurmay yetkilileri 1992 Aralık sonunda hükümete bir brifing vererek, Türk Hava Kuvvetleri uçaklarının Bosna üzerinde 4 dakikadan fazla kalamayacaklarını anlatmışlardı. Kimilerince yine de savunulabilen, Türkiye'nin tek başına müdahalesi fikri, 'kurtarılacak' Bosnalıların gözünde de muhataralıydı. Gerçi 1993 Ocak başında Bosna-Hersek İstanbul Başkonsolosu Semir Kazaziç, "Türkiye'nin istese tek başına bile askerî müdahale yapabileceğini, Sırpların tehditlerinin blöf olduğunu", "Türkiye havadan müdahale ederse harekâtın ondan sonraki kara kısmını kendilerinin bitireceğini" söylemişti. Ama daha yetkili ağızlardan böyle bir talep asla duyulmadı, ima bile edilmedi. (Kazaziç'in sözlerinde onları aktaran *Zaman*'ın, en azından soru sorarken göstermiş olabileceği gayretkeşliğin de pay taşıdığından kuşkulanılabilir!) Tersi ise Bosna-Hersek temsilcilerince muhtelif vesilelerle ve çeşitli düzeylerde dile getirildi. Bosna-Hersek'in BM Büyükelçisi Muhammed Sacirbey'in 1993 Şubat başında söyledikleri en açığıdır: "Türkiye'nin yalnız başına Bosna'ya müdahalesini istemiyoruz. Eğer Türkiye Balkanlara tek başına gelirse bu çok daha büyük bir felâket olur." Bosna'daki radikal İslâmcı askerî güçlerin önderi Adiloviç'in, Bosna'ya sınırlı bir harekâtın (veya hava harekâtının) yeterli olmayacağını belirttiğine de 4. Bölüm'de değinilmişti.

Velhâsıl 1993'ün ilk ayları boyunca Türkiye kamuoyunda -dünya kamuoyuna koşut olarak-, bir yandan Bosna'ya askerî müdahale talebi yükselirken diğer yandan bu seçeneğin politik ve askerî bakımdan kitlenmesinin yarattığı gerilim yaşandı. Bu gerilim Bosna-Hersek'e

olan popüler ilginin giderek tavsamasında pay sahibi oldu. Askeri müdahale talebinin ve beklentisinin, kamuoyunda, politik ve fiilî 'fizibilitesini' aşan bir ölçüde yükseltilmesi, politik-bürokratik-medyatik aygıtı da rahatsız eder hale geldi. 1993 Ocak'ında bu rahatsızlık kendini göstermeye başlamıştı. İki emekli büyükelçinin 1993 Ocak'ında dile getirdiği uyarılar, bu ortamda geleneksel dış politikanın istikrarcı, statükocu çizgisinin gücünü tazelediğini gösteriyordu: "Bu tür trajedileri sona erdirmek, yardıma ihtiyaç duyanlara mümkün her yardımı yapmak ve dünya devletlerini de bu yola sürüklemeye çalışmak ile Türkiye'de halkı galeyana getirebilecek bir gidişe gözyummak ayrı ayrı işlerdir. Birincisi ne kadar zorunlu ve isabetli ise ikincisi o derece gereksiz ve tehlikelidir. Hükümetlerin görevi (...) icabında antipatik olmak, icabında seçimi kaybetmek pahasına, ülkenin, bedeli çok ağır olabilecek cereyanlara kapılmasını önlemektir." (Kâmuran Gürün) "Tepkinin ölçüsü, güdülen amaca ve uzun vadeli çıkarlara ters düşmemelidir. Ölçünün kaçırılması Bosnalıları dahi tedirgin edebilir. (...) Türkiye; bir Balkan savaşına niçin, hangi hayatî çıkarlarını koruma uğruna bulaşsın? Bunu anlamaya imkân yoktur. (...) Türkiye Balkanlar'da daima bir barış ve istikrar unsuru olarak, etkili bir rol oynamıştır. Türkiye'nin bu rolüne her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır." (Oktay İşçen) Sosyal demokrat söyleminde "ulusal bağımsızlıkçılığın" ağırlıklı yer tuttuğu Mümtaz Soysal da, bu çizgiye destek verdi: "Unutmayalım ki, duygu ortamından çok farklı olan çetin savaş koşullarında ölecek olanlar, bizim evlatlarımızdır. (...) Başkalarının temizlemek zorunda oldukları pisliklerin temizlenmesi için kendi evlatlarımızı feda etmek, aktif dış politikanın önümüzde koyduğu tek seçenek olamaz." Bölgesel güç olma stratejisini Batıcı-liberal bir zihniyetle savunan, *Hürriyet*'in genel yayın yönetmeni Ertuğrul Özkök de Türkiye'nin Bosna'ya "fazla angaje" olmasının, Sırp tarafında anti-Türk motiflerin güçlenmesine ve uluslararası platformlarda "Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik hegemonyacı bir politikaya yöneldiği" tezinin caydırıcı bir etmen olarak ileri sürülebilmesine yaradığına dikkat çekti. Türk Dışişleri nezdinde 'akredite' bir uzman olan Prof.Dr. Burhan Hasan Köni, Türkiye'nin "olayların zorlamasıyla kendi gü-

cünü aşan bir rol oynama durumuna girdiği; bir yandan ekonomisi zayıflarken, kendisine verilen askerî garantilerin de azaldığı" uyarısını yaptı. Köni'nin uyarısının arkaplanında, Türkiye'ye -bu kez bölgesel güç olmasını engellemek için- komplolar kurulduğu yönündeki geleneksel 'kuşku' da vardı. Bu bağlamda, Balkanlar Türk millî tarih kurgusunda özellikle kötü bir 'sicil'e sahiptir. Yüzyıl başında Osmanlı'nın yıkımını hızlandıran "Balkanlar batağı"nın millî hafızanın derinlerine itilmiş hatırası, Türkiye'nin tahrik edilerek oyuna getirildiği kuşkusuyla beraber hızla yüzeye çıkabilmektedir. Şubat 1993'de yine hegemonyacı bir dış politikayı savunan Batıcı-liberal köşe yazarı Hadi Uluengin'in "Balkan fıçısı" metaforuna dayanan uyarısı, bu tahattürün, Bosna 'angajmanını' savunagelenler nezdinde bile Balkanlar'dan uzak durma tercihini öne itebildiğine işaret ediyordu: "Hele fitili ateşlenmiş bulunan Balkan fıçısında, mazinin duygusallığı üzerine dış politika inşa etmek mümkün değildir. (...) Tarihle barışma heyecanımız, destursuz biçimde Balkan fıçısının üzerine oturmamız gerektiği anlamına gelmemektedir. (...) Manevi mirasına sahip çıktığımız imparatorluğun Balkan fıçısı üzerinde infilak ettiği, bir vakıa oluşturmaktadır. (...) bizim miras hakkında vârislere iki çift lâf söylemek (...) ama vârislerin arbedesinde zaptiye rolüne soyunmak maceracılığından da uzak durmak..."

Özetlenen ihtiyatlılığın ve konulan çekincelerin, "Balkanlar batağına saplanmak", "provokasyona/komploya gelmek", iktisadî, politik-diplomatik kayba ve insan kaybına uğramak gibi kaygılardan öte -o kaygıların da bağlandığı- temel önemdeki nedeni, Batı-merkezli uluslararası düzenden dışlanma korkusudur. Uluslararası politika zeminlerinde "İslâmî fundamentalizm"le irtibatlandırılma kaygısı, bu korkunun başlıbaşına önemli bir parçasıdır. Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in (daha 1992 Ekim'inde) bu konuda konuşma gereği duyarak "iş dine dökülürse iyi olmayacağını" belirtmesi ve sonuçta asıl meselenin kıyımın durdurularak "BM'de güç varmış, denilmesi" olduğunu vurgulaması anlamlıdır. Özal'ın medyadaki Batıcı-liberal sıkı destekçisi Mehmet Barlas'ın 1992 Ocak'ındaki uyarıları da, Bosna-Hersek sorununun bir "İslâm davası" olarak sunulmaması

ve Batı'yla uyum içinde uzlaşmacı bir yoldan çözülmesi yönündeydi: Bosna'yı bir İslâm davası ve bir Osmanlı mirası olarak sunmayı seçmenin sonucu, Bosna'nın "Avrupa'nın Filistin'i haline gelmesine razı olmak anlamına gelecektir; Filistinliler de 1848'den beri Birleşmiş Milletler'in uzlaştırıcı önerilerini reddetmeleri yüzünden, alabilecekleri topraklardan olmuşlar ve başka Arap ülkelerini de topraklarından etmişlerdir; Bosna bir "Avrupa meselesi" olarak ele alınmalıdır; Türkiye de, Bosnalılar da bütün bunları değerlendirip İzzetbegoviç'i bir Arafat gibi gösterip göstermeyeceklerine karar vermelidirler... İzzetbegoviç'in politikasının hatalarını ve bilhassa onun "fundamentalistliğini" işlemek, kamuoyunun 'fazla kaçmış' Bosna-Hersek ilgisini 'makûl' düzeye çekmek için "büyük basın"m başvurduğu bellibaşlı yöntemlerden birisiydi. İzzetbegoviç'i karalayıp "İslâm fundamentalizmi" dedektörlüğü yapmanın bir örneğini, daha 1992 Temmuz'unda *Sabah* gazetesi vermişti. Bosna-Hersek'teki marjinal Boşnak Müslümanları Örgütü'nün başkanı Adil Zülfikârpasiç, İslâmcı "mollaların" yerine getiremediği, çağdaş dünyaya (ve "Yeni Dünya Düzeni"ne) uygun siyaset yapabilecek kişi olarak, "İzzetbegoviç'e alternatif lider" suretinde takdim edilmişti. (Zülfikârpasiç hakkında bkz. ". Bölüm, ayrıca *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 137 ve 216). Bu takdimde birbirine zıt savlar da kullanılabilmişti: İzzetbegoviç bir yandan radikalizmle, sertlikle, katılıkla, inatçılıkla itham edilirken; diğer yandan, zamanında askerî örgütlenmeye yönelmeyip barışçı çözüm çabalarıyla vakit kaybetmekle suçlanmıştı. 1993 yılı başlarında İzzetbegoviç'in 'uygunsuzluğu' konusu yeniden ısındı. Son yıllarda yarı-resmî bir "terör uzmanı" kimliği edinen Prof.Dr. Doğu Ergil, *Nokta*'da, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı ve İslâm toplumunun lideri Aliya İzzetbegoviç'i "köktendinci ve Humeyni'nin görüşlerine yakın" bir figür olarak sunarak Türkiye'nin İzzetbegoviç'le arasına mesafe koyması gerektiğini demeye getirdi. Doğu Ergil'in bu görüşü, Ege Bölgesinin etkili yerel gazetesi *Yeni Asır*'ın 22 Ocak 1993 günkü sayısında "Sırp Vahşetine Begoviç'in Göç Planı Neden Oldu" başlığıyla manşete çıktı. Ergil buradaki yazısında, Batı'nın Sırp vahşeti karşısındaki duyarsızlığının, İzzetbegoviç'in kariyerinden ve

politik kişiliğinden kaynaklandığını belirliyordu. Ergil'e göre, İzzetbegoviç'in *İslam Beyannamesi* ve *Doğu ile Batı Arasında İslâm* kitaplarının içeriği "klasik köktendinci edebiyata ve Humeyni'nin deyişlerine o kadar benziyordu ki, İzzetbegoviç'in beslendiği fikirsel iklimi ortaya koyuyordu." "Sırp vahşetine neden olan plan" ise, "Müslüman liderliğe atfen Bosna-Hersek'te ellerde dolaşan, 'Türkiyeli Boşnakların Bosna-Hersek'e yerleştirilme planı'" idi. "Zaten Müslümanların yüksek doğum hızına kaygıyla bakan Hırvatlar ve Sırplar, kendi bölgelerini de içine alan böyle bir 'yerleştirme' planına çok sert tepki göster"mişlerdi. Doğu Ergil'in vurguladığı bir nokta da, İzzetbegoviç'in "felâketten önce izlediği köktendinci siyaset içinde Türkiye'nin yeri"nin hiç önemsenmemiş veya düşünülmemiş oluşu idi. ("Felâkete neden olduğu" söylenen, "Türkiyeli Boşnakların Bosna-Hersek'e yerleştirilme planı" 'ciddî' idiyse, "İzzetbegoviç'in köktendinci siyaseti içinde Türkiye'nin yeri" nasıl önemsenmemiş veya düşünülmemiş olabiliyordu?) "Ne zaman ki Bosna-Hersek trajedisine 'Müslüman din kardeşlerinden' çok Türkler tepki vermişti, İzzetbegoviç ve yandaşları Türkiye'ye dön"müşlerdi. "Türk halkı duygusallığı biraz aralayıp, Boşnak liderliğin niçin son zamanlarda Türkiye'ye yanaştığını biraz düşünmeli" idi... Milliyetçi-muhafazakâr basının İzzetbegoviç'le ilgili yüceltici takdimleri nasıl mübalağalı olabildi ise, İkitelli basınının "fundamentalist İzzetbegoviç" portrelerinin de o denli yüzeysel ve Bosna-Hersek'in özgül gerçekliğinden kopuk olduğu söylenebilir. Bir parantez açarak, İzzetbegoviç'in "fundamentalist" kişiliği konusunun Sırp milliyetçilerince de Türkiye'nin laik kamuoyuna dönük bir propaganda malzemesi olarak kullanıldığına değinmek gerekir. 1992 Ocak sonunda Yugoslavya'nın İstanbul Başkonsolosu, Türk basınına yaptığı açıklamada, İzzetbegoviç'in esasen Suudi Arabistan, İran ve Libya'yla ilişkileri olduğunu anlatmış; Ankara'da Anıtkabir'i ziyaretten kaçındığım, Yugoslavya Elçiliğinin ısrarı üzerine gittiğinde de özel deftere Atatürk'le ilgili bir şey yazmadığını 'bildirmişti'. Radovan Karadziç, 1993 Ocak'ında, İzzetbegoviç'in ve Müslüman yönetiminin "aslında İran yanlısı olduğunu, ABD'nin baskısı ile Türkiye'ye yaklaştığını" söyledi. Mart'ta, Mi-

loşeviç, yine "fundamentalizm"e atıf yaparak "Türkiye'nin İzzetbegoviç'i desteklemekle Boşnaklara zarar verdiğini" belirtti.

Bosna-Hersek'e angajmanda fazla ileri gitmeme tercihi, Türk milliyetçilerince de, bu soruna gömülmenin Türkiye'yi kendi jeopolitiğinin daha önemli veya daha 'has' sorunlarından alıkoyacağı kuşkusuyla dile getirildi. Türk Ocakları'nın yayın organı *Türk Yurdu*'nun Mart 1993 sayısında Ümit Özdağ bu kuşkuyu şöyle ifade etti: "Acaba Balkanlar'da birileri önümüzü açmış bize taşeronluk yaptırıp meşgul ederken Kafkaslar'da boğazımızı kesmeye, Kuzey Irak'dan da sırtımızı hançerlemeye mi hazırlanıyor?" Özdağ *Türk Yurdu*'nun Mayıs 1993 sayısında "Türk savaş uçaklarının Belgrad üzerinde ancak beş dakika kalabilecekleri, ama oraya gitmek için Bulgarlar'ın izin vermesi gerektiği gerçeği ortada iken Adriyatik'in nasıl etki sahamız içine girdiği bir meçhuldür" diyerek, zımnen devlet erkânını Bosna-Hersek'ten ric'ate davet etti. Coşkun Kırca da Aralık 1992'deki bir yazısında, Balkanlar'daki çatışmanın yayılması ihtimali "gerçekleşirse, Türkiye'nin Balkanlar'da meşgul olmasından faydalanarak Ermenistan'ın Azerbaycan'dan koparmaktan bir türlü vazgeçmediği lokmayı yutmaya kalkışabileceğinin gözardı edilemeyeceğini Ankara daima hesapları içinde tutmalı ve ihtimaliyat planlarında asıl böyle bir gelişmeyi önlemeye öncelik vermelidir" görüşünü savunmuştu.

Nisan/Mayıs (1993) dönümünde, Bosnalı Sırp önderleri barışa ikna etmeye dönük Atina zirvesiyle hem askerî müdahale ihtimalinin iyice gerilemesi hem de üstelik Yunanistan'ın inisyatifinin öne çıkması, Türkiye'ye Balkanlar'da bir bölgesel güç rolü biçenlerin defeatist (yenilgici) halet-i ruhiyesini ağırlaştırdı. Aktif dış politika yanlısı yazarların en aktifi olan Cengiz Çandar Mayıs başında, "Sırpların Atina'da (barış anlaşmasına-T.B.) attıkları imzaya uymayıp, Amerikan müdahalesinin gerçekleşebilmesi için dua" ettiğini açıkladı! Zira bu, "kendi iç sorunlarına saplanarak 'Balkan denklemi' dışına itilen Türkiye'nin önemli bir 'uluslararası aktör' olma şansını tümden kaybetmemesi için gerekli" idi. Yukarıda "Batıcı Elitin Batı Sıkıntısı" başlığı altında ele aldığımız, Türkiye'nin Bosna ve Balkanlar'daki bölgesel nüfuz stratejisini tek ve "ahlâkî" büyük güç olan ABD'nin

soruna doğrudan dahil edilmesine bağlayan yaklaşım, Cengiz Çandar'ın Mayıs'taki yazılarında -'can havliyle'- en açık seçik ifadesine kavuştu. ABD'nin Yugoslavya sorununda inisyatifi Avrupa güçlerine iade ettiğinin belli olması (bkz. 4. Bölüm) üzerine Çandar, ABD'nin "kararsız, zayıf ve beceriksiz yönetiminden kaynaklanan önderlik zaafı"nın, Türkiye gibi "bölge gücü adayları"nı da olumsuz etkilediğini saptadı. Ona göre, Türkiye, Balkanlar'da müstakil bir inisyatif geliştirememekle, Bosna-Hersek'te görece aktif bir politikaya Avrupa bünyesinde öncülük eden Almanya'ya daha bağımlı hale gelmişti. 15 Mayıs'taki yazısının başlığı, Türk milliyetçiliğinin bütün kesimlerini etkisi altına alan 'bileşik kaplar' teorisini özetliyordu: "Bosna'yı Unutan, Kafkasya ve Orta Asya'yı da Unutsun!" Bosna-Hersek sorununda Türkiye'nin hayal edilen etkinliği kazanamaması, milliyetçi ve milliyetçi-muhafazakâr zihniyet dünyasında çabucak yükselen hegemonya tasarımlarının aynı hızla çökmesinde; özgüven ve iyimserlik etmenlerinin gerileyip tehdit algılamasının ve beka kaygısının yeniden öne çıkmasında önemli bir eşik oldu.

Cengiz Çandar 8 Ağustos'ta "Bosna'yı kaybettiğimiz 1877-78'e geri dönmüş gibiyiz" diye yazdı. *Türkiye* gazetesi yazarı Ömer Öztürkmen, daha Mayıs'ta, "Bosna'yı Özal gittiği (öldüğü-T.B.) gün kaybetmişiz" demişti. Milliyetçi-muhafazakâr basında "Bosna'nın göz göre göre gittiğinden" bahsedildi. Bosna-Hersek, milliyetçi söylem(ler)de -"bizim" iken- "kaybedilen" bir yermişçesine anılır oldu. İslâmcı ve milliyetçi-muhafazakâr entelijensiyanın daha 'gerçekçi' unsurları, askerî müdahalenin olmayacağının anlaşılması üzerine, Mayıs'tan itibaren, Türkiye'nin ambargoyu delerek Müslümanlara lojistik destek sağlaması seçeneğini öne çıkardılar. Sonraki aylarda, İslâmcı ve milliyetçi-muhafazakâr cenahta Bosna'ya dönük ilgi giderek 'rutinleşti'; bu rutin de, çoğunlukla, mevcut yönetimin basiretsizliğini, dar ufukluluğunu, inisyatifsizliğini veya 'millî politika' anlayışından nasipsizliğini göstermekte 'kullanılmak' içindi. Bosna'yla dayanışmaya dönük somut bir faaliyet yürüten (1993 sonlarına doğru dernekleşen Bosna Dayanışma Grubu gibi) çevrelerin çabaları sürdü; ama giderek medyanın ve politik kamuoyunun (milliyetçi-muhafazakâr

cenahtaki 'büyük' basın ve politik kamuoyu dahil) menzili dışına çıktı. Bosna'yı emperyal veya hegemonyacı saiklere dayanmayan bir duygudaşlıkla izlediğini yukarıda belirttiğimiz *Tezkire*'nin 1993 Aralık'mda yayınlanan sayısında, Hüsrev Keskin'in, Bosna'nın 'rutinleşmesine' ve Bosna'nın verdiği üzüntünün 'malzeme' edilmesi karşısındaki reddiyesi, anlamlıdır: H. Keskin, Cenevre görüşmelerinin tıkandığı bir noktada "damarlarındaki kanı çekilen Bosna'yı diriltmek yönünde hiç bir faydası olmadığını artık herhalde anla"masına rağmen İzzetbegoviç'in yine de İstanbul'a gidip Demirel'le görüşmeye "sığınması" karşısında hissettiği çaresizliği, 'hiçliği' tasvir edip; Bosna'ya ilişkin hüznünün "giderek bir lükse dönüştüğünü" yazdı - taşınamaz ağırlıktaki bu vicdanî yükten kurtulmanın, unutmaktan başka bir yolu yoktu...

Hoşnutsuzluğun karşı kutbu, yine Mayıs'tan itibaren, Türkiye'nin Bosna-Hersek bunalımında izlediği politikanın 'fazla aktif' olduğuna ilişkin (öz)eleştirilerin çoğalmasıydı. Türkiye'nin Bosna-Hersek'te fazla açık bir şekilde taraf tutup angajmana girmesi, politikacıları tarafından hamasî ve "harbî" (Sami Kohen) demeçler savrulması nedeniyle diplomatik manevra yeteneğini kendi eliyle kısıtladığı görüşü ağırlık kazanmaya başladı. Bürokratik elitin ağırlıklı isimlerinden, 12 Eylül hükümetlerinin Dışişleri Müsteşarlığını yapmış olan Kâmuran Gürün şöyle yazdı: "Sözüne kıymet verilen bir ülke olabilmek için, anlaşmazlık halinde taraflardan birinin düşmanı, diğerinin müttefiği gibi görünmemek gerekmektedir. Ancak bu takdirde, hem taraflar üzerinde etkili olabilmek, hem de konu halledildikten sonra bir düşman kazanmış durumuna düşmemek mümkündür. Bosna konusunda bu yapılamamıştır." Kâmuran Gürün Haziran sonunda Demirel'in "İzzetbegoviç'i sonuna kadar destekleyeceğiz" ifadesini de eleştirdi. Gürün'e göre, bizzat İzzetbegoviç üniter devlet, kantonlaşma gibi pekçok konuda savunduklarından vazgeçmek durumunda kalmıştı; dolayısıyla "sonuna kadar neyi destekleyeceğimiz" belli değildi. Hadi Uluengin'in deyişiyle "ahlâkçı olmayan 'real politik'in gerekleri" vurgulanmaya başlandı. ABD'nin 'bile' geri adım attığı noktada Türkiye'nin somut olarak daha fazla birşey yapamayacağı, dolayısıyla 'sakin' olması gerektiği belirtildi.

Yeniden uluslararası camiaya kabulü durumunda Türkiye'nin Sırbistan'la ilişkiler kurması gerekeceği hatırlatıldı. Bosna-Hersek'e ve bütünüyle Yugoslavya'ya ilişkin bilgi yetersizliği, 'zamanında' Hırvatistan'daki savaşla yeterince ilgilenmemiş olmak gibi zaaflar daha fazla sorgulanır oldu. *Cumhuriyet*'te Edip Emil Öymen, Türkiye'nin Yugoslavya bunalımıyla bütünlüğü içinde (bunalımın Hırvatistan kısmına da bakarak) ilgilenecek ve Yunanistan'ın Balkan politikasında gösterdiği supleksle başedecek donanımdan yoksun olduğuna ilişkin yazılar yazdı. Tersine, Türkiye'nin Bosna-Hersek politikasının doğru ve başarılı yürütüldüğüne dair yorumlar da dile getirildi. Mayıs sonunda *Cumhuriyet*'in dış politika yazarı Ergun Balcı, kendi başına askerî müdahaleyi aklına getirmeyerek Türkiye'yi hiçbir tehlikeye atmayan ve aynı zamanda uluslararası askerî müdahalede ısrar ederek Batı'nın girişimsizlik ve duyarsızlık ayıbını paylaşmayan resmî dış politikayı övdü. Balcı Türkiye'nin Bosna politikasının iki uca çekilerek çarpıtıldığını savundu; "aktif dış politika" erkânının yanında, "Ankara"ya Türkiye'yi savaşa sürükleme ve Türk askerini tehlikeye atma ithamını yöneltenleri de gerçekçilikten uzaklaşmakla eleştirdi. Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Şule Kut da, Türkiye'nin Bosna-Hersek politikasını inceleyen çalışmasında, bu politikanın göreli olarak başarılı olduğunu ve takdir edilmesi gerektiğini saptadı. Türkiye çok karmaşık bir ortamda aktif diplomasi maratonuna çıkmış, Batı nezdine "akıllı usluluğu" takdir edilen bir politika izlemiş, İslâm ülkelerinin 'aşırı' bir tepkisinin önlenmesine katkısı büyük olmuştu. Kut'un Türkiye'nin politikasında saptadığı hatalar, Londra Konferansı'nda ve BM'de İslâm ülkeleri adına konuşması, bir de Sırbistan'la köprüleri tamamen atarak onu düşman konumuna itmesiydi. Türkiye'nin Bosna-Hersek politikasının muhasebesinden olumlu sonuç çıkartan bakışın bir örneği de, Taha Akyol'un Eylül sonunda *Milliyet*'te yayımlanan bir yazısındaki liberal pragmatizmdir: Türkiye'nin Hırvat-Boşnak ihtilâfını çözmek için yaptığı girişimleri yorumlarken, bu ilişkilerin, Boşnaklar ile Hırvatları hızlı kalkınma sürecine sokacak bir (ABD katkılı) Türk-Alman ekonomik işbirliği fırsatını yaratacağına ve bu fırsatın değerlendirilmesi gereğine dikkat çekmektedir.

Haziran sonlarına doğru Türkiye,

gerek hükümet gerek Cumhurbaşkanı Demirel kanalıyla, Yugoslavya'ya dönük uygulanan silah ambargosunun Bosna-Hersek için kaldırılması için girişimlerde bulundu. Temmuz ortasında da, İslâm Konferansı Dışişleri Bakanları toplantısında İslâm ülkelerinin Bosna-Hersek'e -BM bünyesi altında olmak üzere- asker gönderme önerisini karar altına almalarında etkili oldu. Bu karar Türkiye'ye karşı Batı diplomasisinin tedirginliğini biraz canlandırdı. Ağustos ortasında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İslâm Konferansı Temas Grubu adına, sınırlı hava harekâtı veya silah ambargosunun kaldırılması taleplerini anlatmak üzere ABD'ye giderek ABD yöneticileri ve BM Genel Sekreteri'yle görüştü. Hikmet Çetin'in Kasım ortasında Hırvat ve Müslüman güçleri arasında yapılan müzakerelere arabulucu olarak katılması, mütevazi ama Türkiye'nin Bosna-Hersek'e ilişkin 'misyon duygusu'nu uzunca bir aradan sonra yeniden okşayan bir diplomatik hamle oldu.

Sol ve Bosna-Hersek

Sosyal demokrat partiler ve kamuoyu, genellikle, resmî dış politika çizgisindeydi. Sosyal demokratlar, Türkiye'nin "laik, demokratik, çağdaş" kimliğine dayanarak bölgede etkin bir rol oynamayı 'hakettiğini', böyle bir rolün Türkiye'yi Batı'yla ve "uluslararası topluluk"la bütünleştireceğini düşünüyorlardı. Sosyal demokrat cenahta Türkiye'nin bölgesel güç olması perspektifine sahip olanlar da, bunu, Türkiye'nin Batı sistemi içindeki konumunu güçlendirecek olması itibarıyla önemsiyorlardı. Politik-ideolojik mülahazaların yanısıra, SHP'nin hükümet ortağı ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in SHP'li olması da, SHP'yi ve ona yakın çevreleri resmî dış politikaya bağladı. CHP, Bosna meselesine bakışta politik-ideolojik olarak farklı bir çizgide olmamakla birlikte, esasen SHP'ye muhalefet etme saikiyle resmî dış politikayı eleştirdi. Bu eleştiri de, zaman zaman son derece keskin ifade edilmesine rağmen, özsel-ilkesel nitelikli olmaktan ziyade daha "etkin" ve atak olun-

masını talep eden bir eleştiriydi. Genel Başkan Deniz Baykal'ın da bulunduğu bir CHP heyeti 1992/93 Yılbaşını geçirmek üzere Bosna'ya gitti. Bosna'daki felâketin boyutlarını yakından görmüş olmanın da artırdığı bir hassasiyetle CHP 1993 Ocak'ı boyunca oldukça alarmist bir tutum içindeydi. Deniz Baykal Başbakan Demirel'e, uluslararası askerî müdahale, Sırbistan'ın tecridi, Hırvatistan'la yakın ilişkiler geliştirilmesi gibi temel noktaların yanısıra, "direniş savunmasının güçlendirilmesi için katkı yapılması", "Bosna-Hersek'te resmî kanalların dışında bilgi toplayacak özel bir istihbarat birimi kurulması" gibi 'özel harpçi' müdahale perspektiflerini de içeren bir öneriler paketi iletti. Keza CHP Genel Sekreter Yardımcısı Mehmet Sevigen'in "Bosna ve Balkanlar'da MİT'in sadece adı var" yakınması, Türkiye'nin 'topyekûn' ve 'gayrınizamî' harp usullerini maharetle kullanan bir 'büyük güç' olmasına duyulan özlemi yansıtıyordu. CHP'nin Ocak 1993'deki bu kampanyası sırasında Partinin 'kalem sahibi' yöneticilerinden İsmail Cem, Bosna-Hersek'teki durumun Türkiye'yi insanî değerler, dış politik iddiaları ve güvenliği açısından ilgilendirdiğini, dolayısıyla "akılcı riskleri" göze almasını gerektirdiğini savundu. Kısa vadede, Türkiye'nin Tuzla havaalanını işlerliğe açmasını ve gayrıresmî yollarla silah yardımı sağlamasını önerdi.

Bosna-Hersek'e bir uluslararası askerî müdahalenin gerçekleşmeyeceğinin ortaya çıktığı 1993 baharında, sosyal demokrat kamuoyunda -yukarıda "Batıcı Elitin Batı Sıkıntısı" başlığı altında da değinildiği gibi- "Batı'nın çifte standartlılığı"na dönük eleştiriler yoğunlaştı. *Cumhuriyet* gazetesinin Dış Haberler sayfalarında ve dış politika yorumlarında bu yoğunlaşma izlenebilmekteydi. *Cumhuriyet*'in en solda addedilen yazarlarından Server Tanilli'nin, Yugoslavya'nın "pek hünerli çatısının" yaşatılamaması ve etnik temizlemeyi durdur(a)maması nedeniyle Avrupa ve Batı'yı kınayarak; "söyler misiniz Hırvat'ın, Sloven'in, Sırp'ın ve ötekilerin bağımsız devleti olacak da, Müslüman Boşnak'ın niye olmayacak?" sorusunu sorması, bir örnektir. Bu arada kimi Kemalist yazarlar, Batı'nın Bosna'daki çifte standartlılığını anti-emperyalist bağımsızlıkçılık imalarıyla işlediler. 1993 baharında söylemindeki Kemalist vurguları artırmaya yönelen

CHP, "bağımsız" ve 'haysiyetli' bir dış politika şiarıyla, bu eleştirinin rüzgârından faydalanmaya çalıştı. Batı'nın çift standartlılığına dönük eleştirileri paylaşan, Sadun Aren'in başkanlığındaki Sosyalist Birlik Partisi (SBP) de, bu eleştiriyi "dünya düzeni"nin demokratikleştirilmesine dönük önerilerle bütünleştirdi: BM'in demokratikleştirilmesini; Bosna'daki katliamın, "Yugoslavya'da iç çelişmelerine taraf olmayan bazı Avrupa ve Güney ülkelerinin BM nezdinde oluşturacakları bir barış gücünün enerjik girişimiyle önlenmesini" talep etti.

Batı'nın çift standartlılığına dönük tepkilerin, bilhassa liberal, merkez sağ ve sosyal demokrat eğilimli kamuoyunun da ortak olmasıyla yerleşikleşmesi; sol kamuoyunda -kimi sosyal demokratların da paylaştığı- huzursuzluk yaratan bir gelişmeydi. Zira Batı'nın çifte standartlılığı mevzusu, Türkiye'yi insan hakları, anti-demokratik uygulamalar vb. konularda yöneltilen eleştiriler karşısında aklamaya dönük bir kampanya işlevi kazanmaya da istidat gösteriyordu.

Bu tepkilerin yükselmeye başladığı 1993 başlarında Murat Belge'nin *Nokta*'da tasvir ettiği gibi bir zihniyet, "Batı'nın Bosna Ayıbı"nın mevzu edilmesi 'sayesinde' güç kazanıyordu: "'Batı' gene Türkiye'de insan haklarının çiğnendiğini söyleyecek olsa, milletçe, hep bir ağızdan haykıracağız: 'Siz çifte-standartlısınız! Siz önce Bosna'ya bakın!' Galeyana gelen millî duygularımızla o çifte-standartlılara derslerini verip, gönül rahatlığıyla insan haklarını çiğnemeye devam edeceğiz."

Sosyalist sol, Bosna-Hersek sorununu göreli bir duyarsızlıkla izledi, hattâ kimileyin bu sorunun konu edilmesine 'soğuk' baktı. Öyle ki, sosyalist kamuoyuna dönük yayın yapan haftalık haber dergisi *Gerçek*, 9 Ocak 1993 tarihli sayısında bu soğukluğu konu etme gereği duydu ve solun göreli duyarsızlığının nedenini şu sorularda aradı: "Bosna-Hersek sorununa gerici odakların sahip çıkmasının doğal bir sonucu olarak, her türlü pratik tavırda bu kesimlerle arasında nesnel olarak bir karşıtlık bulunması gerektiği yargısından dolayı mı? Eski sosyalist ülkelerde son yıllarda görülen milliyetçi kalkışmaların, solun problemlerinin ve ilgi alanının dışında kaldığının düşünülmesinden mi? Bosna-Hersek'te iktidarda bulunan İzzetbegoviç'in partisi SDA'nın bu savaşta İslâmı kullan-

masından ve dinci kesimleri muhatap almasından mı?" Sosyalist solda THKP/C geleneğinin önemli gruplarından olan *Kurtuluş*'un aynı adlı dergisinin yöneticilerinden İlhami Aras'ın getirdiği açıklama, Bosna'ya ilgisizliği daha derin ve genel bir nedene dayandırıyordu: "Solun ideolojik olarak gerilemiş ve genelde sessizleşmiş oluşunun bir yansıması..." Bu, sosyalist kamuoyunun büyük çoğunluğunun paylaştığı bir açıklamaydı. Sosyalist solda THKO geleneğine dayalı akımın öndegelen entellektüellerinden Aydın Çubukçu, "ideolojik olarak gerilemiş ve genelde sessizleşmiş olma"nın, Bosna bağlamında sosyalistlere önemli bir fırsatı kaçırttığına hayıflanıyordu. Ona göre Bosna-Hersek meselesi "kapitalist emperyalizmin 'Yeni Dünya'sını teşhir etmek için az bulunur bir somut olanak" idi. Çubukçu, bu yeteneksizliği aşmak için, "her iki tarafın gerici önderlikleri arasında bir tercih yapmanın alternatifinin yansızlık olmadığını" hatırlattı; "devletin ve burjuva basının propagandasıyla aynı düzlemde bulunulacağı endişesi" aşılarak, "dinsel ve milliyetçi kışkırtmaları da deşifre eden ve devrim ve sosyalizm perspektifiyle ele alan bir aydınlatma faaliyeti"nin gerekliliğini savundu.

Yerleşik siyasetin ve medyanın, Bosna-Hersek meselesini, Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları sorunlarını ve bilhassa Kürt meselesini 'örtmek' için kullanması, sosyalist solun bu konuya ilişkin soğukluğunun en önemli nedenlerinden biriydi. Bosna sorununun bu doğrultuda araçsallaştırılması, Batı'nın çift standardı mevzusunun Türkiye'yi insan haklarına ilişkin diplomatik yükümlerinden 'arındırıcı' imalarla çiğnenmesinden ibaret değildi; Bosna "dramı"nın - özellikle 1993'ün başlarında- bütün sorunları talîleştiren bir feveranla işlenmesinde kendini gösteriyordu. "Ulusların kendi kaderini tayin hakkı", "etnik arındırma", "soykırım" gibi kavramların Kürt meselesi bağlamında tartışılması baskılanır ve kriminalize edilirken; bu kavramların Bosna'ya hasredilerek en abartılı biçimlerde kullanımının 'serbest' kılınması, sol ve demokratik kamuoyunda ve Kürt sorununa duyarlı çevrelerde doğal olarak büyük tepki uyandırdı. Kürt sorununa ilişkin yayınları nedeniyle hayatının büyük kısmını hapiste geçiren sosyolog İsmail Beşikçi, "televizyonda, radyoda her gün

Bosna-Hersek'le ilgili yakılan, yıkılan ev görüntülerini, ırzına geçilen kadınları gördükçe, Bosna-Hersek kampanyalarını işittikçe Kürdistan'da basma yansımayan benzeri olayları hatırladığını" söylüyordu. Sosyalist Türkiye Partisi (STP) - 1993'ün son ayma girilirken Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır-, sağ güçlerin yürüttüğü Bosna kampanyasını, "ülkede işçi sınıfı mücadelesini ve toplumsal sorunları ikinci plana iterek sosyalizmi 'vuran' bir kampanya" diye tanımladı. Meseleye ülkücü-milliyetçi ve İslâmcı kesimin aktif biçimde sahip çıkmasından duyulan rahatsızlık, Bosna-Hersek sorununun resmî ve medyatik işlenişindeki çift standartlılığın ve hamasetin doğurduğu tedirginliği pekiştirdi. Türkiye'de İslâmcı hareketin saldırganlaşma eğilimleri üzerine yürütülen tartışma sıcak iken, Bosna'da Müslümanların mağduriyetine 'prim' vermekten kaçınma eğiliminde olanlar; hattâ bu mağduriyetin gerçekliğine şüpheyle bakanlar, inanmak istemeyenler vardı. Sol kamuoyuna dönük yayın yapan haftalık *İkibine Doğru* dergisinin 14 Mart 1993 tarihli "Bosna Dramının Diğer Yüzü" başlıklı kapağı, bu eğilimi yansıtan bir örnektir. Derginin kapağında, Bosna'ya çarpışmaya gelen bir Suudi Arabistanlı savaşçı, elinde bir Sırp'ın kesik başıyla görülüyordu. Kapak konusuyla ilgili yazıda, Bosna'da sadece Sırp tarafının değil Müslüman tarafının da kıyım yaptığı ve sivillere dönük şiddet uyguladığı vurgulanıyor; Batılı medyaya yansıyan haberlerin çoğunlukla Batılı gizli servis ajanslarından alındığı belirtilerek, Sırp milliyetçiliğinin sistematik etnik arındırma uygulamasının gerçekliği hakkında da şüphe ima ediliyordu. *İkibine Doğru*'nun çizgisinde 1 Mayıs 1993'de yayma geçen *Aydınlık* gazetesi de, örneğin İzzetbegoviç'in "fundamentalist" politik kişiliğini işleyerek, zaman zaman Bosna-Hersek'te Müslüman toplumunun maruz kaldığı zulmü 'dengeleyici' kayıtlar düştü. Velhâsıl, *Emek* dergisinden Kenan Kalyon'un özetlediği gibi, "sağ ve devletle yanyana görünmeme kaygısı, solun Bosna-Hersek konusundaki suskun tavrı"nda belirleyici oldu.

Türk sağı, salt sosyalist solun değil genel olarak sol kamuoyunun Bosna-Hersek'e dönük 'soğukluğunu', sola karşı bir karalama kampanyası için kullandı. "Hep insan haklarından bahsedenler neredeler, Bosna için kıllarını kı-

pırdatmıyorlar" ithamı, sola ve insan hakları aktivistlerine karşı bir tekerleme olarak kalıplaştı. Bu kampanyaya feministler de dahil edildi: "Sokak ortasında bir sütsüze müdahaleyi hazmedemeyen; kocası tarafından dövülen kadın için miting yapan; bekâret, üstsüzlük gibi meselelerle uğraşan; seks özgürlüğünden başka bir şey düşünmeyen feministlerimize yuh olsun!" (Ömer Öztürkmen, *Türkiye*, 24 Aralık 1992)* "İnsan hakları savunucuları neredeler?..." meydan okuması, hakikaten solun çift standartlılığını sorgulayan ilkesel bir kaygıdan çok; solun gündemini dolduran, sağın ise ötelediği konuları 'bastırmaya' dönük demagojik bir söylemin emrinde iş görmüştür. Türk sağının sol ve demokratik muhalefete dönük bu karalama kampanyası da Bosna'yı araçsallaştıran zihniyetin bir veçhesiydi ve solda Bosna'ya soğuk kalınmasına yol açan yargıları pekiştirmeye yaradı.

Türkiye'nin Bosna-Hersek'e askerî müdahalesi ihtimali, sosyalist solu Bosna-Hersek meselesinde en fazla huzursuz eden boyuttu. Bütün ülkelerdeki radikal/devrimci sosyalist muhalefetin 'kendi devletlerinin' askerî müdahalesine karşı

(*) Türkiye'de feministler Bosna'yı görmezden gelmiş değildiler. Çeşitli feminist gruplar Bosna'daki tecavüzleri ele alan toplantılar düzenlediler. Bu toplatılarda Bosna'daki tecavüzler milliyetçilik dışı bir bakışla, savaşın kadınlara yönelik saldırganlığı ve şiddeti körükleyen doğası üzerinde duruldu. Bu bağlamda Türkiye'nin Güneydoğu'sunda Kürt kadınların maruz kaldığı şiddete değinildi. Kimi feminist gruplar, "50.000 Kadına Sıradan Tecavüz" başlıklı bir bildiri için imza kampanyası yürüttüler. İmzaya açılan metin, kadınlara dönük tecavüzün ve şiddetin gündelikliğine vurgu yaparak, Bosna'daki tecavüzlerin cinsiyetçi düzen içindeki "normalliğine" işaret ediyordu. Bosna'daki tecavüzlerin kınandığı metinde, uluslararası feminist hareketin savunduğu, bu suçu işleyen askerlerin ve onlara emir verenlerin (sadece Bosna'da değil bütün dünyada) bir Uluslararası Bağımsız Kadın Mahkemesi'nde yargılanması, tecavüzün Cenevre Sözleşmesi uyarınca savaş suçu sayılması talepleri yineleniyordu. Kadın hareketinin feminist olmayan unsurları da 1993'de 8 Mart Dünya Kadınlar Günü vesilesiyle Bosna'daki tecavüzleri kınayan gösteriler yaptılar. İslâmcı kadınlar da doğal olarak bu konuda seferber oldular. Bu kesim, 1993 8 Mart'ını Bosnalı kadınlara adayarak yas günü ilan etti. Bosna Dayanışma Grubu Kadın Komitesi 8 Mart'ta Ankara'daki BM binası önünde bir kınama bildirisi okudu. Bildiride "Haçlı zihniyeti" ve "Batı medeniyeti" gibi standart İslâmi motifler yanında, "ırkçılık ve erkek şovenizmi" de lânetlendi. İslâmcı kadın hareketi, sol feministleri, tecavüzlerin "sıradanlığına" ve "normalliğine" aşırı vurgu yaparak Bosna'daki somut felâketi küçümsemekle eleştirdi; sol feministler de, İslâmcı kadınların, sonuçta "erkek şovenizmini" yeniden üretilmesine elverişli bir zemin yaratan dinci ve milliyetçi söyleme olan bağımlılığına eleştiri getirdiler.

çıkarken kullandığı gerekçeleri Türkiye'deki sosyalist sol da paylaştı: Bosna-Hersek'e dönük müdahalenin Türkiye'de sistemin yayılmacı, saldırgan ve militarist yönelimlerini güçlendireceğini,iç politikada baskıcı ve şoven eğilimleri körükleyeceğini hatırlattı. Şubat 1993 sayısında bu konuda sosyalist basında yeralan tahlillerin en ayrıntılılarından birini yayımlayan *Özgürlük Dünyası* dergisi, ekonomik gelişme düzeyi bakımından yayılmacı bir emperyalist dış politika izleyemeyecek olan ve büyük emperyalistlerin desteğine muhtaç bulunan Türkiye'nin, dış ülkelerdeki Türk ve Müslüman etnik grupları kullanmaya dönük "kontrgerilla diplomasisi" güttüğü; Türkiye'ye sığınan Boşnaklara da müstakbel bir ajan şebekesi veya politik bir kamuoyu yaratmaya dönük eğitim programları uygulandığı kanısındaydı. Ertuğrul Kürkçü, Türkiye'nin Bosna'ya müdahalesine ilişkin tartışma vesilesiyle, resmî ve sağ söylemlerin "Sırp vahşeti" edebiyatındaki riyakârlığı ve 'içgörüsüzlüğü' keskin bir sinizmle ortaya serdi: Bosna'ya gönderilecek askerî birliklerin "'savaşın terbiyevî etkisinden yararlanmaları için' Sırplara kendi 'silah'larıyla mukabelede bulunmayacağını kimin garanti edeceğini" sorarak; "'taş gibi oğlanlar'a dayalı bir 'iç savaş' stratejisini çağdaş militarizm literatürüne faşist Çetnik birliklerinin komutanı Şeşelj'den çok önce bir Türk paşasının (Turgut Sunalp) armağan ettiğini" hatırlattı. (*Özgür Gündem*, 12 Ocak 1993) Sosyalist sol, Türkiye'nin müdahalesinin ötesinde genel olarak Bosna'ya askerî müdahalede bulunulmasına karşı çıktı; "emperyalist ve gerici savaşa hayır!" "yaşasın halkların kardeşliği!" sloganları yinelendi. *Emeğin Bayrağı*, Batılı büyük güçleri çifte standartçılıkla suçlayanları, zımnen emperyalizmin Bosna-Hersek'a girmesini ve burada savaşmasını öneriyor durumuna düşmemeleri için uyardı.

Sosyalist sol, Yugoslavya ve Bosna-Hersek'te olanlara ilişkin tahlillerini, çoğunlukla, emperyalizm kuramlarının ve 'standart' sınıf tahlillerinin kaba uyarlamasına dayandırdı. "Emperyalist sistemin körüklediği milliyetçi boğazlaşmalar" gibi genelgeçer formüller; "Sırp burjuvazisi" gibi, tarihsel olarak olması gerekenden kalkarak 'suçlu' tayin eden kavramlar, isabetli sezgileri ifade ettiklerinde bile, açıklayıcı olmaktan uzaktılar. Bu

yönüyle sosyalist söylem, Batımerkezci liberalizmin "tam uygarlaşmamış Balkanlar'ın fanatizmi", İslâmcılığın "İslâm'a karşı Haçlı seferleri" gibi 'ezber' kalıplarla yaptığı indirgemeciliği tekrarlamış oldu. Böylelikle, Yugoslavya ve Bosna-Hersek'teki çelişkilerin özgül dinamiğini ve tarafların toplumsal-politik niteliğini kavramakta yetersiz kalındı. Türkiye'de sosyalist grupların Bosna-Hersek'e ilişkin tahlillerindeki önemli bir zaaf da, büyük ölçüde "paylaşım savaşları" dinamiğine dayalı bir emperyalizm kavrayışına sıkışmasıydı. Örneğin, STP'nin "Balkanlar'da emperyalist manevra alanının genişletilmesi için özellikle kışkırtılan savaş"tan sözetmesinde, veya *Emeğin Bayrağı* çevresinin savaşı "emperyalistlerin her yönüyle egemenliklerini güçlendirmek için yerli gericileri kışkırtarak yürüttükleri bir savaş" diye tanımlamasında, böyle bir kavrayışın izleri vardır. *Emeğin Bayrağı*, Ocak 1993'de "Bosna-Hersek sorununda emperyalistlerin bir tavır koymamalarının nedeni, ABD ve Avrupalı emperyalistler arasında süren şiddetli rekabet nedeniyle ortak bir çözüm üzerinde anlaşamamalarıdır" tespitini yaptı. Bu gibi yorumlar, emperyalizmin geliştirdiği 'dışlayıcı' mekanizmaları gözden kaçırdıkları gibi; kapitalizmin merkez ülkelerinin Yugoslavya'ya ilişkin çözüm üretme yeteneksizliğinin, rekabet dengesi veya pazarlıklarından öte, uluslararası kapitalist sistemin yeniden yapılanmasına ilişkin derin bir bunalımın ifadesi olduğunu da (bkz. 4.Bölüm) ıskaladılar.

Son olarak, Türkiye sosyalistlerinin SBKP-ÇKP kutuplaşmasına tabî kesimlerinin Bosna-Hersek'e bakışını 'bulandıran' bir başka indirgemeci yaklaşıma değinmekte yarar var. Bu kesimler, Yugoslavya ve Bosna-Hersek sorununu, "doğru" sosyalizme ilişkin yorumların da sınanma vesilesi saydılar; Yugoslavya sosyalizmini "revizyonist" olarak tanımlamakla, bugün o ülkede yaşananların çok özel ve özgün bir nedenine işaret ettiklerine inandılar...

İkinci Baskı İçin Not - Kosova Kanarken...

Bosna'nın yoluk yoluk edilmesi pahasına yatışmış görünen "eski Yugoslavya", 1998 yılı sonlarında Miloşeviç yönetiminin Kosova'ya "nizam verme" harekâtıyla kaynamaya başlamıştı. Arnavut güçleri de silahlı mücadeleye yöneldi, Miloşeviç yönetimi bunun üzerine kırım ve sürgün operasyonlarına girişti; bu tablo karşısında uluslararası müdahale talebi yükseldi ve 1999 Mart sonunda NATO -esasen ABD'nin inisyatifiyle- Yugoslavya'ya dönük geniş çaplı hava saldırıları başlattı. Bu kitabın elinizdeki yeni baskısı hazırlanırken, Sırbistan'da birçok askerî tesisin yanısıra birçok yerleşim yeri ve başkent Belgrad bombalanıyordu. Miloşeviç yönetimi buna karşılık ciddi bir geri adım atmamış, üstelik "yeni Naziler" olarak takdim edilen NATO'nun saldırısının yarattığı millî mağduriyet duygusuyla, halk nezdindeki desteğini artırmış görünüyordu. Kosova'da ise, Arnavut halk, güvenlik kuvvetlerinden ve -Bosna'daki gibi- yarı-resmî milislerden kaçarak günlerce aç ve barınmasız kalacakları Makedonya sınırına yığılmıştı. Kısacası, Kosova, en azından bu satırların yazıldığı anda, fiilen "etnik olarak arındırılmış" durumdaydı!

Askerî müdahalenin sonuçlarının bir dizi belirsizlik içereceği açıktı ama Sırp yönetiminin Arnavutları göçe zorlayacağının, sınırda insanların aç sefil birikeceğinin, öngörülemeyecek bir sonuç olduğunu kimse söyleyemez. NATO'nun, ABD'nin "senaryoları" arasında mutlaka yer almıştır bu gelişme. Buna karşı insanî yardım önlem-

lerinin alınmaması, "insanî yardım" mefhumunu bir jeopolitik strateji âleti haline getirenleri kendi "samimiyetleri" adına bile utandırmalıdır.

* * *

NATO müdahalesine kadar Kosova'daki siyasal gelişmelerin seyrini kısaca özetleyelim... Saharov Barış Ödülü sahibi ("Arnavut Mandela'sı") Adem Demaçi, 28 yıl hapis yattıktan sonra 1990'da hapisten çıktığında, "Arnavut halkının, özgürlük mücadelesinde nihayet intikamcılıktan kurtulmayı başardığını görüyorum" demişti. Sahiden, Kosova'daki Arnavut direniş hareketinin en büyük kazanımı, Arnavutlara -aslında derece derece bütün Balkanlılara- atfedilen "fevri, haşin, gaddar" klişelerinin aksine, sabırlı bir barışçı muhalefet oluşturmayı başarmaktı. Kosova Demokratik Birliği'nin (KDB) örgütlediği aktif sivil itaatsizliğe bu kitabın 3. Bölümünde değiniliyor (bkz. s. 199 vd.).

Bosna savaşı sırasında, Miloşeviç yönetimi Kosova'ya gündelik olağan baskının dışında "özel bir şey" yapabilecek durumda değildi. Bu savaşın bitmesinden sonraysa, siyasî gıdası olan milliyetçiliği beslemek için Kosova Miloşeviç'e yeniden lâzım oldu. KDB'nin "sivil itaatsizlik" çizgisinin başarısının burada da ortaya çıktığı söylenebilir; Miloşeviç, bu "sakin" muhalefet karşısında gerilimi tırmandırma fırsatı bulamıyordu. 1997 sonunda bağımsızlık yolunda daha somut adımlar atılmasını talep ederek KDB lideri Rugova'ya karşı muhalefete geçen öğrenci hareketinin Kosova Arnavut toplumu içinde başlattığı ayrışma, Miloşeviç için daha elverişli bir zemini hazırladı. Arnavut toplumu içindeki, hem yirmi yıla yaklaşan baskının doğurduğu yılgınlığa hem de "yeraltı devleti" başarısının kazandırdığı özgüvene dayanan radikalleşme talebinin sonucu, UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) oldu. UÇK, başlangıçta galiba sadece bir efsaneydi ve birkaç kişiden ibaretti. (Kurucularının ilham kaynakları arasında PKK'nın da olduğunu aktaran kaynaklar var!) Ancak hızla efsane olmaktan çıktı, şanı şöhreti arttı ve bir yılda en az 20-30 bin kadro devşirmeyi başardı. Bunda, "Kosova Davası"nı kullanabilmesi için kendisine uygun bir partner bulan Miloşeviç'in saldırıya geçmesinin kuşkusuz payı vardı. 1998 baharında ve Temmuz'unda Sırp ordusu ve polisinin UÇK'nin denetim kurduğu bölgelere dü-

zenlediği operasyonlarda ve gündelikleşen saldırılarda bir yıl içinde 2 bini aşkın insan öldürüldü, 300 bin kadar insan göçe zorlandı. Arnavutlar arasında UÇK bir yandan azıcık silahlı gücüyle elinde tutamayacağı bir bölgeyi "kurtarılmış" ilan ederek şiddeti tırmandırmakla suçlanırken, efsaneleşmeyi de sürdürdü.

Bir yandan da, Batılı güçlerin müdahil olduğu diplomatik temaslar sürmekteydi. 1998 sonuna gelindiğinde, Kosova için kâğıt üzerinde varılmış bir "siyasî çözüm" mevcuttu. ABD'nin inisyatifiyle, taraflar Filistin Anlaşması'na benzer bir statüye imza atmışlardı. Bu anlaşmada, bir Kosova hükümetinin, parlamentosunun, polisinin kurulacağı üç yıllık bir geçiş rejimi öngörülüyordu. "Nereye" geçileceği ise belli değil, ona üç yıl sonra bakılacaktı. Miloşeviç yönetimi, kötü ihtimale karşı bir bölünme planını yedekte tutarken, esas olarak, gerilimin daim olmasından yararlanmayı umuyordu. Yıllar geçtikçe bilenen Arnavut toplumunda ise, "özerklik" talebi unutulmuş, "bağımsızlık" tek çözüm olarak görülüyordu. Bunun ötesinde, UÇK'yla birlikte tırmanan milliyetçi heyecanla, Makedonya'nın Batı'sından, Yunanistan'ın Kuzey'inden koparılacak birer parçayla birlikte Arnavutluk'la birleşmeyi öngören "Büyük Arnavutluk" projesine bağlananlar çoğalmaktaydı. Nitekim daha 1996 yazında İbrahim Rugova'nın Sırp yönetimiyle "kültürel özerklik" doğrultusunda bir anlaşma için buluştuğu söylentileri çıktığında, Arnavutluk'ta çıkan Zeri Dergisi onu "millî hedefleri satmakla" suçlamıştı.

Kanı durduracak pragmatik çözüme yatkın sivil kanatla "Büyük Arnavutluk"çu askerî kanat arasındaki ayrışma derinleşmekte. Kosova'yı birinci millî mesele ilan eden Sali Berişa yönetiminin yerini alan sosyalist (eski komünist, şimdi sosyaldemokrat eğilimli) Arnavut hükümeti de, Kosova meselesine daha mesafeli yaklaşıyor ve "Büyük Arnavutluk"çuluk yerine mevcut Arnavutluk'un istikrarını sağlamaya konsantre olmuş durumda. Milliyetçi bakış, "Arnavut" kimliği, Kosovalılarla Arnavutlukluların gerçekliklerinin, eğilimlerinin tastamam aynı olmadığını gözden kaçırtıyor.

Sırbistan/Yugoslavya yönetimi, "Sırplığın beşiği"yle ilgili herhangi bir taviz ihtimali, kesinlikle reddederken, bir yandan da KDB'yle

gizli müzakereler yürütmüştü. 1996 yazında, bu müzakereler başlamadan önce, Sırp Milliyetçiliğinin merkezi sayılan Bilimler ve Sanatlar Akademisi Başkanı Alexander Despic, yirmi otuz yıl sonra Arnavut nüfusun Sırbistan'ın Sırp nüfusuna yaklaşacağını söyleyerek, "barışçı, medeni bir ayrılık" ihtimalini açıkça dillendirmişti. Sırp yönetiminin yedekte tutuğu bir bölünme planı da vardı: Kosova toprağının, zengin maden yataklarının tamamını içeren yarısını almayı öngören bir plan...

* * *

NATO operasyonunun sonuçları henüz kestirilemiyor. Ancak Bosna'nın ardından Kosova'da yaşananların, jeostratejik açıdan hesaba katılmayan bazı 'kesin' sonuçları üstünde durabiliriz:

* Bosna'da ve Kosova'da olanlar, milliyetçiliğin bütün Balkanlar coğrafyasında gittikçe kökleşmesine, alternatifi kolay kolay anlatılamayacak, tasavvur edilemeyecek zihniyet kalıbı haline gelmesine yol açıyor. Düşmanlıkların körüklenmesiyle, kan davalarıyla... Balkanlar haritasının, nereden baktığınıza göre değişen "dost" ve "düşman" kuvvetleri işaret eden birtakım lekeler olarak görülmeye başlamasıyla... Bütün insanların, başka özelliklerini, tercihlerini, dertlerini, çıkarlarını bir yana bırakıp "Sırp", "Arnavut" vs. olmaya indirgenmesiyle...

* Batılı büyük güçlerin ve "uluslararası topluluğun", Kosova Sorununa ancak ancak çok büyük kan döküldüğünde eğilmeleri, barışçı direnişe hayat ettiği yaklaşık beş yıl boyunca ciddi bir diplomatik destek vermemiş olmaları, önemli bir sicil kaydıdır. Bir meselenin "dünya iç politikası"na konu olabilmesi için bir kan bedeli gerektiği gibi, hiç "insanî" olmayan bir kuralı fiilen yerleştirmiş oluyorlar, politikayı nihaî olarak askerîleştirmiş oluyorlar.

* Askerî harekât başladıktan sonra, yerleşik Batı medyası ve entelijensiyası içinde Kosova'nın geleceği kadar, belki ondan da çok, NATO'nun geleceği üstüne endişelerin dile getirilmesi; bu olayın da, tıpkı Irak ve Somali gibi, her uluslararası olay gibi, resmen beyan edilen insanî-hukukî gerekçelerin ötesinde, Batı-merkezli bir dünya iç politikasının "malzemesi" olduğunu gösteriyor. Bu operasyon, "uluslararası topluluk" denen yapılanmanın iç hukukunun, iç güç ilişkilerinin düzenlenmesi için bir alettir aynı zamanda.

* Askerî müdahale şimdiden şunu göstermiş olmalıdır: askerî çözümler, ne olursa olsun, sahiden "çözüm" olamıyor. Kosova'da "etnik arınma"nın fiilen gerçekleştiğini görüyoruz. Bu durumun politik yollarla nasıl düzeltileceği bilinemiyor; bir coğrafya bir kez boşaldığı/insansızlaştığı zaman, nasıl bir tazminat, telâfi "formülü" bulunursa bulunsun, o yerde barışçı, insanca bir hayat kurmak çok zordur artık... Sırp milliyetçiliğinin bilendiğini, mağduriyet duygusu altında halk desteğinin arttığını görüyoruz... Savaşın çatışmaları bölgeye yayma eğilimine soktuğunu, sıcak çatışmalar ortaya çıkmasa bile -yukarda değinildiği gibi- milliyetçi zihniyetin ve ayrışmanın kökleştiğini görüyoruz.

* Birçok insan, özellikle Arnavut milliyetçileri ya da "sıradan" Kosovalılar, can havliyle, yol açacağı çok daha büyük çatışma potansiyellerini, insanî dramları düşünmeden, düşünemeden "dünya jandarması"nm "askerî çözüm" projelerine umut bağlıyor. İşin ucunda insanların canının kurtulması olduğunda, bu sefer egemen jeopolitik mülahazalara karşıt "muhalif" jeopolitik mülahazalarla, sinik bir "emperyalizm eleştirisi"yle vaziyeti siyaseten idare etmek de iç huzuru sağlamaya yetmese gerek. Bu açmaz, bugünkü "dünya düzeni"nin insanları, halkları içine ittiği çaresizliği, lânetli durumu özetlemiyor mu?

Kaynakça

KİTAPLAR

Akarslan, Mediha: *Bosna-Hersek ve Türkiye*, Ağaç Yayınları/Alternatif Üniversite, İstanbul 1993.

Anderson, Benedict: *Hayalî Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul 1993.

Ayvazoğlu, Beşir: *Türk'ün Kültür Coğrafyasında Bir Gezinti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1991.

Baliç, Smail: *Das Unbekannte Bosnien*, Böhlau Verlag, Köln 1992.

Biserko, Sonja (Ed.): *Yugoslavia: Collapse, War, Crimes*, Centre for Anti-War Action Belgrade Circle, Belgrad 1993.

Bora, Tanıl: *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul 1991.

Bosnavi, Ömer: *Tarih-i Bosna Der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa*, Hazırlayan Kâmil Su, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1979.

Bulut, Faik: *Ortadoğu'da İslâmcı Örgütler*, Tümzamanlaryayıncılık, İstanbul 1993 ("Bosna-Hersek" bölümü, s.461-465).

Castellan, Georges: *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.

Die Ethnisierung des Sozialen (Die Transformation der jugoslawischen Gesellschaft im Medium des Krieges) (kollektif çalışma): Verlaege Schwarze Risse/Rote Strasse, Berlin 1993.

Dragnich, Alex N.: *Serbs and Croats - The Struggle in Yugoslavia*, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, New York/San Diego/London, 1992.

Fyson, George (Ed.): *The Truth About Yugoslavia*, Pathfinder, New York 1993.

Gellner, Ernest: *Uluslar ve Ulusculuk*, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.

Glenny, Misha: *The Fall of Yugoslavia - The Third Balkan War*, Penguin Books, London 1992.

Hobsbawm, E.J.: *Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.

Horvat, Branko: *Die Jugoslawische Gesellschaft*, Edition Suhrkamp, Frankfurt 1972.

Işıklı, Alpaslan: *Kuramlar Boyunca Özyönetim*

ve Yugoslavya Deneyi, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.

İzzetbegoviç, Ali: *Doğu ile Batı Arasında İslâm*, Nehir Yayınları, İstanbul 1992 (2.Baskı).

Jelavich, *Barbara: History of the Balkans (Volume 2, Twentieth Century)*, Cambridge University Press, New York 1983.

Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi/7*. Cilt, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1988 (4. baskı).

Libal, Wolfgang: *Das Ende Jugoslawiens*, Europaverlag, Wien-Zürich 1991.

Lockwood, William G.: *European Moslems - Economy and Ethnicity in Western Bosnia*, Academic Press, New York/S.Fransisco/ London, 1975.

JugoFax: Breakdown: *War and Reconstruction in Yugoslavia*, London 1992.

Martinet, Gilles: *Beş Komünizm*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.

Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı: *Balkanlar*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Pflügler, Thomas/Jung, Martin: *Krieg in Jugoslawien*, Martin Jung Verlag, Tübingen 1993.

Poulton, Hugh: Balkanlar: *Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993.

Sloane, William: *Bir Tarih Laboratuarı: Balkanlar*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987.

Smith, Anthony D.: *Theories of Nationalism*, Holmes and Meier, New York 1983.

Smith, Anthony D.: *National Identity*, Penguin, London 1991.

Sugar, Peter F: *Southeastern Europe under Ottoman Rule (1354-1804)*, University of Washington Press, Seattle and London 1977.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi/1*. Cilt, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1988 (5. baskı).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi/2*. Cilt, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1988 (5. baskı).

Ünal, Hasan: *Ottoman Forcign Policy During the Bosnian Annexation Crisis 1908-1909*, yayınlanmamış doktora tezi, University of Manchester, Faculty of Arts, Department of Middle East Studies, Kasım 1992.

Wimmer, M., Braun, S., Spiering, J.: *Brennpunkt Jugoslawien*, Wilhelm Heyne Verlag, München 1991.

Zülch, Tilman (Ed.): *"Ethnische Saeuberung"- Völkermord für "Grossserbien"*, Luchterhand Verlag, Hamburg-Zürich 1993.

MAKALELER

Amin, Samir: Die Aussensicht der europaeischen Linken, *Prokla*, Eylül 1993, s. 427-449.

Arnold, Hans: Der Balkan-Krieg und die Vereinigten Nationen, *Europaarchiv*, 93/2, s.33-40.

Bata, Josef: Serbia's Secret Contacts Abroad, *Aussenpolitik*, 4/93, s.373-382.

Bayraktar, Süleyman (yön.): Ali İzzetbegoviç'in "Doğu ve Batı Arasında İslâm" Kitabı Üzerine Açık Oturum, *İslâmi Araştırmalar*, 6/2, 1992, s.73-90.

Benderly, Jill: Bosnia: No Place to Hide - No Place to Run, *On the Issues*, Yaz 1993, s.40-43.

Bora, Tanıl: Bosna-Hersek: Ölen ve Öldürülen Sadece İnsanlar Değil, *Birikim*, Eylül 1992, s.45-52.

Bora, Tanıl: Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu, *Bilgi ve Hikmet*, Yaz 1993, s.85-103.

Borden, Anthony: The Bosnians: A War on Identity, Special IWPR (Institute for War and Peace Reporting) Briefing, *Balkan War Report*, Nisan/Mayıs 1993 içinde.

Brey, Thomas: Trümmer, Chaos und kein Ende..., *Osteuropaarchiv*, 2/93, s.139-144.

Brown, Michael Barratt: The War in Yugoslavia and the Debt Burden, *Capital and Class*, Yaz 1993, s. 147-160.

Can, İsa: Yugoslavya ve Bosna-Hersek Bunalımı-Tarihsel Bir Arka Plan, *Dünya ve İslâm*,

Güz 1992, s.13-42.

Carpovich, Lubinca Toseva ve Polli, Stefano: Istria: A New Trouble Spot?, *International Politics*, Bahar 1993, s.29-33.

Cockburn, Cynthia: A Women's Political Party for Yugoslavia: Introduction to the Serbian Feminist Manifesto, *Feminist Review*, Kış 1991, s.155-160.

Davidson, Basil: Lutfis Bar Will Not Be Opening Again, *London Review of Books*, 7 Ocak 1993, s.6-7.

Denitch, Bogdan: Lernen aus Jugoslawiens Tod, *Prokla*, Eylül 1993, s. 369-385.

Djindjic, Zoran: Jugoslawien: Nationalitaeteneintopf, *Transit*, Güz 1990, s.153-166.

Dobos, M., Harrison, T., Wilsnack, D., Jones, L.: The War in Bosnia, *Peace and Democracy News*, Yaz 1993, s.15-28.

Elsie, Robert: Der letzte albanische Keller, *Pogrom*, Mayıs-Haziran 1992, s.32-34.

Eren, Tahsin: Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin "Eski Krizi", *Tezkire*, Mayıs 1992, s.87-94.

Eyal, Jonathan: Bosnia? What Bosnia?, *Fortnight*, Ocak 1993, s.22-24.

Feldman, Harvey: The Balkan Dimensions of the Yugoslav Crisis, *Mediterranean Quarterly*, Cilt 3, Sayı 3 (Yaz 1992), s.20-25.

Finkielkraut, Alain: Wer will denn schon Kroate sein?, *Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte*, Aralık 1993, s.1114-1123.

Glenny, Misha: Bosnia and the Balkans: An Exchange, *The New York Review*, Oktober 8, 1992, s.5-6.

Hahn, Michael: "Mit voller Führungskraft"-Wende der US-amerikanischen Balkan-Politik, *Konkret*, Haziran 1993, s.14-16.

Hashi, Iraj: The Desintegration of Yugoslavia: Regional Disparities and the Nationalities Question, *Capital and Class*, Güz 1992, s.41-85.

Hayden, Robert M.: Yugoslavya: Kendi Kaderini Tayin Hakkı mı Etnik Temizlik mi?, *NPQ Türkiye*, 1/4, s.45-50.

Henri-Levy, Brzezinski, Cilas, Berişa, Mock: Ölüme Terk Edilen Avrupa Düşüncesi: Bosna-Hersek, *NPQ Türkiye*, 2/5, s.56-64.

Hidovic Harper, Indijana: Personal Reactions of a Bosnian Woman to the War in Bosnia, *Feminist Review*, Sonbahar 1993, s.102-107.

İbrahimi, Mehmet: Eski Yugoslavya'da İslâm Kültürünün Yerleşmesinde Tarikatların Önemi, *İslâmi Araştırmalar*, 6/4, 1992, s.249-260.

İvankoviç, Zeliko: Post-Communism on Hold, *East European Reporter*, Eylül/Ekim 1992, s.73-75.

İvanyi, İvan: Wende in die falsche Richtung, *Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte*, Şubat 1993, s. 101-106.

İvanyi, İvan: Religionskrieg oder Völkermord, *Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte*, Ağustos 1993, s.710-716.

Janigro, Nicole: "Jugoslawismus" - Geschichte und Scheitern eines Modells, *Prokla*, 87, Haziran 1992, s.207-224.

Kaldor, Mary: Yugoslavia and the New Nationalism, *New Left Review*, Ocak/Şubat 1993, s.96-112.

Keskin, Hüsrev: Yugoslavya'nın Sonu: Reel Sosyalizmle Milliyetçilik Arasında, *Tezkire*, Şubat 1992, s.92-95.

Keskin, Hüsrev: Bosna-Hersek, Osmanlı Rüy'ası, Cumhuriyet Türkiyesi, *Tezkire*, Eylül 1992, s.123-126.

Keskin, Hüsrev: İstanbul'a Gidiyorum, *Tezkire*, Güz 1993, s.119-121.

Klaic, Dragan: End of Multicultural World, *Index on Censorship*, Temmuz/Ağustos 1993, s.3-22.

Kut, Şule: Turkish Diplomatic Initiatives on Bosnia-Herzegovina, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün Nisan 1993'de düzenlediği "Balkanlar ve Türkiye" Sempozyumu'na sunulan tebliğ.

Licht, Sonja: National Revival in Yugoslavia and the Balkans, *Nationalism and European Integration* içinde, Helsinki Citizens' Essembly,

Prag 1993.

MacKinnon, Catharine A.: Turning Rape into Pornography: Postmodern Genocide, *Ms.*, Eylül 1993 (1/1), s.24-30.

Magaş, Branka: The Destruction of Bosnia-Herzegovina, *New Left Review*, Kasım/Aralık 1992, s.102-112.

Magaş, Branka: Once more on Yugoslavia, *Capital and Class*, Yaz 1993, s. 1[illegible] 167.

Mastnak, Tomaz: Veba Yılları Günlüğü, *Birikim*, Ekim 1993, s.39-49.

Paniç, Milan ve Karaçiç, Radovan: Saraybosna Yolu, *NPQ Türkiye*, 1/4, s.51-55.

Papasotiriu, Charalambos: Western Policy in the Balkans: Liberal Idealism in Practice, *International Politics*, Bahar 1993, s.19-28.

Paviçiç, Darko: Die schwerste Prüfung in unserer Geschichte, *Osteuropaarchiv*, 2/93, s.96-105.

Roksandiç, Drago: Demokratie in "Jugoslawien", *Transit*, Kış 1991/1992, s.61-68.

Simic, Predrag: The West and the Civil War in *Yugoslavia, International Politics*, Bahar 1993, s.12-18.

Slapsak, Svetlana: Serbian Alternatives: Are There Any?, *East European Reporter*, Eylül/Ekim 1992, s.53-55.

Sorabji, Cornelia: Ethnic War in Bosnia?, *Radical Philosophy*, 63, İlkbahar 1993, s.33-35.

Stone, Norman: The Balkan Muslims, *The National Interest*, Kış 1992/93, s.51-55.

Teokareviç, Jovan: How To Get in and out of Wan Communism, *East European Reporter*, Eylül/Ekim 1992, s.60-62.

Thatcher, M.: Bombt Serbien - falls notwendig, *Europacische Ideen*, 82/1993, s.6-7.

Tolmein, Oliver ve Schneider, Wolfgang: Aufklaerung und Propaganda, *Konkret*, Nisan 1993, s.16-20.

Tomaç, Zdravko: Szenarien zur Entwicklung der politischen Lage im ehemaligen Jugoslawien, *Ostcuropaarchiv*, 2/93, s.87-95.

Tufan, Muzaffer: *Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri*, ayrıbasım, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, Mart 1992.

Turi, Tibor: Magyaren und Serben in Vojvodina, *Ethnos-Nation*, 1993/1, s.59-68.

Türköne, Mualla: Bir Yürüyüşün Öyküsü ve Bazı Değerlendirmeler, *Polemik*, Mart-Nisan 1993, s.6-10.

Wettig, Gerhard: Veraenderte nationale Problematik in Europa, *Aussenpolitik* 1/1993, s.66-75.

Wöhlert, Torsten: Modellfall Golfkrieg?, *Modellfall Golfkrieg?*, Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt 1991, s.9-26.

BELGELER, RAPORLAR

Avrupa Azınlıklar Konferansı'nın (European Conference of Minorities) (Subotica, 5-7 Haziran 1992) "Azınlıklar ve Demokrasi" başlıklı konferansına sunulan tebliğler

Constructiv/Extrabeilage: Das europaeische Jugoslawien (Berlin'deki Güneydoğu Avrupa Kültür Derneği'nin 13-14 Eylül 1991'de düzenlediği Yugoslavya forumundaki tartışma metinleri; Berlin 1992)

Demokratik Eylem Partisi Programı, *Dünya ve İslâm*, Kış 1991, s.153-158.

Dismissals and Ethnic Cleansing in Kosovo (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu -ICFTU- Raporu, Brüksel, Ekim 1992)

Dokumente zum Konflikt im ehemaligen Jugoslawien, *Europaarchiv*, 93/7, s.143-164.

50.000 Kadına Sıradan Tecavüz, "İstanbul'dan Bir Grup Feminist" imzalı bildiri.

Helsinki Yurttaşlar Meclisi'nin (HCA-Helsinki Citizens Assembly) Yugoslavya'ya İlişkin raporları (1992-93)

Kosova İnsan Hak ve Özgürlüklerini Koruma Komitesi Raporu (Priştine, Haziran 1993)

Media Freedom in former Yugoslavia (International Organisation of Journalists raporu, Prag, Kasım 1992)

Sancak ve Kosova Raporu (Bosna, Kosova ve

Sancak Dayanışma Grubu Raporu, İstanbul 1993)

Voice (Sırbistan İnsan Hakları Komitesi Bülteni, Eylül 1993)

Yeni Dönemin Eşiğinde: Bosna-Hersek ve Balkanlar (Bosna Dayanışma Grubu Raporu, İstanbul 1992)

Yugoslavya Federasyonunun Sonu: Etnik Bölünme (TBMM Enformasyon Merkezi Dergisi *Bilgi*'nin Şubat 1993 sayısı)

SÜRELİ YAYINLAR

Günlük Gazeteler

Aydınlık (1993)

Cumhuriyet (1991-93)

Hürriyet (1991-93)

Milliyet (1991-93)

Ortadoğu (1991-93)

Özgür Gündem (1993)

Sabah (1991-93)

Süddeutsche Zeitung (1993)

Tercüman (1991-93)

Türkiye (1991-93)

Zaman (1991-93)

Haftada Üç Gün Çıkan Gazete

Birlik (Makedonya'da çıkan Türkçe gazete, 1991-93)

Haftalık Gazete ve Dergiler

Frcitag (1992-93)

Gerçek (1992-93)

Guardian Weekly (1993)

İkibine Doğru (1992-93)

New Statesman and Society (1993)

Newsweek (1993)

Nokta (1991-93)

Der Spiegel (1991-93)

Die Welt (1991-93)

Onbeş Günlük Gazete ve Dergiler

Arbeiterkampf (1991-93)

Aylık Dergiler

Arkitekt (Mart 1993: Mostar/Bosna-Hersek sayısı)

Balkan War Report (Londra merkezli War and Peace Reporting Institute'un bülteni; 1992-93)

Bizim Dergâh (1992-93)

Dayanışma (Bosna, Kosova ve Sancak Dayanışma Grubu Bülteni, 1993)

Emeğin Bayrağı (1992-93)

Emek (1992-93)

İzlenim (1993)

Kurtuluş (1992-93)

Mazlum-Der Bülteni (1992-93)

Özgürlük Dünyası (1992-93)

Panel (1992-93)

Türk Yurdu (1991-1993)

Yeniyol (1993)

Yeni Zemin (1993)

Yeryüzü (1992-93)

BÖLGELER / SORUNLAR • BOSNA HERSEK

Oyunlar oynuyoruz. Üçüncü kez üzerinde kucaklaşabileceğimiz ve gözyaşları içinde sözbirliği, kardeşlik, birlik için yemin edebileceğimiz yıkıntıları hazırlıyoruz...

Bugünkü Bosna gibi bir memlekette nefret etmeyi bilmeyen ya da çok daha zor olanı, nefret etmeyi bilinçli olarak istemeyen, bir yabancı gibidir, düşmandır ve kimi zaman da işkence edilendir...

Drina Köprüsü romanıyla bilinen Bosnalı yazar İvo Andrić'in 1920'lerde kaleme aldığı notlarından

Birikim Yayınları 9
Bölgeler/Sorunlar Dizisi 2

ISBN 975-516-007-8
9 789755 160078